

Al. I. Cuza
30. xii. 1944

ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN C. GIURESCU

Profesor la Universitatea din București

I S T O R I A R O M Â N I L O R

II

PARTEA ÎNTÂI

DELA MIRCEA CEL BĂTRÂN
ȘI ALEXANDRU CEL BUN
PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL

Cu 177 de figuri în text și 4 hărți afară din text

EDIȚIA A PATRA, REVĂZUTĂ ȘI ADĂOGITĂ

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

BUCUREȘTI 1943

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A PATRA

Ediția de față — a patra în cinci ani dela apariția volumului — cuprinde, față de cele precedente, o serie întreagă de adăogiri, determinate de cercetările întreprinse și de monografiile apărute între timp. Cuprinde, deasemenea, câteva modificări de detaliu.

Mulțumesc și cu acest prilej specialiștilor și marelui public pentru prețuirea arătată prin recenzii și prin însemnatul număr de cititori.

București, Septembrie 1942.

CONSTANȚIN C. GIURESCU

0-7-2015
30. x. 1944

P R E F A Ț Ă

Volumul de față urma să ducă povestirea trecutului nostru până la sfârșitul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1714). Din cauza desvoltării date părții privind vechile instituții și vechea cultură, a trebuit să renunț însă la veacul al XVII-lea, oprind expunerea la moartea lui Mihai Viteazul, pentru Țara Românească, la aceea a lui Ieremia Movilă, pentru Moldova. Altfel, cu toată condensarea pe care mi-am impus-o, proporțiile volumului de față ar fi întrecut cu mult pe cele obișnuite în asemenea lucrări. Și așa, el a ajuns la aproape opt sute de pagine; de aceea, am socotit că e preferabil să-l împart în două părți. Numerotația este însă în continuare, iar indicele la sfârșit, astfel încât consultarea și citarea lui se poate face cu ușurință.

Am căutat, cum era și firesc, să insist asupra figurilor celor trei străluciți luptători pentru creștinătate, pe care i-a dat în răstimpul acesta, neamul nostru: Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Am căutat, de asemenea, să fac o parte cât mai largă Ardealului: în afară de cele trei capitole ce-i sunt consacrate exclusiv, el ocupă un loc apreciabil și în expunerea vechilor instituții și a vechii noastre culturi. Singur îmi sau deamă de lacunele pe care le are, mai ales în ce privește formele de organizare, expunerea mea asupra stărilor de peste munți; sper însă că se va ține seamă de faptul că e cea dintâi operă de sinteză concepută în felul acesta.

O parte însemnată din ilustrațiile ce însoțesc volumul de față, mi-a fost pusă la dispoziție, în mod grațios, de următoarele instituții și persoane: Academia Română, Secția Stampelor (fig. 26, 73, 77, 86—88, 153—156, 159, 163, 174, 176); Ministerul Afacerilor Străine, Serviciul Presei și Propagandei (fig. 9, 11, 12, 15, 27, 28, 31, 34, 41—43, 45, 47, 48, 52, 54, 58, 65, 66, 68, 71, 72, 80, 82—85, 94, 103—105, 107—111, 113—116, 123, 124, 126—129, 133, 140, 147, 148, 157, 158, 160, 161, 164, 165, 173); Comisia:

Monumentelor Istorice (fig. 5, 13, 16, 17, 20, 23—25, 29, 30, 38, 40, 46, 53, 67, 89, 90, 112, 120, 125, 130—132, 134—139, 141—146, 162, 170, 175); Muzeul de Artă religioasă (fig. 35—37, 36, 169, 171); Muzeul Militar (fig. 63); Muzeul Municipiului București (fig. 1, 75, 76, 81, 150—152, 166—168); Muzeul Regional Oltean, din Craiova (fig. 172); Muzeul Național din Budapesta (fig. 8); profesor universitar Al. Tzigara-Samurcaș, Directorul Fundației Regele Carol I (fig. 69); profesor C. Moisil, Directorul General al Arhivelor Statului (fig. 6, 7, 59—62, 64, 91, 92); profesor Gr. Avakian (fig. 95—102, 106, 117—119). Acestea din urmă, înfățișând fragmente de ceramică și un fragment de za, descoperite toate în săpăturile dela Cetatea-Albă, precum și o vedere a cetății de acolo, sunt inedite; ele însoțesc rapoartele oficiale prezentate de prof. Gr. Avakian Muzeului Militar din București, asupra săpăturilor efectuate la Cetatea-Albă, în campaniile din 1930 și 1931. Rog pe conducătorii tuturor instituțiilor de mai sus, pe colaboratorii acestora, precum și persoanele amintite, să primească încă odată călduroasele mele mulțumiri.

Schițele de hărți reprezentând campania din 1467 (fig. 14), campania din 1498 (fig. 18), lupta dela Jiliște (fig. 57), lupta dela Șelimbăr (fig. 78), precum și drumul urmat de oastea lui Mihai Viteazul în 1599, până la Sibiu și apoi, în 1600, până la Suceava (în harta nr. 4), sunt reproduse din lucrarea d-lui General Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains, București, 1935*; schițele privind lupta dela Călugăreni (fig. 74), din aceea a d-lui General Al. Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni, 1595, ed. 2-a, București, 1928*. Harta județului Săcueni am luat-o din lucrarea d-rei Ecaterina Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică, în Bul. Soc. Geogr., t. XII (1922)*, iar chipul lui Iancu de Hunedoara, din lucrarea d-lui Const. Karadja, *Despre edițiile din 1488 ale cronicei lui Iohannes de Thurocz, în Mem. Secț. Ist. Acad. Rom. t. XVI (1934)*.

D. Constant Grecescu, asistent universitar, și d-l profesor Mihai Sânzianu au alcătuit indicele acestei lucrări, iar d. profesor D. Bodin a citit odată întreaga corectură. Le exprim la câte și trei deosebitelile mele mulțumiri.

București, 23 Aprilie 1937.

CONSTANTIN C. GIURESCU

URMAȘII LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN PÂNĂ LA VLAD ȚEPEȘ

*Vlad Dracul • mult vestit prin vite-
jie și înțelepciune •.*

(Walerand de Wavrin, partici-
pant la campania din 1445).

După moartea lui Mircea cel Bătrân, urmează o epocă de scădere în istoria Țării Românești. Este epoca luptelor pentru tron, cu tot șiragul nenorocirilor și umilințelor care se leagă de o asemenea ispravă; este epoca desbinării în partide potrivnice, bucurăse pentru reușita planurilor lor, de ajutorul, ce trebuie apoi plătit așa de scump, al străinului. Tocmai în vremea când, strânși dinspre miazăzi de puterea în plină expansiune a Turcilor, ar fi trebuit să facem front cu toate forțele noastre *în această direcție*, tocmai atunci survin luptele între urmașii marelui Mircea, așa ziiși *Drăculești*, după numele lui Vlad Dracul, și între *Dănești*, urmașii lui Dan I. Ar fi însă o greșeală să se creadă că membrii uneia din aceste două ramuri s'au luptat *exclusiv* cu membrii celeilalte: în realitate, s'au luptat între ei și membrii *aceleiași* familii. Fiind Țara Românească vecină cu Turcii și cu Ungurii, e ușor de bănuț că претенденții la tron au apelat când la unii, când la ceilalți. Dar ar fi o nouă greșeală să se creadă că alăturarea la unul din acești puternici vecini însemna o atitudine *permanent* ostilă celuilalt. Indată ce împrejurările se schimbau, foștii dușmani deveneau aliați și viceversa. De altfel chiar dacă, în fundul sufletului lor, unii dintre urmașii lui Mircea — de pildă Alexandru Aldea — ar fi fost constant de partea creștinilor și ar fi voit să facă o politică consecventă în acest sens, erau împiedecați de faptul, determinant, al vecinătății, pe întreaga linie a Dunării, cu Turcii. În câteva ceasuri, cetele prădalnice de pe

țărmlul drept și, în două puncte — Giurgiu și Turnu — și de pe eel stâng, se puteau arunca asupra țării, deslănțuind prăpădul Insuși Mircea trebuise, în cele din urmă, să recunoască această fatalitate a așezării noastre; cu atât mai mult aveau s'o facă urmașii. Dintre aceștia, *Vlad Dracul* ocupă un loc mai însemnat; ceilalți n'au cine știe ce importanță, de aceea nici nu vom insista asupra stăpânirii lor.

Mihail I, fiul lui Mircea cel Bătrân, fusese asociat la domnie de tată-său; îl găsim în această situație în 1413; poate că o avea chiar din 1409. În primul an de stăpânire e liniște; în 1419 însă, ca o consecință a luptelor dintre Turci și Unguri, Mihail pierde *cetatea Severinului*, ocupată de aceștia din urmă (după 28 Octombrie). Curând după aceea, pe la începutul anului 1420, se ridică împotriva lui un pretendent, anume Dan al II-lea, fiul lui Dan I; rivalii erau așa dar veri primari. Dan avea legături cu Turcii, cunoștea și pe Bizantini, care-i puseseră la dispoziție o corabie spre a se întoarce în țară. O primă luptă între Mihail și Dan e defavorabilă acestuia din urmă. O a doua luptă însă, în care a avut și ajutor turcesc, îi aduce biruința. Mihail cere acum sprijin dela Sigismund, regele Ungariei; acesta îi trimite într'adevăr un corp de oaste, pe la sfârșitul lunii August. În noua luptă, foarte crâncenă, care urmează, Dan învinge pentru a doua oară. Mihail cade pe câmpul de bătălie; aceeași soartă a avut și comandantul corpului de ajutor unguresc, banul Ștefan de Losoncz. Dintre documentele emise de Mihail, merită să fie menționat acela din 1418 prin care el acordă « oaspeților », adică Sașilor din *Cisnădie* (Heltau) « și oamenilor lor anume României », dreptul de a-și paște turmele lor « în munții noștri ». A avut doi fii, pe *Radu* și pe *Mihail*: niciunul n'a ajuns să domnească.

Turcii cari însoțiseră pe Dan, drept răzbunare pentru ajutorul dat de Unguri lui Mihail, trec în Ardeal și pradă în regiunea Orăștiei precum și în Banat, în părțile Lugojului; un alt corp de oaste atacă Cetatea Albă, în Moldova, fără succes însă.

Dan al II-lea își începe așa dar domnia în 1420; ea va dura, cu mai multe întreruperi însă, până în 1431. Prima întrerupere e în 1421, când constatăm pe tronul Țării Românești pe un alt fiu al lui Mircea cel Bătrân, anume pe *Radu zis Praznaglava* (« chelul »). Acesta vine cu ajutorul Turcilor pe care, se vede, îi

nemuțumise Dan. La 17 Mai 1421, Radu întărește Brașovenilor privilegiul lor de comerț; alte documente emise de acest voevod poartă data 1 Iunie și 21 Noemvrie 1421. În anul următor însă, Dan izbutește, cu ajutor unguresc, să-și reia tronul. Îl vedem, întărind, la rândul lui, Brașovenilor același privilegiu, la 23 Octomvrie 1422. Împreună cu generalul Pippo Spano, Florentin de origine, dar în serviciul lui Sigismund al Ungariei, Dan atacă cetatea *Silistrei* și bate pe Turci. Probabil cu acest prilej, s'au reluat și cetățile de pe țărmul stâng, *Giurgiul* și *Turnul*. O asemenea ofensivă însă nu putea rămâne fără răspuns din partea Turcilor. De aceea sultanul hotări să ajute pe Radu Praznaglava spre a-și recăștiga tronul. Într'adevăr, la începutul lui 1423, acesta trece Dunărea cu o puternică armată, este însă bătut de către Dan (26 Februarie 1423). Urmează un nou atac al lui Radu, se pare încununat de succes, pentru ca în toamna aceluiași an Dan să se reîntoarcă, bine înțeles tot cu ajutor unguresc, și să-și reia tronul. Biruința e însă de scurtă durată, deoarece în anul următor (1424) Radu e din nou domn, cu sprijinul unei armate turcești. Și de data aceasta, Sigismund trimite ajutor protejatlui său; Dan este însă cumplit bătut și abia scapă cu viață trebuind să se refugieze în Ardeal. Cu treizeci de ani mai înainte și Mircea cel Bătrân trebuise să se retragă peste munți, la Brașov, dar ce deosebire de situație! În timp ce Mircea discuta dela egal la egal cu regele Ungariei, Dan este un vasal, căruia Sigismund îi acordase ca o favoare dreptul a avea monetărie sau haraghie proprie. «Căci s'a îndurat domnul meu craiul asupra domniei mele — spune Dan într'o confirmare din 1424 a privilegiului comercial brașovenesc — și m'a primit drept slugă credincioasă a sa și mi-a dăruit haraghie de bani ca să fie și în țara domniei mele, precum este în țara lui». Reinstalat în toamnă cu ajutor unguresc, Dan întărește Brașovenilor la 10 Noemvrie privilegiul lor comercial. În cursul celor doi ani următori, au loc iarăși ciocniri cu Turcii. La începutul lui 1427, în Ianuarie, Dan e izgonit din nou de către rivalul său. De data aceasta, Sigismund se hotărăște «să pornească în persoană» în ajutorul voevodului muntean; expediția se termină în chip fericit, deoarece Radu e izgonit — pentru totdeauna — iar Dan reinstalat în domnie (primăvara anului 1427). *Giurgiu* este reluat; se face chiar și o tentativă

împotriva Silistrei. Nici ultimii ani ai stăpânirii lui Dan nu sunt însă ani de liniște. Dacă nu mai are de luptat pentru menținerea sau recăștigarea tronului, în schimb însă face câteva expediții în afara hotarelor.

În 1428, el însoțește pe Sigismund în campania împotriva Turcilor și e înfrânt, alături de suzeranul său, în lupta dela *Golubac*, (citește: Golubaț) în Serbia (3 Iunie 1428). Rezultatul este că Țara Românească trebuie să plătească Sultanului « tributul întreg » (*integrum censum*) — nu se spune cât anume — și « oile »: se știa, se vede, numărul. Despotul sârb George Brancovici, pe lângă făgăduiala unui tribut de 50.000 de galbeni, va da, mai târziu, și pe fiică-sa Mara, în haremul lui Murad. În anul următor, 1429, înainte de luna Iunie, Dan întreprinde un atac împotriva Chilieii pe care n'o poate lua însă; la întoarcere armata îi este bătută de Alexandru cel Bun. Un al doilea atac, în 1430, înainte de 11 Noemvrie, n'are mai mult succes: Chilia rămâne Moldovenilor (vezi și vol. I, p. 507). Pe lângă faptul că nu putuse relua această veche posesiune a Basarabilor, Dan nu are nici Severinul (vezi fig. 1), unde Sigismund repetând experiența lui Bela al IV-lea cu Ioaniții, așează de data aceasta, pe *Cavalerii Teutoni* (1429). Aceștia mai ocupă și cetățile Orșova, Mehadia, Almășul, Sân Petru, Gureni, Iladia, Crașova, etc.; li se mai dă pe deasupra și monetăriile din Sibiu și Brașov, precum și ocnele din Ardeal. Cu toate acestea, *Teutonii* n'au corespuns așteptărilor, ca și Ioaniții altădată; în 1435, ei părăsesc regiunea, lăsând ca lupta împotriva Turcilor să fie purtată de un Român, om al locului, de Iancu de Huniedoara.

Nici cetatea dela *Bran*, unde Mircea și Mihail își ținuseră vameșii și ostașii lor, n'a putut fi păstrată de Dan; în 1427 ea e luată în stăpânire de Sigismund și rămâne de aici încolo statornică a Ungurilor.

Alexandru Aldea. Ultimul document dela Dan este din 30 Ianuarie 1431, când el confirmă Brașovenilor privilegiul comercial eliberat lor de Mircea cel Bătrân. Ce s'a mai petrecut după aceea, nu se știe sigur, constatăm numai că în vara aceluiași an, domn în Țara Românească era Alexandru-Aldea; acesta venise cu ajutor dela Alexandru cel Bun, domnul Moldovei. Se pare că Dan a fost nevoit să se retragă peste Dunăre. Schimbarea are loc înainte de **14 Iunie 1431**; la această dată, Aldea scrie autorităților din

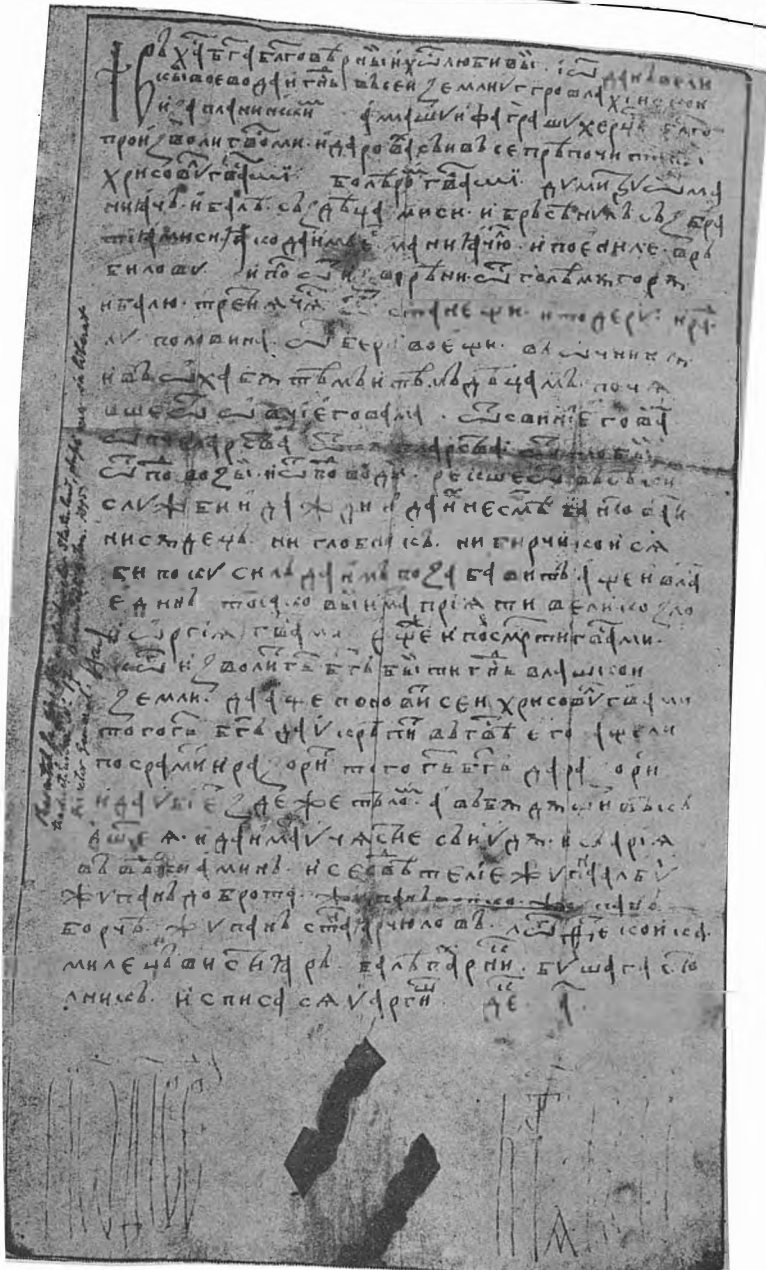

Fig. 1. — Hrisov dela Dan al II-lea, scris in Arges, Dechemvrie 1; anul lipsește. (Muzeul Municipiului București).

Ardeal și Ungaria, rugându-le să dea ajutor la prinderea unui fugar din Țara Românească. Faptul că Aldea luase domnia numai cu ajutor moldovean, fără ca să se adreseze Turcilor, apoi apropierea care survenise în ultimul timp între Alexandru cel Bun și Sigismund al Ungariei, ceea ce însemna constituirea unui grup important și solidar de forțe creștine, făcură pe Sultanul Murad să ordone în vara anului 1431 o expediție împotriva Țărilor Românești. Aldea ar fi vrut să reziste: dovadă sunt scrisorile succesive și aproape desperate pe care le trimite Brașovenilor. Intr'una din ele le spune: « Așa să știți că Turcii au năpădit la Dunăre prin toate vadurile și vin împotriva țării să prade și să jefuiască; și grăbiți-vă cât mai iute, ziua și noaptea, să-mi veniți în ajutor; căci dacă nouă ne va fi rău, vouă are să vă fie și mai rău. Și cât puteți, grăbiți-vă; câtă oaste puteți ridica în grabă, să vie, iar câtă nu este gata, o veți trimite în urmă. Să sosească iute. Altfel să nu faceți. . . ». Intr'altă scrisoare, le spune: « Dacă e să mă ajutați, veniți mai iute, căci Turcii sunt pe drum de Sâmbătă; și grăbiți-vă la drum, căci hrana vă va veni și mai pe urmă. Iar dacă nu vreți să veniți, spuneți-mi, ca să știu ce să fac ». Brașovenii trimiseră într'adevăr un corp de oaste; sosiră și patru steaguri de Moldoveni dela Alexandru cel Bun care avu el însuși o ciocnire victorioasă, cu Turcii, la 22 Iunie; Aldea nu-i putu respinge însă, nici nu-i putu împiedeca să prade. Mai mult chiar: fu nevoit să recunoască suzeranitatea Sultanului, să plătească tribut și să dea — lucru nemai întâmplat până atunci — un număr de vreo 20 de fii de boieri ca ostateci. În schimb, eliberă ca la 3.000 de robi ce fuseseră luați de Turci. Anunțând acest ultim fapt Sibienilor cari îi scosese « vorbe rele » că s'a dat de partea Turcilor, Aldea se justifică: « Eu și de m'am dus la Turci, m'am dus pentru nevoia mea și am făcut pace țării, câtă a rămas, și vouă tuturor ». Cu sufletul însă, el e pentru creștini: « Noi slujim domnului craiu și sfintei coroane și să dea Dumnezeu să se apropie domnul crai (sub înțeles: cu armata!) să stăm dinaintea lui . . . ». De aceea, atunci când în 1432, Sultanul trimite o armată împotriva Ungariei, vizând Ardealul, expediție la care e și el obligat să ia parte, Aldea previne totuși pe comandantul unguri, le dă indicațiuni asupra mărimii și calității armatei turcești, ba mai mult, îi anunță că, în momentul în care va sosi armata ungară,

și odată cu ea și pretendentul turc Celebi, el va părăsi pe Sultan și va face chiar ca o parte din oastea acestuia să treacă alături de pretendentul amintit. « De multe ori m'au înșelat Turcii pe mine — scrie cu năduf Aldea — acuma vreau să le fac și eu tot așa; pe Dumnezeu meu, că nu va rămânea nici sămânță de ei ». Planul voevodului muntean n'a reușit însă; Turcii au intrat în Ardeal și au pustiit cumplit Țara Bârsei, iar Celebi a rămas mai departe pretendent la scaunul Sultanilor. Aldea a trebuit să se resemneze să asculte până la sfârșitul domniei sale de Turci. Când anume cade acest sfârșit nu se poate stabili cu precizie. Ultimul său document intern poartă data de 25 Iunie 1436. La începutul lui Septemvrie același an are apoi loc expediția lui Vlad Dracul care-i era *frate*. Ajutat de o armată ungurească și având și o sumă de partizani printre boieri, acesta trece munții și se ciocnește cu Aldea și cu Turcii. Nu știm care a fost rezultatul luptei; un document contemporan — din 17 Noemvrie — vorbește numai de « mulțimea nenumărată » de robi pe care au luat-o Turcii. Un fapt însă e sigur: la începutul anului 1437, domn în Țara Românească era Vlad Dracul; la 20 Ianuarie el confirmă, din Târgoviște, niște moșii iar la 8 Aprilie întărește Brașovenilor vechiul lor privilegiu de comerț.

Dacă n'a fost o personalitate politică și militară, Aldea a arătat în schimb, în scurta lui domnie, o atenție deosebită bisericii. La 17 Noemvrie 1432, el dăruia mănăstirii *Dealului* două sate, Alexenii și Răzvadul, scutindu-le de toate dăjdiile și slujbele. Peste puțin timp, la 15 Ianuarie 1432, dăruia *Coziei* satul Goleștii, scutindu-l de asemenea, de dări și slujbe, iar la 25 Iunie 1434, întărea, printr'un hrisov solemn, toate posesiunile acestei mănăstiri. Alte două hrisoave privesc mănăstirile *Bolintinul* și *Sf. Nicolae din București* (numită mai târziu Mihai Vodă!). Cea dintâi e scutită de vinăriciu; pentru cea de a doua nu știm ce s'a hotărit, documentul păstrându-se numai sub forma unui regist incomplet. Și Muntele Athos a beneficiat de milosteniile lui Aldea: astfel, mănăstirea *Zografu* a primit, la 9 Fevruarie 1433, un ajutor anual de 3.000 de aspri, spre veșnica pomenire a domnului și a părintelui său Mircea, iar mănăstirea *Xeropotam*, în aceeași zi, o sumă identică.

Dintre boierii săi, trebuie menționat Albul, a cărui putere și influență era așa de mare încât în scrisorile trimise de — preten-

dentul pe atunci — Vlad Dracul, el e trecut pe același plan cu Aldea. « Duceți aramă lui Aldea și lui Albul », reproșează Vlad Brașovenilor, apoi « l-au dat pe mâna lui Aldea și lui Albul » și « am vrut să răscumpăr pe sluga mea dela Aldea și dela Albul », scrie el aceluiași. Acest boier, ocupând dregătoria de mare vornic, e citat întotdeauna în fruntea listei de martori din hrisoavele domnești.

Vlad Dracul, fiul lui Mircea cel Bătrân, a luat domnia la sfârșitul anului 1436 sau începutul lui 1437. Încă din 1430, aștepta el în Ardeal prilejul nemerit ca să ocupe, cu ajutorul lui Sigismund, tronul părintesc. La 8 Februarie 1431, îl găsim la Nurnberg, pe lângă protectorul său; el se intitulează chiar, într'un document latinesc dat în această zi, « Io Vlad, cu mila lui Dumnezeu, domn al Valahiei Transalpine și duce al Amlașului și Făgărașului ». Sigismund îi recunoscuse această calitate și îi dăduse și insemnele, într'un grad înalt, ale ordinului Draconului. Dela acest ordin cred unii istorici că i-ar veni numele de Dracul; alții îl atribue însă cruzimii sale, cruzime pe care a moștenit-o Vlad Țepeș.

Ca răspuns la ajutorul dat de Sigismund, Turcii intră în țară, în toamna lui 1436 și o pustiesc cumplit. În primăvara anului următor, în Aprilie, Vlad Dracul domnea; se punea însă și pentru el aceeași problemă care se pusese și pentru Alexandru Aldea; sau să recunoască suzeranitatea turcească sau să expuie țara unor continue prădăciuni. Ca și predecesorul său și așteptând vremuri mai bune care să-i îngăduie politica ce se potrivea cu aspirațiile sale, Vlad a optat pentru prima soluție: s'a închinat Turcilor. Cronicarul bizantin Dukas povestește că domnul muntean a venit, însoțit de 300 de persoane, la Brusa, unde se afla Sultanul, i s'a supus și a făgăduit drum liber prin țara sa trupelor turcești care se vor îndrepta împotriva Ungariei. Sultanul, foarte bucuros, ar fi îmbrățișat pe domn, l-ar fi oprit la masă și l-ar fi dăruit bogat, pe el și pe însoțitori.

Alte izvoare afirmă că Vlad ar fi fost prins în expediția din 1436, închis la Galipoli și că, după aceasta, a urmat închinarea. Oricum s'ar fi petrecut faptele — noi dăm mai multă crezare povestirii lui Dukas, coroborate de o scrisoare raguzană din 3 Iulie 1437 — un lucru e sigur: voevodul muntean însoțește pe Turci în Ardeal, în expediția lor din 1438. Au fost prădate atunci valea Mureșului, Mediașul, Sighișoara, suburbiile Brașovului, Sebeșul.

În timpul asediului acestui din urmă oraș, Vlad, care, în fundul sufletului său, ținea totuși cu creștinii — și evenimentele din anii următori vor dovedi-o — a sfătuit pe cetățeni să se predea, deoarece el va face ca fruntașii să fie duși în Țara Românească, de unde se vor putea reîntoarce acasă, iar sărăcimea în Turcia, de unde iarăși va putea reveni. Așa s'a și întâmplat. Sibiul și Cetatea de Baltă au fost și ele asediate, dar au putut rezista. Armata turcă s'a întors nestingerită prin pasul Branului, încărcată de prăzi; Sultanul se temea totuși ca Vlad să nu fie înțeles cu Ungurii. În anii următori, situația a rămas neschimbată, voevodul muntean păstrând aceeași atitudine față de Turci, a căror suzeranitate o recunoștea, ca și față de creștini, cu cari păstra raporturi de bună vecinătate. În primăvara anului 1442, Sultanul trimite împotriva Ungurilor o armată de vreo 16.000 ostași, sub comanda lui Mezed beg; aceasta trece prin Țara Românească, pătrunde în Ardeal și începe să prade. O primă ciocnire la *Sântimbru*, în ziua de 18 Martie, cu trupele ardeleni conduse de Iancu de Huniedoara, e favorabilă Turcilor; cea de a doua însă, la 23 Martie, se termină printr'un adevărat dezastru pentru aceștia din urmă; însuși Mezed și fiul său cad pe câmpul de luptă.

Între timp, Sultanul ale cărui bănueli se mențineau, chemase pe Vlad la Poartă. Voevodul, cu tot sfatul contrar al boerilor, se dusesse la Adrianopol și fusese închis, aceeași soartă având-o și cei doi fii ai săi, *Vlad* și *Radu*. În țară rămăsese un alt fiu, mai tânăr, anume *Mircea*. După victoria împotriva Turcilor, Iancu a trecut în Țara Românească, a prins pe nevârstnicul Mircea și l-a decapitat, iar tronul a fost ocupat de « Basarab, fiul răposatului Dan Vodă » (Basarab, filius condam Daan wayvode), după cum ne spune un document ulterior, din 17 Aprilie 1443.

Pentru restabilirea situației, vine, în toamna aceluiași an, 1442, o puternică armată turcească — izvoarele dau cifra de 80.000 de ostași — sub comanda beglerbegului Rumeliei Șehabeddin. Un detașament, trimis înainte în Ardeal, e distrus la Poarta de Fier, vestita trecătoare spre Banat. Grosul armatei e atacat, lângă râul Ialomița de Iancu, în zorii zilei de 2 Septembrie, într'o Duminecă, și după o luptă care a ținut până seara, sfârșit. O pradă uriașă — între altele și vreo 5.000 de cai și cămile — a căzut în mâinile învingătorilor. Sultanul a fost așa de afectat de înfrângere — ne-

spune un document contemporan — încât îmbrăcat în negru, trei zile n'a vrut să mănânce și să bea nimic. Aceste succese consecutive produc mare impresie în toată lumea creștină și determină și schimbarea atitudinii politice a lui Vlad Dracul. Nu cunoaștem împrejurările în care voevodul muntean, întors din închisoarea turcească, și-a reluat tronul. La 9 Ianuarie 1443 domnea încă Basarab; dar tot în acest an Vlad era din nou în scaun și trecea hotărit de partea creștinilor, participând la marea expediție care a dus armata condusă de Iancu de Huniedoara și de tânărul rege Vladislav până dincolo de Sofia, în inima Balcanilor (vezi și mai jos, p. 40). De asemenea, Vlad Dracul a participat și la cruciata din toamna anului următor, 1444, cruciata care cuprindea pe Unguri, pe Poloni, o flotă burgundă, echipată la Veneția și câteva corăbii trimise de Papă și care s'a isprăvit printr'un mare dezastru la *Varna*. Armata creștină a trecut Dunărea la 20 Septembrie, a ocupat Cladova și apoi Vidinul. Aci s'a alăturat Vlad cu 7.000 de ostași. Orașul Nicopoli, nu și cetatea, a căzut și el, a urmat apoi Șumla și, la 9 Noiembrie, aliații erau la Varna. A doua zi, a avut loc lupta. Cu toată vitejia lui Iancu de Huniedoara, creștinii au fost învinși; regele Vladislav, în loc să urmeze planul lui Iancu, s'a aventurat — ca și cavalerii francezi odinioară la Nicopole — în mijlocul armatei turcești și a fost ucis. De aici apoi s'a născut panica și retragerea dezordonată. Vlad Dracul și ostașii lui au călăuzit pe fugari spre Dunăre; la 20 Noiembrie (1444) Iancu era îndărăt la Orșova, unde dădea un document pentru mănăstirile Tismana și Vodița. În anul următor a avut loc expediția pe Dunăre a flotei burgunde care, neputând opri, înainte de lupta dela Varna, trecerea armatei turcești din Asia Mică în Tracia, peste Bosfor, căuta acum să descopere pe regele Vladislav despre care se auzise că ar fi trăind încă, și mai mult chiar, să determine o nouă expediție creștină. După ce făcu o scurtă escală la Mangalia (« Panguala »), flota ajunse la Chilia și apoi la Brăila. Vlad Dracul cu armata lui se alătură de îndată; Iancu făgădui că va fi în Septembrie la Nicopole. Silistra și Turnu n'au putut fi cucerite, Turtucaia însă și Giurgiu au căzut în mâinile creștinilor. La Rahova, sub protecția flotei, armata munteană și aceea a lui Iancu, sosit între timp, a trecut pe țărmul drept al Dunării spre a da lupta cu Turcii.

Aceștia însă se retrăseseră în interiorul țării, și aliații, cari n'aveau provizii suficiente, nu-i urmăriră. Expediția se încheie deci; flota se reîntoarce la Constantinopol; singurul rezultat pozitiv fu recăștigarea *Giurgiului* despre care Vlad, scriind Brașovenilor să-i trimită cele necesare unei fortificații temeinice, spunea că este «tăria și a voastră și a noastră și a tuturor creștinilor». Evenimentele care au loc la sfârșitul anului următor — 1446 — arată că, ulterior expediției de pe Dunăre, s'a produs ruperea raporturilor dintre Vlad Dracul și Iancu de Huniedoara. Cauzele acestei rupturi nu ne sunt bine cunoscute; va fi fost, poate, dorința celui de al doilea de a avea pe scaunul Țării Românești, un voevod complet înfeodat lui și Vlad nu era omul corespunzător? Să fi făcut voevodul muntean pace cu Turcii, recunoscându-le din nou suzeranitatea și predându-le o parte din cei douăsprezece mii de Bulgari cari se refugiaseră la el în timpul expediției de pe Dunăre? Sigur nu știm; se poate însă să fi fost și una și cealaltă. Cert este numai că în Dechemvrie, armata ungurească, în frunte cu Iancu, și aducând pe pretendentul Dan, fiul lui Dan al II-lea, intra în țară. Vlad fu prins și decapitat «la satul *Bălteni*», după cum aflăm dintr'un document ulterior. E vorba, probabil, de Băltenii din Ilfov.

Dintre hrsoavele pe care le dă Vlad Dracul mănăstirilor, relevăm pe acela din 1436—7 (6945) al mănăstirii *Sărăcinești* (Vâlcea), căreia i se confirmă moșia pe care era situată. Aceasta înseamnă că lăcașul data, după toate probabilitățile, din vremea lui Mircea cel Bătrân.

Vlad Dracul a fost căsătorit cu sora lui Iliș Voevod al Moldovei, deci fiica lui Alexandru cel Bun; numele ei nu-l cunoaștem; în călugărie, după moartea soțului, s'a numit *Eupraxia*. A avut mai mulți fii: pe *Vlad*, viitorul Vlad Țepeș, pe *Radu*, căruia i s'a zis «cel Frumos», pe un alt *Vlad*, supranumit și «Călugărul», acesta din urmă însă era nelegitim. Câteși trei au domnit în Țara Românească. Un alt fiu a fost ucis la Bălteni, odată cu tată-său, iar *Mircea* pierise mai înainte, în 1442. Tot *Mircea* s'a numit și un fiu natural al lui Vlad Dracul, avut, se pare, cu o brăileancă; îl întâlnim în 1481, ocupând pentru un moment scaunul Țării Românești.

Vlad Dracul, deși n'a fost o personalitate excepțională, ca părintele său, Mircea cel Bătrân, a avut totuși însușiri care i-au

atras stima și prețuirea contemporanilor. Walerand de Wavrin, participant la expediția de pe Dunăre, din 1445, spune despre el că era « mult vestit prin vitejie și înțelepciune »: (« moult famé de vaillance et de sagesse »). Aceleași calificative le găsim mai târziu la cronicarul oficial unguresc Bonfinius. Iar despre armata lui Vlad, șambelanul împăratului bizantin spune că reprezintă peste 15.000 de călăreți « dintre cei mai reductabili soldați cari sunt pe lume ».

Dan al III-lea și Vladislav al II-lea. Dan al III-lea, venit pe tron cu ajutorul lui Iancu de Huniedoara, a avut o domnie scurtă, nici măcar un an. Intr'adevăr, în 1447, constatăm în locul lui pe *Vladislav al II-lea* care era fiul lui Dan al II-lea, deci nepot al lui Dan I. În ce împrejurări s'a produs schimbarea din 1447 nu se știe. E probabil însă că Dan al III-lea a fost înlăturat, ca unul ce venise cu sprijin unguresc, de Turci cari au așezat în locul lui pe Vladislav. Intr'adevăr, constatăm pe acesta în bune raporturi cu Sultanul. În 1448, la 31 Octomvrie, el scria Brașovenilor că a venit la dânsul « fratele » naipul adică guvernatorul civil din Nicopole, care i-a povestit cum a decurs lupta dela Kossovo între Turci și Unguri și cum Iancu de Huniedoara a fost învins; nu se știe chiar dacă mai trăiește. Această luptă, în care armata creștină spera să răzbune dezastrul dela Varma, a avut loc în zilele de 17—19 Octomvrie 1448, în aceeași câmpie în care fusese învins, pe vremea lui Mircea cel Bătrân, cneazul Lazăr al Sârbilor. Nici de data aceasta soarta armelor nu favoriză pe creștini. Sultanul Murat repurtă o victorie strălucită. Și ca și cum atâta n'ar fi fost de ajuns, Iancu, în retragere, fu prins și închis de despotul Serbiei, Gheorghe Brancovici, dela care trebui să se răscumpere.

Vladislav, domnul Țării Românești, fusese el oare invitat să ia parte sau să-și trimită contingentul său în armata creștină? Cert este că n'a făcut nici una nici cealaltă. Așa s'ar explica de ce Iancu, în 1452, după 23 Aprilie, îi retrage posesiunile ardelene adică Făgărașul și Amlașul. Ni s'a păstrat scrisoarea — nedată — prin care Vladislav protestează împotriva acestui lucru: « Cât m'am jurat eu — spune domnul — cu părintele meu Ionăș voevodul, el tot n'a ținut seamă de asta, nici slujba mea nu i-a fost dragă; căci nu-i ajunge gubernatoria Țării Ungurești, ci trimite să-mi

Fig. 2. — Ușa de lemn, făcută din porunca lui Vladislav Voevod, în 1453, pentru una din cele trei biserici dela Snagov. Se află astăzi la Muzeul de Artă religioasă din București.

răpească ocina mea adevărată și țărișoara mea Făgărașul și Amlașul și umblă cu gând rău asupra mea. Dar dacă și-a călcat el făgăduința și jurămintele ce a făcut cu mine și dacă a călcat peste slujba mea, Dumnezeu să se răzbune asupra celui ce nu a păzit dreptatea. Iar domnia mea, cu toată nevoia mea, nu voi părăsi ce este al meu odată cu capul . . . ». Deocamdată, Vladislav recurge la represalii, oprind mărfuri de ale Brașovenilor și făcându-le pagube, mai ales că ei adăposteau și boieri pribegi, cum era, de pildă, Cernica din Făgăraș care fugise și cu niște turme de ale voevodului. Urmează tratative, se ajunge chiar la o înțelegere; așa cel puțin ni se spune în scrisoarea din 15 Noemvrie 1455 adresată de Iancu de Huniedoara Brașovenilor. Vladislav, văzând însă că nu i se restituie posesiunile ardelene, se hotărăște să păsească pe față la ofensivă și în consecință atacă atât cetatea Făgărașului, pe care n'o poate lua, cât și mai multe sate săsești, dintre care unele sunt arse. Acest fapt provoacă reacțiunea lui Iancu de Huniedoara. El dă lui Vlad (viitorul Vlad Țepeș) care stătea în Ardeal așteptând momentul prielnic spre a înlătura pe Vladislav, un corp de oaste. Expediția a avut loc *după 6 Aprilie*, când Ladislau regele Ungariei poruncește Sibienilor să lupte împotriva domnului muntean care prădase și arsese mai multe sate săsești. La 15 Aprilie e ultimul hrisov cunoscut al lui Vladislav; la 3 Iulie, constatăm că Țepeș ocupase tronul și urma să protejeze pe Brașoveni împotriva unui eventual atac turcesc. E posibil ca în timpul războiului, Vladislav să fi căzut; cronica afirmă că ar fi murit de sabie în mijlocul « Târșorului », mormântul lui se găsește nu în ctitoria sa dela Snagov, unde în 1453 zidește o biserică a cărei ușă de lemn, admirabil sculptată, s'a păstrat până în zilele noastre (vezi fig. 2), ci la mănăstirea Dealului; mai târziu, în vremea lui Neagoe Basarab, frații Craiovești îi așeză aci o lespede, pe care însă data morții, 20 August 1455 (6963), este greșită. — La muntele Athos, Vladislav a dat un hrisov, în 1450, mănăstirii *Cutlumuz* și a făcut un dar de 10.000 de aspri chiliei *Sf. Ilie*.

BIBLIOGRAFIE

I. Mihail I; Radu al II-lea Praznaglava; Dan al II-lea și Dan al III-lea:

1. GR. C. CONDURATU, *Incercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, 534 p. in 4°. 2. N. IORGA, *O nouă mărturie asupra luptelor dintre Dan II și Radu Praznaglava*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 383—384; 3. ALEXANDRU A. VASILESCU, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Dracul 1418—1437*, București, 1915, 55 p. in 4°. (Extras din *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XV); 4. AL. XENOPOL, *Lupta între Drăculești și Dănești*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, t. XXX (1907), p. 183—272; 5. I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei și Craioveștii. (IV. Pretinsa luptă dintre Dănești și Drăculești)*, Craiova, f. a., 123 p. in 8°.

II. Alexandru Aldea: 6. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, 1431—1435. Hrisoave și cărți domnești, însoțite de traduceri, adnotațiuni istorice și știri nouă relative la Biserica Domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeș*, București, 1922, 48 p. in 4°. (Extras din *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XVI).

V. și nr. 1 și 3.

III. Vlad Dracul: 7. ILIE MINEA, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, 219 p. in 8°. (Extras din *Cercet. Ist.*, IV).

V. și p. 43, nr. 3.

IV. Vladislav al II-lea: 8. N. IORGA, *Notele vol. XV din colecția Hurmuzaki (Acte și scrisori din arhivele ardelene Bistrița, Brașov, Sibiiu)*, Partea I, 1358—1600, București, 1911, LXXVIII + 775 p. in 8°; 9. I. MINEA, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlășului și Făgărașului*, București, 1914, 79 p. in 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XLVIII); 10. ST. NICOLAESCU, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav Voevod și Doamna Neacșa, 1488*, București, 1935, 8 p. in 8°.

DECĂDEREA MOLDOVEI ÎN TIMPUL URMAȘILOR LUI ALEXANDRU CEL BUN

• Ștefan Voevod prinse pe fratele său
Iliș Voevod și-l orbi și domni singur
5 ani, până ce-i tăie capul Roman
Voevod, fiul lui Iliș Voevod... Bog-
dan Voevod... domni doi ani și-i tăie
capul Petru Voevod, numit Aron, la
Răuseni •.

(Letopisețul zis dela Putna)

În Moldova, după moartea lui Alexandru cel Bun, constatăm aceeași stare nenorocită ca și în Țara Românească după Mircea cel Bătrân. Fiii, legitimi și nelegitimi, se luptă pentru moștenirea părintească; în dorința lor de a ocupa scaunul domnesc, fac apel la străini și li se închină, câteodată chiar la mai mulți în același timp. Luptele interne strică țara, împiedecă negoțul: sărăcia se adaugă umilinței. Cei douăzeci și cinci de ani cari despart sfârșitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ștefan, sunt fără îndoială, printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei. I-am fi putut evita, ca și anii corespunzători din Muntenia, numai dacă am fi avut și noi, cum au avut alte popoare, un sistem precis și riguros de succesiune la tron, dacă am fi recunoscut de pildă, dreptul de primogenitură, din tată în fiu. Din nefericire însă, nu numai că n'am avut un asemenea sistem, dar n'am mărginit dreptul de succesiune nici măcar la *fiii* celui care domnea. Frații, nepoții, verii acestuia puteau și ei să aspire la domnie, din moment ce erau « sămânță de domn ». Mai mult chiar, se recunoșteau aceleași drepturi și *fiilor nelegitimi* care-și puteau dovedi înalta lor origine. Lesne de înțeles ce a urmat dintr'un astfel de sistem: s'a deschis drum tuturor ambițiilor și tuturor compromisurilor. O mare parte din forțele vii ale neamului nostru s'au irosit în luptele

nenorocite pentru domnie; aceste lupte ne-au făcut mai mult rău decât toți dușmanii externi laolaltă. De aceea, nu se va putea niciodată prețui prea mult sistemul *actual* care prevede o modalitate precisă și riguroasă în ce privește succesiunea la tron.

Iliaș voevod, fiul cel mai mare al lui Alexandru, fusese asociat la domnie de către tată-său. Primul document pe care-l cunoaștem astăzi dela el poartă data 4 Ianuarie 1432; cel de al doilea e din 13 Ianuarie (vezi și fig. 3 și 4). Iliaș a continuat, alături de Lituanii și de Cavalerii Teutoni, războiul împotriva Polonilor (vezi vol. I, p. 508). În urma luptei dela *Kopozrzin* (30 Noemvrie 1432), unde trupele aliaților au fost bătute, a socotit însă că e preferabil să ajungă la o înțelegere cu Vladislav Jagello, revenind deci la politica tradițională a predecesorilor săi. În consecință, la 3 Iunie 1433, — re-

Fig. 3. — Monetă de argint dela Iliaș Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun. (Colecția Academiei Române).

Fig. 4. — Monetă dela Iliaș Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun. (Colecția Academiei Române).

dațiunea slavă poartă data de 5 Iunie, — se încheie la Suceava un act prin care domnul, împreună cu fiii și cu fratele său, promite să fie credincios regelui polon și să-l ajute « contra tuturor dușmanilor », neexceptând pe nimenea. Același angajament iau și boierii lui Iliaș. Indată după aceasta, începe lupta pentru domnie. Cum s'a produs conflictul nu știm precis, dar bănuim. Ștefan, pe care izvoarele îl arată a fi fost îndrăzneț și hotărît, în orice caz superior fratelui său, era desigur nemulțumit de situația subalternă pe care o avea. Va fi început deci uneltirile printre boieri spre a-și asigura partizani. De care lucru aflând Iliaș, a reacționat cu violență. A prins pe mama lui Ștefan — erau frați numai de tată — și a pus s'oucidă prin înecare; aceeași soartă îl aștepta și pe Ștefan însuși, dacă n'ar fi izbutit să scape cu fuga în Țara Românească. Aci, el își întocmi o oaste, desigur cu ajutorul lui Aldea, și întorcându-se în Moldova, birui, în lupta dela « Loloni » (8 Лолони)

pe frate-său și luă domnia (toamna lui 1433, înainte de 3 Noembrie). Iliș trebuie să se retragă în Polonia cu al cărui rege era de altfel și înrudit — soția sa, Marincea, fiind soră cu soția lui Vladislav Jagello. Ștefan care știa că Iliș nu se va resemna, se grăbi să trimită o solie în Polonia spre a asigura pe rege de întreaga sa credință. Ni s'a păstrat răspunsul lui Vladislav: primește credința noului domn, trece cu vederea pagubele și prădăciunile făcute de tatăl acestuia Alexandru, în timpul războiului din urmă și recunoaște stăpânirea asupra cetăților *Tețina* și *Hmielovul*. Hotarul între Polonia și Moldova va fi format de râul *Colacin*, apoi de o linie convențională « drept peste câmpia Bolohovului » până la Nistru, mai sus de satul Potoc, care sat rămâne Moldovei, și în sfârșit de Nistru însuși până la vărsarea lui în mare. « Iar țara Pocuției precum de demult a fost supusă nouă . . . așa și rămâne »; satul Vascoții însă va aparține lui Ștefan voevod. « Iar prin codrul Țării Moldovei cum au umblat hotarele de demult, tot așa vor umbla și acuma și în vecii vecilor ». Pe temeiul acestui răspuns, prestă Ștefan, la 13 Ianuarie 1434, în Suceava, jurământul de credință lui Vladislav Jagello și făgădui să vie și personal să se închine. El renunța prin urmare la Țara Pocuției, obținea în schimb asigurarea că Iliș nu va fi ajutat. Intr'adevăr, trecând peste legăturile de rudenie, Vladislav dădu acestuia din urmă un domiciliu forțat în cetatea Sieradz. După moartea bătrânului rege (31 Mai 1434), când tronul fu ocupat de nevârstnicul Vladislav al III-lea, Iliș socoti că poate să calce dispoziția ce se luase față de el și să-și încerce norocul. Strânse deci un corp de oaste și năvăli în Moldova, în vara anului 1435. Luptele cu Ștefan — cronicile vechi menționează trei: la Dărmănești, la Podagra, la Piperești — au avut loc după 8 Mai — când Iliș era încă la Sieradz și înainte de 26 August, când cei doi frați se împăcaseră. Deși Ștefan biruise în câte și trele ciocniri, totuși, dându-și seama, se vede, că lucrul nu e încheiat, că va trebui să continue războiul și că până la urmă s'ar putea să-l și piardă, dacă Iliș va fi sprijinit de Poloni, ajunse la o înțelegere cu frate-său. Hotărîră anume ca să domnească amândoi în același timp, fiecare într'o parte a țării. Iliș luă partea de miazănoapte, cu Suceava și Iașii, iar Ștefan pe cea de miazăzi, cu Chilia și Cetatea Albă. Linia de despărțire trecea pe la Nord de Vaslui care rămânea lui Ștefan. Moldova se

împărți deci în două, ca și o moșie oarecare; fiecare domn avu cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui (vezi și fig. 5). Brașovenii, dorind în 1437 o nouă întărire a privilegiului lor comercial, trebuiră să se adreseze amândurora și obținură într'adevăr două hrisoave: unul, la 23 Aprilie, dela Ștefan, altul la 29 Aprilie, dela frate-său. Indată după împăcare, Iliș făcu un nou jurământ de credință regelui Vladislav (1 Septemvrie). În cursul aceluiaș an însă, el dădu un act și lui Sigismund al Ungariei « părintele » său, făgăduind să aibă aceiași dușmani și aceiași prieteni. Excepție face numai Craiul Poloniei: « Impotriva lui . . . nu vom sta niciodată ».

În anul următor, în Septemvrie, Iliș veni în persoană la Liov să presteze jurământul de credință regelui Poloniei. La 18 ale lunii, avu loc solemnitatea; a doua zi se redactă documentul oficial constata-

Fig. 5. — Monetă de argint din timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan. (Colecția Academiei Române).

tând faptul, iar peste alte patru zile, domnul dădu un nou act prin care făgăduia drept despăgubire pentru prada și paguba făcută de tată-său Alexandru, să întoarcă lui Vladislav « Țara Șepenițului pe care Țara Moldovei a avut-o dela Coroană, cu cetățile . . . anume Hotinul, Țețina și Hmielovul și cu toate ținuturile, locurile, satele ». Făgăduiala n'a fost ținută, dovadă că în 1444 cetățile se aflau încă în mâinile soției lui Iliș; nu-i mai puțin adevărat însă că această renunțare e unul din gesturile care apasă mai mult memoria nevolnicului fiu al lui Alexandru cel Bun. Și doar frate-său Ștefan lămurise chestiunea, obținând, numai cu un an mai înainte, recunoașterea, fără niciun fel de rezerve, din partea Polonilor, a stăpânirii asupra acestor trei cetăți. O întărire a jurământului dela Liov are loc în 1439, la 8 Septemvrie, printr'un act dat în Suceava. La 25 ale aceleiași luni dădea și Ștefan un act asemănător, numai că tonul e deosebit. În timp ce fratele său mai mare vorbește numai de obligațiile ce are el față de regele Poloniei, *fără reciprocitate*, Ștefan specifică lămurit că « Măria Sa Craiul ne va apăra și va sta pe lângă noi, împotriva oricărui dușman al nostru, neexceptând pe nimeni și nici soldați din Coroana Crăiei împotriva noastră

nu va trimite dușmanilor noștri ». Se vede imediat că e altă fire, mai dârză, mai mândră.

Domnia comună a celor doi frați a durat până la sfârșitul anului 1442. Ultimul document intern care-i menționează împreună este din 8 Septembrie 1442. Incepând dela 21 Septembrie și în tot cursul anului 1443, documentele (17 la număr) sunt date numai de Ștefan voevod. Ce devenise între timp Iliș despre care cronica ne spune că a fost *orbit* de frate-său? Se pot face două ipoteze: sau Ștefan, profitând de un concurs de împrejurări favorabile și vrând să răzbune moartea mamei sale, l-a prins și l-a orbit *acum*, în Septembrie 1442, iar nu la 29 Mai 1444 cum spune letopisețul zis dela Bistrița, sau — a doua ipoteză — l-a obligat prin puterea armelor să se retragă spre miazănoapte în cetățile făgăduite Polonilor și numai după aceea, la o nouă încercare a lui Iliș de a căpăta domnia, l-a prins și i-a scos ochii. În sprijinul primei ipoteze — pe care o preferim — vine faptul că la 28 Februarie 1444, Marınca, doamna lui Iliș, care e arătat totuși *ca fiind în viață*, încredințează *ea, și nu soțul ei*, cum ar fi fost normal cetățile Hotin, Tețina și Hmielov lui Ioan, castelanul de Czyszow și lui Petru Odroważ (se citește: Odrovanj), palatinul de Liow, pentru ca aceștia să intervină pe lângă rege ca să le pună la dispoziție « moșiile ce se cuvin aici în regatul Poloniei domnului Ilie și nouă și copiilor noștri ». Oricum s'ar fi petrecut faptele, un lucru e sigur și anume că, cel mai târziu în Mai 1444, Ștefan s'a răzbunat, în chipul acesta crud. asupra fratelui său și că a determinat astfel o nouă crimă a cărei victimă avea să fie el însuși. Intr'adevăr, unul din fiii lui Iliș, anume *Roman*, îl va ucide în anul 1447.

După înlăturarea lui Iliș, Ștefan n'a avut totuși liniște. Impotriva lui s'a ridicat un alt frate, *Petru*, pe care-l găsim cu titlul de « voevod » în lista de martori a hrisovului din 6 Martie 1443 și în cele următoare. Era, probabil, asociat la domnie. Nemulțumit însă cu situația pe care o avea, acest Petru se gândește să înlătore cu armele pe frate-său. Vine deci cu ajutor unguresc — la 26 Aprilie 1444, se afla în orașul Roman de unde întărește mănăstirii Probata patru sălașe de țigani — și poartă războiul cu Ștefan, ajungând însă, în cele din urmă, tot la un condominium. Impăcarea se produsese înainte de 28 Mai, când Ștefan scrie Brașovenilor, pe

carî îi prigonise în timpul conflictului, să vie fără teamă în Moldova; cine a avut să sufere, va primi despăgubiri. La 18 Iunie, cei doi frați domneau împreună, Petru însă având o situație subalternă, deoarece hrisoavele se emit în numele lui Ștefan. La sfârșit, în lista de martori e menționată și « credința iubitului meu frate Petru voevod ». Tot împreună îi constatăm la 5 Aprilie 1445; în hrisovul următor însă, din 15 Iulie, Petru nu mai este pomenit și nici nu va mai apărea până la sfârșitul domniei lui Ștefan. Probabil că izbucnise iarăș un conflict între cei doi frați — domniile duble n'au reușit niciodată până la urmă la noi — și Petru părăsise țara. Pentru a nu fi expus la vreo neplăcere din partea urmașilor lui Iliăș, Ștefan reinnoește în 1445, la 26 Noemvrie, în fața unei numeroase solii polone care sosise în acest scop la Siret, jurământul de credință față de regele Vladislav. Cu câteva luni mai înainte, la 25 Iunie, făcuse o înțelegere și cu marele cneaz Cazimir al Lituanei, făgăduindu-și unul altuia prietenie și ajutor, în caz de nevoie. Toate aceste măsuri însă nu putură împiedeca pe fiul lui Iliăș, pe Roman, ca să pregătească o expediție de răzbunare împotriva celui ce-i orbise părintele. Cu ajutorul nobililor poloni dela hotar, în special cu acela al lui Ditrih Buczacki (se citește: Buceațchi), starostele Podoliei și castelanul Cameniței, el pătrunse în Moldova, și biruind în luptă pe Ștefan, îl prinse și-i tăie capul (13 Iulie 1447). Trupul celui ucis fu dus și înmormântat în mănăstirea Neamțului unde se vede și astăzi piatra funerară așezată de Ștefan cel Mare (vezi fig. 6).

În timpul domniei comune a lui Iliăș și Ștefan, prădară Tătarii țara Moldovei în două rânduri: odată în 1439 « Noemvrie în 28 », când au ajuns « până la Botoșani »; a doua oară în « 1440, Dechemvrie în 12 » când « au ars Vasluiul și Bârladul »: așa citim în letopisețul zis dela Bistrița.

Vreo biserică sau mănăstire nu se știe să fi ridicat acești doi fii ai lui Alexandru cel Bun. În schimb, au făcut danii și au dat întăriri mănăstirilor existente. Iliăș a arătat o grijă deosebită mănăstirii Neamțului; Ștefan și-a împărțit atenția între mănăstirile Moldovița, Pobrata și Neamțul. Semnificativ e faptul că marea majoritate a hrisoavelor (16 din 20) pe care le dă acesta din urmă lăcașurilor sfinte sunt din anii *carî au urmat* orbirii lui Iliăș: vinovatul a căutat, se vede, în felul acesta, să-și răscumpere grozava crimă.

Iliș s'a căsătorit, la 23 Octomvrie 1425, cu *Marinca*, fiica nobilului Andrei Oligmondovici și soră cu Sonca sau Sofia, regina Poloniei, soția lui Vladislav Iagello. Copii, au avut pe *Roman* și pe *Alexăndrel* care au domnit amândoi în Moldova, și pe domnița *Anastasia*. Ștefan a fost căsătorit cu doamna *Maria* și a avut — potrivit pomelnicului dela Bistrița — doi copii: un băiat, *Alexandru* și o fată, *Alexandria*.

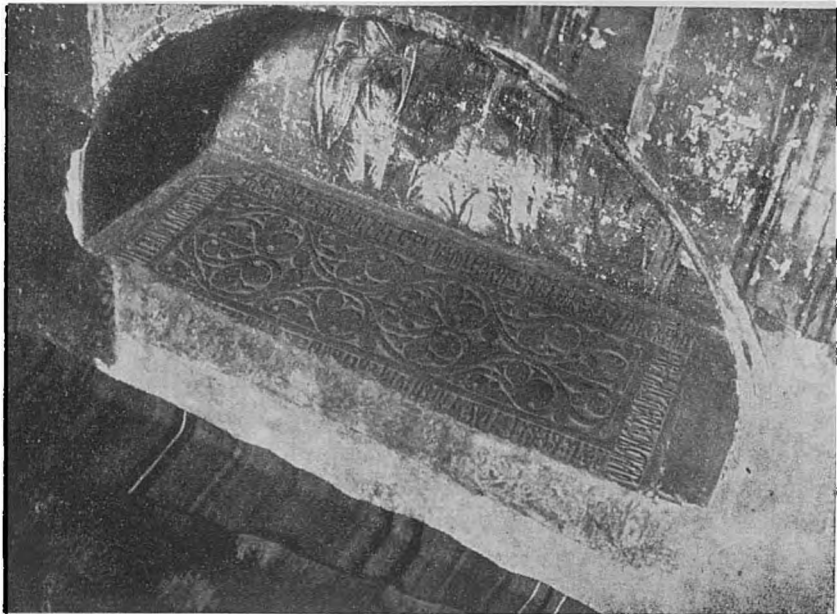

Fig. 6. — Piatra de mormânt a lui Ștefan voevod, fiul lui Alexandru cel Bun, la mănăstirea Neamț.

Petru al II-lea și Roman al II-lea. « Ciubăr » Vodă. După moartea lui Ștefan, domnia Moldovei fu împărțită între cei doi învingători: Roman, fiul lui Iliș, și Petru, fostul asociat la domnie, în 1443—1445, al celui ucis. Primul stăpânește în țara de jos; el trimite, la 4 August 1447, din Bacău, o scrisoare Brașovenilor, anunțându-i că « ne-a ajutat Dumnezeu și am dobândit ocina noastră adevărată ». Să vie deci cu mărfurile « căci țara noastră vă este deschisă ». Cel de al doilea are țara de sus și stă în Suceava. Din acest oraș, dă el hrisovul din 22 August 1447, întărind mănăstirii Neamțului mai multe sate; probabil tot din

Suceava e și celălalt hrisov al Neamțului, cu data 15 Septembrie, acelaș an.

Dar, în curând, se repetă vechea poveste: Moldova nu putea cuprinde doi domni deodată. Incepe deci lupta între ei. La început, se pare că Roman a avut superioritatea: la 18 Februarie 1448 el era la Suceava, dăruind slugei sale credincioase « pan Petrea, fiul lui Toma », satul « Storojineț, pe Siret, mai sus de Rubcea ». Câteva zile numai după aceea, la 23 Februarie, îl găsim însă ca pribeag la Kolomea, aproape de hotarul Moldovei; trebuise să fugă — și repede — în fața lui Petru. Acesta venise cu ajutor dela cumnatu-său, Iancu de Huniedoara, pe a cărui bătrână soră — trecuse de 50 ani — o luase în căsătorie, numai spre a-și asigura sprijinul de care avea nevoie. Roman n'a mai izbutit să reia domnia, cu tot ajutorul lui Buczacki, care îl însoțise și prima dată, în 1447 și căruia pribeagul îi dăruia acum șapte sate în Moldova cea stăpânită de altcineva. El moare la 2 Iulie 1448, otrăvit de boieri, lăsând în locul lui ca pretendent, pe fratele mai mic Alexandrel, căruia i se mai zicea, după moda leșească, și Olehno.

Petru, rămas singur domn, stăpânește Moldova în cursul anului 1448 (vezi fig. 7). Ultimul document intern, cunoscut astăzi dela el, este din 10 Octombrie. La începutul anului următor constatăm însă că scaunul e ocupat de Alexandrel. Polonii se temeau ca Moldova să nu ajungă, prin Petru, complet infeodată politicii ungare. Intr'adevăr, acesta cedase cumnatului său Iancu de Huniedoara cetatea Chilieș și-i urma în totul directivele. De aceea, ei se hotărâsc să ajute pe fratele lui Roman, pe Alexandrel. Petru, simțind intențiile Polonilor, încercă să le dejoace. El face pe Iancu de Huniedoara să scrie regelui Cazimir, la 2 August 1448, în sensul ca acesta să recunoască deocamdată pe Petru ca domn al Moldovei și să nu facă vreo expediție împotriva lui. Mai mult chiar, la 22 August, prestează, împreună cu boierii săi, jurământ de credință regelui polon, și-i făgăduiește să vie să se închine și personal. Dar toate aceste gesturi nu risipesc neîncrederea Polonilor și nu-i abat dela hotărîrea luată de a ajuta pe Alexandrel. Nu știm cum s'a desfășurat conflictul, dacă a fost vreo luptă; constatăm numai că la 21 Februarie 1449, tronul era ocupat de tânărul fiu al lui Iliăș. Petru trebuise să se retragă și de aici înainte nu-l mai vedem jucând vreun rol; cronica lui

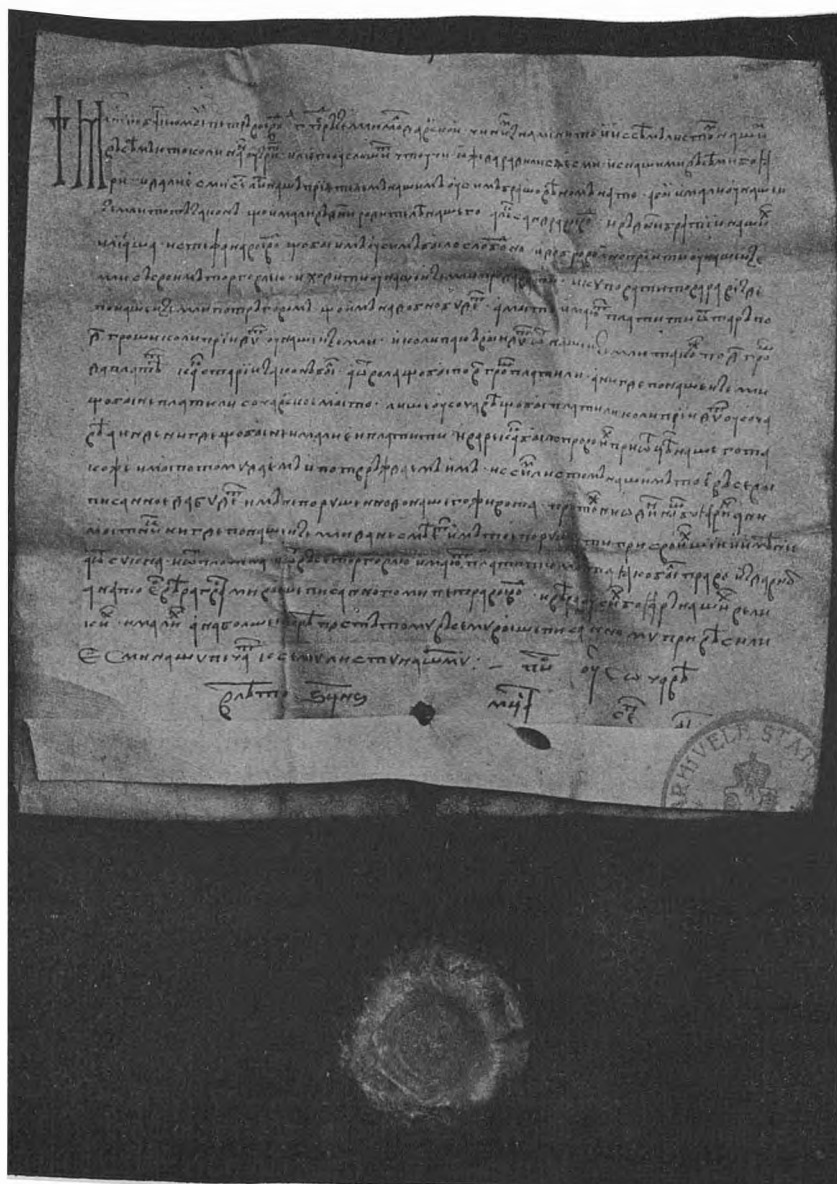

Fig. 7. — Hrisov dela Petru al II-lea, cu data 6956 (1448), Septembrie 11, prin care întărește Brașovenilor privilegiul comercial pe care-l aveau dela Alexandru cel Bun.

Grigore Ureche și Simion Dascălul ne spune laconic că « au domnit un an și au murit ».

Se pare că între sfârșitul domniei lui Petru și începutul aceleia a lui Alexăndrel, deci în toamna lui 1448 sau în primele luni ale iernii, a stăpânit în Moldóva un « *Ciubăr Vodă* » (чюбарь воєвода). Letopisețele vechi îi dau *două luni* de domnie, nu ne spun însă în ce legătură de rudenie era acest voevod cu predecesorii săi. Unii istorici din vremea noastră au văzut în « Ciubăr » numele generalului ungar *Csupor* care ar fi comandat corpul de oaste trimis de Iancu de Huniedoara lui Petru: alții îl socotesc — greșit, credem noi — tot una cu numele *postelnicului Ciope* din 1451. Domnia însăși cât și numele lui Ciubăr Vodă constituie încă o problemă pentru istoriografia românească.

Bogdan al II-lea. Alexăndrel ține scaunul până în toamna lui 1449. Fiind foarte tânăr, conducerea treburilor o avea de fapt mamă-sa, Marinca, și pârcălabul de Hotin, Manoil. Ultimul document din această domnie are data 27 August: Alexăndrel acordă boierului Ioan Armenciocul scutire de dări pentru casa din Suceava și de vamă pentru orice cumpărătură a sa. Peste o lună și jumătate, tânărul domn trebuia să părăsească țara. Impotriva lui se ridicase un alt fiu — nelegitim — al lui Alexandru cel Bun, anume *Bogdan*. Acesta izbutise să-și strângă o oaste, căpătase ajutor și dela Iancu de Huniedoara și venea acum să ocupe tronul. Lupta a avut loc la *Tămășeni*, pe Siret, spre miazănoapte de târgul Romanului, în ziua de 12 Octomvrie 1449. Boierii lui Alexăndrel au rezistat cu îndârjire; o sumă dintre ei — așa, de pildă Oancea logofătul și Costea Andronic — au căzut, făcându-și datoria; în cele din urmă, însă au trebuit să se retragă și au trecut, împreună cu domnul lor, îndărăt în Polonia, de unde veniseră cu vreun an înainte. Bogdan intră în Suceava și Mitropolitul îl unse domn al Moldovei. Stăpânirea lui a durat doi ani de zile, până în Octomvrie 1451 când a fost ucis de Petru Aron, în sat la Răuseni.

Indată ce ocupă tronul, Bogdan caută să evite o intoarcere a lui Alexăndrel. De aceea încheie, la 2 Dechemvrie 1449, o înțelegere cu Ditrîh Buczacki starostele Podoliei și castelanul Cameniței, pentru ca acesta să intervie pe lângă Regele Cazimir și sfetnicii poloni în vederea îndepărtării dela graniță a fostului domn și a mamei sale. De asemenea, să-l încunoștințeze pe Bogdan

de primejdia ce l-ar amenința « ori dela cine și din orice parte ». Iar la nevoie, dacă ar trebui să părăsească țara, să-l primească, pe el și pe boierii lui și să-i dea adăpost. Pentru toate aceste servicii, îi va da lui Buczacki în dar « în fiecare an câte 400 de zloți turcești și câte zece vase de vin de Malvazia și câte zece bucăți de camhă și cinci de cuferie și câte cinci de pânză ». Dar cu toată această înțelegere, Bogdan își dă seamă că Polonii vor continua să sprijine pe Alexandrel și vor încerca să-l readucă pe tronul Moldovei. De aceea se îndreaptă — cum era natural — spre acela care-l ajutase și până acum, spre acela la care recurgeau de altfel toți cei dușmăniți de Poloni, adică spre Iancu de Huniedoara.

La 11 Februarie 1450, printr'un act emis în « târgul de jos », adică al Romanului, Bogdan declară că-l consideră pe acesta ca « părinte » al său și-i făgăduiește sprijin și ajutor, cu oștile și cu sfatul, în orice împrejurare. În schimb « iubitul nostru părinte să ne ocrotească sub mâna sa și să ne apere de orice dușmani ai noștri ». La sfârșitul actului, acolo unde se înșiră martorii, găsim îndată după domn « credința iubitului meu fiu, Ștefan Voevod »: e cea dintâi mențiune despre acela care va deveni Ștefan cel Mare.

O înnoire a actului din 11 Februarie are loc la 5 Iulie (vezi fig. 8); Bogdan adaogă: « Și de asemenea noi să nu avem nicidecum să dobândim cu sabia Chilia, fără voia părintelui nostru », adică a lui Iancu. Această reinnoire, la un interval atât de scurt, fusese determinată de sigur, și de faptul că Alexandrel începuse încă din Martie, preparativele de campanie. În August, armata lui, alcătuită din « gloate mari » de Moldoveni și din două « polcuri » de Poloni, comandate de Buczacki — cel cu înțelegerea — și de Koniecpolski (se citește: Coniețpolschi), era dincoace de Nistru. Bogdan se retrăsese cu ai lui în codrii Vasluiului și evita să dea lupta, « socotind — cum spune cronica — să-i bage » pe Leși « la strâmtoare și zăbovind, să-i flămânzească ». Așa s'a și întâmplat. Lângă satul *Crasna*, drumul intra într'o pădure întinsă, obliga deci oastea dușmană să se înșirue, neputându-se desfășura într'o formație de luptă. Aci i-a așteptat Bogdan pe Poloni și i-a ataat în ziua de 6 Septemvrie 1450. « Deci când au fost la mijlocul pădurii, făcut-au năvală oastea lui Bogdan Vodă la carele Leșilor, ci apărându-se Leșii, abia au scăpat cu multă pagubă și peire. Deci vrând să intre și ceilaltă oaste leșască, atuncea s'au

ivit toată oastea lui Bogdan Vodă, cu multe steaguri și buciume și fără călărime, multă pedestrimă. Văzând acestea Leșii, s'au tocmnit de războiu și au băgat în mijloc pe Alexandru Vodă... Și s'au bătut mai nainte de apusul soarelui până au înopțat, perind de amândouă părțile, până au năvălit și gloatele de pedestri,

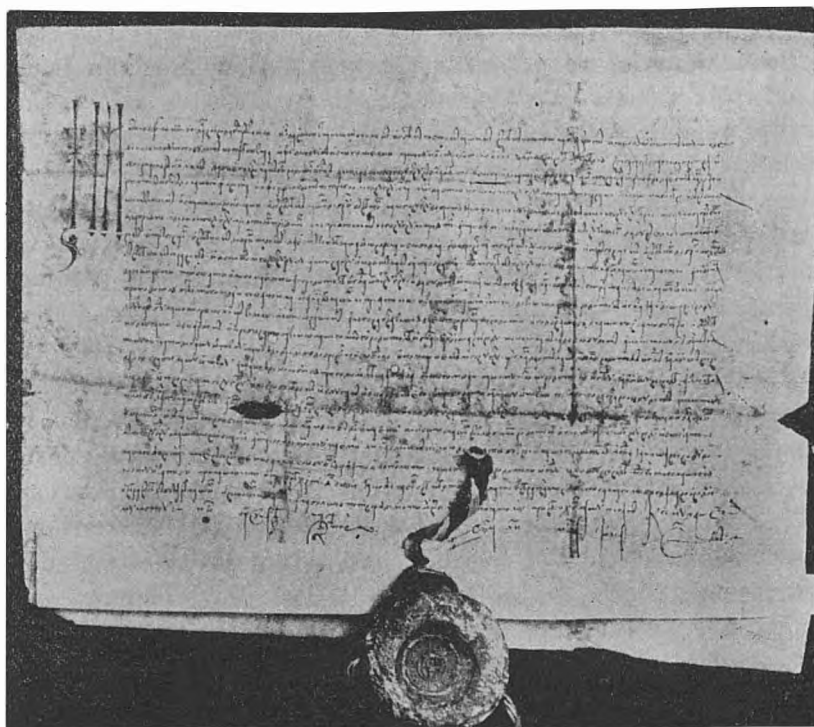

Fig. 8. — Hrîsov dela Bogdan al II-lea, cu data 6958 (1450), Iulie 5, prin care făgăduiește credință și prietenie lui Iancu de Huniedoara.

carii au făcut la strâmtoare mare moarte în Leși, tăind cu coasele vinele cailor; unde hatmanii leșești, vrând să îmbărbăteze pre ai săi, și-au pus și ei capetele, ales Piotru Odrivoz și Nicolae Porava și Buciațskii ». Infrângerea ar fi fost totală, dacă nu le-ar fi venit în ajutor Leșilor un corp de Moldoveni de ai lui Alexăndrel, în frunte cu pârcălabul de Hotin; aceștia, contraatacând, îndăguiră restului armatei polone să se retragă. Bogdan nu-i urmări, mulțumindu-se cu izbânda câștigată. E foarte probabil că la această

luptă dela Crasna — o anticipare a luptei din Codrul Cosminului — să fi participat și tânărul Ștefan care avea în acel moment între 15 și 20 de ani. Biruitorul ar fi putut să aibă o domnie rodnică și îndelungată: dovedise vitejie și, judecând după fiul său, de sigur că avea și alte însușiri. Din nenorocire însă, Bogdan — ca și Vlad Țepeș — căzu victima unui atac produs pe neașteptate. Intr'o noapte din Octomvrie 1451, pe când domnul se afla la un ospăț în satul Răuseni, apăru deodată o ceată de călăreți, în frunte cu un frate al său, *Petru*, căruia i se mai zicea și *Aron*. Neavând putința unei împotriviri, Bogdan fu prins și decapitat. Letopisețele vechi dau ca dată a morții Vineri 16 Octomvrie « în zori de zi »; ea este însă greșită, deoarece ni s'a păstrat un document al celui ucis, din 17 Octomvrie; pe de altă parte, în 1451, 16 Octomvrie a căzut într'o Sâmbătă, nu Vineri, Bogdan a fost înmormântat, se pare, chiar în sat, la Răuseni; soția sa, Doamna Maria și tânărul Ștefan trebuiră să ia calea pribegiei.

Petru Aron n'a putut însă să se bucure de tronul căpătat printr'un asasinat odios. *Alexândrel*, care pâdea din Polonia prilejul de a relua domnia, îl găsi acum. Boierii trecură de partea lui și astfel ucigașul lui Bogdan trebui să plece. La 24 Fevruarie 1452, noul voevod întărea mănăstirii Bistrița stăpânirea asupra Botnei cu ezerele ei și cu vechiul hotar, scutind-o de orice dări. Domnia tea dintâi arătase lui *Alexândrel* ce însemna să aibă împotriva-i pe Iancu de Huniedoara; de aceea, se grăbi acum să-l câștige de partea lui, încheind, la 16 Fevruarie 1453, un act prin care-l recunoștea — imitând pe Bogdan — ca « părinte » al său. Il va asculta și-l va ajuta, în toate, iar pe nepoata lui Iancu o va lua în căsătorie « să-mi fie Doamnă până la moartea mea ». În schimb, acesta îl va « milui » și-l va apăra « de toți dușmanii . . . în toate părțile . . . ca oricare părinte pe fiul său ». Față de un asemenea gest, Polonii se puteau supăra; *Alexândrel* se grăbi să-i liniștească, scriind, la 23 Septemvrie 1453, regelui Cazimir, că va veni să i se închine într'unul din orașele dela graniță, la Sneatin sau la Camenița, sau chiar și mai departe, la Kolomea și că-i va păstra credință deplină, ca și înaintașii săi. Să-l apere însă Craiul împotriva dușmanilor, să-l « miluiască » și să-l « ocrotească ».

Supus la toată lumea, bietul *Alexândrel* nu izbuti totuși să înlătore primejdia. La 1 Ianuarie 1454, el dăruia mănăstirii Neam-

țului o parte din braniștea domnească dela Bohotin ; la 25 August însă, stăpânea în locul lui, Petru Aron. Cum s'a produs schimbarea, nu știm precis, după cum nu știm nici în ce împrejurări, Alexandrel a izbutit, între 8 Dechemvrie 1454 și 3 Fevruarie 1455, să îndepărteze din nou pe rivalul său și să reia — pentru a treia și ultima oară — domnia. Cert este numai atât că avem documente interne dela Petru — și numai dela el — în intervalul 25 August — 8 Dechemvrie 1454, iar dela Alexandrel, și iarăși numai dela el în intervalul 3 Fevruarie — 12 Mai 1455. O domnie comună a acestor doi, în intervalul 1451—1455, cum au admis unii istorici ai noștri, nu ni se pare cu putință. Hrisoavele interne nu coincid *niciodată* în acest interval, ci alternează, fiind sau ale unuia, sau ale celuilalt. În Mai 1455, Petru Aron veni din nou cu oaste împotriva lui Alexandrel ; lupta avu loc, în ziua de 25, « la Movile », și se termină prin înfrângerea acestuia din urmă ; silit să se retragă la Cetatea Albă, tânărul fiu al lui Iliăș își isprăvi acolo peste trei luni, la 26 August după cât se pare, scurta și sbuciumata sa viață. Ucigașul lui Bogdan apucă din nou scaunul domnesc și, umilindu-se încă și mai mult decât Alexandrel, îl păstră doi ani de zile, până în Aprilie 1457.

În luna în care se dădea lupta dela Movile, în Mai 1455, avea loc un episod interesant pe țărmul de miazănoapte al Mării Negre. Un grup de 14 Moldoveni din castelul *Lerici*, la gura Niprului, acolo unde mai târziu va fi cetatea Oceakov, se înțeleg cu un alt grup, aproape de patru ori mai numeros, venit din Cetatea Albă sub pretextul pescuitului, și pun mâna prin surprindere, pe castel, care aparținea fraților genovezi Senarega. Incercările acestora din urmă de a relua, pe cale diplomatică, fosta lor posesiune, nu reușesc : Lerici rămâne în stăpânirea Moldovei sub Petru Aron și, se pare, și după aceea. Un document din 1465, Mai 18, arată că frații Senarega făceau noi reclamațiuni, fără succes însă.

Frământările ce au avut loc în Moldova după moartea lui Ștefan, n'au favorizat ridicarea de noi lăcașuri bisericești. Nu cunoaștem nicio ctitorie dela Roman, Petru, Bogdan și Alexandrel, aceștia mulțumindu-se să facă doar daniile mănăstirilor întemeiate de înaintașii lor. Cele mai numeroase sunt acelea ale lui Alexandrel care a și domnit de altfel mai mult ; dela el avem câte patru hrisoave pentru mănăstirile Neamțul,

Moldovița și Pobrata și câte unul pentru mănăstirile Bistrița, Horodnic, a lui Iațco și pentru Mitropolia Sucevei. Bogdan și Petru au făcut danii mănăstirilor Neamțul și Moldovița; cel din urmă dă două hrisoave și mănăstirii Probata.

Pentru a îndepărta primejdia din partea Polonilor, pentru a-i împiedeca să sprijine pe vreun pretendent la tronul pe care-l dobândise în felul arătat, Petru Aron se hotărăște să li se închine. La 1 Octomvrie 1455, el se întâlnește la Hotin cu dregătorii regelui Cazimir și dă un act prin care făgăduiește « să slujească credincios » acestuia « până la moarte » și să-l ajute cu oastea la nevoie. În același timp, dăruiește soției lui Iliăș, Doamnei Marinca — după cum am arătat, ea era rudă cu Craiul — târgul Siretului, cu vama, cu morile și cu toate veniturile, apoi Olhovățul cu morile, cu Tătarii, cu loviștele și iarăși cu toate veniturile. În schimb, Petru va avea cetatea Hotinului care până acum fusese în stăpânirea Marincăi, deci a Polonilor. Acest act este confirmat într'o formă solemnă, la 29 Iunie 1456, la Suceava. Se fac precizări: corpul de oaste pe care va trebui să-l trimită Petru, în cazul unei expediții împotriva Prușilor sau altora, va fi de « 400 de călăreți cu sulite . . . și cu armuri ». Dacă nu se face expediție, atunci Craiul va primi, sub formă de ajutor, 400 de boi. Pe lângă apanajul hotărit Marincăi, domnul Moldovei va înzestra și pe fiica acesteia, pe domnița Anastasia. Se vor extrăda fiii lui Sidachmet, fostul han tătăresc, cari se refugiaseră sau vroiau să se refugieze în Moldova. Deci o sumă de obligații precise, cea din urmă de-a-dreptul jignitoare; în schimb, când e vorba de avantajii, nimic deslușit. Chestia Hotinului și a Țeținei se amână până la întâlnirea cu Regele Cazimir care va hotărî atunci ce e de făcut. Cât despre Chilia, o aluzie vagă, de caracter general: dacă « unele pământuri sau moșii din ținuturile Moldovei . . . au fost înstrăinate, trebuie și voim să le dobândim din nou ». Cu ce va contribui regele la aceasta, nu se spune. Numai pentru hanul Sidachmet se precizează că regele nu-l va « trimite » adică extrăda, fără sfatul și voința lui Petru și a dregătorilor lui: o ușoară atenuare a călcării dreptului de azil la care consimțise nevolnicul domn.

Din partea Polonilor, după atâtea concesi, Petru se putea socoti asigurat. În ce privește pe Turci, el se grăbise să li se în-

chine încă din Septemvrie 1455. Cu puțin mai înainte, Mohamed al II-lea cucerise Constantinopolul (1453); puterea turcească era în plină și continuă expansiune. Spre sfârșitul toamnei, în 1455, sosește în Moldova trimisul Sultanului, cerând un haraciu anual de două mii de zloți ungurești. Era pentru întâia dată când se făcea o asemenea cerere. Un alt domn ar fi respins-o; Petru însă, care n'avea în el nimic eroic, hotărăște să se plece. Trimite deci răspuns lui Mohamed că va expedia prin Mihail logofătul, suma cerută. Caracteristic e actul pe care domnul și întreg sfatul boieresc îl dau acestuia din urmă, spre a nu fi acuzat vreodată că a făcut închinarea la Turci din proprie inițiativă. Se vede imediat teama și neputința. « Nu suntem în stare . . . să ne apărăm nicidecum — spune Petru Aron — pentrucă nu avem nicio putere și niciun sprijin de nicăieri . . . Pentru aceea ne-am sfătuit cu toții împreună . . . să ne plecăm capul acestui păgân . . . să găsim și să le dăm . . . acești două mii de zloți ungurești, ca să ne fie pace . . . să nu piară țara noastră ».

Țara n'ar fi pierit; ostași erau destui și dovediseră vitejie, nu era însă *conducătorul* care trebuia. Când el se va ivi, *un an numai după aceasta*, Moldova se va ridica toată, ca un singur om, și va arăta întregii creștinătăți puterea ei. Același a fost poporul, aceleași posibilitățile lui, și sub Petru Aron, ca și sub Ștefan cel Mare; a trebuit să vie însă puternica personalitate a acestuia din urmă pentru ca să facă suma virtuților. Căci în fiecare dintre oameni sunt laolaltă și binele și răul și puterea și teama și virtutea și viciul; iar în aceasta stă meritul marilor personalități, a marilor cârmuitori de noroade că știu să facă apel la partea nobilă a ființei omenești, la sentimentele de abnegație, de altruism, de curaj, de dreptate, spre a obține, prin ele, realizări epocale.

BIBLIOGRAFIE

I. Iiaș și Ștefan: 1. I. MINEA, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, 68 p. în 8°; 2. N. IORGA, *La cronologia vechilor Domni moldoveni*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 35—40.

V. și p. 15, nr. 7.

II. Petru al II-lea și Roman al II-lea. « Ciubăr Vodă »: 3. I. URȘU, *Relațiile Moldovei cu Polonia*, Piatra, 1900, 200 p. în 8°; 4. N. IORGA, « *Ciubăr Vodă* », în *Rev. Ist.*, (1915), p. 125—129.

V. și p. 15, nr. 7.

III. Alexăndrel și Bogdan al II-lea: 5. V. PĂRVAN, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, 128 p. in 8°; 6. I. BOGDAN, *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* t. XXIX (1906—1907), p. 629—643; 7. I. MINEA, *Sfârșitul lui Bogdan II Vodă. In legătură cu o inscripție recent descoperită*, în *Insemnări Ieșene*, V (1942) vol. XVI, nr. 10, p. 114—119.

IV. Petru Aron: 8. FRANZ BABINGER, *Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan*, București, 1936, 11 p. in 8°. (Extras din Volumul Omagial pentru frații Alexandru și Ion I. Lapedatu; cf. recenzia lui Damian Bogdan în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 414—416).

IANCU DE HUNIEDOARA

• *Atletul cel mai puternic al lui Hristos* •.

(Scrisoarea din 1456 a Papei Calist al III-lea).

Românii din Ardeal n'au avut parte de o dezvoltare liberă, în forme proprii, naționale, ca dincoace de Carpați. Statul în cuprinsul căruia au trăit a fost un stat străin, cu o biserică dominantă străină, cu o pătură conducătoare străină. Cine voia să ia parte la viața de stat, să intre în pătura conducătoare, fatal trebuia să se asimileze ei. În aceasta a constat tragedia elementului românesc din Ardeal. El a dat, în decursul vremurilor, elemente superioare, de o valoare deosebită, atât în domeniul politic, cât și în cel militar și religios. Aceste elemente însă au fost pierdute pentru neamul nostru, ele s'au integrat în viața de stat maghiară. Odată mai mult se dovedește ce covârșitoare însemnătate are pentru popor faptul de a-și fi putut crea o *formă de stat proprie*. Căci numai ea poate asigura o dezvoltare liberă, o manifestare completă a însușirilor etnice caracteristice.

Cazul cel mai tipic în ce privește procesul de asimilare al elementelor superioare românești din Ardeal îl formează familia Corvineștilor. Ea a dat statului ungar pe cel mai mare general al lui, *Iancu de Huniedoara* (vezi fig. 9), pe unul din cei mai străluciți regi, *Mateiaș*, și pe un ilustru arhiepiscop și diplomat: *Nicolae Olahul*.

Asupra originii acestei familii nu poate încăpea niciun fel de îndoială: *ea este românească*, dintr'o regiune specific românească: Huniedoara și dintr'un mediu iarăși specific românesc: acei *păzitori ai graniței* cari, din Banat până în Maramureș, s'au recrutat în primul rând din neamul nostru. Tatăl lui Iancu se numea Voicu;

el era, la rândul său, fiul lui Șerb («Voyk filii Serbe»). În 1409, Regele Sigismund, drept răsplată pentru «strălucitele sale merite» («praeclaris meritis»), dovedite în diferite împrejurări ca

Fig. 9. — Xilografie adică gravură în lemn înfățișând pe Iancu de Hunedoara.
(După ediția din 1488 a cronicii lui Ioan de Thurocz).

«oștean al Curtii» (aulae miles), îi dăruiește domeniul regal al Hunedoarei («possessionem nostram Regalem Hunyadvar vocatam»), cu toate locurile sale de arătură, fânețele, pășunile, pădurile,

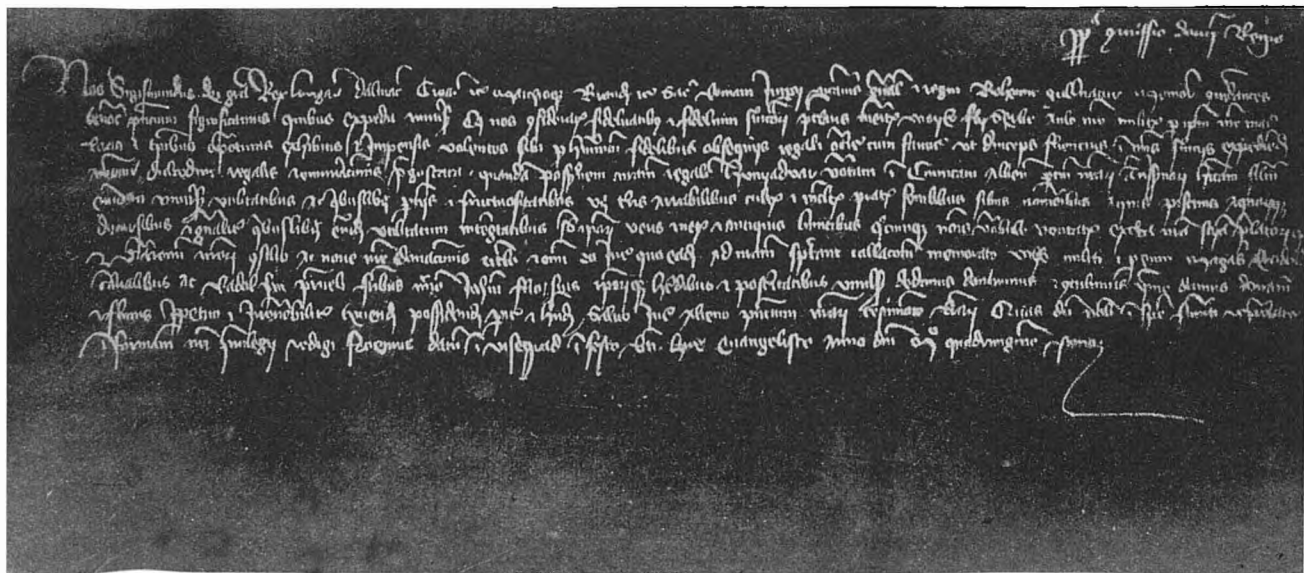

Fig. 10. — Diploma scrisă în limba latină, prin care regele Sigismund al Ungariei dăruiește în 1409 lui Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara, fraților săi Mogoș, Radul și un al doilea Radul și lui Iancu însuși domeniul regal al Hunedoarei.

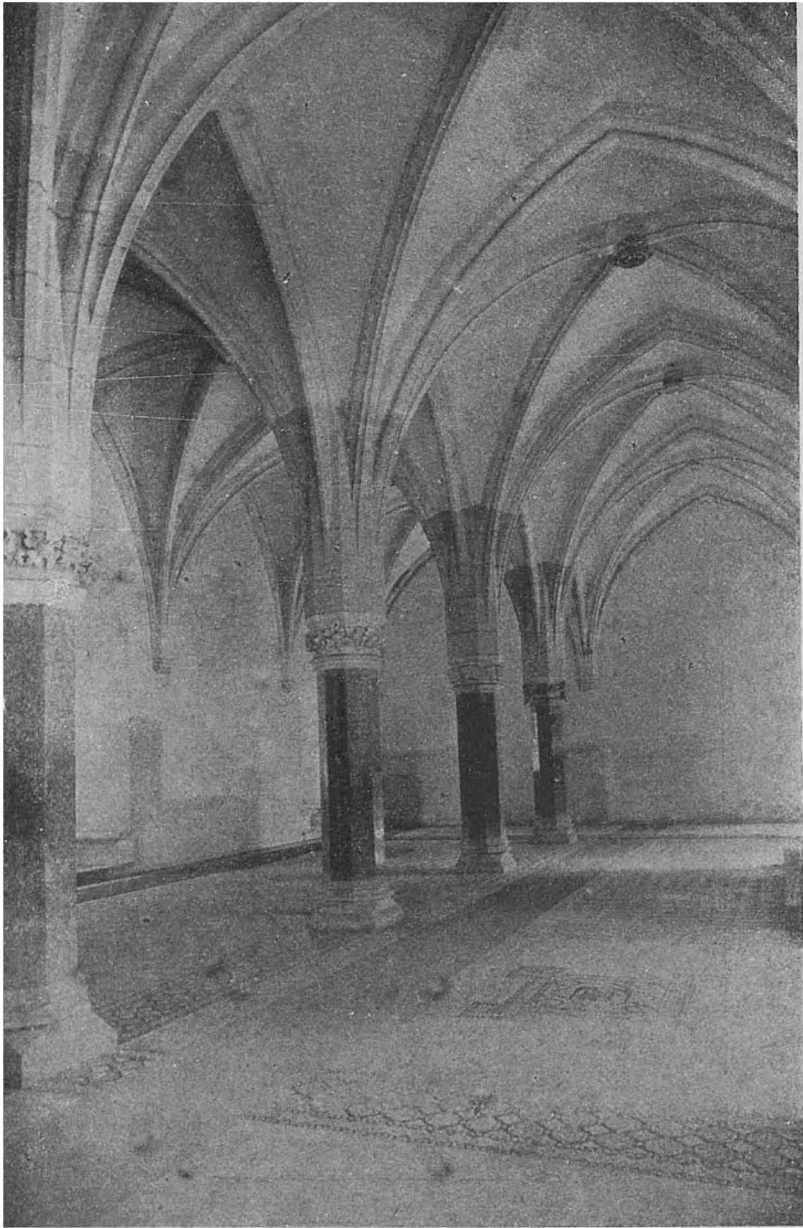

Fig. 11. — Interior al Castelului dela Hunedoara.

apele, heleșteele, după vechile și adevăratele hotare (vezi fig. 10 și 11). Donația nu se face însă numai lui Voicu, ci și fraților săi buni,

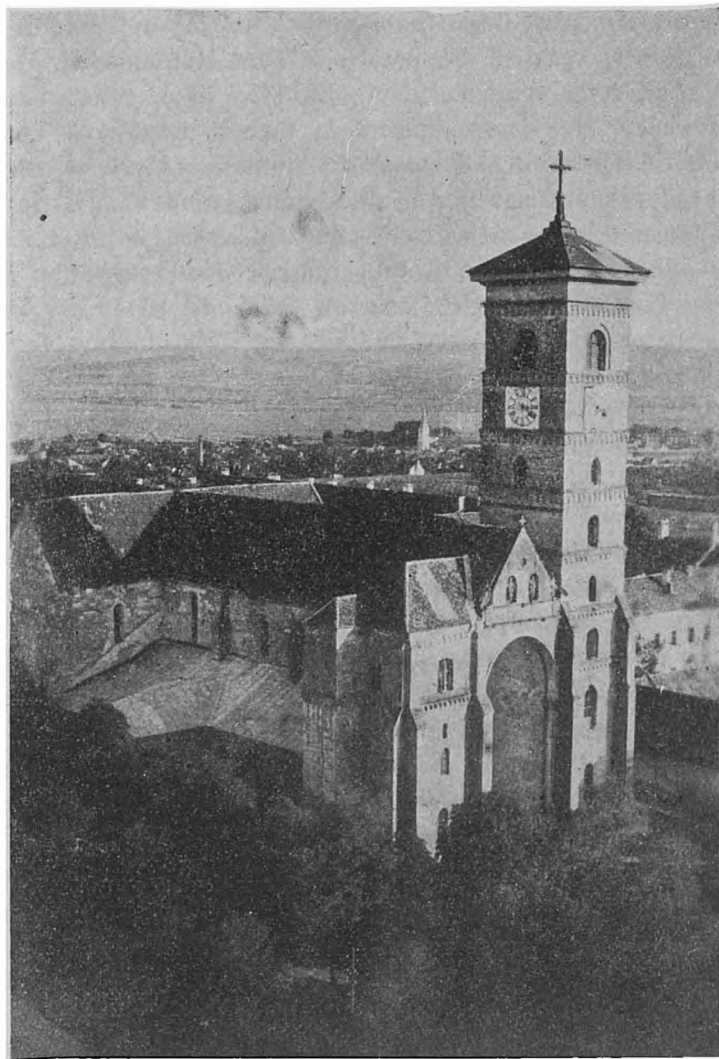

Fig. 12. — Catedrala catolică din Alba-Iulia, în care se află mormântul lui Iancu de Hunedoara și acela al fratelui său.

Mogoș și Radul, fratelui său după tată, iarăși Radul, și fiului său Ioan care nu e altul decât vestitul Iancu de Hunedoara. Acesta

din urmă a mai avut un frate care a purtat tot numele de Ioan și care a murit în 1442, fiind înmormântat în catedrala catolică din Alba-Iulia (vezi fig. 12).

Iancu s'a născut, după toate probabilitățile, în 1386, în anul când Mircea începea să domnească în Țara Românească. Data o deducem pe temeiul unei scrisori din 1448 în care, comunicând Papei Nicolae al V-lea, că pleacă la războiu împotriva Turcilor și cerându-i ajutorul, el îi spune că numără «peste șasezeci de ani» («jam supra sexaginta numeramus annos»). Pe de altă parte, cercetătorii unguri afirmă că în 1409 avea 23 de ani și că a intrat atunci împreună cu tatăl său în serviciul voevodului Transilvaniei, Nicolae Csák. Prin urmare, data nașterii ar fi 1386, în orice caz, ea nu poate trece de 1388. Am insistat asupra acestui fapt, deoarece în istoriografia noastră există părerea că Iancu ar fi murit «încă tânăr», pe când în realitate el a închis ochii în vârstă de 70 de ani sau, în cazul când admitem că termenul «peste» din scrisoarea adresată Papei, înseamnă numai *câteva luni*, 68 de ani.

În 1431—32, îl întâlnim în solda episcopului de Zagreb, comandând o trupă de 12 călăreți. Apoi pleacă în Italia unde servește doi ani de zile lui Filip, ducele Milanului, desăvârșindu-și în același timp cunoștințele tehnice militare. Reîntors în țară, îl găsim în 1435, pe el și pe frate-său Ioan, primind din partea regelui Sigismund, orașul și districtul *Comiat* din Banat, ca zălog pentru suma de 1.500 de florini de aur pe care o dăduse cu împrumut tezaurului. În 1437, Iancu, tot împreună cu frate-său, se obligă a servi cu un detașament de 50 de «lănci» timp de trei luni (Oct. — Dec.); solda acestora, în sumă de 1.250 florini de aur, o va plăti tot el; în schimb Sigismund îi zălogește din nou districtul *Comiat*. În 1438, Iancu e ban de Severin; în 1439, constatăm că noul rege Albert datorește celor doi frați 2.757 de florini, cheltueli făcute de ei cu apărarea cetăților Severin, Gureni, Orșova și Mehadia. Drept garanție primesc, de data aceasta, patru târguri și o jumătate de sat din comitatul *Bodrog*. În același an, Iancu și cu frate-său se obligă a întreține un detașament de 200 de călăreți timp de trei luni, pentru suma de 6.000 de florini. Fiindcă regele nu le-a putut număra decât 2.000, pentru rest le zălogește districtul *Icus* din comitatul *Timișoarei*, împreună

cu târgul Marginea. În 1440, cei doi frați primesc o donație importantă: comunele Șoimuș, Bârsău, Nevoieși și Burueni din comitatul Hunedoarei precum și domeniul Boșar din Banat cu toate satele și veniturile lui, drept răsplată pentru vitejia arătată de Ioan cel Tânăr în lupta cu Turcii, în Muntenia, când el a fost rănit de moarte, precum și pentru apărarea cetăților Severin, Orșova, Mehadia, Gureni. În 1441, o nouă donație numai lui Iancu, anume târgul Dobra din comitatul Hunedoarei, care până atunci ținuse de castelanii din Deva. În acest an, Iancu e *voevod al Transilvaniei* și comite de Timișoara. Cea mai înaltă treaptă a ierarhiei civile și militare o atinge el însă în 1446, când în urma morții Regelui Vladislav, întâmplată la Varna, prelații, baronii și nobilii îl aleg în ziua de 5 Iunie *guvernator al Ungariei* (« Regni Hungariae Gubernator generalis »). Deține această demnitate până în 1452 când își dă demisia din cauza intrigilor aceluiași nobili. Regele Ladislau Postumul, apreciind însă marile servicii pe care le adusese statului, îi dăruiește în 1453, orașul și districtul Bistriței, cu douăzeci de sate, precum și demnitatea de comite perpetuu al Bistriței. În același timp, hotărăște ca în stema acestui mare ostaș, pe lângă emblema de până atunci: corbul cu inelul în cioc (de aci numele de Corvin!), să fie reprezentat pe viitor și un leu în picioare, de culoare roșie pe câmp alb, ținând o coroană de aur: simbol al vitejiei lui Iancu și al serviciilor pe care le-a adus el dinastiei și statului. În 1453, i se întărește posesiunea cetăților *Gurghiu* și *Deva*, — de ultima țineau 55 de sate — și a districtelor românești: *Sudia*, *Mănăstur*, *Boșar* și *Jupan* din Banat; în același an, el poartă titlul de « căpitan suprem » al armatei ungurești. Și într'adevăr, nimenea nu putea fi mai indicat a comanda armata care trebuia să înfrunte pe cuceritorul Constantinopolului, pe Mohamet al II-lea.

Luptele cu Turcii. De altfel, de două decenii, Iancu nu făcea decât să poarte războiul contra Turcilor. Luase parte la lupta dela Semendria din 1437; la luptele dela Dunăre, din 1441, cu pașa Isak, în jurul Belgradului. Se ciocnise cu Mezed pașa la Sântimbru (18 Martie 1442) și raportase peste câteva zile (23 Martie) o strălucită biruință asupra lui. În toamna aceluiași an, distrusese la Poarta de fier un detașament turcesc, comandat de beglerbegul Runeliei Șehabeddin și sfărâmasese, pe Ialomița, grosul armatei

dușmane, luându-i o pradă uriașă (2 Septembrie). Incurajat de aceste succese, întreprinsese marea expediție din 1443 care a dus armatele creștine până dincolo de Sofia, în inima Balcanilor. În cursul ei, avusese mai multe biruințe, luând mii de prizonieri și o sumă de steaguri. O mențiune deosebită merită, în această expediție, luptele din jurul Nișului (1—3 Noiembrie) precum și cele dela trecătoarea Kunovița, în timpul retragerii, între Sofia și Niș (5 Ianuarie 1444). Din nefericire, a doua mare expediție, din toamna anului 1444, care trebuia să ducă la izgonirea Turcilor din Europa și la ocuparea Constantinopolului, se isprăvi în chip tragic, în vecinătatea orașului Varna. Din cauza unei imprudențe a regelui Vladislav care plăti cu viața faptul de a nu fi ținut seamă de sfatul lui Iancu și cu tot eroismul arătat de acesta din urmă, Turcii repurtară o victorie hotărâtoare. Nici în 1445, cu prilejul expediției pe Dunăre (vezi mai sus, p. 10), nu se putu ajunge la un rezultat general apreciabil. Peste trei ani, în 1448, avu loc o nouă campanie care duse armatele lui Iancu până la Kossovopolje (Câmpia Mierlei), aproape de izvoarele Moravei. Aci se reedită lupta din 1389 și cu același rezultat: după o primă fază, în care balanța victoriei părea să se încline spre ei, creștinii fură învinși și obligați să se retragă; 17.000 rămaseră pe câmpul de luptă. Și ca și cum n'ar fi fost de ajuns atâta, la întoarcere, Iancu fu prins de către Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, și închis în cetatea Semendriei, de unde i se dete drumul în Decembrie, după ce, mai întâi, iscălisese condițiile, grele, de eliberare. Brancovici plăti însă această îndrăzneală a sa, deoarece Iancu îi confiscă întinsele proprietăți pe care le avea în Ungaria și întreprinse chiar, în 1450, o expediție de pedepsire. În cele din urmă, se ajunsese la o înțelegere, în 1451; nepoata lui Brancovici, Elisabeta, fiica lui Ulrich de Cilly, trebuia să devină peste doi ani, soția lui Mateiaș, fiul lui Iancu; în cazul când nu se va respecta această înțelegere, atunci toate proprietățile pe care le are despotul în comitatele Bereg, Sătmar, Bihor, Zarand și în Banat vor intra în stăpânirea lui Iancu și a fiilor săi. În 1454 — un an după căderea Constantinopolului — are loc o nouă campanie în Serbia, împotriva Turcilor; se cucerește cetatea Kruševac (se citește: Crușevăț); printre miile de prizonieri luați, se află însuși comandantul, Firuz beg. Ultimul războiu pe care l-a purtat Iancu de

Hunedoara cu Turcii a fost la *Belgrad*, în 1456. Stăpânirea acestei cetăți însemna, de fapt, drum liber spre șesul din față; nu degeaba i se spunea doar «cheia regatului Ungariei» (*clavis regni Hungariae*), așa după cum Chilia și Cetatea Albă erau «cheile» Moldovei. De aceea Mohamed al II-lea se hotărî să o cuprindă. În fruntea unei armate uriașe — unele izvoare vorbesc de 200.000 de oameni, 300 de tunuri și 200 de vase — el sosi la începutul lunii Iulie în fața cetății. Iancu, la rândul său, luase măsurile convenite de apărare. Întărise garnizoana Belgradului și o puse sub comanda cumnatului său Mihail Szilágyi, o aprovizionase cu cele necesare — muniții și alimente — și concentrase o flotă de 200 de vase la Petrovaradin. Asediul începu în ziua de 5; în ziua de 14, avu loc lupta navală dela Salankemen în care Turcii fură învinși; îndată după aceea sosi la Belgrad și Iancu, a cărui armată cuprindea și un corp de cruciați, organizat de călugărul Ioan de Capistrano. Asaltul general se produse în după amiaza zilei de 21 Iulie. Turcii reușesc în cele din urmă să pătrundă în oraș; cetatea însă rezistând cu îndârjire, un contra atac viguros îi silește să se retragă. A doua zi, are loc o nouă luptă la marginea orașului. Izbiți în plin de artileria lui Iancu la care se adăogaseră și câteva piese luate dela dușman, atacați cu furie de cavalerie precum și de cruciații lui Capistrano, Turcii sunt cuprinși de panică și se retrag în desordine. O pradă uriașă rămâne în mâinile biruitorilor. Vestea că Belgradul nu putuse fi luat și că Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, a trebuit să fugă, rănit, produse o extraordinară bucurie în toată Europa. Papa trimise o scrisoare entusiastă, numind pe Iancu «atletul cel mai puternic — unic — al lui Christos». Îndată însă după vestea cea bună, sosi alta, dureroasă: a morții celui ce făurise victoria. Armatele turcești aduseseră cu ele și molima grozavă a ciumei. Încărcat de ani, obosit de războaie, viteazul nu putu rezista boalei și la 11 August 1456, închise ochii la Zemun, în fața Belgradului eliberat. L'au plâns cu lacrimi fierbinți tovarășii de luptă; i-au dus apoi trupul și l-au îngropat, așa cum dorise, în biserica din Alba-Iulia, alături de fratele său. În epitaful scris de Ioan de Capistrano, călugărul-ostaș, citim: «a căzut coroana regatului; s'a stins lumina lumei».

Nu e de mirare că această uriașe personalitate a avut o mare influență asupra țărilor de dincoace de Carpați. Timp de aproape

cincisprezece ani, atât Muntenia cât și Moldova au stat sub directa lui înrăurire. Vlad Dracul a plătit cu viața faptul că și-l făcuse dușman; Dan al III-lea și Vlad Țepeș au ocupat tronul cu ajutorul lui. Petru al II-lea, în Moldova, i-a fost cumnat; Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare și Alexandrel îl considerau ca pe « părintele » lor. Stăpânind Severinul și Chilia, dispunând, ca « guvernator al regatului » de marile resurse ale statului unguresc, fiind și conducătorul luptei împotriva Turcilor, era natural ca influența lui să se exercite asupra unei arii așa de întinse. După Mircea cel Bătrân, Iancu de Huniedoara a fost a doua personalitate de caracter european, pe care a dat-o neamul nostru; Ștefan cel Mare va fi a treia.

Ladislau și Mateiaș Corvinul. Căsătorit cu Elisabeta de Szilágyi, Iancu a avut doi copii: pe *Ladislau* născut în 1432 și pe *Mateiaș*, născut la 23 Februarie 1443, în casa lui Jacob Mēhffi din Cluj. Cel dintâi este, în 1453, ban al Croației și Dalmației, în 1456, apără alături de unchiul său, Belgradul; având însușirile părintelui el, era destinat unui viitor strălucit; căzu însă victimă urei și invidiei magnaților cari nu puteau admite un nou Huniade. Regele, slăbănog, fu ușor convins că Ladislau ar umbla după coroană; încuviință prin urmare ca cei doi copii ai lui Iancu să fie omoriți. Chemați la curte sub un motiv mincinos, Ladislau fu arestat și după un simulacru de judecată, condamnat la moarte. În seara zilei de 16 Martie 1457, călăul îi tăia, după a patra lovitură, capul. Mulțimea, aflând de nelegiuirea petrecută, se mișcă, ceea ce făcu pe rege să fugă la Praha, luând cu el și pe Mateiaș. Curând după aceea muri, otrăvit susțin unii, mai probabil însă de ciuma care bântuia pe atunci în Boemia (23 Noemvrie 1457). Pentru tronul vacant erau mai mulți candidați: regele Poloniei, Cazimir, cumnatul răposatului, Impăratul Frederic, de asemenea rudă și având în păstrarea sa și coroana regală, apoi doi nobili, anume palatinul Ladislau Garay și Nicolae Ujlaky. Cumnatul lui Iancu, Mihail Szilágyi, hotări însă să prezinte candidatura nepotului său Mateiaș și, în consecință, în fruntea unei armate de 20.000 de oameni, veni la Buda unde trebuia să fie ales noul rege. După oarecare discuție, voința soldaților — era de altfel și a unei mari părți a poporului — se impuse: partidele lui Garay și Ujlaky consimțiră și ele să fie ales rege Mateiaș (1458). Acesta — în vârstă de numai

15 ani — se afla la Praha, în paza regentului Podjebrad: spre a-și recăpăta libertatea trebui să făgăduiască păzitorului său că-i va da 60.000 de ducați și că-i va lua în căsătorie pe fiică-sa, bolnăvicioasa Caterina, ceea ce se și îndeplini.

Mateiaș, unul din cei mai străluciți regi ai Ungariei, sub raportul cultural cel mai strălucit chiar, a domnit până în 1490. A fost contemporanul lui Ștefan cel Mare și a simțit la Baia puterea Moldovei. După aceea a trăit însă în bune raporturi cu fostul său adversar: dovadă Ciceiu și Cetatea de Baltă pe care i le-a dăruit (vezi mai departe, p. 75). Raporturile lui cu Vlad Țepeș le înfățișăm la domnia acestuia din urmă. Din măsurile sale administrative vom aminti la capitolul despre starea socială a Românilor din Ardeal numai ce ne privește pe noi. Celelalte fapte ale sale, luptele pe care le-a purtat prin alte părți, sprijinul pe care l-a acordat literaților și artiștilor vremii sale, precum și politica sa internă ies din cadrul istoriei Românilor, nu-și au locul deci în expunerea de față.

BIBLIOGRAFIE

Iancu de Hunedoara: 1. G. FEJÉR, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris*, Buda, 1844, 340 p. în 8°; 2. DR. EUGEN CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. 2-a, vol. I, « Pressburg », 1900, 506 p. în 8°; 3. COLONEL T. NICOLAU, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925, 251 p. 8°; 4. T. G. BULAT, *Contribuția românească la opera de cruciat a lui Ion Hunyadi*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 57—68; 5. TEODOR POPA, *Iancu Corvin de Hunedoara (Ioan Hunyadi)*, Hunedoara, 1928, 184 p. în 8°; 6. IAN DABROWSKY, *La Pologne et l'expédition de Varna en 1444*, în *Rev. d. Et. Sl.*, X (1930), 57—75; 7. MARTIN DE ROSKA, *Casa de naștere a lui Matei Corvinul*, în *Boabe de grâu*, II (1931), p. 199—203; 8. ASZTALOS N., *Les deux Hunyadi*, în *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXVII (III), (1934), p. 256—265; 9. O. HALECKI, *La croisade de Varna*, în *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, nr. 45, vol. XI, (1939), p. 485—495.

V. și p. 15, nr. 5; p. 32, nr. 5.

V L A D Ț E P E Ș

•Se speriaseră întru atâta mulțimile
(Turcilor) încât se socotea fericit cel
ce putea trece dincolo, în Anatolia •.
(Mărturie contemporană).

Felul în care a fost privit Vlad Țepeș de istoricii vremurilor noastre a provocat discuții. Unii au văzut într'insul un erou, luptând pentru independența țării sale și pentru creștinătate, un apărător al celor slabi și săraci, alții au afirmat că suntem în fața unui caz patologic, a unui om bolnav care chinuia și ucidea dintr'o plăcere sadică. De partea cui este dreptatea, cine a văzut exact? Vlad Țepeș a fost într'adevăr un voevod crud, care-și justifică pe deplin porecla; schingiuirile și execuțiile pe care le-a ordonat însă, nu erau pornite dintr'un capriciu, ci aveau întotdeauna o rațiune și anume, foarte adesea, o *rațiune de stat*. Ele serveau drept exemplu: pentru претендентii la tron care ar fi vrut să turbure ordinea instituită și pentru susținătorii lor, apoi pentru făcătorii de rele, atât de numeroși în urma neconținutelor lupte interne, în sfârșit chiar pentru dușmanii din afară care simțeau astfel că e în țară o voință puternică. Să nu uităm dealtfel că în întreaga Europă, exista în vremea aceea o atmosferă de cruzime, că Vlad Țepeș, n'a întrecut în privința aceasta pe atâți alți monarhi ai veacurilor XV și XVI. Sub raportul politic, a păstrat linia de conduită a tatălui său, fiind de partea creștinilor, dar neezitând, *atunci când nu putea face altminteri*, să se înțeleagă și cu Turcii. Aceasta a fost de altfel politica a foarte mulți dintre domnii noștri; însuși marele Ștefan a aplicat-o și nu i se poate face o vină; fiindcă, și pentru el și pentru ceilalți, gândul de căpetenie a fost *păstrarea ființei statului* amenințat de atâtea primejdii și aceasta justifică *orice modificare a politicii externe*.

Relațiile cu Ardealul. Ocupând tronul cu ajutorul unguresc, Vlad Țepeș dă Brașovenilor, în toamna aceluiași an (6 Septemvrie 1456) un act, prin care recunoscând sprijinul ce a avut, le făgăduiește că-i va apăra împotriva Turcilor cu toate puterile sale, ei, la rândul lor, fiind obligați să-l adăpostească în cazul când va fi nevoit să se retragă din țară. Brașovenii vor putea de asemenea continua nestingheriți negoțul lor, dincoace de munți. Scurtă vreme după aceasta, peste trei luni numai, constatăm însă o modificare în atitudinea oficialității ungurești și a Sașilor față de Țepeș. Ladislau Huniade scrie Brașovenilor, la 17 Dechemvrie, să ajute pe pretendentul muntean « Dan voevod ». Pe de altă parte, un al doilea pretendent, Vlad Călugărul, e adăpostit în țara Amlașului, ceea ce aduce protestul categoric al lui Țepeș care amintește Sașilor, la 14 Februarie 1457, că deci nu din partea lui s'a început vrăjmășia și le cere să izgonească din Amlaș pe acel care uneltește împotriva lui. Se vede că protestul lui Țepeș, însoțit și de unele represalii pe care le amintește o scrisoare a regelui Mateiaș din 3 Martie 1458, a avut pentru moment efect, deoarece în cursul anului 1458, constatăm raporturi normale. Astfel la 25 Mai, Țepeș cere Brașovenilor niște meșteri, iar la 13 Iunie le recomandă pe un trimis al său. La începutul anului următor găsim însă în Ardeal lângă Sighișoara, pe un al treilea pretendent, pe « Basarab Voevod »; acest continuu sprijin acordat de Sași tuturor celor care-i vânau tronul, era de ajuns ca să justifice sângeroasele represalii ale lui Țepeș. Patruzeci și unu de negustori brașoveni, aflați în Țara Românească, sunt trași în țepă; alți trei sute, între cari mulți tineri, cari serveau și ca informatori ai Sașilor, sunt arși de vii. În același timp e atacat ținutul Sibiului; câteva sate — între ele se pare Noul Săsesc, Hosmanul și Bendorful — sunt arse și prădate. Un alt corp de oaste năvălește în țara Bârsei; Brașovul e atacat, suburbiile și biserica Sf. Vartolomeiu cad pradă focului. Toate acestea au avut loc în primele luni ale anului 1459, înainte de 2 Aprilie. Negustorii munteni cari se aflau în mod obișnuit în Brașov n'au suferit nimic, deoarece Vlad Țepeș avusese grijă să-i cheme în taină mai dinainte îndărăt în țară. În urma acestor fapte, Dan pretendentul având se pare și sprijinul Brașovenilor, trece cu un corp de oaste dincoace, peste munți, ca să-și încerce norocul (Martie 1460).

În lupta care are loc însă, el este învins și făcut prizonier. Țepeș dă poruncă să i se sape groapa, îi face de viu slujba înmormântării și apoi îi taie capul: pildă și pentru ceilalți pretendenți cari râvneau tronul. Apoi fiindcă Dan venise și cu sprijinul Românilor din Făgăraș și Amlaș, trimite împotriva acestor ținuturi o oaste care le jefuește și le arde cumplit (August 1460). Unele sate, ca de pildă Șercaia și Mica, au fost nimicite în întregime încât, doi ani după aceea, trebuiau să fie colonizate din nou. Amlașul a fost luat la 24 August; sătenii, în frunte cu popa, au suferit pedeapsa pe care o aplica obișnuit voevodul: tragerea în țeapă. Brașovenilor nu le-a făcut nimic, se pare, de data aceasta; mai mult chiar, le-a trimis, la 26 Iulie, o scrisoare, invitându-i să stea liniștiți, deoarece el tot ce are de socotit, e numai cu ținutul Făgărașului, « posesiunea noastră ».

Luptele cu Turcii. După ce își consolidează în felul acesta stăpânirea, decapitând pe unul din pretendenți și îngrozind pe ceilalți și eventualii lor susținători, Țepeș pășeste împotriva Turcilor. Tributul în bani, nu-l mai plătise de trei ani de zile, cu atât mai puțin se gândise să dea copiii care i se cereau pentru corpul de ieniceri. Sultanul Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, cunoscând se vede ce putea domnul muntean, voi mai întâi să-l înlăture prin vicleșug, nu prin forța armelor. Îi trimise deci vorbă printr'un grec, Catavolinos, să vie la Giurgiu, pentru ca, de comun acord cu demnitarii turci, să reguleze o chestie de hotar. Țepeș veni, aducând, spre a amăgi la rândul-i pe dușman, tributul și chiar un număr de cincizeci de copii; avea însă, în același timp, pregătită și o oaste care, la semnul voevodului, înconjură pe neașteptate detașamentul otoman, luând prizonier și pe comandantul lui, pe Hamza, begul de Nicopol, împreună cu grecul Catavolinos. Prinșii fură duși la Târgoviște și acolo în marginea orașului, se ridică pentru fiecare soldat turc câte o țeapă, aceea a lui Hamza și cealaltă a Grecului,, fiind mai înalte. Giurgiu căzu în mâna lui Țepeș, malul drept al Dunării, dela guri și până la Zimnicea, fu ars și prădat; un alt comandant turc, Mehmed-Pașa, scăpă cu fuga. Intr'o scrisoare pe care o trimite, la 11 Ianuarie 1462, lui Mateiaș, regele Ungariei, Țepeș, povestind această campanie, arată că au fost uciși 23.809 oameni — precizia cifrei se explică prin aceea că se strângeau cu grijă

capetele tăiate — « afară de 884 cari au fost arși în casele lor și ale căror capete n'au putut fi înfățișate ». În total deci 24.693 de dușmani. Cât erau de îngroziți Turcii, se vede și din împrejurarea că înșiși locuitorii Constantinopolului se pregăteau să părăsească orașul, temându-se că Țepeș ar putea ajunge până acolo. « Se speriaseră întru atâta mulțimile (Turcilor) — spune o mărturie contemporană — încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia ».

Evident, o asemenea îndrăzneță provocare nu putea rămâne fără răspuns din partea lui Mohamed al II-lea. În primăvara anului 1462, o armată însemnată — cronicarul grec Halcocondil dă cifra, mult exagerată însă, de 250.000 — porni spre Dunăre. Față de puhoiul turcesc, Țepeș nu avea decât oastea de țară, călăreți în cea mai mare parte, vreo zece mii de oameni în totul. O luptă pe câmp deschis nu era deci cu putință. Trecerea pe țărmul stâng s'a făcut în dreptul Nicopolei, ai noștri neputând-o împiedica. Urmară apoi o serie de ciocniri, în locuri alese de Țepeș, unde mulțimea Turcilor n'avea cum să se desfășoare — tactica clasică a domnilor noștri — și unde repeziciunea de mișcări, îndrăzneala și vitejia voevodului pricinuiră dușmanului pagube însemnate. Într'o noapte, Țepeș atacă însuși tabăra turcescă, vrând să pătrundă până la cortul Sultanului spre a-l ucide. Ajuțați de întuneric și de zăpăceala produsă de o asemenea extraordinară tentativă, ai noștri măcelăriră un număr considerabil de Turci — un participant, ienicerul de origină sârbă Constantin Mihailovici, dă cifra iarăși mult exagerată de 100.000 — și se retraseră fără mari pierderi. O hotărîre pe calea armelor era vădit că nu se va putea obține. Mai ales că oastea sultanului ducea lipsă de alimente — se făcuse pustiul în fața năvălitorilor, după metoda străveche — și pe deasupra se ivise și ciurma. Pe de altă parte, nici flota trimisă să cucerească țetatea Chilieii — unde era garnizoană pusă de Iancu de Huniedoara — nu putuse isprăvi nimic și fusese nevoită să se retragă. Așa încât, campania s'ar fi terminat lamentabil dacă Sultanul n'ar fi găsit în persoana lui Radu cel Frumos — porecla și-o căpătase în haremul împărătesc — omul care-i trebuia. Acest *frate* bun al lui Vlad Țepeș se grăbi să făgăduiască supunere și tribut; el izbuti să atragă de partea lui o sumă dintre boieri, mai ales după ce pusese mâna pe locul —

pare-se mănăstirea Snagovul — unde aceștia își adăpostiseră familiile și averea. Mohamed îl investi deci ca domn al Țării Românești și trecu îndărăt Dunărea. Vlad, părăsit de cei mai mulți dintre ai săi, cărora le convenea, se vede, un domn șters, fără personalitate, trebui să se retragă peste munți, în Ardeal, așteptând acolo sprijinul lui Mateiaș (August 1462). Acesta porni într'adevăr o armată spre a-l restabili pe tron; o intrigă însă a dușmanilor lui Țepeș, probabil a Sașilor din Brașov care nu puteau uita represaliile din 1459, zădărnici totul. I se prezentară lui Mateiaș trei scrisori, ca din partea voevodului, dintre care una adresată lui Mohamed al II-lea, prin care el se ruga de iertare și făgăduia să-i inlesnească Sultanului cucerirea Ardealului, după care ar putea ușor urma supunerea întregii Ungarii. Aceste scrisori noi le considerăm ca un fals, asemenea falsului care se va produce mai târziu, spre a se justifica asasinarea lui Mihai Viteazul. Nu era nicio rațiune ca Țepeș să scrie un asemenea text, după toate cele ce se întâmplaseră; apoi localitatea de unde au fost trimise scrisorile « Rothel » nu există. Destul însă că Mateiaș le-a dat crezare, a întrerupt expediția și a pus pe Vlad la închisoare, în Buda, unde a stat mai bine de zece ani. Abia în 1476 el își va putea recupa, pentru foarte scurt timp însă, tronul.

Unii istorici ai vremurilor noastre — Xenopol în special — fac mare caz de « nerecunoștința » lui Ștefan cel Mare care a atacat în Iunie 1462 — cetatea Chilieii, pe când Țepeș, cu al cărui ajutor ocupase tronul Moldovei, trebuia să infrunte armata Sultanului. Cred că Ștefan *nu putea* face altfel. Să fi lăsat pe Turci să ocupe Chilia, portul atât de însemnat prin care se făcea o bună parte a comerțului moldovenesc, cetatea care domina toată Țara de jos, ar fi însemnat ca din capul locului să renunțe la independența sa militară și economică. De aceea, când a aflat de expediția Turcilor și de *flota care se îndrepta spre gurile Dunării*, a trebuit s'o ia înainte și să asedieze cetatea, care de fapt era în mâna Ungurilor, nu a lui Țepeș. Interese superioare de stat i-au impus așa dar lui Ștefan atitudinea pe care a luat-o. Iar dacă e vorba de ales între aceste interese și un sentiment de recunoștință personală, îndoială nu poate încăpea: primele trebuie să biruie.

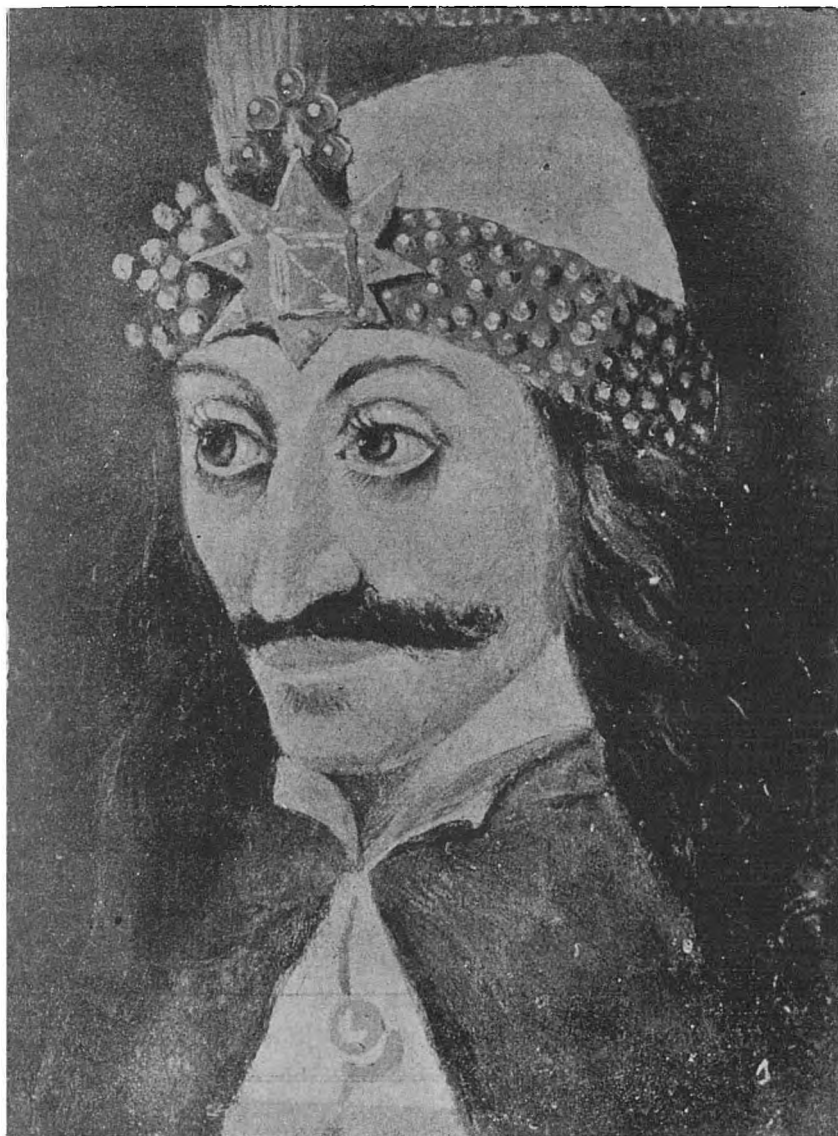

Fig. 13. — Vlad Țepeș.

Vlad Țepeș a fost căsătorit cu o catolică, rudă a lui Mateiaș Corvinul; a avut mai mulți fii; unul dintre ei, *Mihnea*, zis cel Rău, a domnit în Tara Românească între 1508—1510, după Radu cel Mare; un altul, *Vlad*, e constatat ca pretendent la tron, în 1495, pe timpul lui Vlad Călugărul; despre un al treilea ne vorbește narațiunea rusească în care se povestesc «cruzimile» lui Țepeș. Atât de mult au impresionat pe contemporani execuțiile, justificate de altfel, după cum am văzut, ale acestui voevod, încât s'au *tipărit* — în acea vreme de începuturi și de scumpete a tiparului — mai multe broșuri asupra lor. Una a apărut la Augsburg, alta la Strassburg, o a treia la Bamberg; alte două la Nürnberg; cea mai veche n'are indicat locul și data apariției; câte și șase sunt în nemțește. Multe din faptele pe care le relatează aceste cărțuții par a fi adevărate; altele au mai fost înflorite, cum se întâmplă de obicei. Narațiunea rusească de care am amintit mai sus, alcătuită probabil pe la 1482—1484, s'a bucurat de o largă răspândire; ea se află într'o sumă de manuscrise.

În afară de daniile făcute mănăstirilor Rossikon și a lui Filoteiu dela Muntele Athos — documentele au amândouă data 12 Iunie 1457 — Vlad Țepeș a ridicat o biserică în Târgșor; inscripția descoperită după războiu, dă ca an al zidirii 1461; tot lui i se datorește, foarte probabil, și mănăstirea Comana, pe care o înzestrea în 1462 cu moșia Călugăreni. Tradiția îi atribuie și biserică mănăstirii Snagov, unde ar fi fost înmormântat. Sub lespedea care, se spunea, ar acoperi rămășițele pământești ale acestui viteaz voevod, nu s'a găsit însă un mormânt domnesc, ci o simplă groapă preistorică cu ceramică și oseminte de cal. Pe de altă parte, știm că mănăstirea e mult mai veche, ea existând de pe vremea lui Mircea cel Bătrân (vezi vol. I, ediția 4-a, p. 486).

Dar dacă nu cunoaștem în mod sigur mormântul lui Țepeș, în schimb ni s'a păstrat un frumos portret al lui, aflător actualmente la castelul din Ambras (Tirol). Voivodul are fața smeadă, ochii mari cu sprâncene bine arcuite, nasul subțire, bărbia ascuțită. Poartă plete lungi, revărsate pe umeri, și mustață. Pe cap o căciuliță, împodobită în partea inferioară, de jur-împrejur, cu șiruri de mărgăritare și având în față un surguciu, bătut în pietre prețioase (vezi fig. 13). Alte patru portrete, dintre care două mai puțin reușite, se află în broșurile care i-au dus faima în toată Europa.

BIBLIOGRAFIE

Vlad Țepeș: 1. I. BOGDAN, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, XIX + 170 p. in 4°; 2. N. IORGA, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 149—162; 3. AL. LAPE-DATU, *Mănăstirea Comana*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I (1908), p. 9—22; 4. CONSTANTIN C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75; 4. N. IORGA, *O episcopie de suprimat: cea de Galați (Făgăraș)*, în *Rev. Ist.*, XI (1924), p. 178—179; 6. C. KARADJA, *Incunabilele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206; 6. DINU V. ROSETTI, *Săpăturile arheologice dela Snagov*, I, București, 1935, 52 p. in 8°; 7. I. IONAȘCU, *Mănăstirea Târșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon, cu 4 ilustrațiuni*, București, 1938, 73 p. (extras din *Bis. Ort. Rom.*, LVI), în 8°.

ȘTEFAN CEL MARE

• Bărbat glorios și victorios. care ai biruit pe toți regii vecini... Om fericit, căruiă soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe când allora le-a dat numai unele în-susiri și anume unora prudență împreună cu șirelenie, allora virtuți eroice și spirit de dreptate, allora biru-ruină contra dușmanului, numai ție îi le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu ești drept, prevăzător, isteț, biruitor contra tuturor dușmanilor. Nu în zadar ești socotit printre eroii secolului nostru •.

(Cronicarul polon Miechowski).

D omnia lui Ștefan cel Mare — de aproape o jumătate de veac — este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată țara n'a fost mai întinsă, mai bogată și mai respectată; niciodată fama domnului ei n'a străbătut atât de departe, deopotrivă în apusul creștin ca și în răsăritul necredincios, provocând admirația prietenilor și respectul dușmanilor; niciodată nu s'au ridicat spre slava celui de sus, atât de multe lăcașuri și într'o formă atât de desăvârșită. Intocmai cum Grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică și artistică — noi am avut epoca lui Ștefan cel Mare. Depășind hotarele Moldovei, ea a fost și va rămâne reprezentativă pentru întreg neamul nostru care și-a găsit în acest credincios, glorios și gospodar voevod cea mai înaltă întrupare a sa.

Evident, n'a fost numai lumină în cei patruzeci și șapte de ani de domnie. Inceputul a cerut unele concesiuni, a impus unele renunțări. Până să-și asigure tronul, cel atât de râvnit de atâția, Ștefan a trebuit să accepte unele situații care nu se potriveau mândriei sale. Și chiar mai târziu, n'au lipsit ceasuri de amărăciune și de durere. Făcând însă suma, privind rezultatele, nu se poate să nu rămâi adânc impresionat de frumusețea și puterea acestei strălucite domnii.

La începutul lui Aprilie 1457, intra în Moldova pe valea Siretului, Ștefan, feciorul lui Bogdan cel ucis la Răuseni. Avea cu el

o oaste de vreo 6.000 de oameni, parte Munteni, parte Moldoveni din țara de jos, de unde după tradiție, ar fi fost de fel însuși neamul lui Ștefan. Petru Aron, ucigașul lui Bogdan, n'avu timp să se pregătească; de altfel, o parte dintre boieri îl și urăseră și erau bucuroși de domnie nouă. Cu oastea pe care o putu strânge în pripă, încercă el deci în zadar să oprească înaintarea tânărului care venea să ia moștenirea părintelui său și să-i răzbune moartea; în lupta dela *Doljești*, pe Siret, la 12 Aprilie și în cea următoare dela *Orbic*, în ținutul Neamțului, la 14 Aprilie — Joia Mare — armata lui Ștefan învinse, iar Petru Aron fu silit să ia calea pribegiei, în Polonia. La locul ce se chiamă *Direptate*,

pe Siret, țara aclamă pe biruitor ca domn al Moldovei, iar mitropolitul Teoctist îl unse cu mirul sfințit. Suceava primi cu bucurie pe fiul lui Bogdan (vezi fig. 14 și 15).

Fig. 14. — Chipul lui Ștefan cel Mare după o miniatură a Evangheliarului dela Homor, făcută de eromonahul Nicodim (1473). Pare a fi portretul cel mai veridic al marelui domn.

Fig. 15. — Chipul lui Ștefan cel Mare pe tabloul ctitoricesc al bisericii dela Pătrăuți.

Consolidarea domniei. Tronul câștigat cu sabia trebuia însă întărit. Intr'adevăr, biruința împotriva lui Petru Aron nu rezolvase definitiv situația. Ucigașul tatălui său se putea oricând întoarce cu ajutor delat Poloni; Ștefan, spre a împiedeca o asemenea eventualitate, trebui să încheie, la 4 Aprilie 1459, un act cu trimișii regelui polon Cazimir, recunoscând suzeranitatea acestuia și lăsându-i stăpânirea asupra Hotinului. În schimb, Polonii se angajau să nu permită lui Petru Aron să se apropie de hotarele Moldovei.

Ca o dovadă a sentimentelor sale de amicitie, Ștefan confirmă în anul următor — data exactă e 3 Iulie 1460 — privilegiul comercial pe care îl aveau dela predecesorii săi negustorii din Lwów pentru comerțul cu Moldova. Din partea Polonilor prin urmare, primejdia era îndepărtată. Petru Aron își dădu seama că nu va mai fi ajutat; de aceea, trecu în Ardeal, așezându-se probabil în ținutul Secuilor. Spre a înlătura și de aici pe dușmanul său, și spre a face să înțeleagă pe cei care-l adăposteau că săvârșeau o mare greșală, atacă Ștefan în Iunie 1461 pe Secui, îi jefui și se întoarse cu multă pradă, dar fără să fi putut pune mâna pe Petru Aron. Acesta se afla în anul următor la curtea voevodului Transilvaniei, iar după aceea, la curtea regelui Mateias care voia să-l aibă la îndemână spre a putea impresiona mai ușor pe Ștefan și a-l sili să-i recunoască astfel autoritatea. Domnul Moldovei nu se lăsă însă intimidat; reinnoi legăturile cu Polonia, iscăind la 2 Martie 1462 atât el cât și boierii în frunte cu mitropolitul Teoctist, câte un act prin care făgăduiau, după pilda predecesorilor, credință regelui Cazimir, și se pregăti să dea Ungurilor o nouă lovitură. De data aceasta însă, el nu se mai îndreptă împotriva Secuilor, ci împotriva cetății Chilia. Această « poartă » a Moldovei era în mâna Ungurilor încă din vremea lui Petru al II-lea care le-o cedase drept mulțumită că Iancu de Huniedoara îl ajutase să ocupe tronul. Prin cucerirea acestei cetăți, Ștefan urmărea nu numai un scop politic — o lovitură dată protectorilor lui Petru Aron — dar mai ales unul militar și unul economic. Intr'adevăr Chilia era, împreună cu Cetatea Albă, care se găsește chiar dela început în stăpânirea Domnului Moldovei, cea mai bună apărare împotriva Turcilor; ea reprezenta în același timp și un antrepozit comercial de prima mână, unde se con-

centrau deopotrivă mărfuri polone, ungurești, românești și răsăritene. Vama ce se lua pentru aceste mărfuri ar fi constituit un izvor important de venit al vistieriei moldovene. E ușor de înțeles deci pentru ce Ștefan s'a îndreptat împotriva cetății dela Dunăre.

Unii istorici au văzut în acest gest o lipsă de recunoștință a domnului Moldovei față de fostul său protector, Vlad Țepeș, cu al cărui ajutor ocupase tronul, mai ales că în momentul când oștile lui Ștefan asediau Chilia, domnul muntean era atacat de armata mult mai numeroasă a lui Mohamet al II-lea și silit să se retragă în Ardeal. Se uită însă faptul, — *esențial* — că Chilia nu aparținea în acel moment Muntenilor, *ci Ungurilor*, că prin urmare Ștefan nu lovea în acela care-i făcuse odată bine. Dar chiar dacă ar fi fost așa, încă fapta lui Ștefan era scuzabilă, deoarece între sentimentele sale *personale* și *interesul superior de Stat*, interes care cerea, din multiple rațiuni, dobândirea Chilieii, trebuia să prevaleze acesta din urmă (vezi mai sus, p. 48). Cetatea fiind bine apărată, atacul n'a izbutit însă. Ștefan însuși fu rănit la glesnă, rană care nu s'a mai închis până la sfârșitul vieții, și trebui să ridice asediul. Era numai o amânare, deoarece peste trei ani de zile, în 1465, domnul Moldovei tot va cuceri Chilia.

Între timp, el reia dela Poloni cetatea Hotinului. Împrejurările în care s'a produs această completare a hotarului Moldovei spre miazănoapte, nu ne sunt bine cunoscute. Știm numai atât că ea trebuie să fi avut loc înainte de 28 Aprilie 1464, când găsim pe boierul Goian, fost mai înainte mare dvornic, ca pârcălab de Hotin. Politica lui Ștefan față de Poloni se dovedea deci fructuoasă.

Având experiența primei încercări, Ștefan întrebuițează la al doilea atac asupra Chilieii altă metodă. Expediția, pregătită din vreme, s'a făcut în toiul iernii, cu o mare repeziciune: în 8 zile — ne spun izvoarele — domnul a ajuns din Suceava în fața zidurilor cetății dunărene, astfel încât garnizoana n'a mai avut timp să primească întăriri; pe de altă parte, au fost câștigați și unii dintre locuitorii orașului. Așa s'a făcut că la 23 Ianuarie 1465 — la miezul nopții: detaliu caracteristic — armata moldoveană a putut pătrunde în oraș și că fortăreața însăși în care izbutise să se retragă unul din cei doi comandanți — celălalt fusese prins la o nuntă unde petrecea — a căzut după un asediu de numai o zi. Sâmbătă 25 Ianuarie, steagul Moldovei flutura deasupra zidurilor.

Lupta dela Baia. Legătura cu regele Poloniei Cazimir pe de o parte, atacul împotriva Secuilor din 1461 și cucerirea Chilie pe de altă parte, și mai ales amestecul domnului Moldovei în răscoala pe care au făcut-o Ardelenii împotriva regelui Mateiaș, constituiau motive serioase pentru acesta din urmă de a întreprinde o expediție împotriva lui Ștefan. Se mai adăogau de sigur și instigațiile lui Petru Aron și ale unui alt pretendent, Berindei, pe care regele Ungariei l-a și luat cu el spre a-l așeza ca domn la Suceava. Mai întâi, Mateiaș a potolit răscoala Ardelenilor (Septembrie 1467), apoi a pornit împotriva lui Ștefan. La 11 Noembrie, armata ungară, numărând 40.000 de ostași, era la Brașov; de aci, ea se îndreptă spre pasul Oituzului spre a trece în Moldova. Ștefan întărise trecătoarea, așa încât Mateiaș n'a putut răzbi prin munți decât cu lupte, « cu focul și cu sabia », cum spune cronicarul Bonfinius. La 19 Noembrie, târgul Trotușului era ocupat și ars; după aceea armata ungară porni pe valea Siretului în sus, prădând și ucigând totul în calea sa. Nu se cruța — afirmă cronicarul polon Dlugosz — « nici vârsta, nici condiția socială, nici sexul ». Ștefan însuși, în scrisoarea pe care o trimite imediat după luptă, la 1 Ianuarie, regelui polon, spune că Ungurii « au înaintat, prădând țara, nimicind și arzând cu cruzime, prefăcând în cenușe orașele și satele, ucigând copiii și necinstind bisericile și săvârșind multe nelegiuri pe care nu se cuvine nu numai a le spune, dar nici a le gândi și pe care nu le-au făptuit niciodată nici păgânii Turci sau Tătari ».

Rând pe rând au fost ocupate Bacăul, Romanul, unde Mateiaș rămase dela 29 Noembrie până la 7 Dechemvrie, și Baia. Ștefan, care până acum se abținuse să dea lupta, mărginindu-se numai la ciocniri cu detașamentele trimise după provizii — după obiceiul pământului se făcuse pustiul în fața năvălitorului — socoti că sosise momentul atacului. Intr'adevăr dela Baia până la Suceava nu mai era distanță mare și a lăsa pe Mateiaș să intre în capitala țării și să proclame ca domn pe Berindei, ar fi însemnat, cu firea lesne schimbătoare a boierilor, o serioasă primejdie. De aceea, Ștefan hotărî să izbească pe Unguri. În seara zilei de 15 Dechemvrie 1467, cei 12.000 de ostași moldoveni atacă târgul, după ce mai întâi îi dăduseră foc din toate părțile. Lupta a avut un caracter extrem de violent și a ținut toată noaptea. Pe la

orele 5 dimineața, Ungurii, răzbiți, au început să fugă. Regele Mateiaș, rănit în spate, lângă șira spinării, de o săgeată cu trei vârful, a trebuit să fie purtat pe targă îndărăt. Și dacă vornicul moldovean Isaia ar fi atacat acolo unde îi poruncise Ștefan, regele ungar ar fi căzut prizonier. Așa, el a putut ajunge, cu sfărâmurile armatei sale, în munți și trece în Ardeal (vezi fig. 16).

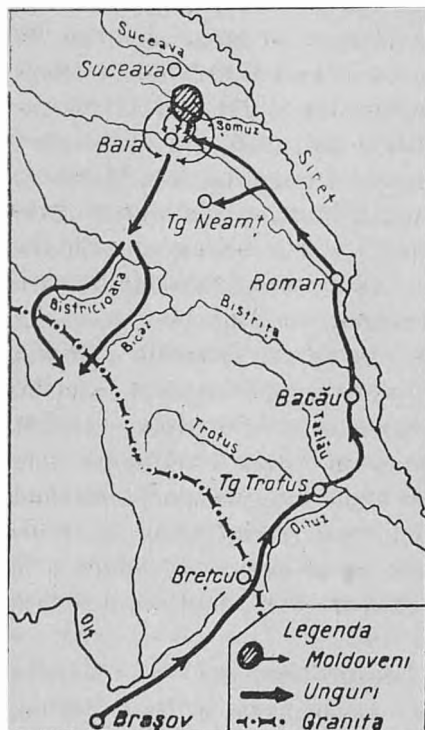

Fig. 16. — Drumul urmat de regele Mateiaș Corvinul în campania din Moldova (1467).

Prada căzută în mâinile biruitorilor a fost considerabilă: «Și carele și corturile și diferite bombarde, mașini și tunuri mari și mici — spune Ștefan în scrisoarea amintită — pe toate le-am luat aducând laudă lui Dumnezeu». Trupurile Ungurilor căzuți — șapte mii la număr — au fost strânse într'o movilă mare. «Și pe lângă aceștia — adaogă domnul — mai sunt mulți ale căror leșuri n'au fost adunate». Punând la socoteală și pe robi, rezultă că din armata făloasă care coborise pe la Oituz, o mare parte nu s'a mai întors îndărăt. «Și i-au dat Dumnezeu în mâinile lui Ștefan și ale oștirii sale și foarte mulți fură tăiați, iar alții arși în casele ce se aflau pe ulițele târgului. Insuși Craiul Mateiaș

fu săgetat și cu rușine se întoarse în țara sa pe o altă cale, strămtă și nepătrunsă». Așa povestește letopisețul zis dela Putna, înfrângerea dela Baia. Iar cronicarul polon Dlugosz o califică drept «urias dezastru» («clade ingenti»).

Ștefan a socotit însă că atâta nu era de ajuns. Și de aceea a trecut — după letopisețul zis dela Bistrița «în același an», deci în 1468, căci pare puțin probabil ca faptul să fi avut loc în ultimele zile ale anului 1467 (lupta dela Baia s'a dat la 15 Dechem-

vrie!), după cronicarul polon Dlugosz însă în Iunie 1469 — « ca o furtună » în Ardeal, a făcut mari prădăciuni și s'a întors nesupărat îndărăt. Indată după această « expediție de pedeapsă », găsește Ștefan prilejul să plătească și lui Petru Aron pentru ticăloasa faptă dela Răuseni. Ii trimite anume o scrisoare ca din partea boierilor nemulțumiți, poftindu-l să vie să ia domnia; pribeagul cade în cursă — lesne crede omul ce dorește! — și vine la locul de întâlnire, unde bine înțeles, îl așteptau oamenii lui Ștefan. Călăul domnesc desăvârși restul. Fiul răzburanase crâncena moarte a tatălui și în același timp asigurase statornicia tronului Moldovei. Eliberat de această continuă grijă, asigurat din partea Polonilor și știind bine că Mateiaș nu va îndrăzni să repete un atac care avusese drept sfârșit Baia, Ștefan putu în sfârșit, după doisprezece ani de domnie, să păsească la îndeplinirea gândului celui mare al vieții lui, lupta împotriva necredincioșilor, scoaterea Moldovei din situația de tributară a Turcilor.

Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii. Intr'adevăr, și acest fapt se cunoaște mai puțin. Ștefan a trebuit în prima parte a domniei sale să plătească tribut lui Mohamet al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Am văzut mai înainte că inceputul îl făcuse Petru Aron în 1455, când trimisese pe Mihail logofătul cu 2.000 de galbeni. Ștefan nu putea face altfel. A refuza tributul, ar fi însemnat să aibă din capul locului dușmănia celei mai puternice forțe militare și politice din vremea aceea, a Turciei lui Mohamet al II-lea. A trebuit deci să-și serieze scopurile, în ordinea urgenței. Cel dintâi era *consolidarea* tronului și acestui scop și-a subordonat el toate acțiunile în prima parte a domniei. Așa se explică și tratatul cu Polonia din 1459, cu renunțarea momentană la Hotin, așa se explică și politica sa față de Unguri, protectorii lui Petru Aron. În momentul însă când, prin moartea acestuia din urmă, a dispărut compețitorul principal și deci tronul a fost asigurat, Ștefan s'a putut gândi și la o politică de rezistență față de Turci.

O asemenea politică însă, comporta mari primejdii. Cine îndrăznește să o facă, trebuia să-și ia toate măsurile, toate precauțiunile. Intr'adevăr, Turcii puteau amenința Moldova nu numai direct, dar și indirect, prin cei cari ascultau de dânsii și anume, pe de o parte prin Munteni, care erau cu totul în mâna lor (gar-

nizoana turcească din Giurgiu putea ajunge în câteva ceasuri la București!), pe de altă parte prin Tătarii din Crimeia. O luptă împotriva Turcilor, însemna implicit o luptă cu acești — de voie, de nevoie — aliați ai lor.

Cel dintâi lucru care se impunea era, prin urmare, scoaterea Munteniei din sfera de influență turcească, asigurarea, printr'un domn devotat lui Ștefan, că armata acestei țări nu se mai aliază armatei Sultanului. Așa dar, îndepărtarea din scaun a lui Radu cel Frumos, sluga prea plecată a Turcilor. Este ceea ce va urmări Ștefan timp de patru ani de zile din 1470 până în 1474.

Conflictul începe prin prădarea și arderea Brăilei, cel mai însemnat port muntean, a Cetății de Floci și a Ialomiței, de către armatele moldovene (27 Februarie 1470 și zilele următoare). Radu n'a putut replica direct în același an, dar a determinat, se pare prin plângerile sale la Turci, năvălirea Tătarilor care, spre sfârșitul verii, trec Nistrul și încep să prade. Ștefan, prevenit, își pregătise însă oastea și a putut răspunde după cum se cuvenea. La 20 August, la dumbrava dela *Lipinți*, aproape de Nistru, năvălitorii au suferit o înfrângere totală. Mulți dintre Tătari au fost uciși în luptă, alții s'au înecat în Nistru, o mare parte, împreună cu însuși fiul Hanului, au căzut prizonieri. Bine înțeles, robii moldoveni au fost eliberați și toată prada — vite, haine, lucruri — întoarsă celor păgubiți. Dlugosz, cronicarul polon, povestește că Hanul ar fi trimis la Ștefan o solie de 100 de Tătari să ceară îndărăt cu amenințări, pe fiul său. Domnul Moldovei, «bărbat cu suflet mare», cum îl numește cronicarul amintit, nu numai că nu s'a speriat, dar a poruncit ca, în fața solilor chiar, să fie tăiat în patru bucăți acel fiu al Hanului; apoi a tras în țeapă pe nouăzeci și nouă dintre soli, iar pe al o sutălea l-a trimis îndărăt, cu nasul tăiat, la stăpânul său, să-i spuie ceea ce a văzut. Procedul lui Ștefan era singurul indicat față de acești năvălitori pe care numai asprimea îi putea impresiona.

În anul următor, 1471, Radu cel Frumos, cu o puternică armată, gândi să se răzbune pentru arderea Brăilei. Năvăli deci în Țara de Jos, dar nu putu înainta mult, deoarece la *Soci*, în județul Bacău, îl ieși înainte, cu oastea pregătită, Ștefan. Lupta a avut loc în ziua de 7 Martie, într'o Joi. «... Și-au biruit Ștefan Voevod... — povestește letopisețul dela Bistrița — și au omorit

mare mulțime dintre ei. Și toate steagurile lui au fost luate, chiar marele schiptru al lui Radu a fost luat; și mulți viteji au fost prinși atunci, cari mai apoi fură tăiați; lăsat-au în viață numai pe doi boieri mari, pe Mircea comisul și pe Stan logofătul». In acest timp, Tătarii ca să se răzbune și ei, năvăliră din nou în partea de miazănoapte a țării și ajunseră, prădând și arzând, până la Târgul Siret. Ștefan era departe, nu-i putu deci împiedeca. Două dintre izvoarele care relatează bătălia dela Soci și anume *Cronica în limba germană*, descoperită nu de mult la München și *Cronica moldo-polonă*, afirmă chiar că ea s'ar fi dat în *Țara Românească*. După primul izvor, Socii ar fi fost « un târg » (« bey einem Margt genand dy Schotz »), iar Ștefan ar fi adus în Moldova 17.000 de țigani robi: o cifră enormă. Ori unde ar fi situată localitatea, cert este că biruința a rămas de partea domnului Moldovei.

Această biruință nu rezolva însă problema; atâta vreme cât Radu își păstra scaunul, incursiuni ca aceea dela Soci puteau să se repete oricând. Nici față de Turci — după cum am spus — nu se putea încerca o politică de rezistență, cu un asemenea vecin infeodat completamente lor. Prin urmare, Ștefan se hotărăște să treacă la actul esențial, înlocuirea lui Radu printr'un protejat al său care să-i servească drept avanpost față de Turci. Cel ales era un fiu al lui Dan al II-lea, anume *Basarab cel Bătrân*, zis și *Laiotă*. Momentul expediției este în toamna anului 1473. La 8 Noemvrie, Ștefan împarte steaguri armatei sale, la Milcov, și pornește împotriva lui Radu. Lupta s'a dat la locul numit *Cursul Apei*, în județul Râmnicul-Sărat, și a durat trei zile, de Joi 18 Noemvrie până Sâmbătă 20 Noemvrie, isprăvindu-se prin retragerea precipitată a domnului muntean. Nici în cetatea sa de scaun, București, Radu n'a putut rezista și a trebuit să fugă, lăsând tot ce avea, familie, averi, steaguri, în mâinile învingătorului. « In 24 ale aceleiași luni, — povestește letopisețul dela Bistrița — într'o Miercuri, luă Ștefan Voevod cetatea și intră într'insa și luă pe Doamna lui Radul Voevod și pe fiica lui, unica lui fiică, și toate comorile lui și toate hainele lui și toate steagurile lui; și petrecu acolo trei zile în veselie . . . ».

O încercare a Turcilor, în ziua de 28 Noemvrie, de a restabili situația, se termină catastrofal: toată armata lor — vreo 13.000

de oameni — fu nimicită; 2.300 de prizonieri pieriră trași în țeapă.

Laiotă n'a fost în stare însă să păstreze scaunul. El trebui să fugă în fața lui Radu care se întorsese — o lună numai după aceea — cu ajutor dela Sultan. Cei 17.000 de Turci care goniseră pe protejatul lui Ștefan, intrară, drept pedeapsă, în Moldova, își așezară, la 31 Decembrie tabăra, la Bârlad, prădară și pustiiră ținuturile din jur și apoi se retraseră, fără ca să se menționeze vreo luptă cu oastea moldoveană. În primăvară însă, Laiotă, evident tot cu ajutorul lui Ștefan, era iarăși domn în Țara Românească, iar despre Radu aflăm că a trebuit să se retragă în Ardeal în ținutul Făgărașului, unde se crede că a și murit, în cursul aceluiași an. Prin urmare, se părea că politica domnului moldovean biruise. Se părea numai, deoarece Laiotă s'a dovedit a nu corespunde nici pe departe speranțelor lui Ștefan. Intr'adevăr, *după câteva luni*, îl găsim trecut de partea Turcilor. « M'am dus la Turci, la marele împărat — scrie el Brașovenilor la 26 Iunie — și mi-am făcut pace și bine m'am nevoit și pentru binele vostru. Deci să vă pară bine și vouă . . . ».

Brașovenilor poate, lui Ștefan însă nu-i părea bine în niciun caz. Trădarea lui Laiotă — explicabilă când ținem seama, cum arătăm și mai sus, de distanța ce separa Giurgiul turcesc de capitala țării — însemna anularea tuturor eforturilor de până atunci. Însemna reînceperea experienței cu altă persoană și cu teama în același timp de a ajunge la o concluzie identică. Un altul ar fi renunțat; Ștefan însă nu. El se hotări să dea sprijinul său unui alt pretendent, anume *Basarab cel Tânăr*, zis și *Țepeluș*, care petrecuse multă vreme ca pribeag prin Transilvania și era sprijinit de Unguri. Acesta pătrunde în Țara Românească, trecând munții, în timp ce Ștefan înaintează dinspre răsărit. Soarta armelor nu l-a favorizat însă pe Țepeluș; el e bătut de către Laiotă, la 5 Octombrie 1474 și silit să se întoarcă în Ardeal. Ștefan însă dimpotrivă, după ce cucerește mai întâi, în prima zi a lui Octombrie, cetatea Teleajenului și o arde, înfrânge și pe Laiotă, la 20 Octombrie.

Lupta dela Vaslui. Tocmai în vremea aceasta, se pregătea să intre însă în Muntenia o mare armată turcă, în frunte cu Soliman Hadâmbul, care avea poruncă strașnică dela Sultan să supui

pe Ștefan și să aducă Moldova din nou sub ascultarea Porții. Mohamet al II-lea avea într'adevăr motive puternice să se teamă de acțiunea lui Ștefan. Acesta, odată tronul consolidat, nu numai că refuzase să mai plătească tributul, dar prin campaniile sale repetate în Țara Românească, arăta că vrea să scoată și această țară de sub jugul turcesc. Apoi, nu se putea uita nici faptul că domnul Moldovei cucerise Chilia, această cetate pe care Mohamet al II-lea ar fi vrut-o pentru sine. Indrăznețul ghiaur trebuia pe-depsit. De aceea, se trimise poruncă pașei Soliman Hadâmbul care se afla în Albania, în scopul de a cuceri cetatea Scutari, să lase totul la o parte și să se îndrepte « fără întârziere contra Domnului Moldovei ». În August 1474, Soliman era la Sofia; după ce își strânse toată oastea și făcu pregătirile necesare, porni înspre Dunăre. Abia la sfârșitul lui Dechemvrie sau în primele zile ale lui Ianuarie 1475, pătrunse în Moldova. Era o campanie neobișnuită, deoarece Turcii nu purtau răzbiou, în părțile noastre, iarna. Singur acest fapt arată însemnătatea pe care o dădea Mohamet al II-lea acțiunii împotriva lui Ștefan și nevoia de a isprăvi cât mai repede cu cel ce îndrăznise a înfrunta pe cuceritorul Constantinopolului. Armata lui Soliman număra 120.000 de oameni, în care intra și corpul muntean al lui Laiotă. Față de această mulțime, Ștefan nu avea decât cel mult 40.000 de ostași, dintre cari 5.000 de Secui. Un izvor amintește și de un detașament de 1.800 de Unguri, probabil dintre aceia care luptaseră alături de Țepeluș în Muntenia.

După obiceiul cel vechiu, Ștefan a poruncit să se facă pustiul în fața dușmanului. Locuitorii satelor de pe drumul pe care înainta Soliman și-au părăsit locuințele, ascunzând vite, grâne, nutreț, tot ce aveau. « *Ce nu s'a putut ascunde, a trebuit să fie ars, fiecare și-a ars propria sa casă* », spune un izvor contemporan. În curând foamea începu să se simtă în armata turcească. Pe de altă parte, Ștefan a căutat un loc potrivit de luptă care să nu permită desfășurarea tuturor forțelor lui Soliman, mult superioare ca număr, și în același timp să favorizeze mișcările proprii. Un asemenea loc era în fața orașului Vaslui, la confluența Racovei cu râul Bârlad. Terenul mlăștinos, mărginit de păduri, corespundea de minune intențiilor lui Ștefan. Aci s'a și dat lupta. În ziua de 10 Ianuarie 1475, într'o Marți, se lăsase o negură deasă, care

favoriza în gradul cel mai înalt atacul pentru cei care știau locurile, și, dimpotrivă, încurca pe străinii necunoscători. Profitând de acest fapt, Ștefan a început lupta. Un detașament, în care intrau și Secuii, a atacat frontul armatei turcești, în timp ce un al doilea a atacat prin flanc. În momentul horățitor, când în urma pierderilor suferite de primul detașament, ai noștri erau în primejdie, Ștefan s'a aruncat el însuși în mijlocul bătăliei — cum va face la Călugăreni Mihai Viteazul — și a determinat retragerea Turcilor. Totdeodată s'a produs printr'un al treilea detașament, și un atac din spate, care a transformat retragerea lui Soliman în panică.

Urmărirea a durat aproape patru zile, « de Marți până Vineri noaptea », « pe un mare noroi ». Unii dintre fugari « s'au înecat în apa Siretului », alții în Dunăre; pe mulți i-au luat prizonieri. « Și au biruit atunci Ștefan Voevod — povestește letopisețul dela Bistrița — și au căzut atunci nenumărată mulțime de oameni și mulți și fără de număr au fost prinși de vii, cari mai apoi au fost tăiați; numai pe unul îl lăsară viu, pe fiul lui Sac-bașa; și steagurile lor împreună cu schiptrele cele mari au fost luate, mai mult de 40 de schiptre . . . iar Ștefan se întoarse cu oștenii săi ca un biruitor în scaunul său din Suceava ».

Rareori s'a văzut o înfrângere mai completă. Inșiși cronicarii turci recunosc faptul. « A fost un grozav măcel — mărturisește Seadedin — și puțin a lipsit ca să nu fie cu toții tăiați în bucăți, și numai cu mare greutate Soliman Pașa și-a scăpat vieța prin fugă ». « A făcut acolo mulți martiri — spune Nesri — și foarte mulți au rămas prizonieri ». Iar o rudă a Sultanului conchide: « Niciodată armatele turcești n'au suferit un dezastru atât de mare ». Cronicarul polon Dlugosz nu e mai puțin categoric: « Foarte puțini Turci și-au putut găsi mântuirea prin fugă — spune el — căci chiar și aceia cari au fugit și au ajuns până la Dunăre, au fost sau uciși acolo de Moldoveni, cari aveau cai mai iuți, sau au fost înecați de valuri. Aproape pe toți prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în țeapă. Cadavrele celor uciși le-a ars, iar câteva grămezi cu oasele lor se văd până astăzi și sunt mărturia eternă a unei victorii atât de însemnate . . . Toată oastea lui s'a îmbogățit foarte tare din prada luată dela Turci: aur, argint, purpură, cai și alte obiecte prețioase ». Impresionante sunt

apoi accentele pe care le găsește Dlugosz pentru a lăuda pe Ștefan: « O, bărbat demn de admirat — exclamă el — întru nimic inferior ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant și conducător contra Turcilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărîrea creștinilor, pe când ceilalți regi și principii creștini trândăvesc în lene, în desfătări și lupte civile ».

Dlugosz vedea limpede: Ștefan era, în momentul acela, singurul care putea duce cu succes lupta împotriva necredincioșilor. Avea toate însușirile necesare unui mare comandant: știa să întocmească un bun plan de războiu și să-l ducă cu tenacitate la îndeplinire. Știa să impună jertfe alor săi, plătind el cel dintâi cu persoana lui, avea autoritate și prestigiu. Era singurul care ar fi putut duce la izbândă o cruciată pentru gonirea Turcilor din Europa și cucerirea Constantinopolului. Din nefericire, suveranii creștini n'au înțeles-o. S'au mărginit să laude pe Domnul Moldovei pentru marea lui faptă și și-au văzut mai departe de micile lor treburi. Nici chiar vecinul său direct interesat, regele Poloniei, care avea de altfel și obligații precise, potrivit actului din 1462, n'a dat lui Ștefan ajutorul necesar, ajutor pe care biruitorul dela Vaslui, prevăzând ceea ce avea să urmeze, l-a cerut a doua zi după victorie. Intr'adevăr, se putea lesne presupune că Mohamet al II-lea nu era să lase nerăzbnută înfrângerea și că avea să vie cu toată puterea împotriva cutezătorului. Ștefan a înțeles-o din primul moment și de aceea a și trimis, la 25 Ianuarie 1457, o scrisoare-circulară către toți monarhii creștini din Eurpoa, prin care, aducându-le la cunoștință biruința sa, le cerea în același timp să se ridice cu toții împotriva dușmanului comun. Pentru frumusețea și însemnătatea ei — noi credem că însuși Voevodul a dictat-o — reproducem această scrisoare, care ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărțile de cetire și de istorie ale tineretului nostru: « Prea luminaților, prea puternicilor și aleșilor domni a toată creștinătatea, căroră această scrisoare a noastră va fi arătată sau de cari ea va fi auzită. Noi Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, mă închin cu prietenie

vouă tuturor căroră vă scriu și vă doresc tot binele și vă spun domniilor voastre că necredinciosul împărat al Turcilor a fost de multă vreme și este încă pierzătorul întregii creștinătăți, și în fiecare zi se gândește cum ar putea să supue și să nimicească toată creștinătatea. De aceea facem cunoscut domiilor voastre că pe la Boboteaza trecută, mai sus numitul Turc a trimis în țara noastră și împotriva noastră o mare oștire în număr de 120.000 de oameni, al cărei căpitan de frunte era Soliman pașa beglerbegul; împreună cu acesta se aflau toți curtenii susnumitului Turc și toate popoarele din România și Domnul Țării Muntenestești cu toată puterea lui și Assan-beg și Ali-beg și Schender-beg și Grana-beg și Oșu-beg și Valtival-beg și Serefaga-beg, domnul din Sofia, și Cusenra-beg și Piri-beg, fiul lui Isac-pașa, cu toată puterea lui de ieniceri. Acești mai sus numiți erau toți căpitanii cei mari, cu oștile lor. Auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și cu ajutorul Domnului Dumnezeuului nostru atot puternic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeuul nostru. Auzind despre aceasta, păgânul împărat al Turcilor își puse în gând să-și răzbune și să vie, în luna lui Mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supue țara noastră, care e poarta creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitaniii voștri într'ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, până mai este vreme, fiindcă Turcul are acum mulți protivnici și din toate părțile are de lucru cu oameni ce-i stau împotriva cu sabia în mână. Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu cel atot puternic, noi i-am tăiat mâna dreaptă. Deci fiți gata fără întârziere. Dată în Suceava, în ziua de Sfântul Pavel, luna Ianuarie în 25, anul Domnului 1475. Ștefan voevod, domnul țării Moldovei ».

Puterile creștine ale Europei s'au bucurat aflând de victoria dela Vaslui. Papa Sixt al IV-lea scrie lui Ștefan: « Faptele tale săvârșite . . . cu înțelepciune și vitejie contra Turcilor infideli, inamicii comuni, au adus atâta celebritate numelui tău, încât ești în gura tuturor și ești în unanimitate foarte mult lăudat ». Venețienii îi trimit și ei cuvinte frumoase de felicitare, dar numai atât. Ajutor efectiv, în ostași sau bani, Ștefan n'a primit.

Regele Cazimir al Poloniei a avut de-a-dreptul o atitudine vinovată: din scrisorile și solile schimbate între el și Sultan, în primăvara lui 1476, reiese că a fost o înțelegere între cei doi monarhi, că s'a stabilit o « prietenie frățească » între ei, evident cu sacrificarea de către Cazimir a lui Ștefan. Nu e de mirare deci dacă acesta, cunoscând starea de spirit a regelui polon și informat de planurile ce se pregăteau, s'a îndreptat spre Mateiaș al Ungariei și i-a solicitat în mod formal ajutor. Trecuseră aproape opt ani dela lupta dela Baia: amintirile nu mai erau așa de vii; pe de altă parte Petru Aron dispăruse; în sfârșit, Secuții și chiar un detașament de Unguri dăduseră ajutor în lupta dela Vaslui. Terenul era pregătit așa dar. La 12 Iulie 1475, în Iași, unde aștepta desfășurarea evenimentelor, iscălește Ștefan actul prin care făgăduiește, întocmai ca și predecesorii săi, credință regelui și coroanei ungare și se obligă să dea ajutor împotriva Turcilor și a oricărui dușman, « afară de regele Poloniei, cu care predecesorii săi au avut întotdeauna pace ». La rândul său, Mateiaș, prin actul dat în Buda la 15 August, își ia angajamentul să-i dea ajutor împotriva dușmanilor și de va fi nevoie, adăpost, împreună cu familia și boierii săi. E un moment important în politica externă a Moldovei, în relațiile dintre cele două țării.

Campania lui Mohamet al II-lea. Lupta dela Războieni. Ștefan, evident, n'ar fi consimțit să recunoască autoritatea celui înfrânt la Baia, dacă n'ar fi fost constrâns de împrejurări. El vedea însă cum se apropie furtuna și, trecând peste orice considerație personală, voia să-și pună țara în situația cea mai bună de a se apăra. Cu o lună mai înainte, la 6 Iunie, căzuse în mâna Turcilor puternica cetate genoveză din Crimeia, Caffa; toți Moldovenii, în număr de 160, care se aflau acolo, fuseseră decapitați de către cuceritori. Era un indiciu de ceea ce va însemna războiul contra lui Ștefan. Acest războiu n'a avut loc însă în vara anului 1475, după căderea

Căței, așa cum se așteptau toți și cel dintâi însuși Ștefan; pricina e că Sultanul se îmbolnăvise de gută și nu mai putea conduce operațiunile; pe de altă parte, comandantul flotei turcești constata-se că cetățile Chilia și Cetatea Albă erau bine întărite și apărate, așa încât nu ar fi putut fi cuprinse ușor. De aceea, campania a fost amânată pentru anul următor. Intre timp, în Dechemvrie 1475, Turcii ocupă și cetatea *Mangopului*, unde stăpâna cumnatul lui Ștefan, anume Alexandru, fratele Mariei de Mangop. Cercul cuceririlor turcești în jurul Moldovei se strângea din ce în ce. În primăvara anului 1476, la 13 Mai, Sultanul însuși porni din Adrianopol, cu 150.000 de soldați, hotărît să termine cu îndrăznețul care sfărâmasese oastea lui Soliman. În Muntenia, urma să se adauge armata lui Laiotă, de 12.000 de oameni, iar dinspre răsărit trebuiau să atace Tătarii. Soarta lui Ștefan părea pecețluită. Mohamet al II-lea aducea chiar cu sine pe un pretendent, pe Alexandru, care se dădea drept frate cu Ștefan și care urma să fie înscăunat la Suceava. După aceea, ar fi urmat asediul și cucerirea celor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă; în felul acesta, Moldova trebuia să ajungă cu totul sub stăpânirea turcească. Planul lui Mohamet părea bine întocmit, numai că el nu s'a realizat.

Ștefan, a cărui oaste nu trecea de 40.000, trimisese cuvânt grabnic lui Mateiaș, regele Ungariei, să-i vină în ajutor. Acesta însă, preocupat de pregătirile nunții cu Beatrice, fiica lui Ferdinand de Sicilia, a întârziat, așa încât armata pe care a trimis-o spre Moldova, comandată de Ștefan Báthory, a ajuns la Brețe, aproape de pasul Oituzului, *după ce campania se terminase*, după ce Sultanul trecuse îndărăt Dunărea.

Prin urmare, în ceasul cel greu, Ștefan a fost singur, cu desăvârșire singur. Nici măcar cu oastea sa întregă. Într'adevăr, Tătarii, după ordinul primit, trecuseră Nistrul și începuseră să prade. Răzeșii au cerut atunci voie să se ducă să-și apere casele, ceea ce domnul a trebuit să îngăduie. Tătarii, ce e drept, au fost bătuți, eliberându-se ca la cinci mii de robi; dar cei care-i bătuseră n'au mai putut ajunge la timp, ca să ia parte la lupta dela Războieni. Aci Ștefan a luptat numai cu boierii și curtenii săi. « Io con la mia corte », spune mai târziu Domnul prin glasul ambadorului său Țamblac, relatând Senatului venețian felul cum s'a dat lupta.

Pe la sfârșitul lui Iunie, Sultanul trecând neîmpiedecat Dunărea, a ajuns în Moldova și a început să înainteze pe valea Siretului. Totul în cale era ars, după ordinul lui Ștefan. « Pretutindeni — povestește Angioiello, un însoțitor al lui Mohamet, — se ridica un praf din tăciuni care umplea aerul și ori de câte ori ajungeam în cuartire, eram cu toții negri pe față și pe haine; chiar și caii sufereau, deoarece praful le intra prin nări ». Bine înțeles, provizii și nutreț nu se găseau de loc, iar detașamentele trimise în locuri mai depărtate să le caute erau neconținut atacate și bătute. Totuși armata turcească înainta și, având ca țintă Suceava, ajunsese în ținutul Neamțului. Ștefan se hotărî să primească lupta. În câmp deschis, nici vorbă nu putea fi de o împotrivire. De aceea, el alege, nu departe de Cetatea Neamțului, o poziție bine întărită dela natură. Era un platou împădurit, spre răsărit de Pârâul Alb sau Valea Albă, pe care Ștefan îl transformă într'un adevărat fort; un însoțitor al Sultanului spune că Moldovenii dispuneau de « foarte multe tunuri mai mari și mai mici », iar cronicarul turc Seadedin afirmă că spre a ajunge la acel fort trebuia trecut « un șanț foarte adânc, în dosul căruia erau mărăcini . . . și bune baterii cu ostași armați ». Toate măsurile fuseseră prin urmare luate; disproporția de forțe însă era zdrobitoare. După mărturia adversarilor care aveau tot interesul să exagereze cifra celor învinși, Ștefan a avut « circa 20.000 de oameni ». Totuși, el a fost cel care a atacat primul, în după amiaza zilei de 26 Iulie, izbutind, la un moment dat, să respingă avangarda condusă de Soliman, înfrântul dela Vaslui; cum însă forțele turcești se tot adăogau, Moldovenii au trebuit să se retragă în interiorul fortului. A urmat apoi atacul Turcilor, condus de însuși Mohamet; după o rezistență crâncenă, în care ai noștri au fost literalmente striviți — « stropsiți » cum spune cronica — de mulțimea dușmanilor, aceștia pătrunseră în fort, puseră mâna pe tunuri și pe care și siliră pe Ștefan să se retragă. Mulți dintre boierii și curtenii Moldovei au pierit atunci, apărând țara și pe Domn. Pomelnicul dela Bistrița înșiră, într'un aliniat special, pe « panii » adică marii boieri care « au murit în războiu cu Turcii ». Ei sunt: « Toma stolnicul, Petre Mărgelat, Sima Hrană, Duma ușarul, Șteful Corui, Petru Iachimovici, Roman Coșuleanu, Stanciul Neamișul, Cârstea Braevici, Sârbul, Petre Iezereanu, Ivan

Ciocârlie, Jurj Tudor ». « Și biruiră . . . afurisiții de Turci — mărturisește letopisețul dela Bistrița — și căzură acolo vitejii cei buni și tineri și oastea cea bună și vitează și chiar feciorii husari se înneacă . . . și mare scârbă au fost atunci în țara Moldovei și în toate țările și domniile de prin-prejur ». Iar pisania bisericii ridicată de Ștefan în amintirea luptei, spune: « Sculatu-s'a puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate ale sale răsăritene puteri, încă și Basarab Voevod cel numit Laiotă venit-a cu dânsul cu toată țara sa cea basarabească; au venit ca să jefuiască și să ia Țara Moldovei și au ajuns până aci, la locul numit Pârâul Alb; și noi Ștefan Voevod și cu fiul nostru Alexandru ieșit-am înaintea lor aici și am făcut cu dânsii mare război în luna lui Iulie în 26 zile; și cu voia lui Dumnezeu fură biruiți creștinii de către păgâni și căzu acolo mare mulțime din ostașii moldoveni ».

După biruință, sultanul se îndreptă spre Suceava. Orașul fu ars, dar cetatea, bine întărită și apărată cu vitejie — se pare de Șendrea, cumnatul lui Ștefan — a rezistat. Nici Hotinul, unde era staroste Vlaicul, unchiul lui Ștefan, nici Neamțul, apărat de Arbure, n'au putut fi luate. Cât despre Chilia și Cetatea Albă, se pare că Turcii nici n'au mai îndrăznit un asediu, deoarece puternica flotă pregătită în acest scop a fost distrusă de o furtună pe Marea Neagră. Prin urmare, nici una din cetățile însemnate ale Moldovei nu putuseră fi cucerite. Pe de altă parte, în armata turcescă — slăbită de nemăncare — izbucnise ciuma. Se auzea apoi că Ungurii fac pregătiri și că armata lor se apropie de hotarele Moldovei. Sultanul, fără să fi realizat unul măcar din scopurile ce-și fixase, adică înlăturarea lui Ștefan, supunerea țării și anexarea Chilie și Cetății Albe, fu nevoit să dea semnalul retragerii. Care retragere a semănat mai mult cu o fugă, deoarece distanța până la Dunăre a fost parcursă în trei zile, iar o sumă de tunuri au fost abandonate, după cum ne arată o mărturie contemporană.

Noi lupte cu Muntenii și cu Turcii. Pierderea Chilie și Cetății Albe. După retragerea armatei turcești, Ștefan pe de o parte, oastea ungară care ajunsese prea târziu spre a se mai lupta cu Mohamed, pe de alta, intrară în Muntenia și izgoniră pe Laiotă, punând în locul lui pe *Vlad Țepeș* (16 Noemvrie 1476). Dar această nouă stare de lucruri nu dură. Peste o lună numai, Laiotă se

întoarse cu ajutor turcesc, surprinse pe Țepeș fără oaste strânsă, și-l ucise; garda personală de 200 de oameni, lăsată de Ștefan, avu mai toată — numai 10 au scăpat — aceeași soartă. Nici încercarea următoare, din 1477, cu Țepeluș, n'are mai mult succes; și acest protejat repetă — sub amenințarea garnizoanei din Giurgiu — gestul lui Laiotă și trece de partea Turcilor. El îi însoțește chiar cu o armată de 5.000 de oameni în expediția din Ardeal și suferă împreună cu ei grozava înfrângere de pe *Câmpul Pânei* (13 Octomvrie 1479).

Cu toate repetatele desamăgiri, Ștefan continuă încercările de a aduce Țara Românească în sfera sa de influență. O scrisoare a reginei Beatrice, soția lui Mateiaș Corvin, vorbește de expediția pe care a făcut-o domnul Moldovei, împreună cu Ardelenii, pe la 1 Iunie 1480, împotriva lui Țepeluș. Acesta ar fi fost bătut și alungat peste Dunăre, iar două cetăți turcești de pe linia fluviului asediate și cucerite; știrea nu e confirmată însă de analele noastre. Sigur e numai că la începutul anului 1481, Țepeluș domnea și avea întregul sprijin al Turcilor. De aceea Ștefan se gândea să-l înlocuiască și în acest scop adăpostea la sine pe un pretendent Mircea pe care îl recomandă în mod special, într'o proclamație adresată tuturor locuitorilor din județele Brăila, Râmnic și Buzău. Pentru a împiedeca planul domnului Moldovei, Țepeluș, împreună cu o armată turcească comandată de Ali-beg și Skender-beg, năvălește în Moldova și o pradă până la « *Lunca Mare* ». Ștefan pornește îndată împotriva năvălitorilor, care între timp începuseră să se retragă, îi ajunge la *Râmnic* și-i zdrobește (8 Iulie 1481). « Și au biruit iarăș Ștefan voevod — povestește letopisețul dela Bistrița — . . . și mare și nenumărată mulțime de oameni fu bătută cu totul și toate steagurile lor fură luate și nici unul nu le rămase și toți vitejii și boierii căzură atunci; și-și vor aduce aminte de acea luptă și de acea moarte până la sfârșitul lumii ». Din pradă, Ștefan a trimis vreo treizeci de steaguri și lui Mateiaș, regele Ungariei, care la rândul său a trimis câteva din ele Papei. În locul lui Țepeluș, fu așezat domn în Țara Românească *Vlad Călugărul*, fiul lui Vlad Dracul. A urmat încă o revenire a lui Țepeluș, sprijinit de boierii Craiovești, din Oltenia, și poate și cu ajutor turcesc; ea a durat însă numai câteva luni. În Aprilie 1482, Vlad era din nou în scaun; Țepeluș care se refugiase în Oltenia, fusese ucis

la satul *Glogova* de boierii mehedințeni. Se părea prin urmare că, în sfârșit, se realiza gândul lui Ștefan, de a-și avea omul său în Țara Românească. Realitatea a arătat însă tocmai contrarul; chiar dela început, Vlad a trebuit să se plece Turcilor și așa a rămas până la sfârșitul domniei, în 1495. Nu numai că n'a putut servi planurile fostului său protector, dar el a contribuit ca să i se dea lui Ștefan cea mai mare lovitură, prin participarea sa la campania din 1484 care a adus Turcilor *Chilia* și *Cetatea Albă*. Era clar prin urmare: orice încercare s'ar fi făcut de a se aduce Țara Românească în sfera de influență a Moldovei, ea era sortită, mai curând sau mai târziu, insuccesului, din pricina amenințării continue pe care o reprezenta pentru domnul din București garnizoana turcească din Giurgiu și din celelalte cetăți dunărene. Zece ani încercase Ștefan, cu o admirabilă tenacitate, să-și impună voința; împrejurările însă erau mai puternice; de aceea, după experiența cu Vlad Călugărul, el n'a mai perseverat. S'a mulțumit cu întărirea graniței sale spre Muntenia, prin ocuparea cetății *Crăciuna*, fapt care a avut loc la sfârșitul domniei lui Țepeluș (10 Martie 1482) și a renunțat să mai intervie în treburile de peste Milcov.

De altfel, situația generală nu era de natură să încurajeze pe Ștefan a continua lupta împotriva Turcilor. Polonii am văzut cum se purtasera în 1476; Venețienii fac pace în 1479; Ungaria la rândul ei, prinsă de lupta cu împăratul Frederic al Austriei, încheie cu Baiazid un tratat de neagresiune în 1483, pe timp de 5 ani. Prin urmare, în fața uriașei puteri turcești, în plină expansiune, Moldova rămânea singură. Era de prevăzut că Sultanul se va folosi de această conjunctură spre a încerca realizarea vechiului plan: cucerirea celor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă. Intr'adevăr, așa s'a și întâmplat. În vara anului 1484, Baiazid, în fruntea unei puternice armate porni spre Moldova. După trecerea Dunării, pe la Isaccea (27 Iunie), se adăogară și forțele lui Vlad Călugărul și ale Tătarilor și toate împreună începură, în ziua de 6 Iulie, asediul Chiliei. După o rezistență de 8 zile, puternica cetate — « cheie și poartă pentru toată țara Moldovei și Ungariei și a țării dela Dunăre » cum o numește însuși Sultanul — capitulă; Ștefan n'avusese timp să sosească dela Suceava, iar armata pe care o trimetea în ajutor Mateiaș, n'ajunsesse — mergând încet

ca de obicei — nici la Oradea măcar! După căderea Chilie, fu asediată Cetatea Albă; aci rezistența a durat și mai puțin: numai două zile, deși, după însăși mărturia Turcilor, fortificațiile ar fi putut susține prin importanța lor, și un asediu de treizeci de ani. Explicarea acestei rezezi capitulări — știm cât rezistaseră cetățile Moldovei în 1476 — nu se poate găsi decât în descurajarea ce va fi cuprins pe locuitori și garnizoana, văzând mulțimea nenumărată a asediatorilor; se poate să fi fost și vreun act de trădare.

Oricum s'ar explica, cert este că pierderea acestor două cetăți a însemnat *cea mai mare lovitură care i se putea da lui Ștefan*. Lovitură politică și militară în primul rând: cu garnizoanele turcești din Chilia și Cetatea Albă în coastă, putând deci oricând să prade țara, era limpede că Moldova avea să fie ținută sub o veșnică amenințare, că domnul trebuia să renunțe la politica sa de până acum și să recunoască autoritatea Sultanului. Lovitură economică în același timp, deoarece prin pierderea celor două mari antrepozite comerciale, veniturile Moldovei aveau să se micșoreze simțitor: visteria nu va mai lua vămile dela negustorii care importau și exportau mărfurile lor prin aceste două «porți» ale Răsăritului. Se poate spune că odată cu căderea Chilie și a Cetății Albe, începe o nouă fază în domnia lui Ștefan și chiar o nouă epocă în istoria Moldovei. Turcii se așează pe pământul țării — așa cum făcuseră mai înainte dincoace de Milcov — și vor rămâne aci mai mult de trei veacuri, făcând să se simtă din ce în ce mai tare stăpânirea lor.

Noile relații cu Polonia și cu Unguria. Este lesne de înțeles că Ștefan nu s'a putut împăca la început cu gândul că a pierdut pentru totdeauna cele două cetăți. El a încercat — susține cronicarul turc Seadedin — să recucerească prin surprindere Cetatea Albă, trimitând acolo un corp de oaste care a fost însă respins de garnizoana ce prinsese de veste. A căutat atunci sprijin la vecini. Mateiaș s'a mulțumit însă să protesteze numai pe lângă Baiazid împotriva încălcării tratatului care prevedea pace timp de cinci ani, până în 1488, iar când acesta i-a replicat că zisa pace nu cuprinde și Moldova — cancelarul ungar care a și fost pedepsit de aceea, uitase într'adevăr să specifice faptul — s'a grăbit să încheie un nou acord, cuprinzând de data aceasta și Moldova, dar

fără cele două cetăți. Ceea ce însemna recunoașterea formală a faptului împlinit, dar în acelaș timp și călcarea obligațiilor pe care Mateiaș le avea față de Ștefan. Nu-i nicio mirare prin urmare că, acesta, desamăgit de atitudinea regelui ungar, s'a întors din nou spre Poloni, crezând că măcar ei, ca unii ce erau direct interesați — și sub raportul politic și sub cel economic — la stăpânirea celor două porturi, aveau să-i dea ajutorul necesar recuceririi lor. Dorința puternică de a se vedea din nou stăpân pe Chilia și Cetatea Albă, l-a făcut pe Ștefan să-și calce pe inimă și să accepte a presta *personal* omagiu regelui Cazimir. Evitase, sub diferite pretexte, timp de un sfert de veac, să facă acest lucru; acuma, împrejurările îl sileau. La 15 Septembrie 1485, domnul Moldovei, însoțit de boierii săi, veni la Kolomea, unde aștepta regele și i se închină, făgăduind credință. În schimb, Cazimir se obligă, prin actul iscălit în aceeași zi, să apere cu toate puterile sale Moldova « în . . . granițele sale vechi; așa după cum erau în vechime . . . din toate părțile ». Ceea ce însemna, cu alte cuvinte, să recucerească Chilia și Cetatea Albă. Totdeodată, se angaja că nu încheie nicio pace care ar privi Moldova și granițele ei, « fără știrea Domnului Ștefan ». Dacă aceste făgădueli ar fi fost ținute, ele ar fi constituit o compensație pentru umilirea pe care și-o impusese Ștefan (scena închinării avusese loc în văzul tuturor; așa dorise fălosul Cazimir!). Din nefericire însă, odată vanitatea satisfăcută, regele polon a uitat să-și onoreze angajamentul. Și în loc de o armată puternică, așa cum cerea un asediu al celor două cetăți, i-a dat lui Ștefan numai un corp de 3.000 de ostași. Poate că nu i-ar fi dat nici pe aceștia, dacă n'ar fi intrat, tocmai în timpul ceremoniei dela Kolomea, Turcii în Moldova, prădând și arzând țara, până la Suceava inclusiv. Năvălitorii s'au retras, e adevărat, repede în fața armatei lui Ștefan care a înaintat până aproape de Chilia, la *Căilăbuga*. Aci a avut loc lupta (16 Noembrie 1485) și Turcii au fost învinși. Chilia însă n'a putut fi luată.

În anul următor, spre a împiedeca un atac împotriva cetăților, Sultanul trimise un corp de oaste, comandat de Bali-beg și având cu el și pe un pretendent anume *Petre Hronot* sau *Hroet*, să năvălească în Moldova și să cuprindă Suceava. Ștefan le ieși înainte la *Scheia*, în județul Roman, și în ziua de 6 Martie, după o luptă aprigă, în care domnul era să piardă nu numai biruința, dar chiar

și viața — căzuse după cal și a fost scăpat de boierul Purice — a izbutit să-i respingă, prinzând și pe Hronot care a plătit, bine înțeles, cu capul, îndrăzneala sa. Aceste repetate atacuri — deși neîncununate de succes — dovedeau însă un lucru: că Moldova, dacă nu se înțelegea cu Turcii, nu avea să mai aibă liniște. Cetățile nu putuseră fi luate prin forța armelor. Prin tratative diplomatice, așa cum a încercat Cazimir, având și sprijinul Venețienilor, cu atât mai puțin. De altfel, regele Poloniei, văzând că încercările sale sunt zadarnice, s'a grăbit și el să încheie pace cu Sultanul, pe timp de doi ani, începând dela 21 Martie 1489. Chilia și Cetatea Albă erau sacrificate, iar făgăduelile dela Kolomea, uitate. Ștefan se umilise zadarnic și nu era om să n'o plătească. Apare prin urmare foarte explicabilă schimbarea atitudinii sale, modificarea politicei sale externe. Mateiaș, regele Ungariei, nu fusese mulțumit de actul dela Kolomea și căuta prilejul să recâștige pe Ștefan. Acesta, la rândul său, desamăgit de atitudinea Polonilor, de lipsa lor de energie, de neîndeplinirea obligațiilor luate în 1485, dorea o apropiere de Unguri. Ea este fapt îndeplinit în vara anului 1489, prin urmare îndată după încheierea tratatului de pace dintre Poloni și Turci. După toate probabilitățile, acum are loc și cedarea către Ștefan a celor două cetăți din Ardeal, *Ciceiul* cu 60 de sate dimprejur, în ținutul Someșului și *Cetatea de Baltă*, pe Târnava Mică. Ele îi sunt date ca o compensație pentru pierderea Chilie și Cetății Albe; în același timp, ele constituie și o garanție că domnul Moldovei va păstra legături strânse cu coroana ungară. Socoteala lui Mateiaș s'a dovedit justă: până la sfârșitul vieții sale, Ștefan a trăit în cele mai bune raporturi cu Ungurii.

A doua modificare a politicei sale externe, de cea mai mare importanță, este reluarea raporturilor cu Turcii. După douăzeci de ani de lupte, în care răstimp avusese repetate prilejuri să aprecieze pe de o parte puterea în plină dezvoltare a acestora, pe de altă parte, dezbinarea, lipsa de sinceritate și de energie a monarhilor creștini din vecinătate, Ștefan trebui să ajungă la concluzia că a duce mai departe, singur, politica de rezistență față de Turci, însemna a-și expune țara la cele mai mari primejdii, a o pierde chiar. Cu garnizoanele din Chilia și Cetatea Albă în coastă, Moldova era sortită unor prădăciuni periodice, pustiitoare. Inceputul se făcuse doar și el era concludent; pe când se dusese la Kolomea,

Ștefan primi veste că Turcii înaintaseră prădând *până la Suceava* și că dăduseră foc orașului. Prin urmare, concluzia, oricât ar fi fost ea de dureroasă, se impunea: restabilirea raporturilor cu Sultanul. De altfel însuși Ștefan o prevăzuse, încă din 1478, așa dar cu mult înainte de căderea Chilie și Cetății Albe. În acest an, solul trimis după ajutor la Veneția, spunea Dogelui, în numele domnului Moldovei, următoarele: «Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întâmpla două lucruri: ori se va pierde această țară, *ori voi fi silit de necesitate să mă supun păgânilor* ». Doisprezece ani mai târziu, Ștefan era obligat s'o facă, tocmai pentru a evita prima eventualitate. În 1492, se constată că Moldova plătea tribut Sultanului; o știre mai târzie, din 1503, arată că acest tribut se urca la suma de 4.000 de ducați, în timp ce Țara Românească plătea de două ori mai mult, adică 8.000.

Războiul cu Polonia. Lupta din Codrul Cosminului. Problema Pocuției. Asigurat din partea Ungurilor și a Turcilor și dorind, desigur, să dea și o replică pentru Kolomea, Ștefan intră în vara anului 1490 în Pocuția, asupra căreia avea drepturi moștenite dela înaintașii săi, Petru al Mușatei și Alexandru cel Bun. Ocupă ținutul, pune ostașii săi în cetăți și se întoarce, cu robi și cu multă pradă, îndărăt. Cazimir, prins de problema succesiunii la tronul Ungariei (Mateiaș murise în 1490!), unde ar fi vrut să vadă rege pe fiul său Ioan-Albert, nu poate întreprinde o expediție militară împotriva lui Ștefan. Moartea sa, survenită puțin după aceea, la 7 Iunie 1492, lasă deci problema Pocuției deschisă.

Ea creează în același timp, o nouă situație în răsăritul Europei. Unul din fiii lui Cazimir, *Vladislav*, era rege al Boemiei și după moartea lui Mateiaș, ajunge și rege al Ungariei. Un alt fiu, *Ioan-Albert*, ia moștenirea părintelui, Polonia. Un al treilea, *Alexandru*, era mare duce al Lituaniei. Rămânea cel de al patrulea fiu, *Sigismund*, care n'avea o țară de cărmuit, ci primea numai o pensie anuală dela fratele său regele Poloniei. Acesta din urmă, îndemnat și de fostul său preceptor, italianul Callimah Buonaccorsi, ar fi vrut să-i dea Moldova; s'ar fi constituit astfel în răsăritul Europei un bloc impresionant de state conduse de aceeași familie, putând prin urmare acționa unitar împotriva Turcilor și eventual a altor dușmani. Pentru realizarea acestui plan îndrăzneț, trebuia însă scos Ștefan din scaun. Ioan-Albert își dădea, se vede, seama

că lucrul nu va putea fi realizat cu ușurință, de aceea a ținut gândul său ascuns. În consfătuirea dela *Leutschau* (primăvara anului 1494) la care au participat toți fiii lui Cazimir, s'a hotărît ca Ștefan să fie obligat a recunoaște suzeranitatea regelui Ioan-Albert; dacă ar refuza s'o facă, atunci ei, frații Iageloni, «să-l alunge cu puterea și cu armele din țară și să așeze în locul său în Moldova, pe . . . Sigismund, care ar apăra cu mai multă atențiune țărmul Dunării în contra Turcilor barbari». E probabil ca Ștefan să fi aflat ceva de această hotărîre — deși ea se luase în mod secret, la discuție neparticipând decât fiii lui Cazimir — sau cel puțin s'o fi bănuit. Așa se explică atitudinea sa prudentă față de planul de recucerire a celor două cetăți, trâmbițat pretutindeni de Ioan-Albert. Intr'adevăr, regele polon voia să ascundă sub acest *pretext*, eliberarea Chilie și Cetății Albe, adevăratele sale intențiuni față de domnul Moldovei. Când solii lui Ioan-Albert, în 1497, vin să-i anunțe lui Ștefan expediția împotriva Turcilor și-i cer să participe și el, primesc răspunsul — semnificativ — că armatele moldovene se vor alătura celor polone *numai când acestea vor fi ajuns înaintea cetăților amintite*. În ce privește aprovizionarea, ea va fi asigurată. Prin urmare, Ștefan bănuia planurile vecinului dela miazănoapte.

După minuțioase pregătiri și după ce unii dintre sfetnici — simțind adevăratul scop al expediției — sfătuiseră în zadar pe rege să renunțe la planul său, armata polonă ia drumul spre Moldova. La 9 August 1497, ea se apropia de Nistru. Ștefan îi trimite în întâmpinare o solie în frunte cu vistiernicul Isac; Ioan-Albert o primește bine și la rândul său vestește din nou pe Domnul Moldovei, tot printr'o solie, că merge să cucerească cele două cetăți. Direcția pe care o luase armata polonă nu corespundea însă cu această intenție; ea arăta mai degrabă că punctul vizat era Suceava. Ceea ce determină pe Ștefan să trimeată o a doua solie, alcătuită din logofătul Tăut și vistiernicul Isac, cu scopul de a afla exact ce dorea regele. Acesta, încetând acum cu prefăcătorii — trecuse Nistrul și ajunsese la *Cotmani* — arestează pe solii moldoveni și-i trimite la Lwów, la închisoare. Intenția lui Ioan-Albert apărea deci limpede.

Ca răspuns, Ștefan vestește pe Turci și pe Ardeleni și le cere ajutor. În același timp, își concentrează oastea la Roman, după

ce mai întâi lăsase o garnizoană puternică în Suceava (vezi fig. 17). Armata moldovenească număra cu totul vreo 40.000 de ostași, în timp ce Polonii aveau vreo 100.000. La 28 August, aceștia erau la Prut, la 24 Septembrie ajunseseră în fața Sucevei. Peste

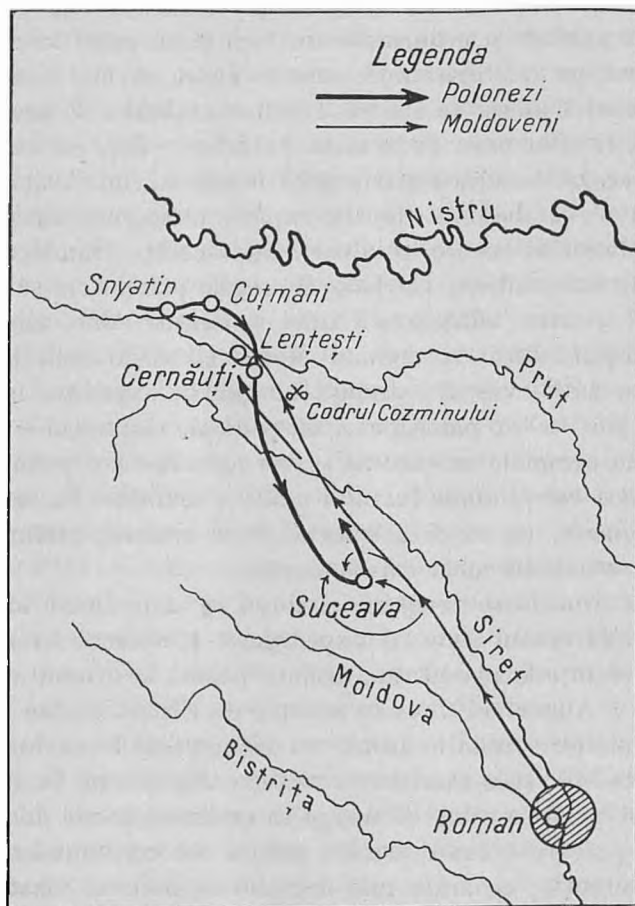

Fig. 17. — Campania Polonilor în Moldova în 1497.

două zile, începe asediul; cetatea e bombardată cu tunuri grele, dintre care două de o mărime deosebită. Pagubele însă nu sunt însemnate. «Cetatea... se apăra cu vitejie — spune cronicarul polon Wapowski; — zidul care se dărâma în timpul zilei, era reparat peste noapte de ostașii din garnizoană. Odată s'a făcut în zid o mare spărtură, pe care Moldovenii au reparat-o cu lemne

tari de stejar, cu pământ și cu alte materiale, căci și ei aveau tunuri și . . . multe instrumente de război ». In același timp, detașamentele trimise de asediatori după alimente — fiindcă, potrivit obiceiului, țărani ascunseseră grânele și furajul — erau necentenit atacate și distruse de ostașii lui Ștefan care închisese printr'un puternic corp de cavalerie și drumul spre Polonia. Așa încât, în curând, armata lui Albert începu să sufere de foame și ajunsese într'o situație din cele mai critice, prinsă între cetate și oștile lui Ștefan care strângeau din ce în ce mai mult cercul în jurul asediatorilor. Turcii trimiseseră un ajutor de 2.000 de oameni; Radu cel Mare, domnul muntean, adăogase și el contingentul său; voevodul Ardealului, Bartholomeu Drágffy, căruia ai noștri îi mai spuneau și Birtoc, sosise, prin pasul Oituzului, cu 12.000 de soldați. Ștefan putea prin urmare să dea lovitura decisivă. Dacă n'a făcut-o, aceasta se datorește lui Drágffy care, în urma instrucțiunilor ce primise dela regele Ungariei, Vladislav al II-lea, *fratele lui Ioan-Albert*, intervine pe lângă domnul Moldovei să facă pace. « Și l-au rugat Birtoc pe Ștefan Voevod pentru pace — povestește letopisețul lui Azarie — și Domnul Ștefan . . . abia i-au făcut voia . . . ». Polonii trebuiau să se întoarcă însă pe același drum, pe care veniseră, nu prin altă parte « pe unde era țara întreagă ». Dar aceasta însemna, de fapt, imposibilitatea pentru Poloni de a se aproviziona, deoarece ei ridicaseră, la venire, ceea ce se mai putuse găsi în drumul lor. Prin urmare, Ioan-Albert a trebuit să ia altă cale și anume aceea care trecea prin orașul *Siret*, prin marele codru al *Cosminului* și răspundea la *Cernăuți*. La 19 Octomvrie (asediul Sucevei încetase cu trei zile mai înainte, la 16) armata polonă, demoralizată, pornește îndărăt pe drumul arătat. Ștefan care bănuise că Albert nu va respecta condiția cu privire la itinerariu, are acum prilejul să plătească pentru toate pagubele recente și pentru umilința, mai veche, dela Kolomea. El pornește în grabă cu oștile sale după Poloni și-i ajunge « în marginea făgetului dela Cosmin », unde-și așezaseră tabăra. Domnul pune să se ocupe ieșirea din codru dinspre miazănoapte, așeză apoi ostași ai săi chiar în codru, poruncindu-le să taie copacii pe ambele laturi ale drumului, lăsându-i numai înținași și, în momentul când armata polonă se angajase mai toată în pădure — 26 Octomvrie 1497, într'o Joi, — el atacă

puternic ariergarda. În același timp, pedestrașii prăvălesc asupra șirurilor de călăreți poloni cari nu se puteau mișca ușor din cauza locului strâmt — ca odinioară Ungurii la Posada — copacii înținați și provoacă o desordine cumplită. Oastea regelui Ioan-Albert a fost prinsă ca într'o capcană și strivită. « Fost-au atunci mare moarte între Leși din partea armelor moldovene — povestește letopisețul dela Bistrița — și toate schiptrele crăiești au fost luate și mulți boieri și voievozi mari de ai Leșilor au căzut acolo și mulți ostași . . . și toate puștile cele mari cu care bătuseră cetatea Sucevei au fost prinse atunci și multe altele mici și mai mici, pe care nu este cu putință a le înșira ». Regele Ioan-Albert izbuti cu mare greutate să-și facă drum și ajunse, urmărit și atacat neconținut de Moldoveni, la Cernăuți. Între timp, venea dinspre *Sniatyn* în ajutorul Polonilor, un detașament de călăreți mazuri. Ștefan aflând de aceasta, trimite înaintea lor pe vornicul Boldur cu o parte din oaste. Lupta a avut loc la satul *Lentești*, în ziua de 29 Octomvrie, într'o Duminecă și « cu mila lui Dumnezeu și cu norocul Domnului Ștefan Voevod — cum spune letopisețul dela Bistrița — biruiră iar Moldovenii. « Fost-au și acolo multă moarte în ziua aceea printre Leși . . . și căzut-au și acolo multă oaste leșească ». Insuși cronicarul polon Wapowski recunoaște că Mazurii « înconjurați în cele din urmă din toate părțile, luptându-se în modul cel mai vitejesc, au fost uciși până la unul ». În sfârșit, chiar la Cernăuți, a mai avut loc o luptă în urma căreia Ioan-Albert « au fugit cu puțini ostași și de abia au scăpat », cum povestește letopisețul dela Bistrița. Din numeroasa și falnică armată care intrase în August în Moldova, s'au întors numai câteva frânturi. Cea mai mare parte a nobilimii ce însoțise pe rege, a « șleathei », cum se spune în limba polonă, a rămas pe diferitele câmpuri de bătălie și mai ales în Codrul Cosminului. Însăși izvoarele lor mărturisesc « dezastrul ». Acest cuvânt chiar e întrebuințat de cronicarul polon Cromer. Iar medicul Regelui Ioan-Albert spune: « Și mare și nemăsurată jale a fost în Polonia din cauza unei atât de nenorocite întâmplări ». Vecinii Polonilor au rămas, pe drept cuvânt, impresionați de înfrângerea lui Ioan-Albert. Astfel cronicarul prusian Nacker relatează: « Oastea regelui a suferit o catastrofă; cea mai mare parte au fost omoriți și prinși și toate carele, cu tot ce aveau în ele, au fost pierdute.

Iar în « Analele Rutene » găsim: « Și i-a bătut fără milă și i-a fugărit până la graniță, bătându-i și ucizându-i. Și atât de mare a fost nenorocirea Polonilor, încât abia unul din zece s'a întors cu Craiul, care s'a și îmbolnăvit din această cauză ».

Prada luată de Moldoveni a fost uriașă. În afară de steaguri, tunuri și ceea ce aveau cei prinși sau uciși asupra lor, un izvor prusian vorbește și de « 6.000 de care acoperite » care au căzut toate în mâna ostașilor lui Ștefan. Cronica lui Grigore Ureche și Simion Dascălul adaogă că « nici acei puținei Leși ce ieșiseră din codru » n'ar fi scăpat, « de nu s'ar fi încurcat ai noștri în carele crăiești și boierești, de le-a îndelungat vremea de au fugit ». În ce privește pe prizonieri, tradiția, consemnată de Neculce în « O seamă de cuvinte », spune că Ștefan ar fi poruncit să fie puși să are mai multe locuri întinse pe care le-a semănat apoi cu ghindă și așa au crescut « dumbrăvi pentru pomenire ca să nu se mai acolisească (să se lege!) de Moldova: *Dumbrava Roșie* la Botoșani, și *Dumbrava Roșie* la Cotnar și *Dumbrava Roșie* mai gios de Roman ». Unii se îndoiesc de veracitatea acestei tradiții; noi socotim însă, că nimic nu ne împiedecă s'o admitem. Detaliile pe care ni le dă Neculce asupra tratamentului la care erau supuși acei prizonieri nu par deloc a fi inventate.

Ștefan nu s'a socotit însă răzbnut numai cu distrugerea armatei lui Ioan-Albert, ci la năvălirea, prin nimic justificată, a acestuia, a ținut să răspundă și el tot printr'o năvălire. Pe deasupra, a asmuțit împotriva lor și pe Turci. În Mai 1498, aceștia năvălesc, sub comanda lui Bali-beg, comandantul Silistrei, în Polonia și o pradă cumplit. Puțin după aceea — la 22 Iunie, spune letopisețul dela Bistrița — intră și Ștefan pe urma lor. Cetățile *Trembowla*, *Buczacz* și *Podhajec*, au fost luate și arse și tot ținutul până la *Lwów* — după alte izvoare, chiar până la apa *Wisloka*, dincolo de *Przemysl* — prădat (vezi fig. 18). O sută de mii de robi ar fi căzut atunci în mâinile Moldovenilor; pe o parte din ei, Ștefan i-a așezat în județele din spre miazănoapte « din care pricină — arată letopisețul lui Grigore Ureche și Simion Dascălul — și până astăzi trăiește limba rusească în Moldova »; pe alții i-ar fi vândut Turcilor.

Și ca și cum n'ar fi fost de ajuns atâta, Tătarii năvălesc și ei în cursul lunii Iulie și se întorc de asemenea cu o pradă bogată.

Țara lui Ioan-Albert plătea cu vârf și îndesat nesocotința regelui său de a fi provocat pe Ștefan care era, în momentul acela, figura reprezentativă din orientul creștin și dispunea, după cum se vede, de multe mijloace pentru a răzbuna nedreptatea ce i se făcuse. Aceste năvăliri repetate obligă pe Ioan-Albert să încheie pace cu Domnul Moldovei. Condițiile păcii constituie cel mai mare succes diplomatic al lui Ștefan. Mai întâi orice pretenție de suzeranitate, mai mult, orice aluzie chiar, e înlăturată. Părțile sunt deplin egale; ceea ce se prevede pentru una din ele, se prevede și pentru cealaltă. Toate « ofensele, pagubele și nedreptățile » se uită; de acum înainte va fi « de amândouă părțile . . . liniște și pace veșnică ». Cei doi monarhi sunt datori să se ajute reciproc « cu sabia și cu sfatul și . . . cu toată puterea . . . », împotriva tuturor vrăjmașilor. Dacă Ioan-Albert și fratele său Vladislav, regele Ungariei, vor porni în persoană împotriva Turcilor — locul de trecere peste Dunăre al celui dintâi este prevăzut precis: pe la *Oblucița* — atunci va merge și Ștefan; în caz când va fi împiedecat, va trimite « pe fiul său Bogdan sau pe altcineva » cu toate puterile sale. Domnul Moldovei se angajează să comunice celor doi regi orice știre despre o eventuală năvală a Turcilor și să nu dea acestora « nici sfat . . . nici ajutor »; dacă însă va fi totuși obligat s'o facă, atunci aceasta să nu se considere ca o călcare a tratatului. Clauza din urmă lăsa, de fapt, lui Ștefan puțința de a acționa cum va crede în cazul unui răzbiou dintre Turci și cei doi regi iageloni. Că aceștia au trebuit să primească o asemenea clauză, arată mai bine decât orice altă considerație, poziția eminentă pe care se afla Ștefan atât față de Poloni cât și față de Unguri. Aceștia își dădeau în sfârșit seama că peste domnul Moldovei nu se mai putea trece, mai mult chiar, că aveau neapărată nevoie de el și că, de aceea, trebuiau să convie la anumite concesii. Ștefan n'a avut însă nevoie să facă uz de clauza amintită mai sus. Dimpotrivă — în legătură cu noua ligă ce se formase împotriva Turcilor, ligă în care intra, între alții și Vladislav, regele Ungariei — a încercat în 1500 să rupă legăturile cu Poarta, refuzând tributul și trimițând chiar pe Boldur vornicul să dea foc Chiliei și Cetății Albe. Și cu un an mai înainte, în Februarie 1499, atacase el o oaste turcească ce se întorcea din Polonia unde fusese după pradă. Moldovenii, îmbrăcați în haine

leșești, au lovit pe Turci între Nistru și Prut, în regiunea Hotin-Boian și au ucis pe mulți din ei. Dar, în genere, campania creștinilor n'a avut succesul dorit. Vladislav a încheiat pace cu Turcii la 20 August 1503; Moldova și Țara Românească au fost cuprinse și ele în tratat; se prevedea anume că tributul lor nu va fi sporit: Ștefan plătea 4.000 de ducați, iar Radu de două ori mai mult, adică 8.000.

Tratatul s'a încheiat în forma lui definitivă, la *Hârlău*, în ziua de 12 Iulie 1499. El nu cuprindea nimic cu privire la Pocuția; această chestiune, după mărturisirea însăși a lui Ștefan, fusese lăsată la o parte spre a fi soluționată ulterior. Se știe că Moldova avea drepturi vechi, dela Petru al Mușatei și Alexandru cel Bun, asupra acestui teritoriu; Ștefan ocupase chiar o parte a lui în 1490; avuseseră loc, înainte de expediția lui Ioan-Albert din 1497, și unele ciocniri; urma deci ca acum să se ia o hotărâre. Din actele vremii rezultă că trebuia să se adune o comisie mixtă — Moldoveni, Poloni și Unguri — care să decidă. Moartea regelui polon (17 Iunie 1501) produse însă o amânare. La cel de al doilea termen

29 Septembrie 1502 — delegații poloni nu veniră, făcând pe aceia ai Moldovei și pe cei trimiși de Vladislav regele Ungariei, să aștepte degeaba mai bine de cinci săptămâni. În consecință, Ștefan ocupă întreg ținutul, punându-și pârca labii în cetăți și vameși în orașe și târguri. Pocuția « e țara mea — spune el solului polon care se prezentase mai pe urmă pentru a scuza lipsa delegaților — căci se ține de Moldova din vremuri depărtate și am asupra ei drept sigur ». Și « acum vreau s'o păstrez — adaogă Ștefan — cu prețul pierderii capului meu ». Nici la cel de al treilea termen, fixat în urma stăruințelor regelui Ungariei, în ziua de 2 Noembrie 1503, Polonia nu se înfățișează la locul hotărât; Ștefan era prin urmare în dreptul său să considere chestia închisă. De fapt, Pocuția și rămâne sub stăpânirea dregătorilor Moldovei, iar încercările Polonilor de a o relua cu armele nu izbutesc, cu toată afirmația contrară a lui Wapowski. Abia sub Bogdan, fiul lui Ștefan, ea va fi înapoiată, și atunci de bună voie.

Viața economică. Tratatul de comerț pe care-l încheiasse Alexandru cel Bun cu Liovul (vezi vol. 1 al acestei lucrări, ed. IV, p. 521), tratat ce fusese confirmat de fiii săi Ștefan și Petru Aron, a fost reînnoit și de Ștefan cel Mare. La 3 Iulie 1460, pângarii din Liov, veniți special pentru aceasta la Suceava, capătă actul

întărit cu pecete domnească, prin care li se confirmă vechile privilegii, pentru orice fel de comerț — import, export, transit — cu Moldova. Vămile sunt în genere, aceleași. Li se face chiar un avantaj și anume: li se iartă « vama tătărească » pe care trebuiau s'o plătească la Cetatea Albă cei ce treceau mărfuri peste Nistru. Liovenii « nu vor da niciun ban, nici măcar pentru o miie de mărci, fie că i-ar aștepta ori nu acolo însuși fiul țarului tătăresc ». La trecerea Prutului, la Cernăuți, se precizează că suma de 4 groși pentru un car « nemțesc sau armenesc », se va plăti « numai când carele vor trece pe poduri umblătoare; când apa va fi înghețată sau când carele vor trece prin vaduri, atunci nu vor da niciun ban la trecătoare ». Se precizează de asemenea ce se înțelege prin « mărunțișurile » pentru care se plătește în Suceava o vamă de trei groși de grivnă. Pe lângă șăpci, nădragi, săbii ungurești și paloșe care erau menționate și în privilegiul dela Alexandru cel Bun, aflăm că sub această denumire generică se mai înțelegea și « pânza litvană », cea zisă « de Krosno » — un orașel în Galiția, — cea nemțească, catifeaua, postavul tăiat, harsul — o stofă de lână, — apoi obiecte de fier și de cositor: fiare de plug, cuțite, coase, seceri, talere, țevi, în sfârșit « brănele ferecate », șofranul « și alte lucruri mărunte ». În ce privește punctele de vamă, se mai adogă, între Prut și Nistru, « *Lăpușna* » — târg în ținutul cu același nume; — pentru postavurile care vor trece în Țara Românească se va plăti vamă nu numai la Suceava, trei groși de grivnă, și la Bacău — cum sta scris în vechiul privilegiu, dar și la Roman, la Adjud și « la Putna » — dacă drumul era pe valea Siretului — sau la Vaslui, la Bârlad, la Tecuci — dacă veneau pe valea Bârladului, și anume « de car câte doi zloți ». Și la Bacău vor plăti tot atât, în timp ce pe vremea lui Alexandru, dădeau doi groși de grivnă.

Doi ani și jumătate numai după ce le eliberase acest privilegiu comercial, și anume în 1463, la 25 Ianuarie, Ștefan dă un salvconduct « burgmistrului și tuturor domnilor și sfetnicilor de frunte și tuturor neguțătorilor din orașul Liovului, mari și mici », pentru ca « să fie volnici și slobozi . . . să vie la noi, în țara noastră, cu toate negoațele și mărfurile lor, să cumpere și să vândă fără nicio zăbavă sau pagubă ». Vamă vor plăti « după privilegiul ce le-am scris și le-am dat ». Explicația acestui nou act cuprinzând

asigurarea domnului « pe cinstea și pe credința noastră creștinească, fără înșelăciuni și fără nicio viclenie », că va respecta dispozițiile zisului privilegiu, pare a fi în legătură cu recâștigarea Hotinului de către Ștefan, fapt care turburase, se vede, raporturile dintre cele două țări. Negustorii din Liov voiau o nouă garanție și Ștefan le-a dat-o.

Aceeași continuitate se observă și în raporturile comerciale cu Brașovul. Chiar din primele luni ale domniei, din Octomvrie — Noemvrie 1457, avem un act prin care Ștefan anunță pe negustorii de acolo că a hotărât să le trimeată după sărbătoarea Sfintei Ecaterina (25 Noemvrie) o scrisoare, invitându-i să vie cu mărfuri în țara sa. Dacă totuși și după aceasta le va fi teamă, atunci le va da o scrisoare deschisă, întărită cu pecete, spre a putea vinde și cumpăra oriunde, în târgurile și satele Moldovei. Nimeni nu va îndrăzni să-i supere, fiindcă s'ar expune să-și piardă capul. Se vede că Brașovenii au avut totuși oarecare îndoieli; de aceea, Ștefan le reînnoiește, la 13 Martie 1458, în formă solemnă, ca martori figurând toți marii boieri în frunte cu mitropolitul Teoctist, privilegiul cel vechiu pe care-l obținuseră dela Alexandru cel Bun și care nu ni s'a păstrat. Brașovenii « sunt volnici și slobozi să umble prin toată țara . . . și prin cetăți și prin târguri, ca să-și vândă marfa lor: și postavuri și pânză și bobou și orice ar avea ». Pânza și boboul se vor vinde « cu cotul »; postavul cu bucata. Pentru o bucată de postav de Louvain, vor plăti vamă 18 groși; dacă e « de Colonia », 12 groși; « de Buda » 8 groși, iar « de Cehia » numai 4 groși. Pot cumpăra în țară și boi și vaci « și tot ce au mai cumpărat pe vremea moșului nostru Alexandru »; trecând peste munți, în Ardeal, vor plăti de fiecare bou câte 2 groși. Dacă s'ar întâmpla ca printre vitele cumpărate să se găsească și unele de furat, lucrul fiind dovedit « cu oameni buni » și dacă Brașovenii nu vor putea să aducă chezași, atunci ei vor pierde acele vite, fără ca să mai fie și *globiți* adică să plătească amendă, nici « măcar un groș ». Judecățile vor avea loc în fața domnului. « Nimeni altcineva în țara noastră — spune Ștefan — nici boier, nici vornic, nici șoltuz să nu îndrăznească a-i judeca; altfel, va păți mare pedeapsă și urgie ».

Deși acest privilegiu e categoric, negustorii din Brașov cer, peste patrusprezece ani, în 1472, — o nouă asigurare. Nu știm

în mod precis cărei cauze se datorește cererea lor; poate să fi fost teama, poate dorința de a avea în scris garanția — care se află într'adevăr în acest document — că nu vor fi obligați să vândă mărfurile lor domnului la prețuri arbitrare, fixate de acesta, ci numai prin bună invoială. Fapt este însă că la 3 Ianuarie, Ștefan le dă un act prin care garantează: 1) libertatea deplină a negoțului în tot cuprinsul țării sale, și prin târguri și prin orașe; 2) interzicerea confiscărilor; 3) siguranța întoarcerii în orașul lor. Trei ani mai târziu, și anume la 10 Iulie 1475, urmează un act similar pentru *toți negustorii din Ungaria*, nu numai cei din Brașov; ei sunt slobozi să facă negoț în Moldova « fie pe vreme de pace, fie pe vreme de răzmiriță ».

Mai avem încă o serie de documente din vremea aceasta, privind relațiile comerciale cu Brașovul. În mai multe rânduri ni se vorbește de cumpărături făcute acolo. La 18 Februarie 1476, prin urmare la începutul anului în care a fost lupta dela Războieni, Ștefan scrie șoltuzului din Brașov să dea voie lui Mihai meșterul de a se întoarce în Moldova *cu săbiile și armele cumpărate acolo* « căci avem nevoie de ele . . . să ne fie împotriva păgânilor ». La 17 Iunie 1482, o nouă cumpăratură: de data aceasta e vorba însă de *ulei* și de *postav*, în valoare de 25 de florini ungurești; Ștefan roagă pe Brașoveni să nu-i ia vamă. Spre sfârșitul domniei, în anii 1500—1503, găsim o cerere similară: să nu se ia vamă spătarului Totrușan care se dusese acolo, din porunca domnului, să cumpere arme, funii și scări de șea.

Al doilea centru săsesc din Ardeal care avea legături comerciale cu Moldova era Bistrița. Nu știm ca Ștefan să fi dat negustorilor de aci vreun privilegiu în felul celui acordat Brașovenilor. Cert este însă că schimbul de mărfuri a urmat neîntrerupt și în spre părțile acestea; ne-o spune de altfel și privilegiul Liovenilor, din 1460 care amintește de postavul ce se exporta « la Bistrița și în Țara Ungurească ». Ni s'a păstrat o scrisoare din 7 Martie 1481, dela Ștefan, care roagă pe șoltuzul și pârgarii acestui oraș să-i trimeată pe un *argintar* Antonie, refugiat din Moldova în timpul prădăciunilor turcești, deoarece are să-i dea ceva de lucru. Il va plăti așa încât să rămâie mulțumit și-i va da voie să se întoarcă îndărăt când va voi.

Pentru nevoile comerțului și ale vieții economice în genere și în același timp și ca un semn de suveranitate, a bătut Ștefan cel

Mare bani. Ei sunt de argint; au 13 milimetri în diametru; pe avers, între două cercuri de perle și ocolind stema țării, capul de bour, stă scris: † MONETA MOLDAV; pe revers, de asemenea între două cercuri de perle și ocolind o cruce cu șase brațe, citim: STEHANUS VOIEV (vezi fig. 19). În afară de aceștia, a bătut și bani mai mici — 10 mm. diametru — tot de argint și fără inscripții (anepigrafi: vezi fig. 20).

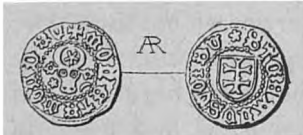

Fig. 19. — Monetă de argint dela Ștefan cel Mare. (Colecția Academiei Române).

Viața religioasă. Mitropoliți și episcopi. Biserica Moldovei și-a păstrat, sub Ștefan cel Mare, organizarea care se constată în prima jumătate a veacului al XV-lea. Mitropolia era la Suceava; în afară de aceasta, mai existau două episcopii, una la Roman, cealaltă la Rădăuți.

Cel care a uns ca domn la Direptate pe fiul lui Bogdan a fost Mitropolitul *Teoctist*. Era, se pare, de neam însemnat, poate rudă cu familia domnitoare, ca și predecesorul său *Iosif*. Așa s'ar explica rolul important pe care-l are, în viața politică a Moldovei, timp de un sfert de veac, acest ierarh. Era și un bun cărturar: ni s'a păstrat tetraevangelul scris de el și dăruit mănăstirii Neamțului « pentru rugăciunea sa și a celor ce vor citi pe el și vor asculta cu osârdie ». Teoctist figurează adesea în fruntea martorilor din hrisoave, mai ales în acelea privind mănăstirile, precum și în unele acte de caracter politic. În 1462, el jură împreună cu ceilalți demnitari bisericești și laici ai Moldovei că va păstra credința regelui Cazimir al Poloniei, cum făcuse, printr'un act deosebit, și Ștefan. Teoctist a păstorit Moldova până în anul 1477, luna lui Noemvrie în 18. A fost înmormântat în mănăstirea Putna. Ii urmează în scaun *Gheorghe*, care fusese mai înainte în mănăstirea Neamțului. A avut una din cele mai lungi păstoriri din câte cunoaște biserica Moldovei: până în anul 1511, sub Bogdan, fiul lui Ștefan.

Ca episcop de Roman, găsim întâi pe *Tarasie*. El e menționat pentru prima oară într'un document din 12 Septemvrie 1464, unde domnul îl numește: « episcopul nostru chir *Tarasie* din Târgul

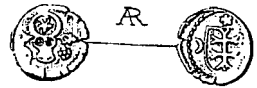

Fig. 20. — Monetă mică de argint, anepigrafa dela Ștefan cel Mare. (Colecția Academiei Române.)

de jos ». Ultima oară e pomenit în hrisovul din 14 Octomvrie 1473; aci el are titlul de: « episcop al Mitropoliei de jos », ceea ce nu trebuie însă interpretat în sensul că ar fi avut un rang erarhic egal cu mitropolitul din Suceava. Fiind numai episcop, el era inferior acestuia; față de episcopul de Rădăuți însă, deși aveau ambii același grad erarhic, trecea înainte: această ordine se păstrează și în documentele cancelariei domnești. După Tarasie, urmează ca episcop de Roman, *Vasile*, un ierarh învățat care a redactat un tratat despre deosebiriile dintre catolicism și ortodoxism. E menționat în actele vremii între anii 1488 (4 Aprilie) și 1499 (12 Iulie). Are ca urmaș pe *Teoctist*, fost egumen la Neamț; acesta apare pentru întâia oară în actul din 17 Noemvrie 1502, privitor la mănăstirea Putnei, și poartă, ca și Tarasie, titlul de « episcop al mitropoliei de jos din târgul Romanului ».

La Rădăuți găsim un singur episcop, pe *Ioanichie* care deasemenea are o păstorie foarte lungă. Cea dintâi mențiune e în documentul din 25 Aprilie 1472, unde e trecut după Tarasie, episcopul de Roman; cea din urmă în 26 August 1503 când Ștefan confirmă acestei episcopii « ocina ei dreaptă » anume satele Rădăuții cu morile și Coțmanul mare cu cele nouă cătune care-i fuseseră dăruite de « strămoșii » săi.

Ctitoriile lui Ștefan. Niciunul dintre domnii Moldovei n'a înălțat atâtea lăcașuri de rugăciune ca Ștefan. Tradiția spune că după fiecare luptă el ridica o biserică sau o mănăstire și ea se confirmă aproape întocmai prin mărturiile documentare. Așa de numeroase sunt ctitoriile lui Ștefan, unele zidite din temelii, altele numai reparate sau adăogite, încât poporul a ajuns să-i atribue acestui drept credincios voevod orice lăcaș mai vechiu, despre care nu se mai știe de când datează. « Atletul lui Hristos », luptătorul neînfricat împotriva Turcilor și Tătarilor, a dovedit și pe această cale, prin ctitorii, cât de puternică era credința sa.

Mănăstirile care pomenesc de ctitor pe Ștefan pot fi împărțite în trei categorii. În prima categorie intră acelea care se datoresc *exclusiv* marelui domn. Astfel sunt mănăstirile *Putna* și *Volovățul*. A doua categorie cuprinde mănăstirile existente de mai înainte sau din timpul domniei lui, la care Ștefan a făcut *biserici nouă* sau diferite îmbunătățiri. În această categorie intră *Neamțul*, *Biștrița*, *Voronețul*, *Tazlăul*, *Dobrovățul* și, în afara hotarelor țării,

Fig. 21. — Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare.
www.dacoromanica.ro

mănăstirea *Zografu* dela Sfântul Munte. În sfârșit, a treia categorie privește mănăstirile cărora Ștefan le-a făcut numai danii, dându-le sate, vii, țigani și mertice anuale de sare, vin, ceară, etc.

Construcția *Putnei* a început în vara anului 1466 (4 Iunie, după unele izvoare, 10 sau 20 Iulie după altele) și a ținut trei ani încheiați (vezi fig. 21). La 3 Septemvrie 1469 avu loc sfințirea, în prezența domnului și a marilor boieri, slujba fiind făcută de mitropolitul țării Teoctist, de episcopul de Roman Tarasie și de 62 de preoți și diaconi. Stareț fu numit Ioasaf, arhimandritul. Putna avea să fie, potrivit hotărârii lui Ștefan, locul său de veșnică odihnă. Daniile pe care le-a primit această mănăstire dela înaltul său ctitor sunt foarte numeroase. Documentul din 6 Fevruarie 1503, care cuprinde întărirea tuturor donațiilor anterioare ne face să vedem imensa avuție de care dispunea Putna. Ea avea mai întâi 29 de sate dintre care 24 dăruite de Ștefan care le cumpărase dela diferiți proprietari sau le avusese el personal și 5 dăruite de doi boieri; satele se aflau mai ales în partea de Nord a țării, în ținuturile Sucevii, Cernăuților și Cârligăturii; apoi o se liște la gura Frumușitei și o bucată de pământ la Prut; vii în dealul Hârlăului; o «braniște» întinsă, adică un loc rezervat pentru pescuit, vânat și făcut fân, în jurul mănăstirii; mai multe mori pe Siret, în apropiere de târgul Siretului; o prisacă la Comarna; câte o sută cincizeci de drobi de sare în fiecare an din ocna domnească dela Troțuș; toată dijma din ceară — «pietrele de ceară» cum se spunea atunci — din târgul Siretului; vama cea mică a Sucevii care se încasa la Jicov; scutire de vamă pentru peștele adus la mănăstire; apoi dajdea și veniturile popilor din satele care ascultau de mănăstire; gloabele adică amenzile ce se vor percepe în aceleași sate; un număr de sălașe de țigani. Tradiția, consemnată de Ion Neculce în «O seamă de cuvinte», spune că la *Volovăț* ar fi fost o biserică de lemn, ridicată de Bogdan întemeietorul. Ștefan pune să se zidească aci o mănăstire. Pisania ne arată că lucrul s'a început în anul 1500 și s'a isprăvit în 1502, Septemvrie în 14.

La *Voroneț* unde a ridicat în 1488 Ștefan ctitoria sa (vezi fig. 22), exista de mai înainte o mănăstire de lemn; pe la 1471 se constată un egumen Misail; tot aci spune tradiția că ar fi trăit acel sihastru Daniil, căruia domnul, într'un ceas de cumpănă,

Fig. 22. — Biserica dela Voroneț ridicată de Ștefan cel Mare, în 1488. Pereți exteriori sunt acoperiți de picturi; acoperișul e de șindrilă.

i-ar fi cerut sfat și ajutor. Încă înainte de a ridica biserica sa de zid, Ștefan a făcut mănăstirii dela Voroneț o mică danie. Chiar în timpul când se ridica, în August 1488, el i-a dăruit apoi un sat, Știlbicanii și tot basinul pâraului Suha mare, cumpărate cu 160 de zloți tătarești. Alte danii au urmat în 1489, când mănăstirea capătă satul Vlădenii de pe Siret și cu morile de acolo, cumpărat iarăși de domn, în 1490, când se adaogă o seliște Poiana, la gura Homorului, în 1497, când Ștefan îi dăruiește o prisacă în ținutul Cârlișăturii și un loc aproape de acea prisacă și în 1499, mănăstirea sporindu-și avutul de data aceasta cu încă un sat, Milcineștii, tot în ținutul Cârlișăturii, și cu mai multe fălci de vie în dealul Hârlăului.

La *Dobrovăț* existau spre sfârșitul domniei lui Ștefan două mănăstiri: una cu hramul Schimbării la față, careia domnul îi dăruiește, la 26 Noemvrie 1499, trei sate pe pâraul Dobrovățului; o a doua cu hramul Pogoririi Duhului Sfânt, care primește, la 6 Octomvrie 1503, cinci sate, tot pe Dobrovăț, cumpărate de Ștefan cu 1.500 de zloți tătarești. Pentru aceasta de a doua mănăstire construiește evalaviosul domn o nouă biserică, de zid; lucrarea a început la 27 Aprilie 1503 și s'a terminat în 1504, așa dar chiar în anul morții.

La *Bistrița*, vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun, Ștefan a adaos clopotnița și un paraclis « în numele sfântului martir Ion cel Nou dela Cetatea Albă ». Construcția a durat câteva luni; ea era gata la 13 Septemvrie 1498.

Mănăstirea *Tazlăului* exista în 1481. În acest an, la 1 Fevruarie, Ștefan îi dăruiește satele Borileștii și Drăgoteștii din Câmpul lui Dragoș. Cinsprezece ani mai târziu, în 1496, și anume în ziua de 4 Iulie începe, din porunca lui, construcția unei noi biserici, de zid, care se termină la 8 Noemvrie 1497 (vezi fig. 23).

O frumoasă biserică, de proporții mai mari și având hramul Înălțării a ridicat Ștefan în vechea ctitorie a lui Petru al Mușatei, *Neamțul*. Construcția era gata la 14 Noemvrie 1497, așa dar după biruința din Cosrul Cosminului (vezi fig. 24). Mănăstirea Neamțului a primit și unele danii: astfel la 13 Iulie 1463, domnul o scutește de desetina pe care trebuiau s'o dea prisăcile ei din hotarul Zahornei, la Nistru, iar la 1 Aprilie 1470 îi acordă privilegiul de a nu plăti vamă pentru trei care de pește; mai importantă e

dania pe care o primește la 30 Septemvrie 1503: ea constă din satul Băicenie pe Siret și cu morile din sus de Orzești și din jos de Vornutariu, proprietatea *personală* a lui Ștefan, apoi satul Mogoștii, tot pe Siret, cumpărat de domn cu 400 de zloți tătărești, o prisacă în braniștea domnească dela Bohotin și un mertic anual de șase pietre de ceară din pietrele domnești dela Târgul Neamțului. Pentru aceste danii, Ștefan cere egumenului și călugărilor,

Fig. 23. — Pisania bisericii Tazlău. În ultimele două rânduri se vede data când s'a început construcția: 7004 (1496) Iulie 4 și data când ea s'a isprăvit: 7005 (1497) Noemvrie 8.

« să ne cânte nouă și doamnei noastre Maria o liturghie la toate sfințele Duminici până ce vom fi în viață, iar după moartea noastră să ne cânte în fiecare Miercuri sara un parastas, iar Joia o liturghie până în veac, cât va sta această sfântă mănăstire ».

O deosebită grijă a arătat Ștefan mănăstirii *Zografu* din Sfântul Munte, făcându-i multe îmbunătățiri: în 1471, a « întărit » adică a reparat bolnița sau spitalul de acolo și i-a dat « pentru odihna sfânt răposașilor părinților noștri și pentru sănătatea noastră

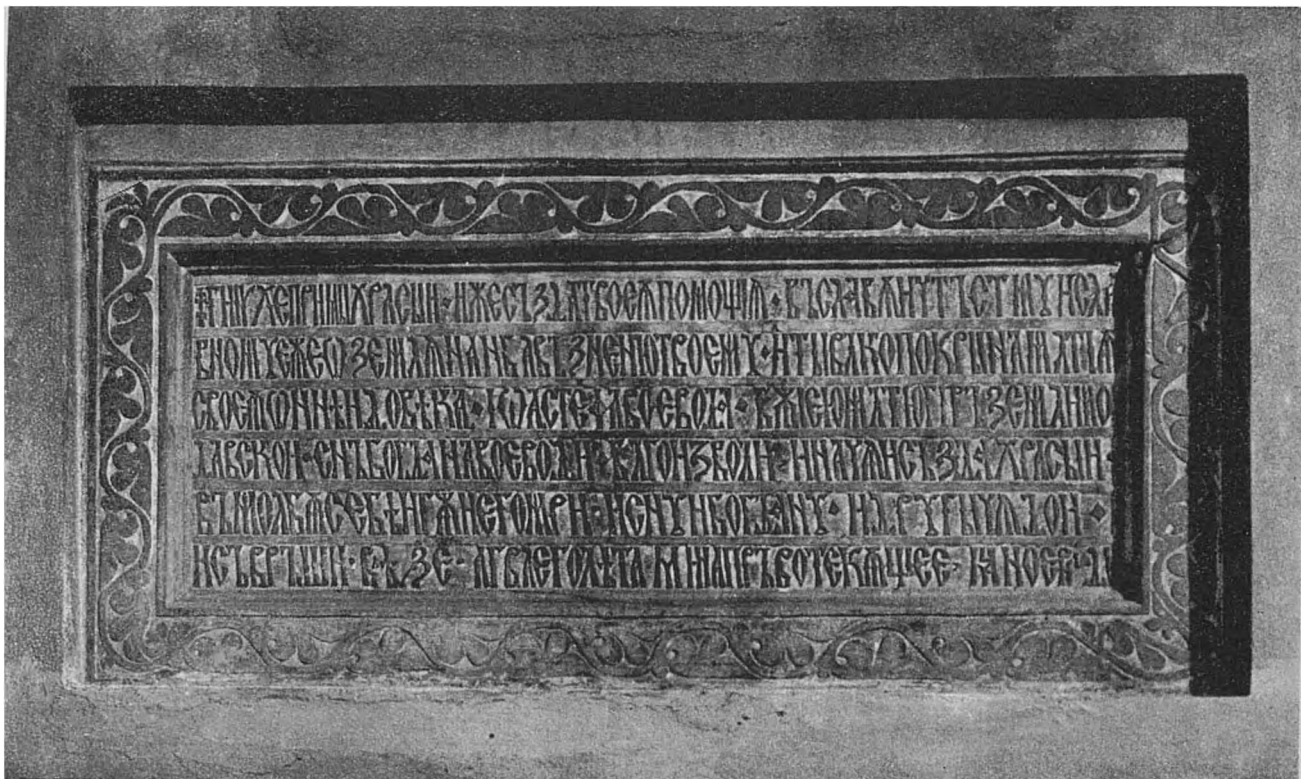

Fig. 24. — Pisania bisericii mari dela mănăstirea Neamțului zidită de Ștefan; in ultimul rând se citește data când s'a isprăvit construcția: Къ АѢТѢ ХЗІ... МСЦА НОЕМВРѢ ДІ (*In anul 705 (1497)... luna Noemvrie 14 *).

și a copiilor noștri » un mertic anual de 500 de aspri; în 1475 a construit un « turn de corăbii »; mai târziu, în 1495, a zidit trapezăria; în sfârșit, în 1500—1504, a adus apă în mănăstire, făcând un canal, o cristelniță și o fântână. Deosebit de acestea, i-a acordat încă din primii ani ai domniei, din 1466, un mertic anual de 100 de galbeni ungurești, ceea ce era o sumă importantă. În schimb, călugării trebuiau să respecte următorul așezământ, pe care-l reproduc în întregime, deoarece e caracteristic pentru grija și minuțiozitatea pe care o punea încă din tinerețe evlaviosul voevod în raporturile sale cu biserica: « Înainte de toate — spune Ștefan — să mă scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după obiceiul sfinților părinți și după așezământul sfintei biserici, și să scrie lângă domnia mea și pe doamna mea și pe copiii noștri de Dumnezeu dăruți Alexandru și Elena; și să stea la sfântul pomelnic cum este scris. Și iarăși, până ce Dumnezeu atotțiitorul se va îndura cu noi și vom fi în viață . . . sfânta biserică să ne cânte Sămbătă seara paraclis și Dumineca la prânz să se dea băutură, Marțea să ni se cânte sfânta liturghie, și la prânz să se dea băutură. Și să mă mai pomenească în fiecare zi la vecernie și la pavecerniță și la miezul nopții și la utrenie și la liturghie și la sfânta proscomidie și unde mai este obiceiul sfintei și dumnezeieștii biserici, precum e învățătura sfinților părinți; iar în pomelnic să ne pomenească după așezământ. Acestea să ni se cânte până ce vom fi în viață. Iar după trecerea anilor noștri și după sfârșitul vieții noastre, în anul întâi să ni se facă și să ni se cânte sfântul prohod, de către sobor; apoi slujbele de ziua a treia, a noua, a douăzecia și a patruzecia, de o jumătate de an și de un an. Iar după trecerea unui an, să ni se cânte într'o zi din an, de către sobor, pentru mântuirea sufletului; seara parastas cu colivă și băutură, iar dimineața sfânta liturghie cu colivă; iar la prânz, băutură, spre mângâierea fraților. Aceasta să rămâie așa, câtă vreme va sta și sfânta mănăstire ».

În cea de a treia categorie, a mănăstirilor care au primit numai dani, intră *Moldovița*, *Pobrata* și *Homorul*. La 12 August 1457, așa dar la câteva luni numai după suirea sa pe tron, Ștefan scuțește celei dintâi două case pe care le avea în Suceava de orice dări și munci către domnie. O scutire similară capătă *Moldovița* și la 31 August 1458 pentru statul ei Borhineștii ai cărui locuitori

nu vor mai avea nicio îndatorire față de domnie; nici chiar la războiu nu vor merge, decât atunci când va merge Ștefan în persoană. La 12 Martie 1488, o nouă donație: jumătate din satul Zvorâște, pe Siret, cu morile; în schimb călugării sunt obligați să-i facă slujbe în viață și pomeniri după moarte. Printr'o serie de acte deosebite, Moldovița capătă și confirmarea vechilor ei proprietăți.

La *Pobrata* a fost înmormântată mama lui Ștefan, doamna Maria-Oltea; cu atât mai natural era deci ca să se bucure această mănăstire de mila domnească. Chiar însă dela începutul stăpânirii sale — documentul e datat 16 Februarie 1459 — *Pobrata* capătă dela Ștefan dreptul ca locuitorii din satele ei Poiana și Onicenii pe Jijia să nu fie judecați de judecătorii din Dorohoi, cum ar fi fost normal, ci numai de egumen sau de oamenii aceștia. De asemenea să nu facă podvoade, adică transporturi cu carele. La câteva luni după moartea doamnei Maria-Oltea (9 Noemvrie 1465) și anume în vara anului următor, mănăstirea primește tocmai « pentru sufletul și mântuirea sfânt răposașilor . . . moșul nostru bătrânul Alexandru Voevod . . . și . . . tatăl nostru Bogdan Voevod și . . . mama noastră Maria » confirmarea unui mertic anual bogat, de zece buți de vin, două măji de pește, una de morun și alta de crap, o jumătate de piatră de ceară din Târgul Frumos și toate berbințele — adică butoiașele — de miere ce se vor strânge din dijma satelor mănăstirești și a oamenilor ei dela Botna. I se întărește de asemenea iezerul dela gura Bâcului cu toate gârlele, o prisacă și dreptul de a-și face două năvoade de pește pe Nistru, în gura Bâcului. Primește apoi ca danie dela Ștefan pe unul din Tătarii domnești dela Neamț, cu tot neamul lui. Câțiva ani după aceea, în 1471, mănăstirea obține scutire de vamă atât pentru grâul și mierea pe care egumenul le va trimite spre vânzare la Chilia cât și pentru peștele ce se va aduce de acolo, prin vadul dela Țuțora. Adăogăm că întocmai ca și Moldoviței, i se confirmă și *Pobratei*, prin acte deosebite, vechile proprietăți pe care le stăpânea din vremea lui Alexandru cel Bun sau mai de curând.

Mănăstirea *Homorului* primește dela Ștefan, la 30 August 1459, un mertic anual de cinci buți de vin. Mai târziu, spre sfârșitul domniei, ea face un schimb cu domnul care echivalează de

fapt tot cu o danie; îi dă o seliște Poiana « la gura Homorului » — deci un loc unde *fusesse* odată sat — și primește în schimb un sat în ființă Glodenii, cumpărat de Ștefan cu 150 de zloți tătărești. Ni s'au păstrat și actele prin care i se confirmă acestei mănăstiri celelalte posesiuni ale ei, și anume mai multe sate, un munte, o prisacă, etc. Tot așa ni s'a păstrat și hrisovul prin care Ștefan întărește mănăstirii de călugărițe dela *Horodnic* cele două sate dăruite ei de Alexandru cel Bun și scutește pe locuitorii acestor sate de toate dările, muncile și de slujba ostășească, ei având numai să păzească mănăstirea și să lucreze. La 16 Martie 1490, această mănăstire de călugărițe Horodnic împreună cu un sat al ei, Balasineștii, pe Suceava, se închină de bună voie mănăstirii Putna.

Mult mai numeroase decât mănăstirile, sunt *bisericile* ridicate de Ștefan. Ele se întâlnesc pe tot cuprinsul Moldovei, dela o margine până la cealaltă a țării. Merită să fie relevat faptul că aproape toate au fost construite în a doua jumătate a domniei, după luptele cele mari cu Turcii. Unele amintesc o biruință, altele vreun fapt însemnat din viața voevodului.

La 13 Iunie 1487 începe zidirea bisericii dela *Pătrăuți* (vezi fig. 25). În același an, între 8 Iunie și 13 Noemvrie, ridică Ștefan și biserica din *Bădăuți* (azi Mileșăuți), drept mulțămită pentru biruința dela Râmnic împotriva lui Țepeluș. Ne-o spune lămurit pisania bisericii, scrisă, după obiceiul timpului, în limba slavă: « În anul 6989 (1481) luna Iulie 8, în ziua sfântului marelui mucenic Procopie, Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei, fiul al lui Bogdan Voevod, împreună cu prea iubitul său fiu Alexandru, făcut-a războiu la Râmnic cu Basaraba cel Tânăr, Domnul Țării Românești, numit Țăpăluș. Și a ajutat Dumnezeu lui Ștefan Voevod și a biruit pe Basaraba Voevod. Și a fost aci prăpăd, un mare măcel printre Basarabi (Muntenii). Drept aceea, binevoit-a Ștefan Voevod cu buna sa hotărîre și cu înțeleaptă prevedere și a zidit acest hram în numele sfântului marelui mucenic Procopie în anul 6995 (1487). Și s'a început în luna Iunie 8 și s'a terminat în același an în luna Noemvrie 13 ». După biserica dela Bădăuți urmează îndată aceea cu hramul *Sf. Ilie*, de lângă Suceava. Incepută la 1 Mai 1488, ea era gata la 15 Octomvrie al aceluiași an (vezi fig. 26).

Deși nu se spune în pisanie, suntem însă în drept să credem

Fig. 25. — Biserica dela Pătrăuți, ctitoria lui Ștefan cel Mare,
incepută în ziua de 13 Iunie 1487.

că biserica din *Vaslui*, ridicată în 1490, amintește vestita biruință

impotriva lui Soliman Hadâmbul. Și această construcție a durat numai câteva luni, dela 27 Aprilie până la 20 Septemvrie. Doi

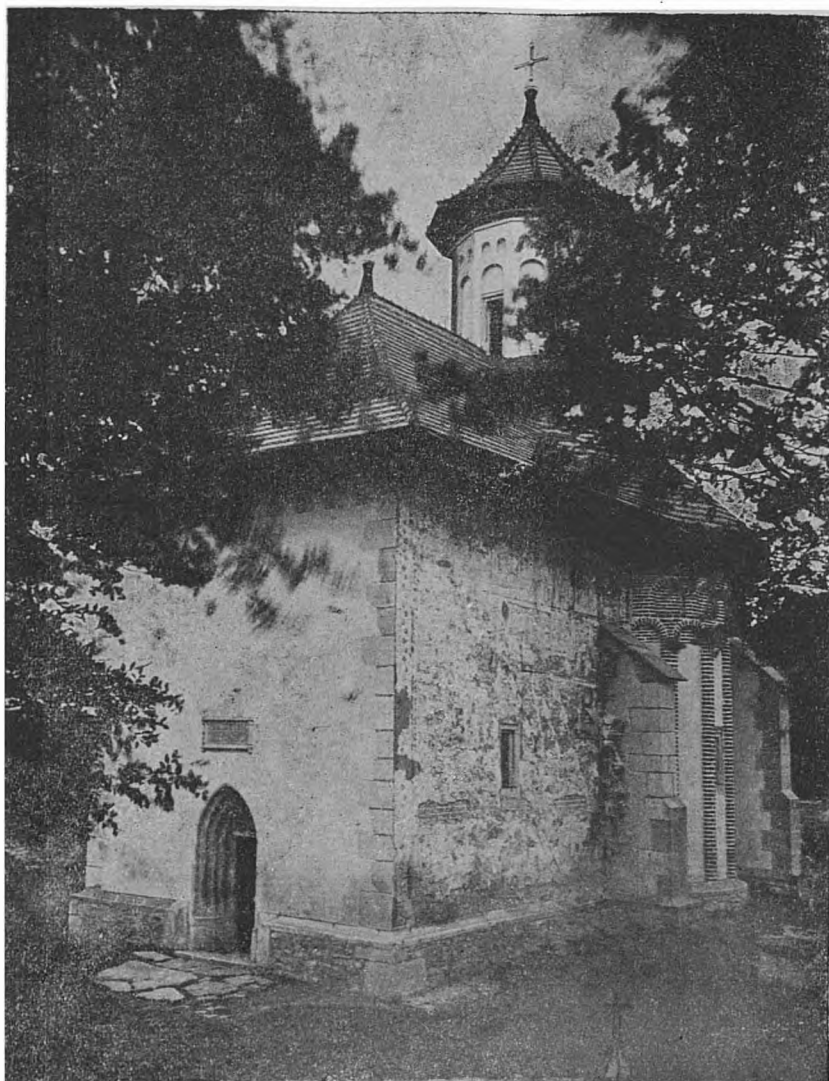

Fig. 26. — Biserica Sf. Ilie, lângă Suceava, restaurată.

ani încheiați ține în schimb zidirea bisericii *Sfântul Nicolae* din Iași. Incepută la 1 Iulie 1491, ea este gata în August 1493. Pisania

ne arată că domnul a înălțat-o « pentru sufletele răposaților moși și părinți și frați și pentru sănătatea Domniei noastre și a copiilor noștri ». În același timp, și anume între 1 Mai și 28 Octomvrie 1492, a fost ridicată biserica din *Hârlău*, cu hramul *Sfântului Gheorghe*.

Tradiția ne spune că Ștefan cel Mare s'ar fi născut și ar fi copilarit la *Borzești*, pe *Trotuș*. În sprijinul acestei tradiții s'a adus și argumentul că pisania bisericii zidite aci de gloriosul domn și de fiul său Alexandru, între 9 Iulie 1493 și 12 Octomvrie 1494, spune că lăcașul a fost înălțat « pentru rugăciunea sa și pentru pomenirea sfânt răposaților moșilor și părinților lor ». Trebuie să observăm însă că o formulă aproape identică — chiar ceva mai completă, introducând și pomenirea « fraților » — se găsește, după cum am arătat mai sus, și în pisania bisericii Sf. Nicolae din Iași. Așa încât, argumentul nu are o valoare hotărâtoare. Ceea ce nu înseamnă însă că trebuie să respingem implicit tradiția despre locul nașterii lui Ștefan.

În 1495 s'a ridicat biserica Sf. Nicolae din *Dorohoi*; ea era gata la 15 Octomvrie. Tot atunci s'a construit și biserica din *Huși* « ce este pe *Drislivăț* », având hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Clădirea era terminată la 30 Noemvrie 1495.

În amintirea crâncenei lupte dela *Războeni*, înălță Ștefan în anul 1496 — se împlineau tocmai 20 de ani de când ostașii moldoveni căzuseră « stropșiți » de mulțimea lui Mohamet al II-lea — și anume chiar pe locul luptei, o biserică. Pisania arată pe scurt năvălirea Turcilor, ajutați de *Laiotă Basarab* și mărturisește înfrângerea: « Și cu voia lui Dumnezeu fură biruiți creștinii de către păgâni și căzură acolo mare mulțime din ostașii moldoveni... Pentru aceea — continuă pisania — a binevoit Io Ștefan Voevod... și a zidit acest hram în numele arhistratigului Mihail pentru rugăciunea sa și a doamnei sale Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru pomenirea și pentru sufletul tuturor binecredincioșilor creștini cari au pierit aici. În anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul al 40-lea curgător, luna Noemvrie 8 ».

Construcția bisericii din *Piatra* a durat un an și patru luni, dela 15 Iulie 1497 și până la 11 Noemvrie 1498. Ea are hramul Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul.

Ultima biserică ridicată de Ștefan este aceea dela *Răusenii*. « În anul 7011 (1503), Septemvrie 8 — glăsuiește pisania — Io

Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Țării Moldovei, a binevoit și a început să clădească acest hram în numele Țăierii capului Sfântului și slăvitului prooroc, înainte mergătorului și botezătorului Ioan, *în acest loc, unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan Voevod*. Și pe Ștefan Voevod l-a ajuns moartea. Veșnica lui pomenire. Iară fiul său Bogdan Voevod a continuat ce fusese început de tatăl său și a terminat acest hram în anul 7012 (1504), Septemvrie 18 ».

Dacă pentru bisericile de mai sus știm exact, grație pisanilor, data construirii, sunt, în schimb, altele care nu permit o atare precizare cronologică. Astfel e *Biserica Albă din Baia*, atribuită lui Ștefan, dar a cărei pisanie nu ni s'a păstrat (vezi fig. 27). La *Râmnicul Sărat*, în Țara Românească, exista încă până în 1898, când a fost dărâmată — cei ce au făcut această neiertată greșeală, nedându-și, se vede, seama de valoarea istorică a lăcașului — o biserică ridicată de Ștefan și reparată pe vremea lui Brâncoveanu. Pisania, din 1704, păstrată încă din fericire, spune: « Această sfântă și dumnezeiască biserică, a căria iaste hramul sfânta . . . Paraschiva, fost-au făcută de Ștefan Vodă cel Bun dela Moldova. Și trecând mulți ani s'au stricat. În zilele lui Ion Costandin Basarab Brâncoveanu Voevod s'au îndemnat vecinătatea și au ajutat cine cu ce s'au îndurat și o au refăcut den ferestri în sus ... ». Știm sigur că Ștefan a ridicat o biserică în cetatea *Chiliei*; tot lui i se datorește, după toate probabilitățile, și biserică înaltă, de piatră, a mănăstirii dela *Vad*, pe Someș, în apropierea cetății Ciceului.

Tradițiile locale atribue marelui ctitor și bisericile din: *Scân-teia*, în județul Vaslui; din *Scheia*, în județul Roman; din *Florești*, (cu hramul Sf. Ilie), în județul Tutova; din *Căpriana*, în județul Lăpușna și din *Cotnari*. Dovezi documentare nu există însă în sprijinul acestor tradiții.

Pentru a completa lista lăcașurilor bisericesti zidite în timpul lui Ștefan, trebuie să adăogăm și pe acelea ale rudelor sale și ale boierilor care i-au urmat pilda. Alexandru, fiul născut din căsătoria cu Evdochia din Chiev, sau, dacă ne luăm după pomelnicul dela Bistrița, fiul *Marușcăi*, o legătură din tinerețe a lui Ștefan, a ridicat în anul 1491 în *Bacău*, o biserică având hramul Adormirea Maicii Domnului. Șendrea, cumnatul lui Ștefan, a făcut

Fig. 27. — Biserica dela Baia, ctitoria lui Ștefan cel Mare. Data zidirii nu se cunoaște precis; ea pare a nu fi însă mult posterioară bătăliei dela Baia (1467).

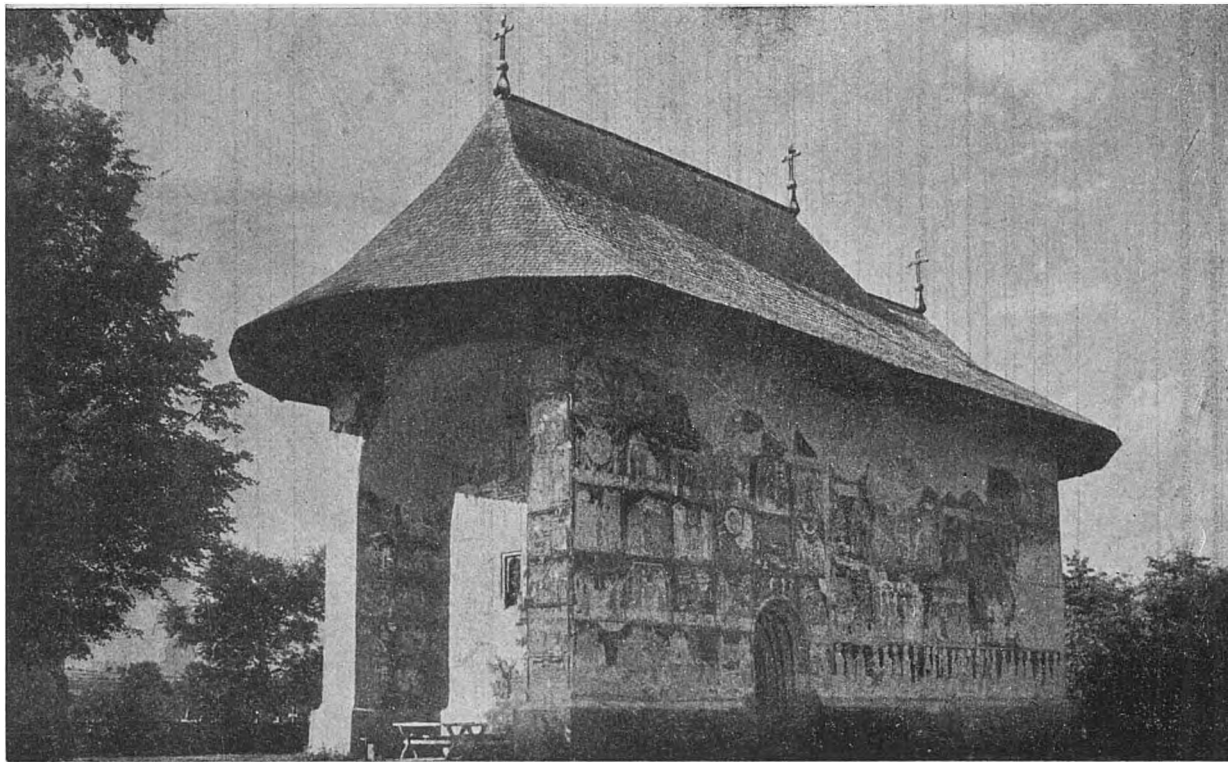

Fig. 28. — Biserica dela Arburea. Pereții exteriori sunt acoperiți cu picturi; acoperișul e de șindilă.

biserica din *Dolhești* pe Siret, unde a fost înmormântată și soția sa Maria — sora domnului, moartă la 27 Martie 1486 — și el însuși. Luca Arbure, pârcălabul Sucevei, «fiul bătrânului Arbure, pârcălabul Neamțului», își făcu și el biserică în satul său de baștină, *Arburea*, în ținutul Sucevei; începută la 2 Aprilie 1502, construcția era gata în același an, la 29 August (vezi fig. 28 și 31). În sfârșit, logofătul Tăut, care a slujit în această dregătorie pe Ștefan timp de douăzeci și nouă de ani, continuând și sub urmașul său Bogdan, a zidit în 1499 o biserică în satul său *Bălinești* din județul Dorohoi. Aci a fost el înmormântat, în 1511.

Familia lui Ștefan. Ștefan a fost căsătorit de trei ori. Prima dată la 5 Iunie 1463 cu *Evdochia* — sau cum îi spune documentul pentru mănăstirea Pobrata Ovdotia — din Chiev, sora cneazului Simion Olelkovici. Evdochia a murit în 1467. Cinci ani după

Fig. 29. — Piatra de mormânt a Mariei de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare (Mănăstirea Putna).

aceea, la 14 Septembrie 1472, Ștefan se căsătorește cu *Maria din Mangop*, de neam împărătesc, înrudită cu foștii stăpânitori

Fig. 30. — Chipul lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, pe un patrarbir dela mănăstirea Putna. Inscripția în limba slavă: *Александръ сынъ Стефанъ Козводъ*.

ai Bizanțului. Familia ei cărmuiea în momentul acela ținutul Mangop, în Crimeia. Nici această căsătorie n'a durat mult, *Maria* încetând din viață la 19 Decembrie 1477. Mormântul ei se află la mănăstirea Putna (vezi fig. 29). A treia soție a lui Ștefan a fost *Maria*, fiica lui Radu cel Frumos (vezi fig. 33); copilă fiind, ea fusese surprinsă, împreună cu mama ei, în București, în 1473, de armatele moldovene și trebuisă să însoțească pe biruitorul părintelui său la Iași. Căsătoria a avut loc în cursul anului 1478, deoarece la 9 Martie 1479, este amintit pentru întâia dată într'un document ; *Bogdan Vlad*, primul dintre } copiii născuți din } această căsătorie. *Maria* a supraviețuit lui Ștefan, anul morții ei fiind

1511. Este înmormântată la mănăstirea Putna.

Din prima căsătorie Ștefan a avut pe *Olena*, amintită în hrisovul din 9 Iulie 1466, al mănăstirii Pobrata, pe *Petru* sau

Petrașcu, citat în câteva acte din anii 1471—1472 (moare la 21 Noemvrie 1480), poate și pe *Alexandru* (vezi fig. 30). Acesta din urmă a trăit până în 1496 (26 Iulie), s'a căsătorit în 1489 cu fiica lui Bartholomeu Drágffy de Belthewk, voevodul Ardealului, căruia cronicile noastre îi zic Birtoc și a zidit biserica Adormirea Maicii Domnului din Bacău; a fost înmormântat la mănăstirea Bistrița, lângă strămoșul al cărui nume îl purta. Olena s'a căsătorit la Moscova, la 6 Ianuarie 1483, cu Ivan, fiul marelui cneaz Ivan al III-lea. A avut un fiu, pe *Dimitrie*, care trebuia să urmeze în scaun părintelui său, și o fiică, *Evdochia*. După moartea soțului, întâmplată înainte de vreme, în 1490, Olena rămase singură, având de luptat cu multe intrigi și mai ales cu invidia soacrei sale, Sofia, care ar fi vrut ca tronul să revie fiului ei Vasile, iar nu nepotului Dimitrie. Deși acesta din urmă este recunoscut și proclamat în mod solemn în catedrala Uspeniei din Moscova la 3 Septemvrie 1498 de către marele cneaz Ivan al III-lea, ca urmaș al său pe tron, totuși în cele din urmă biruie intrigile Sofiei. În 1502, la 14 Aprilie, se anulează hotărîrea anterioară, succesor e proclamat Vasile, iar Dimitrie și cu mama sa Olena sunt închși într'o cetate. Dintr'o scrisoare din acest an, luna Septemvrie, aflăm că Ștefan întrebuse în două rânduri pe hanul tătăresc din Crimeia de soarta a lor lui. « Răspunde-mi — scrie îndureratul și bătrânul părinte — fi-vor în vieață fiică-mea și nepotu-meu? . . . Răspunde-mi: Va fi despoiat marele cneaz pe nepotu-meu de marea cnejie a Moscovei și va fi dat-o fiului său, marelui cneaz Vasile? ». La câteva luni după moartea lui Ștefan, și-a sfârșit și Olena zilele în cetatea în care fusese închisă (18 Ianuarie 1505). Fiul său Dimitrie, eliberat pentru scurtă vreme de Ivan al III-lea, care, pe patul de moarte, își recunoscuse greșeala comisă față de nora și nepotul său, n'a putut totuși căpăta tronul. Vasile este cel care reușește să-l ocupe; Dimitrie, închis din nou, moare la 14 Fevruarie 1509.

Din a doua căsătorie, Ștefan a avut pe *Bogdan* și pe *Iliaș*, gemeni după cât se pare, pomeniți împreună, îndată după Alexandru și Petru, în actul din 3 Septemvrie 1473. Iliaș a murit în cea mai fragedă vârstă; nu-l mai găsim menționat în niciun alt document. Bogdan i-a urmat în ziua de 26 Iulie 1479.

Din a treia căsătorie s'a născut *Bogdan Vlad*, urmașul la tron al lui Ștefan (vezi fig. 35). E pomenit pentru întâia dată în lista martorilor, în documentul din 9 Martie 1479. El însoțește pe tatăl său în lupta din Codrul Cosminului și ia parte la toate evenimentele mai importante ce au urmat până în 1504.

Nu se poate preciza din ce căsătorie s'au născut două din fiicele lui Ștefan anume *Maria* și *Ana*. Cea dintâi a murit în anul 1518; ni s'a păstrat piatra ei de mormânt. Cea de a doua a încetat din viață încă din timpul domniei tatălui ei. Acesta dăruiește, la 23 Noemvrie 1499, mănăstirii Bistrița, trei sate pe Siret și cinci fâlcii și două fertale de vie la Hârlău « pentru mântuirea sufletelor sfânt-răposaților copii ai domniei mele, a lui Alexandru Voevod și a fiicei noastre Ana ». Egumenul și călugării își iau îndatorirea să facă o pomană pe an, într'aceeași zi, pentru amândouă aceste odrasle ale Domnului; de asemenea să le slujească o leturghie în fiecare săptămână, Sâmbăta. Prin urmare și Ana a fost înmormântată tot la Bistrița, ca și Alexandru.

Ștefan a avut și doi fii naturali, doi « copii » cum se spunea în vremea aceea, anume pe *Petru*, numit și Rareș și pe *Ștefan*, căruia i s'a zis mai târziu, când a ajuns, ca și Rareș, la domnie, *Lăcustă*. Mama lui Petru se numea Maria și locuia în Hârlău; numele mamei lui Ștefan Lăcustă nu-l cunoaștem.

Marii dregători ai lui Ștefan. În toate vremurile și în toate țările, rezultatele și strălucirea marilor domnii se explică nu numai prin personalitatea monarhului, dar și prin valoarea și numărul sfetnicilor de seamă. Oricât de mari însușiri ar avea un monarh, dacă nu știe să-și asigure și colaboratori pricepuți și devotați, care să-i dea sfat și sprijin — la nevoie — și să-i execute hotărârile, el nu va putea da toată măsura sa. Domnia lui Ștefan e tocmai unul din cazurile care ilustrează mai bine această constatare. Marele nostru voevod a știut din capul locului să-și apropie pe boierii de frunte ai Moldovei, să-și asigure concursul competențelor și caracterelor. Ocupând scaunul la Suceava, cu credincioșii cari biruiseră la Doljești și Orbic, Ștefan n'a început prigonirea adversarilor cum se așteptau unii; dimpotrivă, a căutat să atragă la el pe cei cari ținuseră până atunci cu Petru Aron, a făgăduit iertare și restituirea moșiilor celor cari se vor întoarce din pribegie și vor recunoaște domnia cea nouă. Tactica s'a dovedit

justă: unul câte unul, marii dregători cari însoțiseră în Polonia pe fostul domn s'au înapoiat la Suceava și au primit îndărăt nu numai averile, dar li s'au încredințat și dregătorii. Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici, Știbor, Lazea Pitio, care ținuseră mai întâi cu Petru Aron, apar apoi în lista de martori a documentelor lui Ștefan. La 5 Dechemvrie 1460, Duma Braevici e citat chiar în fruntea întregului divan și își păstrează acest loc eminent până în 1466, Septemvrie 15, dată după care nu-l mai întâlnim de loc; documentul următor, din 8 Dechemvrie, are în frunte pe Manoil; Duma probabil încetase din vieață între timp. Numai Mihail logofătul n'a vrut să se întoarcă; el rămâne în Polonia, cu toate repetatele salv-conducte ce a primit și cu toate asigurările că a fost iertat și că i se vor restitui moșiile.

O deosebită atenție a dat Ștefan *pârcălabilor* sau comandanților de cetăți. El încredințează aceste posturi de mare răspundere rudelor sale și celor mai însemnați dintre boieri. În lista de martori a documentelor domnești, pârcălabii sunt trecuți întotdeauna *înaintea* dregătorilor de curte, cu excepția dvornicului care, în genere, îi precede. *Vlaicul*, unchiul domnului, e numit, chiar dela început (1457), pârcălab de Cetatea-Albă; în 1467 îl găsim ca pârcălab de Hotin pe care-l apără cu vitejie împotriva atacurilor lui Mohamed al II-lea, în 1476; după aceea, trece, în 1481, la pârcălabia Orheiului. *Duma*, fiul lui *Vlaicul*, văr deci cu Ștefan cel Mare, a fost mai întâi pârcălab sau staroste de Hotin, împreună cu tatăl său (unele cetăți mai însemnate precum: Chilia, Cetatea-Albă, Hotinul, Neamțul, aveau câte doi pârcălabi!), apoi pârcălab de Cetatea-Albă, împreună cu Hărman, după aceea pârcălab de Neamț. *Stanciul Ponici*, unul dintre boierii cei mai însemnați ai Moldovei, care ocupase dregătoria încă sub Iliș, fiul lui Alexandru cel Bun, e pârcălab de Cetatea-Albă, alături de *Vlaicul*, în 1466. Bătrânul *Arbure* a fost pârcălab de Neamț din 1471 până în 1476, el a apărut cu vitejie cetatea împotriva atacurilor turcești, după Războieni (vezi fig. 31). Fiul său, *Luca*, a ocupat dregătoria de « portar la Suceava », ceea ce e tot una cu « pârcălabul » acestei cetăți; rezistența lui îndărătnică a silit în 1497 pe Regele Ioan-Albert al Poloniei să întrerupă asediul cetății și să primească armistițiul a cărui nerespectare a dus apoi la dezastrul din Codrul Cosminului. Mai înainte de Luca Arbure,

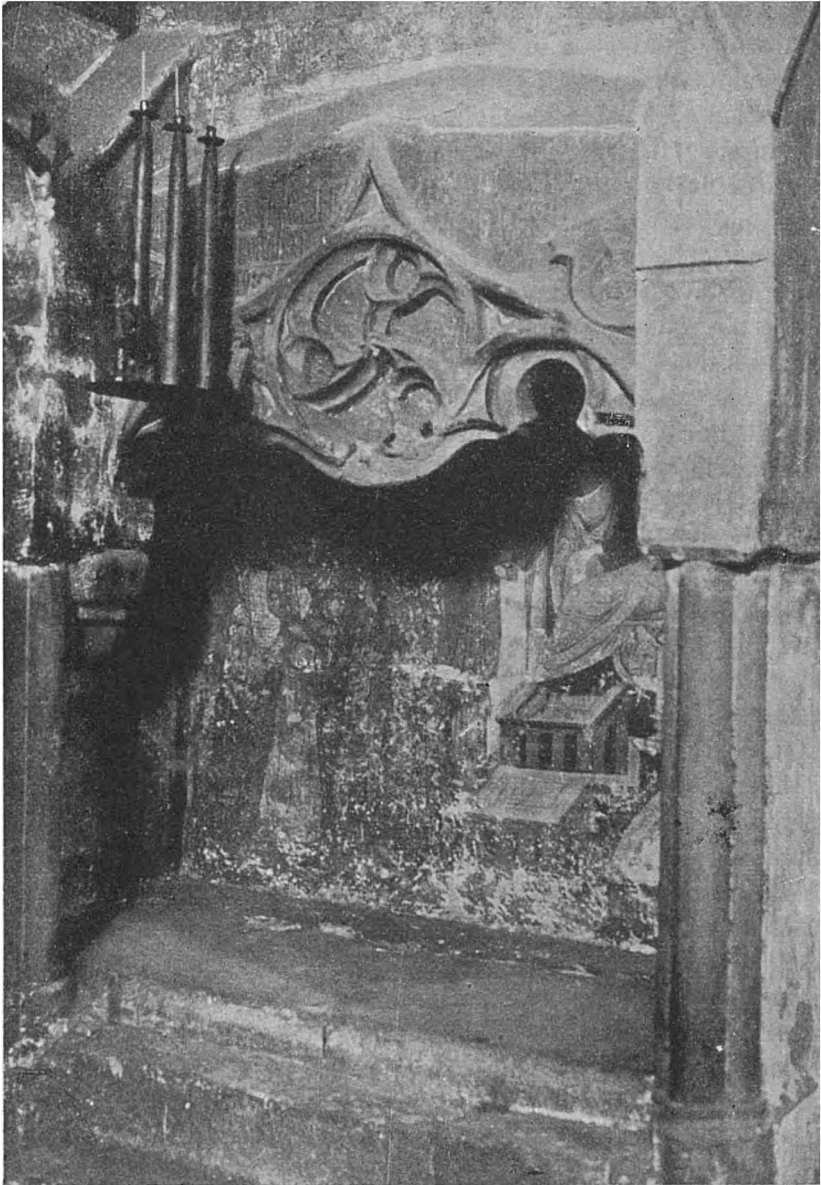

Fig. 31. — «Chivotul» adică mormântul lui Arbure cel Bătrân, în biserica dela Arborea. Se vede influența stilului «gotic». În partea superioară, inscripția în limba slavă.

a comandat în Suceava, *Șendrea*, cumnatul Domnului, eroul dela Râmnic. Și în cetățile celelalte, la Chilia, la Roman, la Crăciuna, Ștefan a numit pârcałabi dintre boierii cei mai de credință și mai destoinici. Așa se și explică rezistența pe care au opus-o în 1476 lui Mohamed, rezistență care a fost una din pricinile ce au determinat retragerea Sultanului.

La mulți dintre dregătorii de curte, începând cu cel mai mare, logofătul, și isprăvind cu cel mai mic, comisul, întâlnim o continuitate impresionantă. Logofeți mari, adică șefi ai cancelariei și prim-miniștri, au fost *numai trei timp de patruzeci și șapte de ani: Dobrul*, care deține această dregătorie până în 1468; *Toma*, din 1468 până la sfârșitul anului 1474 sau începutul lui 1475 și *Tăutul*, până la moartea lui Ștefan, păstrându-și slujba și sub urmașul acestuia, sub Bogdan. Dintre marii vornici, *Goian* a ocupat această dregătorie șase ani de zile (1457—1463), *Bodea* cinci ani (1471—1476), *Hrană* șase ani și jumătate, poate și mai mult (nu avem documente cu lista dregătorilor între Mai 1476 și Februarie 1478!), *Dragoș Boul* timp de doisprezece ani (1479—1491) și *Boldur* tot atâta (1491—1502). Dintre marii vistiernici, însemnăm pe *Iuga*: aproape douăzeci și unu de ani a ținut acesta socotelile Moldovei (1458—1479); succesorul său *Chiracol* a ocupat dregătoria vreo cinci ani, iar cel care a venit după dânsul, *Boldur*, viitorul dvornic, cam tot atâta. *Sacăș* a fost spătar din 1458 și până în 1469, iar *Călnău* dela 1486 până în 1504, deci optsprezece ani. În sfârșit, *Frunteș* stolnicul și-a păstrat neîntrerupt slujba din 1488 până la sfârșitul domniei. În asemenea condițiuni, cu dregători stabili, evident că administrația țării se făcea mai ușor și în condiții mai bune.

De altfel, Ștefan a știut să răsplătească întotdeauna meritul și devotamentul. Indeplinindu-și slujba cu pricepere și credință, dregătorii erau înaintați treptat până la posturile cele mai înalte; această ascensiune ierarhică se poate observa în documente. În schimb era necruțător față de cei cari ar fi încercat să uneltească ceva împotriva-i. Pentru vina aceasta a «vicienei» au căzut de sigur la 16 Ianuarie 1471, în târg la Vaslui, capetele dvornicului Isaia, paharnicului Negrilă și stolnicului Alexa. Și doar Isaia era *chiar cumnatul domnului*, deoarece ținea pe sora acestuia, numită Sora.

Spiritul de dreptate al lui Ștefan, faptul că răsplătea meritul și pedepsea vina, ne face să înțelegem și mai bine devotamentul statornic pe care l-au arătat boierii — altădată atât de schimbători — marelui lor Domn. Credința lor l-a însoțit în toate împrejurările grele, în toate luptele, la Baia ca și la Vaslui, la Chilia ca și la Cosmin. Pentru această credință au pierit la Războieni, striviți de mulțimea dușmanilor. Niciodată, în istoria țărilor noastre nu s'a văzut un exemplu mai puternic de solidaritate între domn și boieri. E unul din elementele care explică tăria și rezultatele acestei domnii.

Moartea lui Ștefan. Personalitatea lui. Rana pe care o căpătase Ștefan la picior cu prilejul primului asediu al Chiliei, în 1462, nu l-a împiedicat să poarte încă atâtea războaie și să-și cârmuiască țara timp de peste patru decenii. Nefiind îngrijită însă cum trebuia, ea nu s'a mai închis până la sfârșitul vieții. În 1475, Ștefan ceruse un medic la Veneția; nu știm dacă i s'a trimis vreunul și, în cazul acesta, cât a stat în Moldova. În 1502 se constată însă că venise la Suceava un doctor venețian, *Matei Muriano*. Ștefan suferea acuma și de podagră sau gută. La 9 Dechemvrie 1502, pleca o scrisoare către dogele Leonardo Loredano prin care acesta era rugat să permită venețianului Dimitrie Purcivi a se întoarce cât mai repede în Moldova cu doctoriile prescrise pentru domn. Muriano însă moare în cursul anului 1503, înainte de 24 Iulie, când Ștefan trimite o nouă scrisoare dogelui Loredano, prin postelnicul Teodor, solicitând un alt medic. Aflăm cu acest prilej că din cauza podagrei domnul nu mai putea mișca mâinile și picioarele. În urma acestei scrisori, e trimis medicul *Ieronim da Cesena*; plecarea spre Moldova a avut loc la 2 Ianuarie 1504. Între timp, boala se agravase. La 9 Noemvrie 1503, regele Vladislav al Ungariei scria dogelui: « Domnul Moldovei e chinuit de o boală lungă și ajuns la grele bătrânețe ». Odată cu Ieronim, vine dela Buda și un alt doctor Leonard de Massari. La Suceava se găseau deja un medic evreu, trimis de hanul tătăresc și un altul din Nuremberg, Ioan Klingensporn. Are loc un consult și se hotărăște arderea rănilor dela picioare cu fierul roșu. Operația însă n'a slujit la nimica; marele voevod a fost chinuit degeaba. Dându-și seama că sfârșitul e aproape, Ștefan a ținut să hotărască el însuși succesiunea la tron. Boierii se împărțiseră în două

tabere: una susținea pe Bogdan Vlad, pe care-l voia și Ștefan și care era agreat și de regele Ungariei; cealaltă ar fi vrut ca domn pe un alt fiu, se pare Ștefan, care se afla la curtea Sultanului. Pentru a curma orice discuție și pentru a-și impune voința, bătrânul voevod dădu poruncă să fie dus la locul unde se ținea adunarea boierilor și aci puse să se taie capetele șefilor celor două tabere. În urma acestui gest care arăta și în ultimul moment ce putere stăpânise Moldova timp de o jumătate de veac, orice împotrivire dispăru; Bogdan Vlad fu ales domn. Îndată după aceea, în ziua de Marți 2 Iulie 1504, la ceasul al patrulea din zi, Ștefan închise ochii. Din vreme, voevodul-erou își pregătise mormântul, în mănăstirea

Fig. 32. — Piatra de mormânt a lui Ștefan cel Mare, la mănăstirea Putna.

Putna. Lespedea de marmoră care trebuia să-i acopere trupul, avea săpată gata inscripția: « Bine cinstitorul Domn Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, ctitorul și ziditorul acestui sfânt lăcaș, carele aici zace și s'a mutat în veșnicele lăcașuri în anul 7... luna... și a domnit ani 47, 3 luni » (vezi fig. 32). Data morții care, evident, lipsea, n'a fost completată de urmași; se găsește însă pe acoperământul de stofă al mormântului, făcut din porunca lui Bogdan; inscripția acestui acoperământ ne arată că « Io Ștefan Voevod... a domnit în țara Moldovei 47 ani și trei luni și... s'a mutat la lăcașul cel veșnic în anul 7012, luna Iulie, ziua a doua, Marți, în ceasul al patrulea din zi ». Insoțit de boieri, de toată curtea și de mare mulțime de norod, care cunoscuse că a pierdut pe cel mai bun apărător al ei, a fost purtat trupul eroului spre mănăstirea unde și astăzi odihnește.

« Fost-au... Ștefan Vodă — spune Grigore Ureche — om nu mare de stat, mândros și de grab a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospete omora fără județ. Amintirea era om întreg la fire, neleneș și lucrul său îl știa a-l acoperi, și unde nu gândea, acolo îl aflai. La lucru de războaie meșter, unde era nevoe, însuși se vâra, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpteze, și pentru aceia rar războiu de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor ». Portretul pe care-l face cronicarul nostru nu cuprinde nicio exagerare în ce privește însușirile; dimpotrivă, se poate spune că el nu redă încă destul de pregnant covârșitoarea personalitate a lui Ștefan. Contemporanii sunt unanimi în laudele lor; mulți îl prezintă ca pe cea mai mare figură a timpului. Am reprodus mai înainte (vezi p. 50 și 63) cuvintele lui Miechowski și ale lui Dlugosz, cei doi cronicari poloni. Un alt polon, Wapowski îl califică drept « strălucitul luptător, foarte vestit prin victoriile contra Turcilor » și spune că « vitejia și succesul lui Ștefan erau renumite la popoarele vecine pentru experiența în chestiunile militare și faptele celebre săvârșite contra Turcilor, Tătarilor și Ungurilor ». Bonfinius, istoriograful regelui ungar Mateiaș, cel bătut la Baia, nu poate să nu recunoască și el însușirile deosebite ale lui Ștefan: « Era însuflețit pentru lucruri frumoase și mândre, pe lângă acestea activ și strașnic la război ». Un italian contemporan mărturisește și el: « Om foarte

rafinat și foarte fin în meșteșugul războiului ». Iar medicul Matei Muriano care avusese prilejul să cunoască lucrurile la fața locului, la Suceava, și să audă ce spunea curtea și poporul despre Ștefan, scrie că acesta « *este un om foarte înțelept și demn de mare laudă, foarte iubit de supuși, căci e blând și drept, foarte vigilent și darnic* ». Regele Sigismund al Poloniei, care fusese martor ocular al dezastrului din Codrul Cosminului, scriind în 1531 lui Petru Rareș, dă lui Ștefan titlul de « *cel Mare* » (« *Stephanus ille magnus* »). Cronicarul Macarie îl numește, în 1542, « *Ștefan voevod cel viteaz* ». Iar Grigore Ureche și Simion Dascălul, alcătuiind, în veacul al XVII, Letopisețul Țării Moldovei, pun în fruntea capitolului în care începe povestirea vieții marelui domn următorul titlu: « *De domnia lui Ștefan Vodă, ce-i zic cel bun, feciorul lui Bogdan Vodă, și de multe războaie minunate ce au făcut* ».

Această unanimitate de elogii ne arată cât de puternică a fost personalitatea lui Ștefan, cât de mult a impresionat ea pe contemporani și pe urmași. Și dușmanii au trebuit să recunoască marile sale însușiri, să se incline în fața *faptelor*, care vorbesc mai limpede decât orice laude: pe temeiul acestor fapte care nu s'au limitat la un singur domeniu, ci au îmbrățișat întreaga viață a poporului, în toate manifestările ei, socotim noi pe Ștefan cel mai mare dintre toți domnii noștri. Mihai Viteazul a strălucit prin vitejia sa și prin reunirea — o clipă numai — a tuturor celor « *de un sânge și de o lege* » sub aceeași cărmuire; Brâncoveanu și-a câștigat o eternă glorie prin sprijinul ce a dat vieții culturale, prin admirabila înflorire artistică din vremea lui; alți domni, ca Matei Basarab, au fost buni gospodari; nimeni însă ca Ștefan n'a izbutit să concentreze armonios în persoana sa însușiri atât de variate și să realizeze opere atât de însemnate. Gloria lui va străluci veșnic în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Ștefan cel Mare: 1. AL. PAPADOPOL-CALIMAH, *Sofia Paleolog, nepoata împăratului Constantin XII Paleolog și Domnița Oleana, fiica domnului Moldovei Ștefan cel Mare 1472—1509*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XVII (1894—1895), p. 1—157; 2. N. IORGA, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904. 374 p. în 8°; 3. N. IORGA, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mîropolia Ardealului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXVIII

- (1904—1905), p. 1—35; 4. V. PARVAN, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, 142 p. in 8°; 5. ANDREI RĂDULESCU, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii în anii 1475 și 1476*, București, 1908, 90 p. in 8°; 6. AL. LAPEDATU, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 107—109; 7. GENERAL RADU ROSETTI, *Încercări critice asupra războaielor din anii 1475 și 1476 dintre Ștefan cel Mare și Turci*, București, 1914, 44 p. in 8°; 7. GH. I. BRĂTIANU, *Lupta dela Baia, (după izvoare ungurești)*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 216—224; 9. I. URȘU, *Ștefan cel Mare Domn al Moldovei dela 12 Aprilie 1457 până la 2 Iulie 1504*, București, 1925, 463 p. in 8°; 10. G. BALȘ, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p. in 1° (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); 11. N. IORGA, *Cronicele turcești ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. IX (1928—1929), p. 1—22; 12. P. HENRY, *Le règne et les constructions d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504)*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, 1930, p. 34—58; 13. VIRGINIE VASILIU, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne-le-Grand*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, VII (1931), p. 188—191; 14. P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 61—80; 15. GENERAL RADU ROSETTI, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan-cel-Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 81—91; 16. GENERAL RADU ROSETTI, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljești, Vaslui și Scheia*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 107—115; 17. GENERAL RADU ROSETTI, *O mică întregire la istoria lui Ștefan-cel-Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XVI (1934—1935), p. 45—58; 18. I. MINEA, *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova*, în *Cercet. Ist.*, X—XII (1934—1936), 2, p. 89—94; 19. D. URZICĂ, *Bătălia din dumbrava dela Lipiști*, Iași, 1937, 36 p. in 8°; 20. DAMIAN BOGDAN, *Pomelnicul Mănăstirei Bistrița*, București, 1941, 166 p. in 8°; 21. N. I. ANTONOVICI, *O cruce pe locul luptei dela Vaslui*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), la Cronică; 22. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Țârgul Soci*, în *Rev. Ist. Rom.*, XIII (1943).

URMAȘII LUI VLAD ȚEPEȘ PÂNĂ LA RADU CEL MARE

Voevozii din acest răstimp au cu toții o factură subalternă, dominați fiind de uriașa personalitate a lui Ștefan cel Mare și de teama pe care le-o inspirau Turcii.

Printre domnii cari urmează pe tronul Țării Românești după Vlad Țepeș și până la Radu cel Mare, nu găsim niciunul care să prezinte un interes deosebit. Au toți o factură subalternă, dominați fiind de uriașa personalitate a lui Ștefan cel Mare și de teama pe care le-o inspirau Turcii. Degeaba încearcă, în atâtea rânduri, eroul Moldovei să facă din domnul Țării vecine, așezat de el, un aliat și un luptător pentru cauza creștinilor; îndată ce armatele care îl aduseseră pe tron se îndepărtau, voevodul din București, indiferent care: Basarab Laiotă, Țepeluș sau Vlad Călugărul, trecea de partea Turcilor, numai ca să-și prelungească o stăpânire fără strălucire și fără glorie.

Radu cel Frumos ia domnia, după cum am văzut, cu ajutorul lui Mohamed al II-lea. La 15 August 1462, vice-comitele Secuilor scria Brașovenilor și castelanilor dela Bran să respecte pacea încheiată cu «ilustrul principe Radu, acum voevod al părților transalpine». Prin urmare, la această dată el ocupase scaunul și era recunoscut de Unguri. Nici cu aceștia din urmă, nici cu protectorii săi Turcii, n'a avut vreun conflict. Trimitea tributul regulat la Poartă și informa din când în când pe cei din Ardeal despre mișcările militare ale pașilor dela Dunăre. În schimb, a avut repetate conflicte cu Ștefan cel Mare, conflicte care s'au transformat în tot atâtea înfrângeri. Vrând să se răzbune pentru arderea Brăilei, a Flocilor și a ținutului Ialomița, el întreprinde

În 1471 o expediție împotriva Moldovei. Rezultatul a fost dezastrul dela Soci (vezi mai sus, p. 60—61). Al doilea războiu cu Ștefan, în toamna anului 1473, a avut un sfârșit și mai rău, de-a dreptul catastrofal: Radu pierde tronul, iar familia îi este luată prizonieră; în locul lui, învingătorul așează ca domn pe *Basarab cel Bătrân*, zis și Laiotă; acesta era fiul lui Dan al II-lea (24 Noembrie 1473). După o lună însă, Radu se întorcea cu ajutor dela Turci și gonia pe Laiotă (23 Dechemvrie), pentru ca în primăvara anului următor, acesta să revină, tot cu sprijinul lui Ștefan, și să îndepărteze, definitiv, pe rivalul său. Radu trecu munții în Ardeal și se așază în ținutul Făgărașului, așteptând momentul prielnic de a relua domnia. La Turci nu se mai putea duce, deoarece Laiotă se grăbise, îndată ce a ocupat tronul, să se închine acestora. « M'am dus la Turci, la marele împărat — scrie el Brașovenilor la 26 Iunie — și mi-am făcut pace și bine și m'am nevoit și pentru binele vostru. Deci să vă pară bine și vouă ». Pribeag în ținutul Făgărașului, Radu se pare că a murit acolo în cursul anului 1474. Ni s'a păstrat rezumatul unei scrisori din acest an prin care regele Mateiaș îi cere să dea înapoi Brașovenilor satele Șercaia și Mica pe care le ocupase. Cele două posesiuni de peste munți, Amlașul și Făgărașul, pe care Țepeș le stăpânise, fuseseră pierdute odată cu înlăturarea acestuia de către Radu cel Frumos. În 1464, Făgărașul era dat de Mateiaș lui Ioan Gereb de Vingard, iar Amlașul Sibienilor. Peste trei ani, se hotărî însă ca aceste posesiuni — la care se adăoga Rodna — să nu se mai dea nimănui, păstrându-se pentru viitorii pretendenți la tronul țării românești. Totuși, în 1469, atât Amlașul cât și Făgărașul, intrau în stăpânirea « Universității » săsești, care obține în 1472 o confirmare a donației.

Cu Brașovenii și Sibienii, raporturile lui Radu cel Frumos au fost mai mult reci. Avem o serie de scrisori care se referă la greutatea pe care le întâmpinau negustorii, și de o parte și de alta, și la pribegii care-și găseau adăpostul în cetățile săsești. Interesantă e scrisoarea din 8 Fevruarie 1470 prin care regele Mateiaș dă ordin să se interzică exportul de grâu, mei, ovăz și orz spre Țara Românească, deoarece aceasta provoacă scumpete și chiar lipsă în Ardeal. Era foamete, se vede, în Muntenia; așa se explică importul de cereale care altfel, în mod obișnuit, nu se producea.

Radu cel Frumos a fost căsătorit cu *Maria*; a avut o fiică tot *Maria* — «unica sa fiică», spune letopisețul zis dela Bistrița; știm că ea a căzut în mâinile lui Ștefan cel Mare, după biruința dela Cursul Apei, și a devenit apoi soția învingătorului (vezi fig. 33). Mormântul lui Radu cel Frumos nu se cunoaște; probabil însă că el a fost la mănăstirea *Tânganul* (Ilfov), ctitoria acestui voevod.

Basarab cel Bătrân, zis și *Laiotă*, după ce izbutește să înlăture definitiv pe Radu (primăvara lui 1474), domnește, cu o scurtă intrerupere, până în Noemvrie 1477. Deși a fost înscăunat de Ștefan, totuși a trecut îndată de partea Turcilor și împreună cu aceștia a venit în două rânduri împotriva celui ce-l ajutase: prima dată, în 1475, când a suferit, alături de Soliman Hadâmbul, dezastrul dela Vaslui; a doua oară în 1476, când a ajutat lui Mohamed al II-lea să birue, la Războieni, pe viteazul domn al Moldovei.

Încă din toamna anului 1474, Ștefan indignat de purtarea fostului său protejat, hotări să întreprindă o expediție împotriva lui. La 10 Octomvrie, armata moldovenească cucerea Cetatea Teleajenului, ai cărei pârcałabi pieriră; *Laiotă* nu putu fi însă înlocuit, cu toată expediția simultană a Ungurilor cari aduceau cu ei pe pretendentul Basarab cel Tânăr, zis *Țepeluș*, deoarece, între timp, sosise la Dunăre marea armată turcească a lui Soliman Hadâmbul. În 1476 însă, după retragerea lui Mohamed al II-lea a cărui victorie dela Războieni rămăsese fără urmări, se făcu o nouă expediție contra lui *Laiotă*. Ștefan, de o parte, cu 15.000 de ostași, comitele Ștefan Báthory împreună cu *Țepeș* de altă parte, intrară în Țara Românească și sfărâmară pe omul Turcilor, cu tot ajutorul important pe care aceștia i-l dădură. La 8 Noemvrie Târgoviștea era ocupată, la 16 cădeau Bucureștii. *Laiotă* fugi spre Dunăre, iar *Țepeș* fu instalat domn. «Toți boierii, afară de doi, cari și ei în scurt vor veni», trecuseră de partea lui: așa ne informează o scrisoare din 11 Noemvrie a lui Báthory, scrisă «în apropierea Bucureștilor». Din nefericire însă, noua domnie a lui *Țepeș* a fost foarte scurtă; îndată după plecarea lui Ștefan, prin Dechemvrie, *Laiotă* se înapoie, însoțit de Turci, surprinse pe Vlad și, în lupta care avu loc, îl ucise (vezi și mai sus p. 68). La 13 Februarie 1477, se știa la Buda că Sibiinii se înțeleseseră deja cu noul domn muntean în ce privește drumul liber al

Fig. 33. — Chipul doamnei Maria, soția lui Ștefan cel Mare, pe o stofă bisericească dela mănăstirea Putna (1500, August 20).

negustorilor în Țara Românească. Brașovenilor, după ce mai întâi negociase cu ei, le scria Laiotă, la 9 August, să nu sufere în Făgăraș pe un pretendent — e vorba se pare de Vlad Călugărul — care vrea să intre în țară spre a jefui. Spre sfârșitul anului, în urma unei noi expediții a lui Ștefan, Laiotă este înlocuit, de data aceasta definitiv, prin Basarab cel Tânăr și silit să fugă, nu la Turci cum ne-am fi așteptat, ci în Ardeal. La 28 Ianuarie 1478, voevodul Ardealului scria Brașovenilor să primească pe boierii munteni care-și însoțiseră domnul în pribegie. După o nouă incursiune în Țara Românească, la începutul anului 1480 (înainte de 24 Februarie), incursiune în care izbuteste să răpească visteria lui Țepeluș și familia acestuia (bunica, soția și o soră vitregă) nu însă și domnia, Laiotă moare ca pribeag în Ardeal, spre sfârșitul aceluiași an. La 22 Dechemvrie, Ștefan Báthory scria Brașovenilor să înroleze vreo sută de călăreți dintre Românii « răposatului Basarab cel Bătrân » (« condam Bozorab maioris »).

Laiotă a fost căsătorit în două rânduri; a doua oară cu o fiică a boierului Sinadin al Căpitanului; numele ei nu e cunoscut. A avut o fiică pe care o încheie pentru scurt timp Țepeluș, drept represalii fiindcă Laiotă îi răpise familia și visteria (vezi mai sus). Nu se știe locul unde a fost îngropat Basarab cel Bătrân.

Basarab cel Tânăr zis și Țepeluș. Acest voevod se numește, într-o scrisoare adresată Brașovenilor, « fiul lui Basarab Voivod »; e vorba de Basarab, fiul lui Dan al II-lea; prin urmare Țepeluș era nepotul acestuia din urmă. I s'a zis Țepeluș fiindcă imita, în ce privește pedepsele, pe Vlad Țepeș. Imitația s'a oprit însă aici; în celelalte, nu i-a semănat aprigului său predecesor. Instalat pe tronul Țării Românești la sfârșitul anului 1477, Basarab cel Tânăr a trecut și el în curând de partea Turcilor. La 19 Iunie 1478, negocia pacea dintre aceștia din urmă și Unguri, era deci în grația Sultanului. De aceea, el și e obligat să însoțească pe cei doi begi dunăreni, Ali și Skender, în expediția lor în Ardeal, expediție terminată dezastruos prin înfrângerea dela *Câmpul-Pânei*, la 13 Octomvrie 1479. Pe când lipsea din țară, sau îndată după aceea are loc incursiunea lui Laiotă care izbuteste să puie mâna pe visteria și familia lui Țepeluș, dar nu poate ocupa și tronul.

Prin Ianuarie 1481, Basarab cel Tânăr e chemat la Constantinopol; la 14 Fevruarie era îndărăt, în țară. Câteva luni după aceea, însoțește din nou pe Ali-beg și Skender-beg, cari atacau de data aceasta Moldova. Trupele turcești și muntene prădară Țara de jos « până sub Lunca cea Mare », așa ne spune un document contemporan din 15 Octomvrie 1481. Ștefan porni împotriva năvălitorilor și, aceștia retrăgându-se, îi ajunse în județul Râmnicul-Sărat, — la « Râmnic », afirmă cronicile moldovene. Lupta s'a isprăvit printr'o înfrângere totală a Turcilor și a lui Țepeluș, care fu nevoit să se retragă în Oltenia. Domnul Moldovei se gândise la un moment dat — și se pare că gândul a și avut un început de înfăptuire — să așeze în locul lui Basarab cel Tânăr pe un fiu natural al lui Vlad Dracul, anume Mircea. Ni s'a păstrat dela acesta din urmă o scrisoare, adresată Brașovenilor, prin care-i vestește că și-a dobândit « moșia părintească și scaunul tatălui meu Vlad Voevod » și le făgăduiește că, în ce privește așezămintele de negoț, va fi « ca și în zilele fratelui meu Radul Voevod și chiar mai bine ». Pe acest Mircea însă, Munetnii nu-l voiau în ruptul capului; scrisorile — de o rară vehemență și grosolanie — adresate lui Ștefan de locuitorii județului Brăila, Buzău și Râmnic, sunt concludente. Pe de altă parte, Mircea intrase în legături și cu Turcii — vechea poveste a pretendenților sprijiniți de Ștefan — așa încât, el nu se putu menține și trebui să se retragă în fața lui *Vlad Călugărul*; acesta avea sprijinul atât al Domnului Moldovei cât și al Ungurilor. Prin August — Septemvrie 1481, Vlad scria la rândul lui Brașovenilor, din Târgoviște, că « Dumnezeu cel de sus mi-a ajutat cu voința lui împotriva vrăjmașului și l-am alungat ». De fapt, Țepeluș nu părăsise țara; el se găsea, după cum am spus, în Oltenia; aci, ajutat de frații Craiovești, probabil și de Turci, izbuti să strângă o nouă oaste și să alunge, înainte de 16 Noemvrie, pe Vlad, îndărăt, în Ardeal. Ultimul document care se cunoaște dela Țepeluș este din 23 Martie 1482, dat în Gherghița; în fruntea divanului găsim pe doi dintre Craiovești, pe Barbu și pe Pârvul, fiii lui Neagoe. Cărând după aceea, prin Aprilie, Vlad Călugărul ocupă iarăși tronul. « Boierii mi s'au închinat — scrie el din nou Brașovenilor — și Ali-beg îmi este cu bunătate; și a trimes Ali-beg la Poartă să-mi facă pace și să-mi aducă steag . . . ». Țepeluș fuge pentru a doua

oară în Oltenia și caută să se adăpostească la cumnatul său Stanciul dela Glogova, soțul surorii sale Anca; aci este însă omorît de boierii mehedinteni.

În timpul acestui sfârșit de domnie, la 10 Martie 1482, are loc și ocuparea cetății Crăciuna de către Ștefan cel Mare. Se pare că n'a fost luptă sau rezistență deosebită, atenția lui Țepeluș fiind prinsă de preparativele pe care le făcea Vlad Călugărul.

Basarab cel Tânăr a fost căsătorit cu doamna *Maria*; a avut un fiu, pe *Danciu*, care apare ca pretendent la tron între 1508—1510. Neogoe Basarab își spune și el, în inscripția de pe un taler de argint dăruit mănăstirii Tismana, «fiu al lui Mlad Basarab Voevod». Din cercetarea celorlalte izvoare, contemporane, se pare însă că Neogoe n'a fost fiu legitim, ci fiu natural; s'a susținut chiar, în ultimul timp, cu argumente impresionante, că în realitate, evlaviosul domn a fost fiul lui Pârvul Craiovescu, vel vornic, deci nepot banului Barbu Craiovescu, iar nu fiul lui Tepeluș.

Nu se știe locul unde a fost înmormântat Basarab cel Tânăr. În 1633, într'un hrisov acordat mănăstirii Bistrița, Matei Basarab afirmă că în acest sfânt lăcaș a îngropat Barbu Craiovescu pe «tatăl moșilor Domniei mele Io Basarab Voevod». Admițând că e vorba de Basarab cel Tânăr, constatăm că mormântul lui nu mai există azi la mănăstirea Bistrița.

Vlad Călugărul, fiul nelegitim sau natural al lui Vlad Dracul, s'a născut probabil, între 1430—1435. Imbrăcând de tânăr rasa, i s'a zis de către contemporani Călugărul; cu acest nume apare el adesea în scrisorile vremii. A stat mult timp în Ardeal, pândind prilejul de a pune mâna pe scaunul domnesc. Vlad Țepeș se plângea de el Brașovenilor în 1457; abia peste douăzeci și cinci de ani izbuti pribeagul să-și vadă visul împlinit.

În ce privește relațiile politice, Vlad Călugărul a fost supus în totul Turcilor. Deși instalat cu ajutorul creștinilor, urmează totuși și el pilda predecesorilor; begii dela Dunăre erau mult mai aproape decât oastea lui Ștefan sau aceea a regelui ungar. Însoțește deci armata Sultanului Baiazid în 1484 și asistă la căderea Chilie și Cetății-Albe; însoțește de asemenea pe Ali beglerbegul Rumeliei, în expediția de pradă din 1485, când, în lipsa lui Ștefan, dus la Kolomea, a fost arsă însăși Suceava (19 Septembrie). Câțiva ani mai târziu (1492), scriind Sultanului,

Vlad Călugărul îl asigură de devotamentul și supunerea sa. Și într'adevăr, până la sfârșitul domniei, a păstrat aceeași atitudine.

Cu Ardealul, raporturile au fost cordiale până la începutul anului 1493. Cu câteva luni mai înainte, la 23 Iunie, ginerele domnului, logofătul Staico, prevenea pe Brașoveni că s'ar putea să fie prădați de Ali, begul dela Nicopole. Iar la 30 Dechemvrie 1492, voevodul însuși anunța pe Sibieni de schimbările dela Dunăre și de intenția Turcilor de a călca pacea, atacând Ardealul. Prin urmare, raporturile erau amicale. Incepând însă din primăvara următoare, tonul scrisorilor se schimbă. Voevodul e supărat de toate relele pe care i le fac «hoții» de castelani dela Bran. De aceea și închide drumurile prin munți. Mai mult chiar, îngăduie unor cete de Turci să treacă prin țară și să atace ținutul Bârsei (15 Octomvrie); nu e exclus ca la această operațiune să fi participat și ostași munteni. Se va mai adăoga, în anul următor, și un alt motiv de supărare: prezența pretendentului Mihnea, fiul lui Țepeș, în părțile Sibiului. Un emisar al acestuia aducând scrisori boierilor e prins de Vlad Călugărul și însemnat la nas (înainte de 1 Iulie). Un alt pretendent, Vlad, tot fiu de al lui Țepeș, apare în 1495 și face mai multe incursiuni în Țara Românească, fără vreun rezultat apreciabil însă. Chiar emisarul lui Mihnea se dădea, el însuși, drept fiu de domn, ceea ce a justificat pedeapsa primită. Despre un ultim pretendent, anume Vlad vornicul, fost dregător al lui Țepeluș, ne vorbește un document din 1502, dela Radu cel Mare, prin care se întărește mănăstirii Nucet (Cozia), între altele, satul Bădeștii. «Pentru că acest sat fost-au bătrână și dreaptă ocină a Vladului dvornic; iar Vladul dvornicul el au perit cu cumplită muncă de cătră răposatul părintele domniei mele Vladul Voevod Călugărul, pentru că s'au rădicat domn peste capul lui; iar după aceea au căzut Vladul dvornicul supt mâna părintelui Domniei mele și i-au tăiat capul și au rămas bucatele domnești . . . ». Nu se știe precis când a avut loc această încercare a lui Vlad dvornicul, se bănuiește însă că la începutul domniei sau în primii ei ani, până în 1487.

Sub raportul intern, merită să fie menționată ridicarea a două lăcașuri bisericești: mănăstirea *Glavaciocul* și schitul *Babele*, amândouă în județul Vlașca. De fapt, mănăstirea Glavaciocul exista încă din vremea lui Mircea cel Bătrân care îi dăruiește satul

Călugărenii de pe Neajlov și jumătate din satul Călugărenii dela Teleorman. Vlad Călugărul a făcut însă biserica de zid; construcția s'a isprăvit în 1496, pe când domnea fiul său, Radu cel Mare. Pisania cea veche nu ni s'a păstrat; cunoaștem însă două hrisoave din 16 Iunie 1493 și 4 Septembrie 1495 prin care Vlad Călugărul îi face diferite danii. Tot acest voevod îi dăruiește în 1492 un clopot. Schitul Babele, pe Neajlov, a fost întemeiat în 1493; astăzi el nu mai există. Pisania, copiată de Mitropolitul Neofit în 1774, arăta drept ctitori pe « Vladul Voievod și fiii săi Radul și Mircea Voievod », iar ca prim egumen pe Visarion. Milostenia domnului nu s'a revărsat însă numai asupra ctitorilor sale; de ea s'au împărțășit bogat și alte mănăstiri din țară și dela Sfântul Munte. Tismana are nu mai puțin de 8 hrisoave dela Vlad Călugărul, prin care i se întăresc posesiunile și i se dăruiesc altele noi. Vine apoi mănăstirea Govora, cu 5 hrisoave, Bistrița, Cozia, Cotmeana, Snagovul, Râncăcioul și Sf. Arhangheli având numai câte unul. Datele întemeierii acestor ultime două mănăstiri nu se cunosc; ele par a fi pe la jumătatea secolului al XV-lea, dacă nu mai vechi. La Muntele Athos a dăruit: mănăstirii Sfântului Ilie zece mii de aspri, mănăstirii Sf. Pantelimon nouă mii de aspri, mănăstirii Sfânta Filofteia patru mii.

Vlad Călugărul a fost căsătorit de două ori: prima dată, se pare, cu sora boierului Gherghina, părcălăbul de Poenari. Cunoaștem numele ei de călugărie, *Samonida*. A doua oară, cu *Maria*, care s'a călugărit și ea, numindu-se *Eupraxia*. Printr'un document din 11 Iunie 1520, Neagoe Vodă Basarab întărește mănăstirii Snagov tot ce-i dăduse « monahia Eupraxia ce au fost muma lui *Vlăduță Vodă* ». În afară de acesta din urmă, Vlad Călugărul a mai avut, cu prima sa soție, următorii copii: pe *Radul*, cel mai mare, care a urmat tatălui său în domnie; pe *Mircea*, al cărui nume figurează în pisania schitului Babele; pe *Vlad* care a murit de tânăr, deoarece în 1488, într'un document din 4 Februarie, el e arătat ca « răposat »; pe *Caplea*, căsătorită întâia oară cu Staicu logofătul, apoi cu Bogdan vornicul.

Vlad Călugărul a murit în toamna anului 1495. În « Socotelele » orașului Sibiu se înseamnă, între 15 Septembrie și 16 Octombrie, că s'a trimis un om la Buda în legătură cu « moartea voevodului transalpin » și un altul în Țara Românească « pentru

noul voevod ». Prin urmare, documentul din Condica mănăstirii Tismana, din care rezultă că la 20 Aprilie 1496, Vlad Călugărul era încă în viață, are data greșită; în schimb e exactă indicația analelor sârbești care pun moartea voevodului « în anul 7004 » (= 1495), dat fiind că luna e Septemvrie sau Octomvrie); Vlad Călugărul a fost înmormântat în mănăstirea Glavaciocul, al cărei ctitor era. În vremea lui Constantin Brâncoveanu, făcându-se restaurarea acestui lăcaș, s'a pus deasupra locului unde odihneau rămășițele pământești, o lespede care însă nu ni s'a păstrat.

BIBLIOGRAFIE

I. Radu cel Frumos: 1. AL. LAPEDATU, *Radul cel Frumos (Iunie 1462—Ian. 1474)*, în *Transilvania*, XXXIII (1902), p. 13—39.

II. Basarab cel Bătrân și Basarab cel Tânăr: 2. D. ONCIUL, *Comunicare în chestiunea filiațiunii lui Basarab cel Tânăr*, în *Conv. Lit.*, XXXII (1903), p. 710—711.

V. și p. 126, nr. 3; p. 15, nr. 5.

III. Vlad Călugărul: 3. AL. LAPEDATU, *Vlad-Vodă Călugărul 1482—1496. Monografie istorică*, București, 1903, 79 p. în 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XXXVI); 4. PREOTUL IOAN MUȘETEANU, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, București, 1933, 96 p. în 8°; 5. CONST. I. POPESCU, *Mănăstirea Râncăcioc*, în *Bis. Ort. Rom.*, LV (1937), p. 311—328; 6. I. DONAT, *Fundațiunile religioase ale Olteniei I Mănăstiri și Schituri*, Craiova, 1937, 96 p. în 8°.

V. și p. 15 nr. 5; p. 133, nr. 3.

RADU CEL MARE

*• A cărmuit țara Românilor spre
deosebită mulțumire a supușilor... •.*

A fost • bun, drept, înțelept •.

*(Sultanul Balazid al II-lea
către Ieniceri, în 1511).*

Calificativul de « cel Mare » care s'a dat lui Radu, mai întâi de scriitorii cancelariei domnești și de cronicari, apoi de istoricii vremurilor noastre, nu e determinat de cine știe ce biruințe sau fapte vitejești; dimpotrivă, sub raportul politic și militar, acest voevod n'a strălucit de loc; supus ascultător al Sultanului, mergând mai în fiecare an la Stambul spre a i se înfățișa și a-i aduce tributul, Radu a prestat, spre sfârșitul domniei și un jurământ de credință regelui Ungariei. S'a ferit prin urmare de dușmănia celor puternici și a vrut, mai presus de orice, pacea. Era și un om bolnăvicios; podagra l-a făcut să sufere mult; în ultimii ani, îl duceau cu rădvanul din loc în loc. Insemnătatea lui Radu stă în activitatea de ordin bisericesc și cultural pe care a desfășurat-o; în organizarea pe care a dat-o ierarhiei muntene, în ctitoriile și milosteniile sale, în introducerea tiparului.

Asociat la domnie de către tată-său — un hrisov din anul 1494 o dovedește — Radu a continuat politica de supunere față de Turci a acestuia. În 1503, trimisul venețian la Constantinopol, vorbind de tributul pe care-l plăteau țările noastre — 4.000 de ducați Moldova și 8.000 Muntenia, — spune că Radu « vine în fiecare an să sărute mâna Sultanului ». Erau departe timpurile lui Mircea cel Bătrân și Vlad Țepeș! Evident, în asemenea condiții, nu avem de înregistrat niciun războiu cu Turcii. Singura dată când aceștia trec Dunărea — în 1497 — o fac pentru a merge în Moldova să ajute pe Ștefan contra Polonilor. Dar supunerea

completă a lui Radu, nu a împiedicat pe Baiazid al II-lea — poate chiar l-a îndemnat — să-i ceară și să obțină, în 1505, vadurile dela Dunăre cu vămile respective. Ba mai pretindea Sultanul încă și 4—5.000 de pribegi cari ar fi trecut la noi, păgubind astfel visteria turcească. A trebuit ca Domnul să se ducă iarăși în persoană la Constantinopol spre a regula aceste pretenții.

Cu Ungurii de asemenea, raporturile au fost bune. În August 1497, o solie în frunte cu Albu vistierul, ducea la Buda regelui Vladislav asigurarea de pace, concordie și credință din partea lui Radu, obținând, în schimb, îndepărtarea lui Mihnea, fiul lui Țepeș, dela hotarele Țării Românești precum și a oricăror alți pretendenți cari ar veni în Ardeal. Intr'adevăr, până în 1508, câteva luni înainte de moarte, Radu n'a fost tulburat în privința aceasta. O încercare pe care o face Mihnea, în Ianuarie 1508, de a-și asigura sprijinul Ardelenilor nu reușește, așa încât el e nevoit să recurgă la ajutorul Turcilor; aceștia, într'adevăr, după moartea lui Radu, îl înscăunează. O reinnoire a actului din 1497 are loc în 1507. E trimisă iarăși o solie numeroasă la Buda; ea înfățișează regelui daruri bogate — între altele « cai de oaste înșeuaiți împărătește . . ., săbii poleite cu aur și bătute cu pietre scumpe » — și-l asigură din nou de credința domnului și de « pacea perpetuă » pe care vrea s'o păstreze.

Aceeași asigurare de pace dă Radu — la 3 Dechemvrie 1507 — și Sibienilor și tuturor Sașilor din Ardeal. Ei va apăra împotriva atacurilor dușmane ale Turcilor în primul rând, iar dacă cumva n'ar putea s'o facă, atunci îi va anunța cel puțin din vreme spre a putea lua măsurile convenite. Dacă « ferească Dumnezeu », ar fi obligat să părăsească țara, atunci, la rândul lor, Sașii se obligă să-l primească, pe el, familia, bunurile și boierii săi, să-l găzduiască și să-i îngăduie apoi să plece unde va vrea. De asemenea, ei nu vor ajuta pe niciun vrăjmaș al domnului, nici nu-l vor primi sau îi vor da măcar « o bucățică de pâne ». Dregătorii lui Radu, în frunte cu Gherghina, pârcălabul de Poenari, întăresc și ei acest act și jură « pe unul Dumnezeu care a făcut cerul și pământul, și pe Fericita Fecioară Maria și pe sfânta cruce », că-l vor respecta, așa cum se angajase și domnul. Ca urmare a acestui repetat act de credință, Regele Vladislav îi dăruiește lui Radu, fratelui său Vlad și tuturor urmașilor lor, domeniul *Geoagiului*, în Ardeal; el

cuprinde, în afară de târgul cu același nume, nouăsprezece sate, ocupând întreaga vale a Borșei, dela izvoare până la vărsarea în Mureș, așa dar un teritoriu de circa 25 de kilometri lungime pe 15 lățime. La 2 Fevruarie 1508, se dădea Capitolului din Alba-Iulia ordinul de a introduce pe reprezentantul domnului muntean în posesiunea domeniului; lucrul se îndeplini la 14 Aprilie.

Cu Moldovenii, câtă vreme a trăit marele Ștefan, raporturile au fost pașnice. După moartea acestuia, în timpul domniei lui Bogdan, a izbucnit însă un conflict. Pricina a stat în încercarea pe care a făcut-o un pretendent anume *Roman*, de a pune mâna pe tronul Moldovei, năvălind din spre Țara Românească și cu ceva ostași munteni. Probabil că el făgăduise lui Radu retrocedarea cetății Crăciuna, în caz de izbândă. Așa s'ar explica pe de o parte, știrea din cronica lui Radu Popescu, cum că Roman « *cerșind oaste delă Radu Vodă*, s'au dus de-au prădat toată Putna, locul Moldovei », pe de altă parte pasajul din cronica lui Ureche — Simion Dascălul, în care se spune că la încheierea păcii « hotarul pre unde au fost cel bătrân, au lăsat ».

Bogdan, văzând paguba făcută, își strânsese, la rândul lui, armata și « au intrat la locul ce să chiamă Rătezații, la Movila Căiatii, de aceea parte de Râmnic . . . și au șezut cu oastea de ceia parte de Râmnic 10 zile de au prădat și au ars dela Milcov până la Râmnic și în jos pre de îmbe părțile, până la Siret ». Ciocnirea cu oastea lui Radu care venea și el spre hotar a fost însă evitată, mulțămită intervenției călugărului Maxim, din neamul despotilor Serbiei. Acesta, trimis ca sol de Radu — care, bătrân și bolnav, era bucuros să nu se bată — izbuti să convingă pe Bogdan să renunțe la campanie: « Și s'au rugat lui Bogdan Vodă să facă pace cu Radu Vodă pentrucă sunt creștini și de o seminție. Deci Bogdan Vodă, văzând atâta rugămintे dela acel călugăr, au făcut pace pentru voia lui și au trimis soli la Radu Vodă și atunci Radu Vodă cu boierii săi au jurat pe Sfânta Evanghelie ca să fie pace neclintită ». Hotarele au rămas cele vechi, iar domnul muntean a întors « toată prada și arderea » câtă se făcuse « în Țara Moldovei, la ținutul Putnii ». Acestea s'au petrecut în Octomvrie 1507.

Organizarea bisericii muntene. Patriarhul Nifon. Dar dacă Radu n'a iubit războiul, în schimb însă a ținut la cele dumnezești. Biserica n'a avut mulți apărători și sprijinitori ca el. Mai întâi

a căutat să dea o nouă orânduială, mai temeinică, ierarhiei muntene. A făcut, în acest scop, apel la un patriarh de Constantinopol, cu numele Nifon, pe care Turcii îl îndepărtaseră din scaun, învinovățindu-l că ar fi vrut să-și însușească averea predecesorului său. L-a adus în țară (anul 1504), l-a făcut păstorul ei sufletesc și i-a urmat planul de reorganizare bisericească. Reședința mitropolitului, care până atunci fusese la Argeș, a fost fixată la Târgoviște, lângă scaunul domnesc. În Oltenia, era de mult, încă din vremea lui Vlaicu, o «mitropolie» deosebită, de fapt o episcopie (vezi și vol. I, p. 412—413). Titularul ei stătuse, pe cât se pare, mai întâi la Severin, apoi, după căderea cetății în mâinile Ungurilor, prin mănăstirile oltene și la Râmnicul Vâlcei. Nifon hotărăște ca acest episcop să fie supus mitropolitului din Târgoviște. Apoi, fiindcă populația țării se înmulțise, pentru o mai bună priveshere, înființă o nouă episcopie în partea de răsărit, anume episcopia de Buzău, avându-și reședința în orașul cu același nume. Astfel, teritoriul muntean fu împărțit în trei eparhii, în loc de două câte fuseseră până atunci, iar raporturile ierarhice precizate. Cu toată situația eminentă pe care o avea, Nifon n'a rămas până la sfârșit în Țara Românească. Impotrivindu-se unei căsătorii pe care o dorea Domnul — e vorba de căsătoria surorii sale Caplea cu Bogdan dvornicul, care se despărțise în acest scop, de prima soție — și, mergând chiar până în a muștra pe Radu pentru fapta sa, el fu nevoit să tragă consecințele. Părăsi deci Târgoviștea — tradiția spune că și-ar fi scuturat papucii ca să nu ia niciun fir de praf din pământul pe care se comisese o astfel de nelegiuire — și afurisind pe domn și norodul său, se retrase la Muntele Athos unde și muri, curând după aceea, în 1508.

Un alt titlu de merit al lui Radu, pe tărâmul bisericesc, este ctitoria sa dela Dealul. Mănăstirea exista încă din vremea lui Mircea cel Bătrân; acuma se făcu spelndida biserică, cea mai frumoasă din câte se înălțaseră până atunci pe pământul Țării Românești. Materialul întrebuințat a fost de cea mai bună calitate: blocuri de piatră legate între ele cu scoabe de fier, și marmură. Meșteri procepuți — poate tot în frunte cu Manole, cel dela Curtea de Argeș, — săpară cu migală podoabele (vezi fig. 34) și ridicară lăcașul care constituie o capo-d'operă a arhitecturii

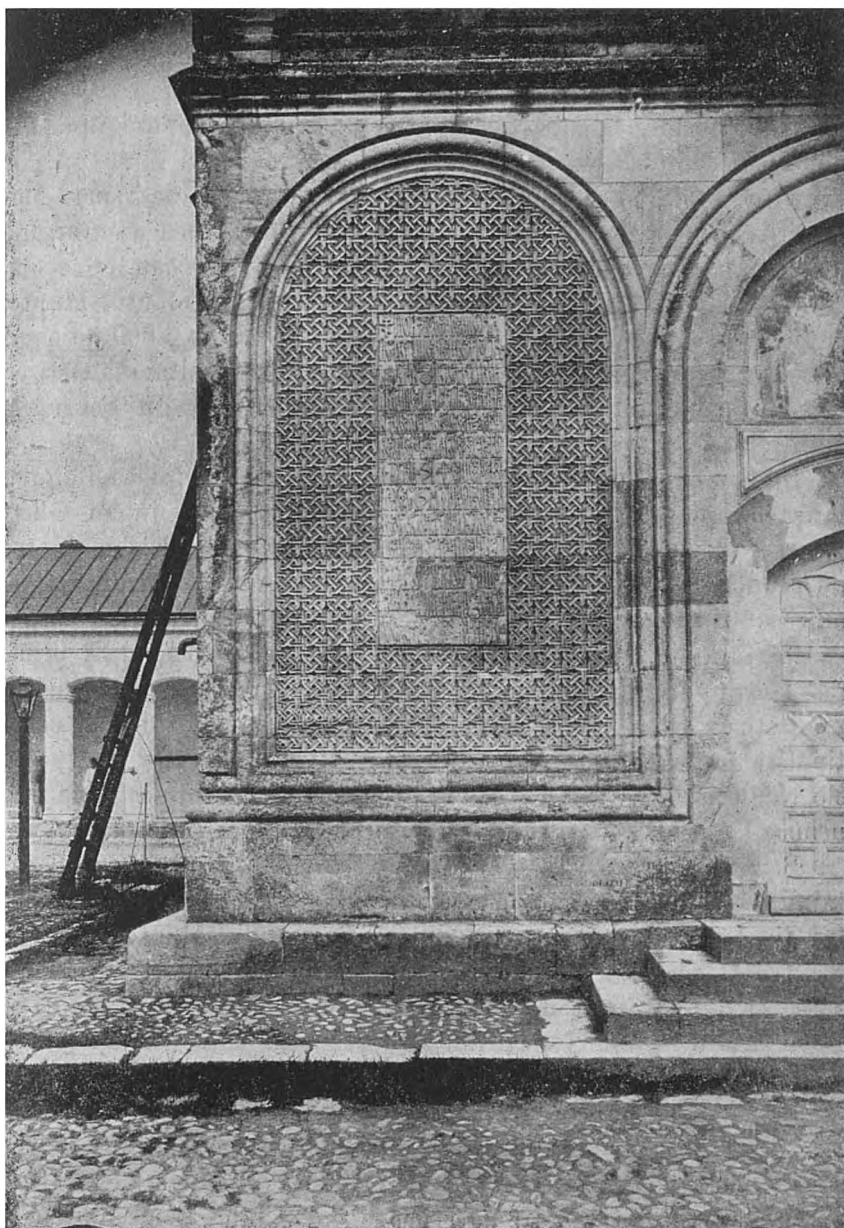

Fig. 34. — Biserica mănăstirii Dealului. O parte din fațadă.

religioase muntene (vezi și cap. despre *Artă*). Și alte mănăstiri cunoscute mila voevodului. Ni s'a păstrat astfel hrisevul — scris « în mănăstirea Glavaciocului » — prin care el dăruiește Govorei o bucată de moșie lângă Poiana. Cu alt prilej ea capătă jumătate din satul Hința; împreună cu mama sa, voevodul îi dă apoi și satul Stoicenii, pe Olt, pentru care plătiște 11.000 de aspri. Mănăstirii Tismana îi întărește vama dela Genune, ceea ce însemna 3 la sută din valoarea tuturor mărfurilor ce treceau pe acolo, nefiind scutite nici măcar acelea ale domniei. La Sfântul Munte, el dăruiește mănăstirii Rossikon, în 1496, o sumă de 3.000 de aspri anual. Aceeași sumă o capătă în 1499—1500 o altă mănăstire; lăcașul cu hramul Sf. Pantelinom primește și el, la 21 Fevruarie 1502, 4.000 de aspri.

În Craina sârbească la *Lopusnia*, a ridicat evlaviosul domn muntean, împreună cu ruda sa « marele pârcălab jupan Gherghina » (вѣликн п[ѣр]кѣлабъ жупанъ гергина), o biserică de piatră de proporții modeste, dar îngrijit lucrată. Pisania dă data 7009 adică 1501 sau — dacă luna a fost Septemvrie-Dechemvrie — 1500.

Pe tărâmul cultural, Radu are de asemenea merit. El primi pe *Macarie* tipograful, care lucrase mai înainte în Balcani, la mănăstirea Obod, lângă Cetinie, și-i comandă cea dintâi carte tipărită în țara noastră, un *Liturghier* slavonesc. N'avu însă parte s'o vadă ieșind de sub teascuri, tiparul isprăvindu-se abia sub urmașul său Mihnea (vezi și mai jos, cap. despre *Cultură*).

Radu a fost căsătorit cu doamna *Cătălina*; numele ei îl întâlnim atât în pomelnicul mănăstirii Govora, cât și în documentul din 1496 dat mănăstirii Rossikon din Sfântul Munte. Au avut trei băieți: pe *Vlad-Vintilă*, pe *Radu Paisie*, pe *Mircea (Ciobanul)*, care au domnit pe rând în Țara Românească, și două fete: pe *Boba* și pe *Crăstina*. Nelegitimi au fost *Radu dela Afumați* și *Bădica*; și aceștia au ocupat tronul.

În Fevruarie 1508, boala de care suferea Radu se agravase. La 29 ale acestei luni, el scria Sibiienilor în legătură cu medicul său Francisc; la 12 Martie, regele Vladislav al Ungariei informa pe Sași că e îngrijat de boala grea a voevodului transalpin și le arăta ce măsuri trebuiesc luate în caz de moarte. În cursul lunii Aprilie, după 23, dacă este să credem relația cronicei lui Grigore Ureche — Simion Dascălul, și n'avem motiv să n'o facem, sau

Înainte de 6, dacă ne luăm după o știre din Buda, Radu încețază din viață, jelit nu numai de ai săi, dar și de popor care avusesese parte, mai bine de 12 ani, de liniște. Cărmuirea fusese blajină, fără ucideri, fără răsmerițe, judecățile drepte. Prin firea sa blândă, prin aplecarea sa spre cele spirituale, voevodul știuse să-și atragă stima tuturor. Când trei ani după aceea, în 1511, Ienicerii se revoltară împotriva lui Baiazid, aruncându-i vină că e prea pașnic și slab, ceea ce aduce pagubă și lor și împărăției, Sultanul le dădu drept pildă tocmai pe Radu « care cu toate că era în cea mai mare slăbiciune a puterilor sale, s'a purtat cu cea mai mare deșteptăciune și cu toate că șapte ani întregi a fost pus în rădvan și dus din loc în loc, totuși a cărmuit Țara Românilor spre deosebita mulțumire a supușilor. Aceștia, cu toată firea lor schimbătoare, nestatornică, nu s'au înstrăinat, din cauza slăbiciunii și a podagreii, de Domnul lor bun, drept, înțelept și destul de potrivit pentru cărmuire prin superioritatea sufletului său ». Aceste aprecieri au fost înregistrate de un străin: istoriograful *Leunclavius*, care a scris, în veacul al 16-lea, o istorie a Turcilor. El nu poate fi bănuit de părtinire pentru Radu; putem deci privi elogiul pe care îl reproduce ca pe o sentință a istoriei însăși.

Radu cel Mare a fost îngropat la Dealul, în frumoasa sa ctitorie. « Vieța Patriarhului Nifon », ne spune că mormântul se afla « în tinda bisericii », iar Cronica lui Radu Popescu adaogă că era « cioplit în piatră » și că voevodul « și-l gătise singur ».

BIBLIOGRAFIE

Radu cel Mare: 1. ST. NICOLAESCU, *Notițele volumului de Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, VII + 367 p. în 8°; 2. G. BALȘ, *O biserică a lui Radu-cel-Mare în Serbia la Lopușnia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 194—199; 3. DIACONUL DR. NIC. M. POPESCU, *Nifon II Patriarhul Constantinopolului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 731—798; 4. ALEX. LAPEDATU, *Politica lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 191—223; 5. I. IONAȘCU, *Biserici, chipuri și documente din Olț*, Vol. I, Craiova, 1934, 272 p. în 8°.

BOGDAN AL III-LEA ȘI ȘTEFĂNIȚĂ

«Și singur Bogdan cu capul său
au lovit cu sulița în poarta Liovului,
care lucru și astăzi se cunoaște semnul
și nici Leșii nu tăgăduesc de aceasta,
ci încă ei mai tare mărturisesc că au
fost adevărat așa ».

(Letopisețul Țării Moldovei
până la Aron Vodă).

Cu un an înainte de moartea lui Ștefan, în 1503, doctorul Matei Muriano spunea despre Bogdan următoarele: « Fiul... calcă pe urmele tatălui; modest ca o fată și puternic, e amic al curajului și al oamenilor curagioși. Are vreo 25 de ani ». Intr'adevăr, Bogdan a moștenit unele însușiri ale genialului său părinte, n'a avut însă discernământul și simțul politic al acestuia, n'a știut nici să-și fixeze scopuri care să merite sacrificiile impuse țării. Și sub raportul fizicului, era mai prejos de tatăl său: în locul chipului luminos și impunător al acestuia, Bogdan, care pierduse în luptă sau în vreo altă împrejurare un ochiu, arăta lumii o față puțin atrăgătoare (vezi fig. 35). De aceea, cronicarul, povestindu-i faptele, își intitulează capitolul: « De domnia lui Bogdan Vodă cel orb și grozav », calificativul ultim referindu-se la înfățișare, nu la fire.

Nu se isprăvise anul dela moartea lui Ștefan, că Bogdan se gândi să se căsătorească și trimise, în acest scop, în Iunie 1505, o solie la Alexandru, regele Poloniei, spre a-i cere pe sora sa Elisabeta de soție. Pentru a-și face atmosferă favorabilă, el restituî totdeodată Pocuția, cu cetățile: *Kolomea*, *Tysmienica* și *Czeszybiesz*. Craiul mulțumi pentru dar, în ce privește însă căsătoria, amână răspunsul. Mama Elisabetei se opunea, din pricina deosebirii de confesiune, iar Elisabeta însăși, din pricina înfățișerii

Fig. 35. — Chîpul lui Bogdan cel Chior după o ștofă bisericească dela mănăstirea Putna.

pretendentului, care era, cum spune cronica: «grozav la față și orb de un ochiu». Murind între timp mama Elisabetei, Bogdan trimise o a doua solie; de data aceasta, se ajunsese la încheierea unui contract de căsătorie (17 Fevruarie 1506), care însă nu fu respectat de către Poloni. Ca răspuns, Bogdan intră cu oastea în Pocuția, ocupă cetățile, și prădând ținuturile înconjurătoare, se întoarse apoi neturburat îndărăt. Garnizoanele pe care le lăsase în cetăți erau însă prea slabe; ele fură biruite de oastea leșească sosită după plecarea Moldovenilor și silite să se retragă; urmărindu-le, Polonii ajunseră, prădând la rândul lor, până la *Botoșani* (Septemvrie — Octomvrie 1506). Nici după aceasta, Bogdan nu renunță la planurile sale. În 1509 el trimise, la Roma, Papei Iuliu al II-lea, contractul de căsătorie din 1506, pentru ca șeful Bisericii să oblige pe noul rege polon, Sigismund, frate cu Alexandru și cu Elisabeta, să respecte cuvântul dat. Cu toată intervenția Papei, nu se obținu nici de data aceasta un rezultat pozitiv. Bogdan, exasperat — se vede că nu semăna lui tată-său — hotărî să se răzbune. În Iunie 1509, armata Moldovei trecea Nistrul și ataca, fără succes însă, Camenița și Haliciul. Apoi — povestește cronica — «arzând și prădând țara au tras la Liov de au bătut târgul, de puțin nu l-au luat. Și singur Bogdan cu capul său a lovit cu sulita în poarta Liovului care lucru și astăzi se cunoaște semnul și nici Leșii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că au fost adevărat așa. Și au prădat împrejur pretutindenea și au ars Rohatinul, oraș mare și vestit, și multă avuție și bunătate dintr'insul au luat. Luat-au din Rohatin și clopotul cel mare, ce-i la mitropolia din Suceava, și mulți oameni și boieri au robit . . . și cu mare izbândă s'au întors la scaunul său, la Suceava, fără de nicio sminteală, și robilor ce-i adusesese din țara leșească, le-au împărțit hotare în țara sa». Polonii, greoi la strâns oastea, au sosit după ce Bogdan trecuse îndărăt Nistrul întârzierea, dintr'un punct de vedere, le-a folosit însă, deoarece domnul văzând că nu e urmărit, dăduse drumul ostașilor, la casele lor. Așa încât, atunci când și-a făcut apariția armata Craiului, n'a avut cine-i sta înainte. Cernăuții, Dorohoiul, Botoșanii și Ștefăneștii au fost arși și prădați; cavaleria ușoară a ajuns până la Cotnari. Se dăduse poruncă să fie uciși — ca răzbunare — nu numai bărbații, dar și femeile, bătrânii, copiii și

turmele, « lucru care nu se obișnuiește », cum recunosc stingheriți înșiși cronicarii poloni. O oaste mică moldovenească, strânsă în grabă, fu bătută la Nistru, în ziua de 4 Octomvrie 1509; Leșii cari nu puteau uita Codrul Cosminului, se bucurară într'atâta de izbândă, încât făcură din această zi sărbătoare. Conflictul dura de cinci ani de zile; ambele părți erau obosite, așa încât mediațiunea oferită de regele Ungariei, Vladislav, fu primită. Pacea se încheie la 23 Ianuarie 1510 (exemplarul moldovenesc poartă data 7 Fevruarie), în următoarele condițiuni: Bogdan renunța la căsătorie, lucrurile răpite de o parte și de alta se restituiau, în privința Pocuției avea să se supună hotărârii regelui ungar. De fapt, în ce privește ultimul punct, cu toate termenele repetate și cu toate convocările de comisii mixte, ungaro-polono-moldovene, nu s'a ajuns la o încheiere definitivă; și la moartea lui Bogdan, chestiunea stăpânirii Pocuției tot nu fusese soluționată.

De abia se isprăviseră războiul cu Polonia, când asupra Moldovei se abătu o altă nenorocire, anume războiul cu Tătarii. În anul 1510, aceștia năvăliră, se pare, în două rânduri: odată, în Aprilie — Mai, altădată în August — Septemvrie. În prima năvălire, cetele sau ciambulurile tătărești au intrat pe neașteptate în țară prin trei locuri și au prădat « dela Orhei până la Dorohoi și pre Prut în sus », făcând « multă . . . robie de oameni și de dobitoace ». În cursul ciocnirilor cu băștinașii, conducătorul Tătarilor, Sultanul Beti Ghirei, fecior al hanului, a fost « săgetat foarte rău » din care apoi i s'a tras și moartea. A doua năvălire, la începutul toamnei, a avut un caracter și mai distrugător. Tătarii, în număr de vreo 60.000, se întorceau din Lituania unde prădaseră cumplit până la Wilna. Intrând în țară, Bogdan n'a putut să li se împotrivescă, așa încât ei au ajuns până la Iași pe care l-au ars, și până la Ștefănești și Dorohoi. Alte cete au prădat « în jos de Lăpușna și la Chigheciu ». O ciocnire cu o mică oaste moldovenească, de vreo 1.000 de oameni, comandată de boierul Corpaciu, le-a dat și prilejul unei victorii, căzând dintre ai noștri 700, iar ceilalți trebuind să se retragă. Năvălitorii au putut deci trece Nistrul îndărăt cu « pleantul » adică prada și robii, pe care un cronicar polon îi evaluiază — se pare în mod exagerat — la 74.000 de suflete. Succesul avut în 1510, i-a îndemnat pe Tătari să repete operația în 1513. Pe la sfârșitul lunii August — cronica moldo-

polonă dă și ziua: 22 — cetele lor pătrunseră din nou în Moldova și arzând și prădând, ajunseră iarăși până la Iași. Nici de data aceasta, Bogdan nu putu să-i împiedice a ieși cu prada din țară.

În ce privește raporturile cu Ungurii, ele au fost pașnice. N'a purtat cu dânșii niciun războiu; în 1507 avu numai un proces pentru Cetatea de Baltă pe care o revendica Ecaterina Pongracz; ne reprezentându-se, domnul Moldovei fu condamnat să restituie zisa cetate, să plătească o amendă de 400 de florini și să piardă toate posesiunile din Transilvania. Sentința însă nu s'a aplicat, deoarece în 1509, Bogdan stăpânea Ciceiu; pârcălabul lui se numea Vlad.

Cu Țara Românească a avut un conflict în 1507, provocat de incursiunea unui pretendent *Roman*, care, ajutat de o seamă de ostași munteni, pătrunsesse în Țara de jos, făcând « multă pradă și peire ». Ca să se răzbune, Bogdan trecu și el cu armata peste Milcov, în ținutul Râmnicului; nu se ajunse însă la războiu, deoarece interveni, mulțumită călugărului Maxim, o împăcare între cei doi domni (vezi și mai sus, p. 129). Tot din Țara Românească veni, în 1514, un alt pretendent numit *Trifăilă*; el ajunse până aproape de Vaslui. Aci îl întâmpinară oștile domnești, la 27 Februarie; în lupta care avu loc, Trifăilă fu prins și decapitat.

S'a crezut multă vreme că, după sfatul lui Ștefan, Bogdan ar fi închinat, în 1513, țara Turcilor, obligându-se să le plătească un tribut anual. Se cita chiar și actul de închinare care ar fi fost distrus de către Sobieski, regele Poloniei, în 1686 și care cuprindea o serie de clauze atât în ce privește drepturile Moldovei cât și obligațiile ei. În ultimul timp, s'a dovedit însă că așa zisul act de închinare n'a existat niciodată și că Bogdan n'a inovat în ce privește raporturile cu Turcii; el le-a plătit tribut întocmai cum le plătise și tată-său, la începutul și la sfârșitul domniei. În anul 1508, acest tribut se ridica la cifra de 8.000 de ducați de aur: Ștefan în 1503, plătise numai 4.000.

Neputând avea de soție pe sora regelui polon, Bogdan « și-au luat doamnă din țară »: așa ne spune cronica și faptul se adevărește. Numele ei era *Nastasia*; a murit în 1512, la 14 Octombrie și a fost îngropată în mănăstirea Dobrovăț, unde i se vede încă piatra de mormânt. A doua oară, Bogdan s'a căsătorit cu *Ruxandra*, fiica lui Mihnea cel Rău. Nunta a avut loc la 21 Iulie

1513; regele Poloniei i-a trimis daruri: blăni de sobol și de zibelină. *Ștefăniță* a fost fiu nelegitim; mama sa se numea *Stana*. La moartea lui Bogdan, el avea unsprezece ani, se născuse deci în 1506; alte izvoare dau vârsta de nouă ani. Potrivit pomelnicului dela Bistrița, tot cu *Stana* a avut Bogdan încă șase copii, trei băieți: *Ioan*, *Petrașcu* și *Petru* — mort la 20 Septembrie 1527 — și trei fete: *Maria*, *Ana* și iar *Ana*. *Stana* a fost înmormântată la Rădăuți; piatra de deasupra gropii, așezată de fiul ei Ștefăniță, poartă data 28 Ianuarie 1518. Un alt fiu al lui Bogdan, *Ilie*, apare într'un document din 21 Decembrie 1515, alături de Ștefan și Petru. La 10 Decembrie 1516, sunt citați numai aceștia doi; *Ilie* murise deci între timp. Tot nelegitim a fost *Alexandru Lăpușneanu* — cu o « Anastasia Doamna (Анастасиѣ гспжда) », moartă în 1558, Mai 2 — precum și *Alexandru Cornea*, domnul de scurtă durată, de dinaintea celei de a doua domnii a lui Petru Rareș.

Sub raportul ctitorilor, Bogdan a isprăvit, la 8 Septembrie 1504, biserica dela *Răusenii*, începută de tatăl său și a pornit, în 1514, construcția *bisericii mitropolitane din Suceava*, cu hramul Sfântul Gheorghe (vezi fig. 36 și 37). N'a putut s'o termine însă; în momentul morții sale, întâmplate în Huși, la 20 Aprilie 1517, biserica era ridicată numai până la ferestre. A făcut și diferite danii mănăstirilor mai însemnate. Moldoviței, Putnei, mănăstirii dela Dobrovăț și « mitropoliei » din Roman le-a dăruit câte 800 de zloți tătărești; mănăstirii Voroneț un sat anume Bucureștii, pe Moldova.

Bogdan a fost îngropat la mănăstirea Putna. Inscricția de pe piatra sa de mormânt are următorul cuprins: « Acest mormânt este al binecinstitorului domn Io Bogdan voevod, domnul țării Moldovei, fiul lui Ștefan Voevod, ctitorul acestui sfânt lăcaș, carele s'a mutat la veșnicele lăcașuri în anul 7025 (1517), Aprilie 20, la miezul nopții ».

Ștefăniță, nevârstnic fiind la moartea tatălui său, treburile țării au fost purtate de divanul boieresc, în frunte cu Arbure, portarul de Suceava. Acesta socotea că interesele Moldovei reclamau o colaborare cu Polonia, de aceea încheie, în 1517, cu dâșii un tratat prin care cele două părți se angajează să se ajute reciproc împotriva dușmanilor, să aibă aceiași adversari și aceiași

prieteni, să nu dea azil pretendenților la tron. În cazul când Ștefăniță ar fi silit să părăsească țara, el să găsească adăpost în Polonia, iar în cazul când s'ar face o expediție generală împotriva Turcilor, atunci să participe în persoană, cu întreaga oaste moldovenească. Nu e un tratat de recunoaștere a suzeranității polone, ci o convenție între părți egale; Moldova își păstrează situația pe care o dobândise în timpul lui Ștefan și care fusese consacrată

Fig. 36. — Pisania bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, arătând că s'a început de către Bogdan voevod în anul 1514 și s'a săvârșit de către Ștefăniță în 1522.

prin pacea din 1499. În anul următor, la începutul lunii August, Tătarii, în frunte cu Sultanul Albu, năvălesc în țară; primiseră probabil ordin dela Turci cari erau nemulțumiți de încheierea tratatului cu Polonia. Oastea lui Ștefăniță, comandată de vornicul Petrea Cărăbăț, le ieși înainte, peste Prut. «Și luând ajutoriu dela Dumnezeu — povestește cronica — Luni dimineața (9 August 1518), în revărsatul zorilor, i-au lovit fără veste, când ei nicio grije nu avea și cu norocul lui Ștefan Vodă i-au răzbit, și

mulți din Tătari au perit, mulți în Prut s'au înecat și s'au fost

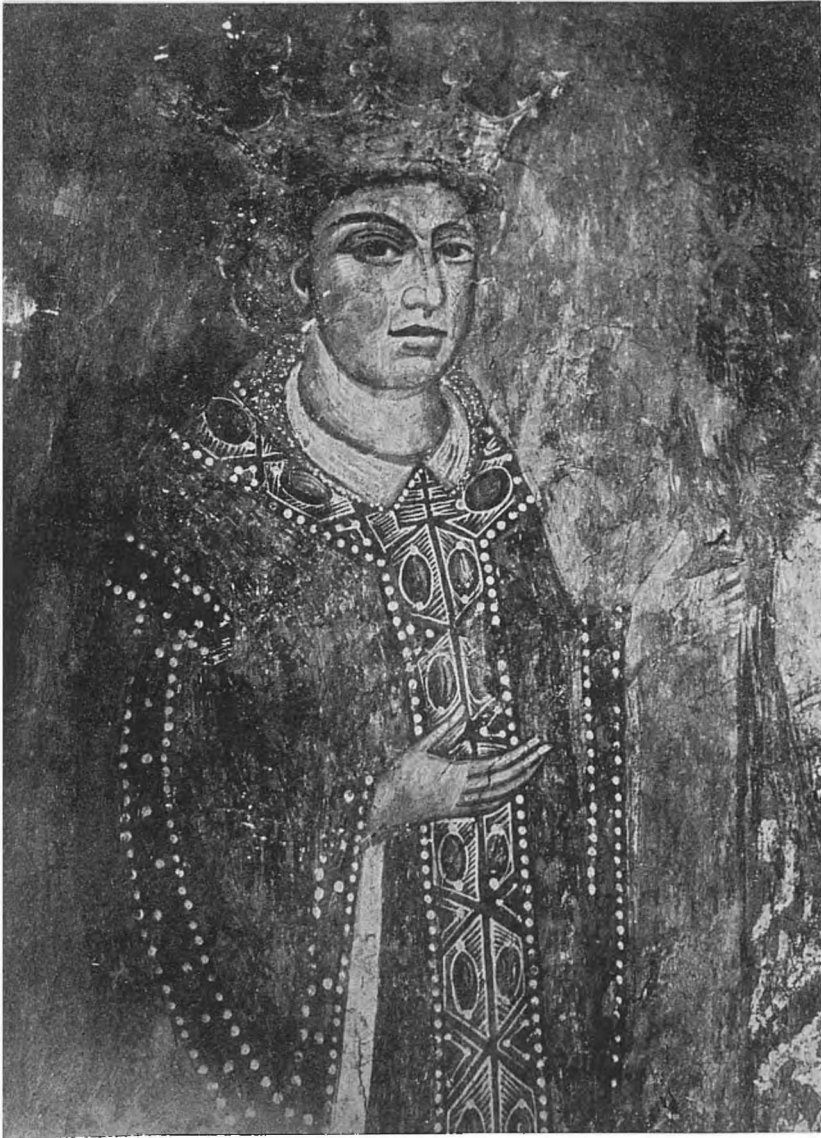

Fig. 37. — Chipul lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, pe tabloul ctitoricesc al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava

înglodând în Ciuhru, și pre mulți i-au prins vii, așijderea și pre doi mârzaci mari, anume Timiș și Biczaz, iar câți au rămas, i-au

gonit preste câmpii, tăindu-i și săgetându-i, până la Nistru. Acolo fiind oboșiți caii de fugă multă intrând în Nistru s'au înecat, numai Sultanul cu pușini au scăpat, încă și el rănit rău în cap, de s'au întors cu multă pagubă și perire și rușine, și câți au scăpat, aceia încă fără cai și fără arme ».

Legăturile cu Polonia erau bune și la sfârșitul anului 1522. În Decembrie acest an, boierul Luca Cârje — tot prin el se încheiase tratatul din 1517 — a rostit în fața regelui și consilierilor lui un strălucit discurs, al cărui cuprins ni s'a păstrat. Trimisul Moldovei atrage atenția asupra primejdiei tot mai amenințătoare a Turcilor, arată felul dibaci în care Ștefăniță a respins până acum cererile lor și insistă asupra nevoii de a se alcătui o ligă puternică împotriva acestor dușmani ai creștinătății. Misiunea lui Cârje a fost ultimul act politic făcut cu sfatul lui Arbure. Curând după aceasta, bătrânul boier cade în disgrăție. Ștefăniță, jignit de faptul că regele Poloniei refuzase să-i dea în căsătorie pe o fiică a sa, se îndepărtează dela politica urmată în timpul minorității sale și începe a suspecta pe aceia cari credeau că ea trebuie continuată. Resentimentul domnului crește când vede că unii dintre boieri, nemulțumiți de firea sa autoritară și violentă, pribegesc în Polonia. Când trece peste Nistru, în Martie 1523, și postelnicul Cosma Șarpe, fruntașul opoziției, atunci Ștefăniță învinuiește de trădare pe Arbure, exponentul politicii polonofile deși, după cât se pare, acesta nu era vinovat. În Aprilie, capul bătrânului boier cădea sub securea călăului; nu mult după aceea, piereau în același fel și feciorii săi, Toader și Nichita. Aceste execuții înspăimântară pe sfetnicii lui Ștefăniță și făcură pe o parte dintre ei să se răscoale. Dar în lupta care avu loc, la 7 Septembrie, oastea domnească birui; mulți boieri — între alții Costea pârčalabul, Ivașeologofătul, Sima vistiernicul — fură prinși și plătiră cu capul îndrăzneala de a se fi ridicat împotriva stăpânului lor. Cei scăpați cu viață, pribegiră în Ardeal, la Brașov și la Sighișoara, sau în Polonia.

Dacă raporturile cu Polonia suferiră o modificare, acelea cu Ungurii rămaseră bune în tot timpul domniei. În 1519, voevodul Ardealului, pornind dela faptul că sub Bogdan, pârčalabul Ciceului refuzase să se judece pentru satul Sânmărghita pe care-l

revendica nemeșul Ioan Desewffy, ba mai mult chiar, amenințase pe acesta cu sabia, deschide proces. Ștefăniță, bine înțeles, nu se prezintă și e condamnat, în lipsă, la amendă și — ca odinioară tată-său — la pierderea tuturor posesiunilor din Ardeal. Dar, tot ca odinioară, sentința nu se aplică. Insuși regele Ludovic al II-lea oprește executarea ei, sub motiv că neprezentarea domnului Moldovei la judecată se datorește numai necunoașterii legilor din Ungaria. Mai târziu, în 1525, când Turcii cari cuceriseră cu patru ani înainte Belgradul, amenințau tot mai mult regatul, același Ludovic acordă lui Ștefăniță un «subsidiu» de o mie de florini de aur, plătibili din censul datorit de orașul Bistrița. Scrisoarea prin care domnul reclamă această sumă e datată: Bahlui (adică Hârlău!), 28 August. În sfârșit, la 8 Septembrie 1526, Ștefăniță da solilor lui Ludovic un act omagial, făgăduind credință. Cu 11 zile mai înainte avusese însă loc lupta dela Mohács, prin care regatul Ungariei era sfărâmat.

În anul 1524, la 11 Iunie, Ștefăniță surprinse la satul Tără-săuți, pe Prut, o ceată de Turci cari se întorceau cu pradă din țara leșească și o sfărâmă aproape cu totul. «Din 4.000 de oameni puțini au hălăduit la locurile sale», spune cronica. Urmă un răstimp de liniște, până la începutul anului 1526 când Ștefăniță întreprinse o expediție împotriva Țării Românești. Pricina a fost o nouă jignire — tot în legătură cu proiectele sale matrimoniale. Neagoe Vodă Basarab făgăduise tânărului domn al Moldovei să-i dea de soție pe una din cele două fiice ale sale și anume pe aceea pe care va voi s'o aleagă. Dar atunci când fu să se îndeplinească această făgăduială, Ștefăniță se văzu pus în fața unui fapt împlinit: fiica cea mai mică — și cea mai frumoasă — devenise, cu foarte puțin timp înainte, soția lui Radu dela Afumați, așa încât el nu mai avu puțință să aleagă. Pentru a se răzbuna, intră Ștefăniță, la 4 Februarie 1526, în Țara Românească și pradă, fără vreo împotrivire, până la Târgșor. După aceea se făcu totuși, în Iunie, nunta cu Stana, cea mai mare din fetele răposatului Neagoe. Curând după nuntă intră și Radu cu oastea lui în Moldova ca să-și întoarcă dela noul său cumnat paguba pe care acesta i-o făcuse în iarnă. La 4 Noembrie se știa la Sibiu că domnul muntean «s'a întors biruitor și cu multă pradă din Moldova». Dar Ștefăniță nu era om să lase fără răspuns un asemenea gest. O nouă exe-

diție avu loc, în cursul căreia oastea sa trecu « pe unde i-a plăcut » — sunt cuvintele cronicarului Macarie. Intors în Moldova, Ștefăniță, care se îmbolnăvisese între timp, muri îndată după aceea, la 14 Ianuarie, în cetatea Hotinului. Letopisețul lui Grigore Ureche și al lui Simion Dascălul a înregistrat și o altă explicație a morții atât de premature a voevodului, anume că « l-au otrăvit doamna-sa ». Lucrul nu e exclus, mai ales că și dintr'o altă știre rezultă că Stana era o fire aprigă. Jignirea pe care o suferise înainte de nuntă se vede că n'o putuse uita; se vor mai fi adăogat și unele îndemnuri din partea boierilor nemulțumiți. După moartea soțului său, doamna veni îndărăt în Țara Românească, unde mai trăi patru ani. A fost înmormântată la mănăstirea Curtea de Argeș; pe lespeda care-i acoperă groapa se citește următoarea inscripție: « Răposat-au roaba lui Dumnezeu doamna Stana, fiica lui Ion Basarab voevod și a doamnei lui Despina și fostă doamnă lui Io Ștefan Voevod; iar la moarte a primit chip îngeresc și s'a numit . . . monahia Sofronia, în anul 7039 (= 1531), luna Februarie, 8 zile ». Ștefăniță a fost înmormântat nu în ctitoria sa din Suceava, în biserica Sf. Gheorghe isprăvită de el la 1522 (vezi și mai sus, p. 139), ci în mănăstirea Putna, alături de tatăl și bunicul său. « Acest Ștefan Vodă — își încheie cronica povestirea — intru tot semăna cu firea moșu-său lui Ștefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândește și lucrul său îl știa purta, măcar că era tânăr de zile; amintrelea era om mândros și pre lesne vărsa sânge ». De pe urma lui a rămas un fiu nelegitim *Ioan*, căruia istoricii i-au zis « cel Cumplit », dar care merită mai degrabă numele de « cel Viteaz ». Tot din vremea lui, avem și un lăcaș dumnezeesc, ridicat în 1519, de către postelnicul Cozma Șarpe « la curtea sa din Șchiai » (județul Roman).

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan al III-lea: 1. CONST. GIURESCU, *Capiuulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908, 65 p. în 8°; 2. IULIAN MARINESCU, *Bogdan III cel Orb 1504—1517*, București, 1910, 117 p. în 8°; 3. GH. ZAGORITZ, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, în *Conv. Lăt.*, XLVIII (1914), p. 710—728.

II. Ștefăniță: 4. I. NISTOR, *Luca Arbore Hatmanul*, Cernăuți, 1921, 15 p. in 8°; 5. VICTOR MOTOGNA, *Cetatea Ciceiului sub stăpânirea Moldovei. Schiță istorică*, Dej, (1927), 64 p. in 8°; 6. HORIA URSU, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517—1527*, Cluj, 1940, 151 p. in 8°; vezi și recenzia lui Florea Stănculescu în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 401—404; 7. I. MINEA, *Data de zi a luptei dela Ciuhur*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI (1940), p. 694—5.

VREMEA LUI NEAGOE VODĂ BASARAB

*Neagoe Vodă « toate sfințele biserici
le hrănea și multă milă pretutindena
da... Și mai vărtos în Țara Munte-
nească mari și minunate mândstiri a
făcut... Și fu ctitor mare a toată
Sfelagora »...*

(Viața patriarhului Nifon,
scriere contemporană).

Mihnea « cel Rău ». La moartea lui Radu cel Mare erau doi pretendenți la tron: unul *Danciul*, fiul lui Basarab cel Tânăr, având sprijinul Ungurilor, și celălalt *Mihnea*, pe care-l susțineau Turcii. Izbândi acesta din urmă. La 5 Iunie 1508, el scria Sibienilor că toți boierii sunt cu el și că a ocupat toate cetățile țării. Danciu rămase mai departe în Ardeal, făcând planuri de răz-bunare împotriva fericitului său rival. Cronică țării îl dă pe Mihnea ca « feciorul Dracii armașul den Mănești »; pe de altă parte, în actele oficiale, el își zice fiu al lui Vlad Voevod (Țepeș). Aceste două mărturii — în aparență contrarii — se pot împăca admi-țând că era — întocmai ca și Rareș, Lăpușneanu, Iancu Sasul și atâția alții — fiu *nelegitim* al voevodului amintit. În cazul când informația cronicii e inexactă însă, atunci el rămâne fiu legitim, mama sa fiind acea rudă a lui Iancu de Huniedoara pe care Țepeș a luat-o de soție. Mihnea își datorește porecla de « cel rău » fap-tului că a tăiat o serie de boieri. La începutul domniei, a fost pace; după cum scrie el însuși Sibienilor, toți trecuseră de partea lui; avea și sprijinul puternicei familii a Craioveștilor. Acest mândru neam de boieri olteni își are începutul ascensiunii cu *Neagoe dela Craiova*, în timpul lui Vladislav Voevod (1447—1456). Neagoe a avut patru feciori: pe *Barbu*, vel ban, în timpul lui Vlad Călugărul și Radu cel Mare, pe *Pârnu*, vel vornic, încă sub

Basarab cel Tânăr (1482), pe *Danciu*, vel comis, începând din 1489, apoi armaș și la urmă vel spătar și pe *Radu* care a ocupat dregătoria de postelnic. Acești patru frați sunt ctitorii a o sumă de lăcașuri bisericești oltene; unul dintre ele, schitul *Zdreala* având un hrisov din 1520, dela Barbu banul, și-a schimbat mai târziu numele în *Roaba*. Cea mai însemnată fundație a lor e însă mănăstirea *Bistrița*, din județul Vâlcea; acesteia i-au dăruit ei

Fig. 38. — Mănăstirea Bistrița din județul Vâlcea, ctitoria boierilor Craiovești.

mai multe moșii, între altele, *Brâncovenii* și *Plăvicenii* (vezi fig. 38). Foarte bogați, deținând funcțiunile cele mai însemnate, având o mare influență și multe legături în Oltenia, comandând prin Barbu, marele ban, armata acestei părți din țară, Craioveștii erau cea dintâi familie boierească și un factor politic de primul ordin. Domnii care i-au câștigat de partea lor, și-au avut stăpânirea asigurată; cei care și i-au făcut vrăjmași, au pierdut domnia și — într'un caz, acela al lui Vlăduț — și vieța. Așa dar, la început Mihnea s'a bucurat de sprijinul Craioveștilor. De aceea

el și dă, în 1508, două brisoave ctitoriei lor dela Bistrița. În 1509 însă, se produce conflictul. Cauzele lui nu le cunoaștem precis; bănuim că ciocnirea între firea autoritară a domnului — moștenire dela tată-său — și pretențiile celor 4 frați — învățați să fie întotdeauna în frunte — a fost cea mai de seamă dintre ele. La 1 Ianuarie 1509, Brașovenii scriau Sibienilor despre omorirea câtorva boieri de către Mihnea și despre unele cruzimi ale acestuia. O notiță pe un Mineiu aflător actualmente la Sofia, amintește de asemenea de « anul 7017 (1509), când a ucis Mihnea Voevod pe boierii munteni ». Pe de altă parte, în « *Viața patriarhului Nifon* », lucrare aproape contemporană, se spune că domnul pe unii dintre boieri i-a « muncit », adică i-a chinuit, pe alții i-a omorât, iar « preoților de prin sate, tuturor le-a tăiat nasurile . . . și se ispitea și se sfătuia să ardă pe toți egumenii dela toate mănăstirile ». Lăsând la o parte exagerările ultime — explicabile prin faptul că Mihnea trecuse, se pare, la catolicism, favoriza în orice caz pe catolici — este evident că au avut loc execuțiuni și mutilări. Foarte probabil boierimea începuse iar cu intrigile și comploturile: Danciul din Ardeal își făcuse — se vede — iar partizani. Văzând represiunea, Craioveștii se tem ca să nu le vină și lor rândul, părăsesc deci pe domn și pribegesc peste Dunăre. « Iar Mihnea Vodă — povestește cronica — dacă pribegiră boierii, au trimis de le-au prădat casele; și le-au sfărâmat până în pământ, și nu numai casele, ci și bisericile și mănăstirile lor, și slugile și egumenii era slutiți de dânsul și căzniți ». Intr'adevăr, asupra ctitoriei Craioveștilor, Bistrița, s'a tras cu tunul: până acolo mergea patima politică. Pribegii stăruiesc să fie îndepărtat Mihnea și obțin sprijinul unuia din puternicii begi ai Turcilor, anume al lui Mehmet, fiul lui Ali-beg Mihaloglu. Neamul acesta al Mihaloglilor se va amesteca de aci înainte în mai multe rânduri în treburile muntenești; prin puterea și legăturile pe care le avea, el formează un adevărat « pendant » păgân al Craioveștilor. Armata pribegilor pornește împotriva lui Mihnea; un detașament, condus de vătaful de vânători Neagoe — viitorul domn — surprinde la mănăstirea Cotmeana pe Mircea — feciorul și asociatul la domnie al lui Mihnea; « și lovindu-l fără veste, noaptea, au scăpat numai el cu o slugă a lui, Stoican, pre o fereastră, iar oștile s'au răsipit ». Faptul s'a petrecut la începutul anului 1510, în cursul

lunei Februarie. Mircea trece în Ardeal; tată-său îl precedase, stabilindu-se, împreună cu toți ai săi, la Sibiu. Aci însă Mihnea cade victima unui asasinat. Danciul, rivalul nenorocos, împreună cu sârbul Dimitrie Iacșici, a cărui soră era căsătorită cu un nepot al lui Radu cel Mare, și cu vistiernicul Albul, îl pândesc, în ziua de 12 Martie 1510, și, pe când fostul domn se întorcea dela biserică, îlucid în plină stradă. Asasinii își primesc însă imediat pedeapsa, fiind omoriți la rândul lor de către Mircea, fiul celui ucis, și de orașenii revoltați de crima comisă. Trupul lui Mihnea a fost îngropat în biserica cea mare a Predicatorilor din Sibiu, sub o lespede de marmură cu inscripție latinească. Soția sa, doamna *Voica*, și copiii — un document contemporan are: fiii (filios) deși era și o fiică: *Ruxandra*, viitoarea soție a lui Bogdan cel Chior

Fig. 39. — Monetă de argint dela Vladislav cel Tânăr sau Vlăduț. (Colecția Academiei Române).

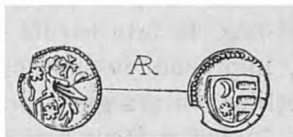

Fig. 40. — Monetă mică de argint, anepigrafă, dela Vlăduț. (Colecția Academiei Române).

— mai stau în oraș până în August 1511 când se mută la Brașov. *Mircea*, fiul din prima căsătorie a lui Mihnea, — cu *Smaranda* — rămâne, ca pretendent, în Ardeal, apoi trece în Turcia. Insurat cu *Despina* el are, la rândul său, mai mulți fii: pe *Alexandru*, viitorul domn al Țării Românești (1568—1577), pe *Petru Șchiopul*, domnul Moldovei, pe *Miloș*, pe *Mircea*, pe *Vlad* și pe *Mihnea*, precum și șase fiice.

Vlad al V-lea cel Tânăr sau Vlăduț ocupă tronul cu ajutorul lui Mehmet, begul dunărean și cu sprijinul Craioveștilor (vezi fig. 39 și 40). Are loc chiar un legământ, în fața lui Mehmet, puternica familie boierească făgăduind domnului că-i va fi cu credință, iar acesta, la rândul său, obligându-se să nu facă niciun rău celor patru frați și neamului lor. Intr'adevăr, în 1510, Craioveștii sunt în fruntea divanului. Dar chiar în cursul acestui an, Pârvu Craiovescu este înlocuit în dregătoria de mare dvornic prin Danciul, căruia-i urmează, în 1511, *Bogdan*, cumnatul domnului, soțul de

al doilea al Caplei (vezi mai sus, p. 128). În tratatul pe care-l încheie Vlăduț, la 17 August 1511, cu regele Ungariei, făgăduindu-i credință și ajutor la vreme de nevoie, Bogdan e cel dintâi dintre dregători, *înaintea* Craioveștilor. Aceștia continuă totuși a sprijini pe Vlăduț, alături de care sunt și la 28 Noemvrie. Credința lor o dovediseră și pe câmpul de luptă, respingând în cursul aceluiași an, la *Gherghița*, pe Mircea pretendentul, fiul lui Mihnea, venit cu oaste ungurească să ocupe tronul. După Noemvrie însă, se produce conflictul dintre domn și Craiovești. Aceștia, învățați să ocupe întotdeauna primul loc, priveau cu ochi răi autoritatea de care se bucura Bogdan. Se adăugase apoi și faptul că Vlăduț începuse să bânuiască pe Neagoe, fiul — pare-se — al lui Pârveu Craiovescu, că ar umbla după domnie. Rezultatul a fost că puternicii boieri au părăsit pe domn și au trecut peste Dunăre, la Mehmet-beg, în fața căruia avusese loc legământul. Armata turcească, împreună cu contingentul Craioveștilor pornește asupra Bucureștilor. În marginea orașului, « la Văcărești », are loc lupta. Vlăduț, învins și făcut prizonier, este decapitat « supt un păr în București », așa ne spune cronica. Mormântul lui se află la mănăstirea Dealului, inscripția de pe lespedeza care-i acoperă rămășițele pământești ne arată că « în anul 7020 (1512), luna Ghenarie 23, a răposat robul lui Dumnezeu Io Vlad Voevod, fratele lui Io Radul Voevod, fiul prea bunului și marelui Io Vlad Voevod; și într'al 16-lea an al vârstei șezu pe scaunul domnesc și domni un an și 9 luni și jumătate. Și a venit domn Io Basarab Voevod și, fiind luptă, au tăiat capul lui Io Vlad Voevod în cetatea București ».

Vlăduț a fost căsătorit cu doamna *Anca*. Au avut un fiu, pe *Vlad Innecatul*, care a domnit între 1530—1532 în Țara Românească.

Neagoe Basarab. În privința originii lui Neagoe Basarab, istoricii noștri nu sunt de acord: în timp ce unii îl consideră ca fiu *legitim* al lui Basarab cel Tânăr (Țepeluș), cu o soră a Craioveștilor, *Neaga*, alții îl socotesc ca fiu *nelegitim* al acestuia, Neaga fiind nu sora, ci *soția* lui Pârveu Craiovescu; pe temeiul unui izvor contemporan, « Vieța patriarhului Nifon », s'a mers chiar mai departe, înlăturându-se cu totul paternitatea lui Țepeluș; oricare ar fi adevărul, un fapt rămâne precis stabilit: Neagoe era înrudit de aproape cu Craioveștii, fiind nepot drept lui Barbu, banul

Olteniei, lui Radu și lui Danciu. Cu ajutorul acestora și a lui Mehmet, begul dunărean, ocupă el tronul, după decapitarea lui Vlăduț.

Domnia lui Neagoe nu se deosebește sub raportul militar și politic; nu avem de înregistrat nici războaie, nici vreo activitate diplomatică deosebită. «Cu toți vecinii au fost împăcat», spune cronica, omițând să amintească însă că în prima parte a stăpânirii au existat raporturi încordate cu Moldova. Bogdan cel Chior, urmașul lui Ștefan, dădea sprijin cumnatului său Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, spre a ocupa tronul Țării Românești. Ca răspuns Neagoe trimite în 1514 pe pretendentul *Trițailă* care este însă bătut și ucis aproape de Vaslui. Tot în Moldova se refugiaseră și unii dintre boierii lui Vlăduț, după moartea domnului lor. În 1516, înainte de 27 Mai, încearcă un «domnișor» din Ardeal să apuce scaunul; Neagoe însă îl prinde și-l înseamnă la nas. În aceeași vreme aștepta peste munți și Mircea — numit și Miloș — fiul lui Mihnea, un prilej ca să năvălească. Prilejul nu s'a ivit; de altfel Neagoe arată Brașovenilor, la 17 Martie 1517, că regele Ludovic al Ungariei l-a întărit în domnie și că, prin urmare, vor avea pe viitor aceiași prieteni și aceiași dușmani. Adaogă apoi că el însuși a jurat credință regelui și s'a obligat, dacă va putea, să respingă pe Turci, dacă nu, cel puțin să trimită vești despre mișcările acestora. Tot în timpul lui Neagoe, are loc și o precizare a hotarului dintre Oltenia și Ardeal. O comisie mixtă așează din nou semnele începând dela Olt spre apus și pe temeiul acestei lucrări se dă hrisovul din 9 Iulie 1520: e prima hotarnică păstrată astăzi cu privire la marginile țării. Acea mai veche, din timpul lui Mircea cel Bătrân, în care se arăta hotarul spre Moldova, s'a pierdut sau n'a ieșit încă la iveală.

Insemnătatea domniei lui Neagoe stă în fapte de ordin bisericesc. Sub acest voevod s'a clădit cea mai frumoasă dintre bisericile pământului românesc: biserica mănăstirii dela Curtea de Argeș. Elegant proporționată, lucrată din materiale de cea mai bună calitate, împodobită bogat, ea a stârnit admirația contemporanilor și poate fi considerată, pe drept cuvânt, printre capod'operele arhitecturii din întreaga lume (vezi fig. 41). Ani de zile au lucrat meșterii, sub conducerea vestitului *Manole*, până au desăvârșit acest minunat lăcaș. Sfințirea a avut loc la 17 August 1517, în prezența patriarhului din Constantinopol, a mitropoli-

tului și episcopilor țării, a patru mitropoliți din răsărit, a douăzeci de egumeni dela Muntele Athos, a tuturor egumenilor din

Fig. 41. — Biserica episcopală din Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab; reconstruită de Regele Carol I.

țară și a unui mare număr de preoți. Descriind evenimentul, Gavril *Protul* adică cel dintâi dintre egumenii dela Athos, are

despre noua clădire următoarele cuvinte entuziaste: «Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îi făcuse Solomon, nici ca Sfânta Sofia, care o făcu Justinian împăratul, iar cu frumusețe este mai predeasupra decât acelea ». Peste mai bine de un veac și jumătate, un cronicar al Țării Românești repetă judecata înaintașului: « în scurte cuvinte, în lume nu să va afla alta ca aceasta; fericit cel ce au făcut-o, fericiți cei ce au lucrat-o; vrednici sânt de laudă ». În afară de biserica mănăstirii dela Argeș, Neagoe a zidit și *biserica mitropoliei din Târgoviște* « mare și frumoasă cu opt turle, și tot rotunde, cum se satură ochii tuturor de vederea ei ». Lui i se datorește și schitul *Ostrov* din insula de pe Olt, în județul Argeș. A făcut apoi diferite îmbunătățiri și adaose la mănăstirile Tismana și Cozia, a dăruit mănăstirii Comana moșia Tătărăști și a mai ridicat o a doua biserică în Târgoviște, cu hramul Sfântului Gheorghe. La Muntele Athos, mila voevodului s'a revărsat asupra mai tuturor mănăstirilor. O atenție deosebită a dat mănăstirii *Cutlumuz*, « lavra cea mare a Țării Românești », ctitoria strămoșului său Vladislav I, unde a zidit o nouă biserică, cu hramul Sf. Niculae, apoi o serie întreagă de ecarete, un adăpost pentru corăbii și « o culă cu arme și cu tunuri . . . de pază ». La mănăstirea *Sfântului Atanasie*, a refăcut biserica; la *Iviron* și la *Hilandar* a adus apă pe « urloaie » dela depărtare; la *Pantocrator*, la *Vatoped*, la *Dionisiu*, la *Xeropotam* și la *Sfântul Pavel* a făcut diferite construcții și îmbunătățiri. « Ce vom mai înmulți cuvintele — sfârșește Gavril Protul — spuind de toate mănăstirile pe rând? Că toate mănăstirile din Sfânt Muntele Atonului le-a îmbogățit cu toate trebuințele . . . și multe ziduri a făcut. Și fu ctitor mare a toată Sfetagora ». La *Constantinopol*, a acoperit din nou cu plumb biserica Patriarhiei, a înnoit chiliile și a făcut numeroase daruri; la *Muntele Sinai* și la *Ierusalim*, de asemenea a dăruit bani și odoare bisericesti; la mănăstirea *Meteore*, în Tesalia, a sporit construcțiile și « o a îmbogățit cu multe daruri ». Peste tot, în întreg orientul creștin, Neagoe a ajutat lăcașurile dumnezești, le-a înzestrat, le-a fixat « mertice » anuale în bani. Ni s'a păstrat astfel documentul prin care dăruiește mănăstirii *Hilandar* dela Muntele Athos un ajutor de 7.000 de aspri, plătit în fiecare an, de Bobotează; mănăstirea *Sf. Ilie* de lângă Podgoriana, în Epir, capătă 300 lei anual;

alte daruri a făcut mănăstirii Xenofon. Fără niciun fel de exagerare, se poate spune că Neagoe a fost susținătorul întregii ortodoxii, din Carpați până în Siria și dela Marea Ionică până în

Egipt; numele voevodului român se pomenea atunci în nenumărate mănăstiri, în Balcani, în Grecia, în Asia Mică.

Pe timpul lui Radu cel Mare, Patriarhul Nifon fusese nevoit să părăsească țara, din cauză că se opunea unei hotărâri domnești (vezi mai sus, p. 130). Neagoe, pe atunci tânăr boier, rămăsese adânc impresionat de această plecare și de afurisia pe care o aruncase cel plecat. Ajuns domn, el se gândi să repare greșeaua predecesorului său. Dar cum, între timp, Nifon murise, hotărî să aducă cel puțin moaștele acestuia în țară. Cu deosebită pompă au fost primite ele de evlaviosul voevod și așezate la mănăstirea Dealului, deasupra mormântului lui

Fig. 42. — Neagoe Basarab, doamna Despina și copiii lor, pe tabloul ctitoricesc al bisericii dela Curtea de Argeș. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din București.

Radu. Se făcută rugăciuni și o minune arătă că iertarea se obținuse. Apoi moaștele fură trimise îndărăt, la mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte, așezate însă într'un chivot de argint

aurit, împodobit cu pietre prețioase și cu email, un dar prea frumos al lui Neagoe.

Tot în timpul acestei domnii, logofătul *Harvat* zidește din temelie o mănăstire la gura Motrului și o înzestreață cu venituri. Hrisovul de întărire poartă data 13 Ianuarie 1515.

Sub raportul cultural, trebuie însemnată apariția *Evangeliei-rului* în limba slavă, ieșit de sub teascurile tipografiei muntene în 1512, în două ediții: una pe hârtie obișnuită, alta de lux, pe pergament. E cea de a treia tipăritură din Țara Românească; mai înainte apăruse, tot în limba slavă, un *Liturgier*, sub Mihnea (1508) și un *Octoih*, sub Vlăduț (1510). În ce privește «Invățăturile» lui Neagoe, învățături a căror paternitate s'a contestat în ultimul timp, vezi mai jos, la capitolul despre *Cultură*.

Neagoe a fost căsătorit cu *Elena*, fiica — din flori — a despotului *Iovan Brancovici* din Serbia; ca fiică de despot i se dă în acte și în inscripții titlul de *Despina*. Au avut mai mulți copii, dintre cari unii au murit în fragedă vârstă. Tabloul ctitorilor, la biserica mănăstirii Curtea de Argeș, ne înfățișează trei băieți: *Teodosie*, *Petru* și *Ioan* și trei fete: *Stana*, *Ruxandra* și *Anghelina* (vezi fig. 42). Teodosie a urmat pentru scurtă vreme tatălui său la tron și a murit la Constantinopol; Ruxandra a devenit soția lui Radu dela Afumați, iar Stana, soția lui Ștefăniță al Moldovei.

Neagoe Basarab a murit în ziua de 15 Septemvrie 1521 și a fost înmormântat în biserica dela Argeș. Doamna Elena — în călugărie i s'a zis monahia Platonida — a mai trăit treizeci și ceva de ani; răpusă de ciumă, la Sibiu, la 30 Ianuarie 1554, trupul i-a fost adus «după doi ani» în țară spre a fi îngropat lângă acela a lui Neagoe. Alături, sunt mormintele a patru dintre copiii lor, anume: al lui Petru, al lui Ioan, al Anghelinei și al Stanei.

BIBLIOGRAFIE

I. Mihnea cel Rău: 1. AL. LAPEDATU, *Moartea lui Mihnea cel Rău*, în *Conv. Lit.*, L (1916), p. 314—325; 2. AL. LAPEDATU, *Mihnea cel Rău și Ungurii*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—22), p. 46—76; 3. STOICA NICOLAESCU, *Date noi despre filiațiunea lui Petru Vodă Șchiopul, domnul Țării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591*, în *Adevărul* cu data 22 Noemvrie 1936.

II. Vlăduț și Neagoe Basarab: 4. GR. G. TOCILESCU, *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea de Argeș restaurată în zilele M. S. Regelui Carol I și sfințită din nou în ziua de 12 Octombrie 1886*, București, f. a., 102 p. in f°; 5. N. IORGA, *Fundațiunile Domnilor români în Epir*, în *An. Acad. Rom. Mem., Secț. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 881—915; 6. AL. LAPEDATU, *Mormântul Doamnei Despina*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 23—26; 7. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Neagoe Basarab voevod, 1512—1521. O danie la mănăstirea Hilandarul din Sfântul Munte Athos*, București, 1924, 15 p. in 8°; 8. I. C. FILITTI, *Despina princese de Valachie, fille présumée de Jean Brankovitch*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 241—250; 9. T. G. BULAT, *Din domnia voevodului Neagoe IV Basarab. Relațiunile cu Ungurii și Sașii Ardeleni*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 73—83; 10. ST. NICOLAESCU, *Un prețios chivot dela Neagoe Basarab voevod 1512—1521 în mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte Athos*, București, 1923, 8 p. in 8°; 11. EMIL VĂRTOSU, *Odoare românești la Stambul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII (1935), p. 1—19; 12. ION DONAT, *Fundațiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a: Mănăstiri și schituri*, Craiova, 1937, 96 p. (Extras din *Arh. Olteniei*, nr. 86—88); 13. MARCEL ROMANESCU, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă*, Craiova, 1940, 23 p. in 8°; 14. V. BRĂTULESCU, *Frescele din biserica lui Neagoe dela Argeș*, București, 1942, 56 p. și XXX planșe in f°.

V. și p. 15, nr. 5; p. 51, nr. 3; p. 133, nr. 1; p. 249, nr. 7.

LUPTELE PENTRU DOMNIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI DUPĂ MOARTEA LUI NEAGOE BASARAB

* Să vă fie știute războaiele... pe care le-am făcut eu: cel dintâi războiu cu Agarenii, al doilea la Gubavi, al treilea la satul Ștefeni, lângă Neajlov, al patrulea la Clejani, al cincilea la Ciocânești..., al nouăsprezecelea la satul Rucăr, al douăzeciulea la Didrih ».
(Inscripția de pe piatra mormântală a lui Radu dela Afumați).

Radu dela Afumați. Moartea lui Neagoe Basarab a fost semnalul unor lupte îndârjite pentru domnia Țării Românești. Urmașul și fiul său, *Teodosie*, era nevârstnic și bolnăvicios; regența o aveau doamna *Elena* și cumnatul ei, banul *Preda Craiovescu*, fiul lui Barbu. De această situație s'au folosit претенdenții la tron. Pribegii din Moldova, împreună cu locuitorii din părțile Buzăului ridicară pe *Dragomir Călugărul* — ascendența lui n'o cunoaștem — și, punându-i numele de *Vlad Voevod*, porniră împotriva lui Teodosie. Lupta s'a dat la Târgoviște, până a nu sosi Mehmet, begul dunărean care fusese chemat în ajutor. Biruința rămase de partea pretendentului; Preda căzu pe câmpul de bătăie. Indată însă își făcu apariția și Mehmet și de data aceasta soarta armelor se schimbă. Invins și făcut prizonier, Vlad Voevod fu trecut peste Dunăre; aci, în urma stăruinții comisului *Bădica*, unchiul lui Teodosie, din neamul Craioveștilor, i se tăie capul. Buzoienii fură și ei prădați de armata turcească, pentru sprijinul pe care-l dăduseră celui ucis. Cu aceasta însă, lucrurile nu se liniștiră. În Ianuarie 1522, se ridică un nou pretendent, *Radu*, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare. El își avea așezarea în satul

Fig. 43. — Radu dela Afumați după tabloul ctitoricesc al Bisericii Episcopale din Curtea de Argeș. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din București.

Afumații din Ilfov, de aceea i s'a și zis Radu dela Afumați (vezi fig. 43). Mehmet veni din nou în ajutorul lui Teodosie și se dădură o serie întreagă de lupte cu rezultat schimbăcios. La Gubavi și la Ștefeni pe Neajlov birui Radu — avem acte interne date de el în Fevruarie 1522 — la Clejani însă fu învins și, după alte câteva ciocniri, silit să treacă, în Aprilie, peste munți, la Brașov. Mehmet ar fi trebuit acum, odată ordinea restabilită, să se retragă; el însă se gândi, în calitatea sa — reală sau atribuită — de descendent din Basarabi, să păstreze pentru sine tronul. Trimise deci la Constantinopol pe slăbănogul Teodosie, și el își așeză «subași», adică subalterni, administratori «pen toate orașele și pen toate satele». Primejdia era mare: țara putea deveni pașalâc turcesc, ca și Bulgaria, Serbia și Grecia. Cronica adaogă chiar că dela Constantinopol i se dăduse domnia, în urma unei cereri pe care o făcuse. Dacă planul lui Mehmet n'a izbutit, aceasta se datorește perseverenței și vitejiei lui

Radu dela Afumați. Strângându-și din nou oaste în Ardeal și ajutat și de voevodul Ioan Szapolyay, el coborî, în Iunie, în țară și înfrânse armata turcească la satul *Grumazi*, într'o luptă care a ținut ziua întreagă. Urmărind pe cei bătuți, ajunse până la *Nicopole* și *Șiștov*, unde avu de asemenea ciocniri. Peste o lună numai, în Iulie, Mehmet trecea însă iarăși pe țărmul stîng și, de data aceasta fiind victorios, obliga, pentru a doua oară, pe Radu să se retragă în Ardeal (August 1522). Acum se pare că a avut loc lupta dela *Cetatea Poenarilor*, cu «țărăanii». Szapolyay interveni din nou, coborînd chiar el cu armata în Țara Românească și tronul fu redobândit (Octomvrie). Urmează apoi câteva luni de liniște, până în Februarie 1523 când Radu trebui să se războiască iar cu Turcii, alături de care se aflau și Craioveștii, în frunte cu comisul Bădica. Invins pentru moment, domnul se întoarce și izbuteste să respingă pe vrăjmași: în Aprilie 1523 găsim acte interne de ale lui.

Un lucru însă apărea evident, anume că domnia nu se putea păstra decât cu asentimentul Turcilor și având concursul puternicei familii boierești de peste Olt. Radu se hotărî deci să-și tocmească mai întâi treburile la Poartă. Se începură tratative; ele păreau că vor avea un sfârșit fericit — la un moment dat succesul fusese chiar anunțat la Brașov — când, în urma opoziției lui Mehmet, tronul fu dat unui al treilea, lui *Vladislav*, nepotul lui Vladislav al II-lea (1447—1456). Noul domn avu la început sprijinul Craioveștilor (Iulie 1523); puțin timp însă după aceea, se ajunge la conflict. În Septemvrie, Părvul banul nu mai e în divan; în Noemvrie, spre sfârșitul lunii, răsculații izbutesc să înlătore pe Vladislav și să așeze pe ruda lor, comisul *Bădica*. La 30 Noemvrie acesta era în scaun; la 19 Ianuarie 1524, scrie Brașovenilor, arătându-le împrejurările în care izbutise să ia domnia: Vladislav — spune el — «începând să omoare pe boierii de frunte și bătrâni ai Țării Românești», aceștia «prea bine au cunoscut că le este vrăjmaș tuturor și că are de gând să le piarză capetele». De aceea «ei n'au voit nicidecum să se lase . . . și primindu-mă pe mine să le fiu lor domn . . . m'am așezat în scaunul părintelui meu». Bădica era, într'adevăr, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare și văr primar cu Neagoe Basarab. Domnia lui însă a ținut foarte puțin. Turcii se prefăcură că-l confirmă și trimiseră steagul, printr'un detașament de vreo 300 de oameni.

Când Bădica le ieși înainte, bucuros, ca să-i primească, ei îi tăiară capul; aceiași soartă avură și boierii care-l întovărășeau (Ianuarie 1524). Radu dela Afumați care tocmai pornise împotriva noului domn, se folosi de această împrejurare și ocupă scaunul. Anunțând Brașovenilor printr'o scrisoare cele petrecute, el adaogă: « Iar Turcii de îndată ce au tăiat pe Bădica și pe boieri, s'au întors îndărăt la Giurgiu și au trimis capul lui și alte două capete la Poartă; iar trupul lui Bădica l-am luat domnia mea însumi și m'am dus domnia mea la mănăstirea Dealului și l-am îngropat acolo ». Vladislav însă nu înțelegea să renunțe la tronul pe care-l avusese. De aceea, ajutat de Turci și adăogându-se și sprijinul Craioveștilor pe care și-i apropiase din nou, pornește împotriva lui Radu. În Mai 1524, acesta stăpâna încă; în Iunie, el trebuie să se retragă în fața adversarului său. Se vede însă că Vladislav nu putuse uita rolul jucat de Craiovești în răscoala lui Bădica; de aceea, cu tot sprijinul pe care i-l dăduseră acum în urmă, el înlocuiește în dregătoria de mare ban pe Pârvu printr'un anume Tatul. Puternicii și ambițioșii boieri de peste Olt nu acceptară însă o asemenea umilire și drept răspuns, trecură de partea lui Radu dela Afumați. Avându-i alături, acesta izbuti să înlăture pe Vladislav, prin lupta de la *Didrih* (Septemvrie 1524). Noile tratative cu Turcii fură încununate de succes. E adevărat că, pentru a ajunge aci, Radu trebui să se ducă el însuși la Poartă și că avu și sprijinul prețios al sangeacului din Belgrad. La 1 Fevruarie 1525, reintors în țară, domnul putea anunța Brașovenilor că-și întocmise treburile la Constantinopol. Era, în fond, o înfrângere pentru acela care timp de ani de zile luptase contra Turcilor. Experiența îi arătase însă că nu se putea altfel; boierii — ne spune cronica — ajunseseră la aceeași concluzie: « fiind puțini și țara mică . . . nu vor putea să se bată cu un împărat ce au luat și au cuprins atâtea țări și are mulțime de oameni ». Că aveau dreptate în acest raționament, o va dovedi, un an numai după aceea, lupta dela Mohács (29 August 1526). Ungurii de altfel nu fuseseră în stare să păstreze nici cetatea *Severinului*, care în 1524 cade în mâna Turcilor. Iar dacă ocupaseră, în schimbul posesiunilor ardelene *Vințul de Jos* și *Vurpărul*, donate lui Radu, cetatea dela *Poenari*, unde, în 1524 și 1526, constatăm un pâr-călab de al lor, făcuseră aceasta nu pentru a apăra Țara Româ-

nească, ci pentru a se apăra pe ei înșiși, pentru a priveghia mai bine drumurile care duceau peste munți. Așa dar, Radu trebuie să se supuiе fatalității: primi dela Sultan steagul de domnie. In felul acesta însă, țara scăpă de primejdia de a fi transformată în pașalâc, așa cum se va întâmpla, ceva mai târziu, cu mult mai puternica Ungarie.

Cu toată întărirea turcească, anul 1525 nu fu însă un an liniștit pentru Radu. Vladislav izbuti să reocupe tronul timp de câteva luni: avem hrisoave interne dela el, din Mai și Iunie; acel din 10 Iunie este dat din București. Apoi un raport ardelean, din 1 Septemvrie, vorbește de un domnișor care a venit din Moldova cu vreo 2.000 de oameni, dar care a fost bătut la Brăila, pierind innecat. Nu știm din ce an este scrisoarea, datată 7 Decemvrie, prin care Radu comunică Brașovenilor că s'a ridicat asupra lui un vrăjmaș în Mehedinți, vrăjmaș bătut însă și ucis de către banul Pârvu Craiovescu. S'ar putea să fie tot din 1525. In anii următori, nu se mai constată alte încercări de ale domnișorilor. După atâtea frământări, Radu are parte — sub acest raport — și de un răstimp mai liniștit. Se produce însă, în curând, un conflict de altă natură. Murindu-i, spre finele anului 1525, soția, fiica vornicului Vlaicul, el se căsătorește a doua oară, la sfârșitul lunii Ianuarie 1526, cu *Ruxandra*, fiica cea mai mică a lui Neagoe Basarab (vezi fig. 44). Devine astfel rudă cu puternica familie a Craioveștilor care va fi de acum în mod constant alături de domn. In același timp însă, își atrage dușmănia lui *Ștefăniță*, domnul Moldovei, care voia și el de soție — pe temeiul unei vechi făgădueli a lui Neagoe — tot pe Ruxandra. Urmează de aci o primă expediție de răzbunare a lui Ștefăniță, o a doua, răspunsul lui Radu, și o a treia, replica celui dintâi, toate în cursul anului 1526 (vezi și mai sus, p. 143). In aceeași vreme, Sultanul Soliman Magnificul, sfărâma la Mohács nu numai armata, dar însuși statul ungar. La această luptă, cu consecințe hotăritoare pentru istoria Europei centrale și răsăritene, domnii noștri n'au participat.

Recunoscut de Turci și sprijinit de Craiovești, Radu ar fi putut domni vreme îndelungată, dacă nu cădea victima unui complot ticălos. Spre sfârșitul anului 1528, o sumă de boieri, în frunte cu Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul, nemulțumiți probabil de influența puternicei familii de peste Olt, se ridică împotriva

domnului. Acesta surprins, neavând la îndemână oastea spre a li se opune, e nevoit să fugă. Se îndreaptă în spre partea de

Fig. 44. — Chipul Doamnei Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Radu dela Afumați, pe tabloul ctitoricesc dela biserica episcopală din Curtea de Argeș. Astăzi la Muzeul de Artă religioasă din București.

apus a țării, unde știa că va găsi ajutorul Craioveștilor. Pe drum însă, boierii îl ajung la *Râmnicul Vâlcei* și, nerespectând nici lăcașul dumnezeesc în care Radu se refugiase, îlucid, în biseriçuța de pe dealul Cetățuui, sub ochii îngroziți ai preotului. Aceeași soartă are și fiul său *Vlad*. S'a întâmplat această mizerabilă crimă — unică prin împrejurările ei în istoria noastră — în ziua de 2 Ianuarie 1529; ea pune în lumina cea mai urită boierimea munteană din acea vreme. Trupul lui Radu a fost dus apoi la mănăstirea din Curtea de Argeș; deasupra mormântului său s'a așezat o lespede frumoasă de marmură pe care viteazul voevod e înfățișat călare, cu buzduganul în mână și cu mantia fluturând. O lungă inscripție pomenește toate « războaiele » pe care le-a purtat: primul fără indicarea localității, apoi « la Gubavi; la satul Ștefeni pe Neajlov; la Clejani; la Ciocănești; la cetatea București; la cetatea Târgoviștei; la râul Argeșel; la satul Plata; la Alimănești, pe Teleorman; cel mai iute și cel mai vârtos din toate războaiele, la Grumazi, cu 7 sangeacuri; la Nicopoli; la Șistov;

la cetatea Poenari, cu țărani; la Gherghița; iar la București; la oraș, la Slatina; la cetatea București, cu Vladislav Voevod;

la satul Rucăr; la Didrih». Nu mai puțin de douăzeci de lupte în trei ani și ceva, dintre care multe victorioase. De aceea, un document dela Mihnea, din 4 Iunie 1588, îl și numește « cel Viteaz ».

Dintre « copiii lui » — pomeniți în felul acesta într'un act din 17 Aprilie 1523 — cunoaștem sigur numai pe *Vlad*, care a avut același sfârșit năpraznic, la Râmnicul Vâlcei. S'ar putea ca o scrisoare datată numai 17 Dechemvrie, fără an, dela Radu Voevod, prin care acesta invită pe județul și pârgarii Brașovului la nunta « prea iubitei sale fiice », să se refere tot la Radu dela Afumați: știm doară din documentul dela Mihnea citat mai sus, că a avut și « două fete » (Две дъщере Радула Коєвода). Siguranță deplină însă n'avem în ce privește datarea scrisorii. Cunoaștem în schimb numele a doi frați ai săi, *Cârstea*, care a ocupat deegătoria de vistier și *Maican*, pe aceea de spătar.

În timpul lui Radu, a ridicat « jupân Manea marele vornic și jupânița Vilae », biserica Sf. Nicolae din Târgoviște, în anul 7036 (1527—1528).

Moise Vodă, care urmează la tron, era fiul lui Vladislav, domnul din 1523 și 1524, adversarul lui Radu dela Afumați. El domnește puțin, un an și jumătate, până în August 1530. Numit de Turci, e instalat în a doua jumătate a lui Martie 1529; peste o lună murea cel mai puternic dintre boierii munteni — mai puternic decât unii dintre domnii pe care-i văzuse schimbându-se — Pârveu Craiovescu. Cât de tari se simțeau membrii acestei familii se vede și din faptul că fiul său, Barbu, dând la 25 Septemvrie 1529, în calitate de ban al Olteniei, un act mănăstirii Bistrița, întrebuințează, pentru a lega pe urmașii săi în *dregătorie*, formula domnească: « pe care-l va alege Dumnezeu a fi oblăduitor acestui loc, din frații noștri ori din rudele noastre sau, pentru păcatele noastre, din alt neam străin ». Considerau deci demnitatea de ban *ereditară* în familia lor, întocmai ca și domnia în familia Basarabilor, numirea unui străin fiind socotită ca o pedeapsă « pentru păcatele noastre ».

Supus ascultător al Sultanului, Moise Vodă trimite, la porunca acestuia, armată în Ardeal spre a da ajutor lui *Ioan Szapolyay*, pe care Sașii nu voiau să-l recunoască. Pentru acest serviciu, el pretindea cele două domenii: *Vințul de Jos* și *Vurpărul*, pe care predecesorul său Radu dela Afumați, le stăpânise până la sfârșitul domniei.

În Noemvrie 1529, e asediat *Branul*, dar nu poate fi luat; boierul care îndemnase pe domn la această expediție și care comandase personal oastea, e tăiat. În același an, Petru Rareș repurta prin, vornicul său Grozav, strălucita biruință dela *Feldioara*; situația politică a Ardealului era determinată deci, de fapt, de armatele domnilor noștri.

Pentru a-și apropia mai mult pe Craiovești, Moise Vodă dă pe soră-sa de soție lui Barbu, banul. Nunta are loc la 13 Februarie 1530 și, chiar cu acest prilej, sunt tăiați unii boieri din partida adversă. Ceilalți pribegesc și în curând se întorc cu oaste turcească și cu un domn nou, *Vlad*, fiul lui Vlăduț. Au loc câteva ciocniri în Mai, favorabile lui Moise; la sfârșitul lunei însă sau în primele zile ale lunei următoare, înainte de 4, el e nevoit să părăsească scaunul și să fugă în Ardeal. Căpătând ajutor unguresc, reintră în țară pe la Bran și, împreună cu Barbu Craiovescu, întâmpină pe Vlad la *Viișoara*, în apropiere de Slatina. Lupta a avut loc în ziua de 29 August 1530 — Analele Secuiești dau data de 28 August — și s'a sfârșit printr'o înfrângere totală: între cei căzuți au fost însuși Moise și cumnatu-său; comandantul corpului de ajutor unguresc, *Ștefan Mailath*, a fost făcut prizonier. Mormântul lui Moise se găsește în mănăstirea *Bistrița*, ctitoria Craioveștilor; anul morții, 7040 (= 1532), este însă dat greșit în inscripția de pe lespedea funerară.

Soția lui Moise se numea *Anca*; fiica lor *Zamfira* — se pare singurul lor copil — s'a căsătorit mai întâi cu un ungur, *Ștefan Keserü*, apoi cu polonul Stanislaw Nisowski. Ea este ctitoră la biserica *Densuș* și la mănăstirea *Prislopului* din Țara Hațegului; în această mănăstire a și fost îngropată, în Martie 1580.

Vlad Innecatul. Invingătorul dela *Viișoara* și urmașul lui Moise la tron era fiul lui Vlăduț cel decapitat în 1512. A domnit puțin, doi ani de zile, fără vreo faptă mai deosebită. A fost dușman al Craioveștilor, cărora le confiscă mai multe moșii — între ele însăși Craiova, moșia de baștină.

În Septemvrie 1532, mergând să se plimbe la un sat *Popești* «den jos de București», s'a înecat în Dâmbovița, cu cal cu tot. Accidentul se explică prin faptul că domnul era — așa cum ne asigură un izvor de peste munți — după un chef prelungit. A fost înmormântat, prin grija mamei sale, doamna *Anca*, la mănăstirea Dealului, alături de tată-său. Vlad Innecatul a avut de soție pe

o fiică a lui Petru Rareș și anume, se pare, nu pe Chiajna, cum s'a crezut de unii cercetători, ci pe *Ana*, din prima căsătorie a voevodului moldovean.

Vlad Vintilă dela Slatina a fost ales de boieri ca urmaș al lui Vlad Innecatul. Era fiul lui Radu cel Mare; una din cronicile Țării Românești îl arată, înainte de a ajunge la domnie, ca « județ », adică primar al orașului Slatina, iar o însemnare contemporană îi dă numele de « Io Braga Voievod ». Nici stăpânirea lui n'a avut vreo însemnătate deosebită. Craioveștii l-au sprijinit; o parte din ceilalți boieri însă erau împotriva lui și au căutat să-l înlăture, în vara anul 1534, pârîndu-l lui *Aloisio Gritti*, un favorit al Sultanului, favorit care trecea tocmai cu o oaste pe la noi înspre Ardeal (vezi și mai jos, p. 177). Prinzând de veste, Vlad Vintilă se duce în tabăra lui Gritti, la Pitești, și găsește acolo pe răzvrătiți, în număr de 75. La cei mai mulți le taie buzele și nasul; unii, se pare, sunt decapitați; câțiva frunțași — cinci după o mărturie din Sibiu — sunt închiși în cetatea Poenarilor. Dar ceea ce nu izbutise acum, se va realiza peste mai puțin de un an. În primele zile ale lui Iunie 1535, domnul se afla pe malul Jiului, în apropierea Craiovei « la vânătoare de cerbi și alte vânat-uri mai mari ». Avea de gând, cu acest prilej, să se scape și de câțiva dintre boierii pe care-i considera dușmani. Aceștia află însă de cele plănuite și-i iau înainte; însuși cumnatul lui Vlad-Vintilă, *Momce* logofătul, învață două slugi ale sale « unul arvat (croat) și altul ungurean », cum să procedeze și într'adevăr aceștia trecând în fuga calului pe lângă domn, îl străpung cu sulițele. La 12 Iunie, se știa de ispravă la Brașov.

Vlad-Vintilă este, împreună cu soția sa *Rada*, fiica vistierului Vlaicu, ctitorul mănăstirii dela *Menedic*, din județul Buzău, pe apa Slănicului. Lăcașul ridicat în 1532 nu ni s'a păstrat; cel de astăzi, numit în amintirea întemeietorului, *Vintilă Vodă*, se datorește de fapt episcopului de Buzău *Chesarie* și a fost terminat în 1846, Octombrie 26; el se află ceva mai jos de vechea mănăstire. La Muntele Athos, Vlad-Vintilă a făcut o serie de danii: a dat *Hilandarului* un mertic anual de 10.000 de aspri iar bolniței de acolo, 800 de aspri; tot 10.000 de aspri — plus 1.000 pentru cheltuiala drumului — au căpătat călugării dela *Marea Lavră a Sfântului Atanasie*; mănăstirile *Zograf*, *Xeropotam*, *Vatoped*

și *Cutlumuz* s'au împărțășit și ele din mila acestui voevod. Vlad-Vintilă a fost îngropat în ctitoria sa dela Menedic.

Radu Paisie. După el urmează la tron Radu Paisie, un fiu nelegitim al lui Radu cel Mare. Numele lui de botez era Petru; făcându-se călugăr — a fost și egumen la mănăstirea Argeș, — i s'a spus *Paisie*. Încă din toamna anului 1534, el încearcă, sprijinit de boierii nemulțumiți, să puie mâna pe domnie. Incercarea reușește: la 1 Septembrie, Paisie, care în noua ipostază, de domn, își schimbă pentru a doua oară numele, zicându-și *Radu*, ca și tată-său, dă, în Târgoviște, un hrisov. Dar succesul nu ține mult. Pe la sfârșitul lui Noemvrie, Vlad-Vintilă reocupă tronul și Radu Paisie e nevoit să se refugieze în Ardeal; unul din boierii care-l susținuseră, logofătul *Vălsan*, plătește cu capul « viclesugul » său. În Iunie 1535, după « vânătoarea » de lângă Craiova, izbutește din nou să ia domnia și de data aceasta, în chip temeinic. Turcii îl recunosc și află într'adevăr în Radu Paisie un voevod ascultător. Așa de ascultător, încât el consimte să le cedeze, drept răsplată pentru ajutorul pe care i-l daseră spre a goni pe un pretendent, orașul Brăila și regiunea înconjurătoare.

Prima încercare de a i se lua domnia de către un atare pretendent are loc între anii 1535—1539, mai probabil în 1536. Un boier *Drăghici*, fiul lui Danciul Gogoasă, dându-se drept fecior de domn, izbutește să obțină sprijinul Porții și ocupă, se pare, chiar tronul. Este însă dovedit ca impostor îndată după aceea și piere spânzurat la Constantinopol. Din unele izvoare ar rezulta că descoperirea înșelăciunii s'a făcut înainte ca el să fi fost instalat. Oricum s'au petrecut faptele, cert este că tentativa lui Drăghici a avut loc și că ea s'a produs în primii ani de stăpânire ai lui Radu Paisie, înainte de Iunie 1539, când apare un nou turburător, *banul Șerban*, înrudit cu Craioveștii. De data aceasta, știm sigur că domnul părăsește scaunul, trecând peste Dunăre și că are nevoie de ajutorul turcesc spre a-l putea relua. Șerban fuge în Ardeal; un document din 1543 îl arată stând acolo, împreună cu un anume Cârlig Orbul. Rezultatul acestei de a doua revolte a fost pierderea Brăilei, pe care Turcii o obțin în schimbul ajutorului dat și o transformă în raia. E un nou punct de observație și de control pe malul stâng al Dunării, o nouă amenințare în caz de neexecutare a poruncilor Sultanului.

Al treilea asalt împotriva domniei lui Radu Paisie are loc în anul 1544. Pentru motive care nu ne sunt bine cunoscute, dar care se pot ușor bănuși: participarea la încercările anterioare de răsturnare, «o seamă de boiari» în frunte cu Stroie, Manole și Mihalco, pribegiseră în Ardeal. Aci ei se strâng în jurul pretendentului *Laiotă Basarab* și pornesc împotriva lui Radu. În lupta

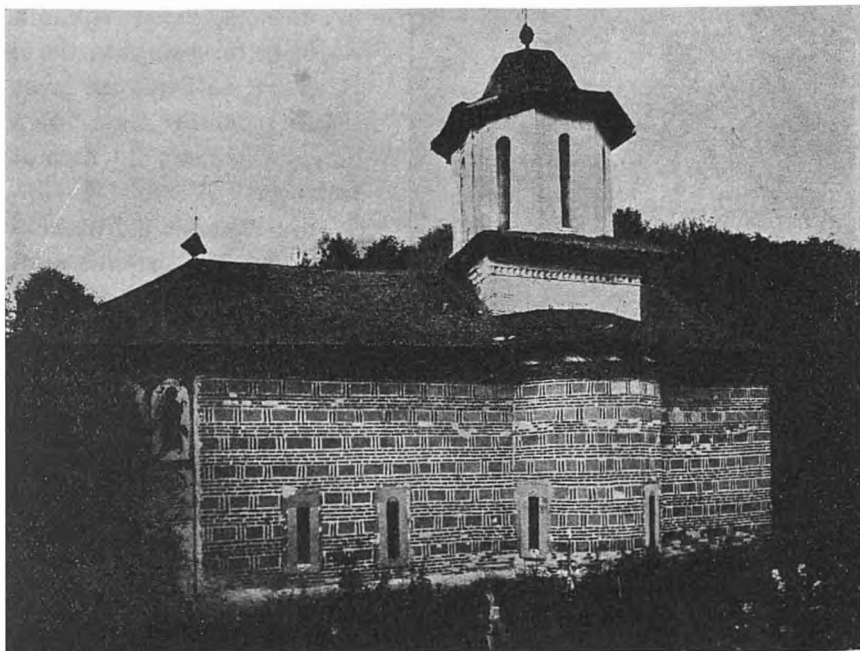

Fig. 45. — Biserica mănăstirii Valea, în Județul Muscel, ctitoria lui Radu Paisie.

care are loc, domnul e învins și silit să se retragă la *Turnu*, în raiaua turcească și apoi peste Dunăre la *Nicopole* (Mai 1544). Se întoarce însă în curând cu ajutor dela pașa de acolo și la *Fântâna Țiganului*, în Prahova, bate și ucide atât pe pretendent cât și pe însoțitorii lui. Răsplătind, după biruință, pe unul din boierii săi credincioși, Radu Paisie ne dă el însuși câteva amănunte interesante: «... în bătălia dintâi cu Stroe pribegul... ne biruise Stroe și învinsese oștirile noastre și împraștiindu-se ai noștri, deteră dosul, lăsând visteria domniei mele, de începuseră

dușmanii a prăda visteria... stricând căruțele; iar vistierul Radu nu lasă atunci visteria domniei mele și o scăpă prin bărbăția sa și dresе căruțele și aduse toată visteria la domnia mea, la Turnul Nicopolii; atunci domnia mea mult m'am bucurat și m'am veselit pentru dreapta slujbă ce mi-a slujit vistierul Radu... ». — După un izvor săsesc, Laiotă Basarab a ocupat scaunul numai trei zile.

Fig. 46. — Radu Paisie și fiul său Marco, după tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeș. Actualmente, fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din București.

Sub raportul politice externe, Radu Paisie n'a avut până în 1543 nicio inițiativă, mulțumindu-se să execute dispozițiile ce primea dela Poartă. Astfel în 1541, el merge cu armata sa în Ardeal asupra lui Mailath care se revoltase încă din Octomvrie 1539 împotriva lui Ioan Szapolyay și contribuie la prinderea lui (vezi și mai jos, p. 181). În această expediție, Radu avea de altfel și un interes personal: el primise dela Szapolyay domeniile *Vințul de Jos* și *Vurpărul*, care aparținuseră, înainte de revoltă, lui Mailath. Prinzându-l deci pe acesta din urmă, el își consolida stăpânirea asupra

celor două domenii. După ocuparea Budei însă (1541), văzând marea mișcare produsă în Germania și poate și sub sugestiile lui Petru Rareș, Radu începe să incline în spre Imperiali. La 7 Ianuarie

1543, el făgăduiește regelui Ferdinand credință și ajutor cu armele împotriva « necredincioșilor Turci » pe care va căuta să-i împiedice « cât îi va fi cu putință » a trece prin țara sa. La 3 Aprilie, Ferdinand răspunde, făgăduindu-i, la rândul său, ajutor și cerându-i știri despre mișcările « dușmanului comun ». Din aceste relații cu Imperialii i se trage însă lui Radu Paisie sfârșitul domniei. Turcii, simțindu-l, îl cheamă în Martie 1545 la Constantinopol și îl trimit în surghiun « la Eghipet », unde a și murit. Mormântul său cred să fie, probabil, în Alexandria.

Radu Paisie a dat un hrisov, la 17 Septembrie 1544, pentru delimitarea teritoriului eparhiei Buzăului; unii istorici cred chiar că el și nu Radu cel Mare este întemeietorul acestei eparhii. Tot Radu a zidit mănăstirile *Mislea* (Prahova), *Valea* (Muscel) (vezi fig. 45), ambele în 1537, apoi *Bolnița Coziei* în 1538 și a isprăvit *Mitropolia din Târgoviște*, acoperind-o cu plumb și zugrăvind-o; din vremea lui este de asemenea schitul *Verbila* din Prahova, ctitoria banului Toma care a și fost îngropat acolo, în 1539, și biserica din *Stănești* (Vâlcea), ridicată în 1536 de Giura logofătul și soția sa, jupânița Vilaia, în locul unui mai vechiu lăcaș al lui Mogoș banul și al fiului său Mogoș spătarul. La Muntele Athos, a dat ajutoare mănăstirilor *Xenofon*, *Simopetra*, *Dohiarium*, *Ivir* și *Esfigmenou*; mănăstirile *Caracallu* și *Stavronichita* au fost rezidite; a ajutat deasemenea mănăstirea cu hramul Sf. Gheorghe, dela *Meteore*, în Tesalia.

Radu Paisie a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Stana*, a doua oară, în 1541, cu *Ruzandra*. A avut mai mulți copii: pe *Marco*, *Vlad* și *Pătrașcu* (viitorul domn) și pe *Maria*, *Voica* și *Cărstina* (vezi fig. 46).

BIBLIOGRAFIE

I. Radu dela Afumați: 1. AL. LAPEDATU, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vinul și Vurperul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), p. 40—44; 2. ST. NICOLAESCU, *Documente istorice cu privire la Radul Vodă dela Afumați, 1522—1529*, București, 1909, 12 p. în 4°; 3. T. PALADE, *Radu dela Afumați*, București, 1939, p. 96 + 7 pl., în 8°.

V. și p. 15, nr. 5; p. 133, nr. 1.

II. Moise Vodă: 4. I. URSU, *Din influențele politice europene asupra istoriei noastre. (Moise Vodă, 1529 Martie — 1530 August)*, în *An. Acad. Rom.*,

Mem. Secț. Ist., t. XXXVI (1913—1914), p. 517—528; 5. EM. GR. NICOLAESCU, *Moise Vodă*, în *Arh. Olt.*, XVIII (1939), p. 406—429.

III. Vlad Innecatul: 6. D. CIUREA, *Domnia lui Vlad Vodă Inecatul (Iunie 1530 — Oct. 1532)*, Iași, 1940, 17 p. în 8°. (Extras din *Cercet. Ist.*, XVI, vol. 3—4).

IV. Vintilă dela Slatina: 7. N. IORGA, *Braga voevod*, în *Conv. Lit.*, XXXVII (1903), p. 1042—1045; 8. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Vlad Ventilă Vodă dela Slatina în lumina unor documente istorice inedite 1532—1535*, Craiova, 1936, 27 p. în 8°. (Extras din *Arh. Olt.*); 9. DAMIAN BOGDAN, *O danie a Domnului muntean Vlad Vintilă către mănăstirea moldovenească Homor*, în *Raze de lumină*, X, p. 263—269.

V. și p. 15, nr. 5; p. 236, nr. 19.

V. Radu Paisie: 10. ELIE NICOLESCU, *În jurul lui Basarab Laiot din prima jumătate a sec. XVI*, în *Arta și literatura Română*, VII (1903), p. 641—663; 11. ION D. TRAJANESCU, *Schitul Stănești (Vâlcea)*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 13—23; 12. N. IORGA, *Inceputurile episcopiei de Buzău*, în *Rev. Ist.*, XI (1923), p. 173—177; 13. V. BRĂTULESCU, *Mănăstirea Valea din județul Mușcel. O ctitorie necunoscută a lui Radu Paisie*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 11—19; 14. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Radul Vodă Paisie și a fiului său Marcu Voevod, 13 Iunie 1535—17 Martie 1545*, Craiova, 1938, 30 p. (Extras din *Arh. Olt.*, nr. 97—100).

PETRU RAREȘ ȘI NEVREDNICII SĂI FII

*... carele, apucându-se de domnie...
ca un păstor bun ce străjuiaște turma
sa, așa în toate părțile străjuia și
priveghia și nevoia să lățească ce au
apucat, că nimica după ce s'au așezat
la domnie n'au zăbovit, ci de răz-
boaie s'au apucat, și la toate-i mer-
gea cu noroc... ».*

(Letopisețul Țării Moldovei
până la Aron Vodă).

Petru Rareș a fost fiu nelegitim al lui Ștefan cel Mare. Pe mamă-sa o chema *Maria* — cu acest nume o găsim în pomelnicul dela Bistrița — și era de fel din *Hârlău*. Despre tinerețea lui n'avem știri lămurite. Unii istorici cred că ar fi fost trimis chezaș la Turci de tată-său, alții socotesc că ar fi stat în Polonia. Iar părerea noastră este că mai curând are dreptate tradiția consemnată de Neculce, în a sa vestită *O seamă de cuvinte*: înainte de domnie, Petru a fost negustor și anume negustor de pește sau măjar, întocmai după cum, înainte de a ajunge la dregătorii, tot negustor a fost și Mihai Viteazul. În sprijinul acestei păreri vine și mărturia letopisețului Țării Moldovei care spune că « după moartea lui Ștefan Vodă cel Tânăr, strânsu-s'au boierii și țara, de s'au sfătuit pre cine vor alege să puie domn, că pre obiceiul țării nu se cădea să dea altuia domnia, fără carele nu vrea fi să-mânță de domn. Și iscodind unul dela altul » au aflat « pre Petru . . . adeverindu-l că-i din osul lui Ștefan Vodă . . . ». De-ar fi fost Rareș bine cunoscut, ca pretendent pribeag prin vecini sau la Turci, n'ar mai fi stat boierii să cerceteze și să « iscodească ». Interesant — deși nu concludent — e și faptul că puțin timp după suirea sa pe tron, și anume la 1 Aprilie 1527, Petru scrie Bistriștenilor să facă dreptate lui Toma din Suceava și tovarășului său,

negustori de pește sărat, care aveau de luat, pentru marfa lăsată acolo, 14 florini ungurești. Suma e mică, așa că scrisoarea are poate ca explicare și legături mai vechi cu cei din aceeași breaslă.

Petru Rareș și Ardealul. În momentul când a fost ales domn al Moldovei (20 Ianuarie 1527), situația în Ungaria era din cele mai grele. Cu câteva luni mai înainte avusese loc lupta dela *Mo-hács*, în care statul vecin își pierduse nu numai regele — înecat într'o mlaștină în timpul retragerii — dar și independența și unitatea. Moștenirea lui Ludovic o revendicaseră dela început doi pretendenți: unul *Ferdinand*, cumnatul răposatului rege și frate cu Carol Quintul, împăratul Germaniei, celălalt *Ioan Szapolyay*, voevodul Ardealului. Primul era sprijinit de frate-său, împăratul, și de Sași, cel de al doilea de marea majoritate a Ungurilor și de Turci. Szapolyay fusese ales rege la 10 Noemvrie, Ferdinand la 17 Dechemvrie 1526. Rămânea acum ca armele să decidă cine e mai puternic.

Petru Rareș a văzut numaidecât câștigul pe care-l putea avea, amestecându-se în luptele de peste munți: ajutorul dat uneia din părți, însemna sporirea posesiunilor sale ardelene. Dinspre Poloni era asigurat, deoarece încheiase cu ei, în Octomvrie 1527, un tratat de alianță și prietenie, asemenea celui încheiat de Ștefăniță. Toată greutatea era deci să aleagă partea care va birui. La început, orientându-se după succesele militare și îndemnat și de gândul său ascuns de a scăpa de suzeranitatea turcească, Petru înclină pentru Ferdinand. Când însă își dădu seama că Sultanul sprijină efectiv pe Szapolyay — și aceasta însemna enorm — când văzu în aceeași tabără și pe regele Poloniei, își schimbă atitudinea. În Mai 1529, trimisul domnului Moldovei încheia cu Szapolyay o învoială prin care Rareș se obliga să-i aducă la ascultare pe Sași, primind în schimb *Bistrița* și *Rodna*, cu toate veniturile și tot ținutul înconjurător și, bine înțeles, confirmarea stăpânirii asupra *Ciceii* și *Cetății de Baltă*. Secuii fuseseră supuși cu câteva luni mai înainte, tot de Rareș, printr'o expediție care durase două săptămâni (dela 29 Ianuarie la 15 Fevruarie). De data aceasta, se întocmiră două armate: una, sub comanda vornicului *Grozav*, avea să treacă munții pe la Oituz și să se îndrepte spre Brașov; cealaltă, cu *Barbovski*, portarul Sucevii și cu *Danciul*, pârcălabul de Roman, trebuia să pătrundă în Ardeal pe la Bistrița și să

cuprindă cetatea Ciceiului. Rareș nu participă personal, poate și din cauză că soția îi era greu bolnavă (a și murit la 28 Iunie 1529). Sașii și Ungurii partizani ai lui Ferdinand, se pregătiră și ei, formând un corp puternic de oaste, prevăzut cu artilerie numeroasă. La 20 Iunie, vornicul Grozav ajunse lângă Brașov, la 22 avu loc lupta, la *Feldioara*, pe apa Bârsei (vezi fig. 47). Inverșunarea și de o parte și de alta era mare; în cele din urmă, însă, biruința rămase Moldovenilor. Sașii și Ungurii avură pierderi foarte grele. « In acea luptă nenorocită, ca să nu zicem rușinoasă, — recunosc înșiși Brașovenii — am pierdut toate tunurile noastre... Niciodată Țara Bârsei n'a suferit un dezastru atât de mare ». În acest timp, armata cea de a doua, sub comanda lui Barbovski și Danciul, și-a atins și ea obiectivul, cetatea Ciceiului, pe care a ocupat-o. Ioan Szapolyay, ca să-și arate mulțumirea pentru serviciile aduse de Rareș, i-a mai dăruit și cetatea *Ungurașul*; la 15 Iulie 1529, domnul Moldovei comunica această veste Bistrițenilor. Indată însă ce oștile trecură îndărăt munții, Sașii se arătară din nou ostili. Bistrița refuza să accepte pe pârcălabii moldoveni, cu toate somațiile pe care le primise. Sibiul, Brașovul și Sighișoara persistau în a nu recunoaște stăpânirea lui Szapolyay. Fu nevoie, prin urmare de o nouă expediție a lui Rareș. De data aceasta veni domnul în persoană. La 25 Octombrie, el se găsea la *Prejmer*, la 27 satul era ars, la 29 începea asediul *Brașovului*. Un turn fu cucerit iar garnizoana lui făcută prizonieră. Sașii, văzând că nu vor putea rezista până la urmă, se rugară de pace, care se și încheie la 3 Noembrie. Rareș primi 5.600 de florini, iar Brașovenii recunoscură pe Szapolyay ca rege. *Sighișoara* nici nu așteptă să fie asediată, ci trimise înainte o sumă însemnată de bani și făgădui de asemenea supunere lui Szapolyay. *Bistrițenii*, mai recalitrânți, sfârșiră și ei totuși, în vara anului 1530, prin a recunoaște autoritatea lui Rareș, plătindu-i un cens sau tribut anual și furnizându-i proviantul de care avea nevoie. În acest moment, o mare parte a Ardealului asculta de domnul Moldovei. Ciceiul, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna și Ungurașul erau posesiunile sale; Secuii îi erau supuși, Sașii trebuiseră să i se închine. « Am cucerit Ardealul cu sabia — scria Rareș Brașovenilor — și n'am de gând să-l dau nimănui, nici regelui Ferdinand, nici altuia, ci numai regelui Ion (Szapolyay!) care îmi este bun

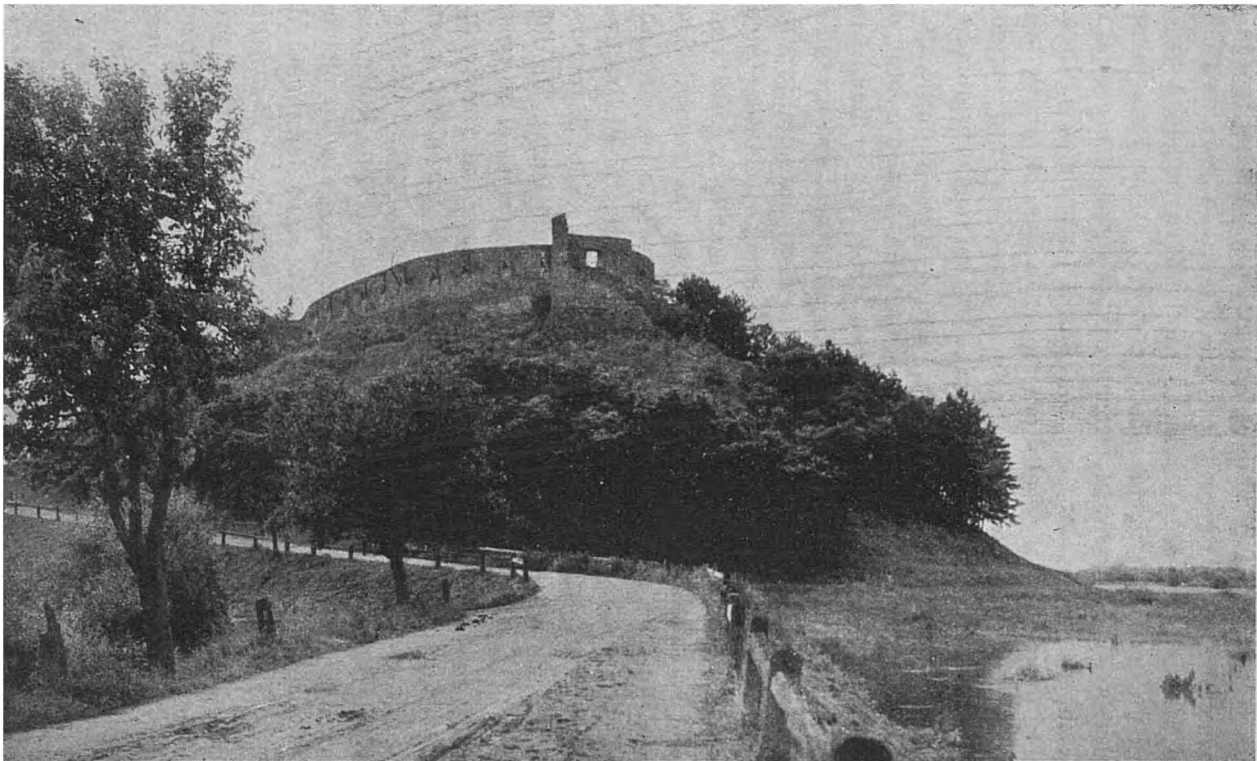

Fig. 47. — Ruinele cetății dela Feldioara, în vecinătatea căreia s'a dat lupta între Moldoveni și Imperiali, la 22 Iunie 1529.

prieten și frate ». În realitate, ar fi vrut grozav să-l păstreze *pentru el*, să nu-l mai dea nici lui Szapolyay; contemporanii o vedeau bine și Rareș însuși o lăsa adesea să se înțeleagă. Adresându-se Sașilor din Sibiu, el le spune: « V'am cucerit cu sabia și v'am făcut supuși mie. Am crezut că îmi veți fi supușii mei credincioși. Cunoașteți ori cumva alt stăpân? ». Un partizan al lui Ferdinand scrie: « Trădătorul de moldovean afirmă că țara este a lui », iar Sibienii comunică o știre asemănătoare: « El (Rareș!) spune peste tot că Ardealul este al lui, căci l-a cucerit cu sabia ». Dar cu toată dorința lui, cu toate succesele militare, Rareș a trebuit în cele din urmă să respecte convenția pe care o făcuse cu Szapolyay și să lase acestuia stăpânirea asupra Ardealului. Nu e mai puțin adevărat că de pe urma intervențiilor sale, el a realizat un câștig apreciabil: *teritorial*, prin sporirea posesiunilor, și *moral*, prin autoritatea pe care a dobândit-o în fața tuturor locuitorilor de peste munți.

Relațiile cu Polonia și cu Turcii. Odată încheiată puțința de expansiune în Ardeal, Rareș își îndreptă privirile în altă parte, anume spre *Pocuția*. Stăpânirea acestei provincii nu căpătase, din punct de vedere *legal*, o soluțiune definitivă. Bogdan murise fără ca ea să se fi produs, iar sub Ștefăniță lucrurile rămăseseră în aceeași stare. Se putea deci redeschide problema. E ceea ce face Rareș, la începutul lunii Dechemvrie 1530, intrând cu oastea și ocupând cetățile și târgurile mai însemnate. Un număr apreciabil de nobili ruteni, ortodocși, trec de partea lui: ne-o spune diploma în limba latină din 3 Ianuarie 1531, prin care se confiscă bunurile tuturor acestor « trădători ». « Pocuția ne este nouă indispensabilă — scrie domnul *după ocupare* regelui Poloniei — am pus stăpânire pe ea pentru că este țara noastră adevărată și proprietatea noastră legală ». În acest moment, Rareș atinge punctul culminant al domniei sale. Suprafața Moldovei era maximă; în Muntenia stăpânea ginerele său Vlad, căsătorit cu domnița Ana (vezi mai sus, p. 164—165); în Ardeal, cuvântul domnului era lege în cele cinci posesiuni și inspira teamă restului țării. Păreau că reînvie vremurile lui Ștefan cel Mare. Dar strălucirea n'a durat decât vreo jumătate de an.

La începutul lui August 1531, Polonia, sub conducerea unui vestit general, *Jan Tarnowski*, intră în Pocuția și silesc micile

garnizoane moldovenești — în totul 1.400 de oameni — să se retragă. Rareș, furios, își strânge armata și pornește împotriva lor, hotărît să-i nimicească. Era așa de sigur de izbândă, încât luase cu el și un car de funii ca să lege pe viitorii prizonieri. Soarta armelor a voit însă altfel. Deși Polonii erau cam de trei ori mai puțini, totuși, prin superioritatea tacticei comandantului lor și — trebuie să adăogăm — prin slăbiciunea boierilor moldoveni, slăbiciune care pare să fi mers — la Obertyn — chiar până la trădare, ei au învins totuși. S'au dat două bătălii: una de proporții, mai reduse, în ziua de 19 August, la *Gwozdziec*, unde avangarda lui Rareș, comandată de Toma Barnowski, pârçălabul de Cernăuți și de Vlad, pârçălabul de Hotin, a fost respinsă, deși a dat trei atacuri consecutive; a doua, hotărîtoare, în ziua de 22 August, la *Obertyn*, unde învinsul a fost chiar Rareș. Polonii erau înconjurați și într'o situație critică; printr'un atac însă viguros de cavalerie, dat în locul unde frontul moldovenesc se subțiasse, ei izbutesc să facă o spărtură și să provoace panică în rândurile ostașilor noștri; artileria, care intenționat rău dirijată de comandantul ei, un popă catolic, nu fusese de mare ajutor în luptă, cade toată în mâinile Polonilor. Carele cu bagaje — între ele și cel cu funii — sunt părăsite; steagul cel mare e pierdut. Rareș rănit în două locuri și neizbutind să oprească pe ai săi, trebuie să se retragă, lăsând pe câmpul de luptă peste 2.700 de morți. Alți două mii de soldați au pierit în cursul retragerii. A fost o înfrângere dureroasă, cu atât mai dureroasă cu cât, la început, sortii victoriei erau de partea noastră. Polonii înșiși recunosc prin cronicarul lor Bielski, care a luat parte la războiu, că au biruit « ca prin minune ».

Curând după aceasta, oastea fiind refăcută, Rareș trimise să ocupe din nou Pocuția și să prade ținuturile învecinate. Răspunsul fu o năvală a Polonilor, în timpul iernii, arzând 105 sate moldovenești, un târg și răpind un mare număr de vite. Dar la *Tărăsăuți*, pe Prut, oastea domnului le ieși înainte în ziua de 4 Fevruarie 1532 și îi bătu, provocându-le pierderi simțitoare. Intervențiile lui Szapolyay pentru curmarea conflictului duseră acum la un armistițiu; el fu însă rupt tot de Poloni cari atacară din nou ținuturile dela margine. În cursul prădăciunilor și năvălirilor care au urmat câțiva ani și dintr'o parte și din alta,

Moldovenii |mai câștigară o biruință, «la apa Siretului», unde pierderile dușmanului trecură de 2.000 «fără robiți și răniți» (1 Februarie 1538). Chestia Pocuției rămase însă tot nesoluționată.

Polonii, în urma atacurilor lui Rareș, făcuseră o plângere la Constantinopol împotriva lui. Sultanul trimise pe un favorit, *Aloisio Gritti*, venețian de origine, să cerceteze pricina. Acesta veni în Țara Românească, unde fu bine primit, pătrunse și în Moldova, cale de două zile, dar apoi, fiindcă cei din jur îi spuneau că i se va întinde o cursă, renunță la cercetare și trecu în Ardeal; aci el obținu titlul de locotenent general al regelui ungar. Se spunea că acest Gritti ar fi având planuri mari, că ar umbla să înlătore pe Szapolyay, spre a-i lua locul, că în Țara Românească vrea să așeze pe un fiu al său, iar în Moldova, pe un prieten, anume pe *Ștefan*, căruia i se va zice mai târziu, și *Lăcustă*. Zvonurile căpătară și mai multă consistență atunci când în vara anului 1534, favoritul Sultanului veni din nou cu o mică oaste pentru a trece în Ardeal. La 4 August, el se afla în Țara Bârsei și cerea nobililor să vie la dânsul. Vicevoevodul, *Emeric Czibák*, refuzând, Gritti puse să-l omoare. Aceasta însă provoacă o răscoală generală în Ardeal; neavând trupe numeroase, Gritti fu silit să se închidă în cetatea *Mediaș*, unde răsculații, sub conducerea lui Ștefan Mailath, român de origină, îl asediară. Petru expediase chiar dela început o oaste, cu logofătul *Toader*, chipurile pentru a da concurs celui trimis de Sultan, în realitate însă pentru a-l împiedica să-și aducă la îndeplinire planurile. Când sosi și a doua oaste moldovenească, în frunte cu vornicul *Huru*, Ardelenii atacă cetatea și Gritti fu nevoit să se predea. Nu știm dacă scrisoarea prin care i se garanta vieța este sau nu autentică; un fapt e sigur însă că ambițiosul favorit ajunse în mâna Ungurilor care îl decapitară (28 Septembrie 1534); cei doi copii ai lui, trimiși lui Petru Rareș, fură uciși și ei, plătind astfel cu vieța intrigile părintelui.

În urma acestui fapt, domnul Moldovei se putea aștepta, pe drept cuvânt, la o răzbunare din partea Sultanului. Pe lângă plângerile Polonilor, se adăogise acum și isprava dela Mediaș. Trebuiau deci luate măsuri. În consecință, Rareș se apropie din nou de Ferdinand — Szapolyay era omul Turcilor — și încheie chiar cu dânsul, la 4 Aprilie 1535, în Iași, un tratat de alianță,

prin care se obliga, între altele, să nu permită Sultanului trecerea prin Moldova. « Dacă bunul Dumnezeu ne va scăpa de dominația tiranică a Turcilor — adăoga Rareș — atunci vom aduce . . . prin trimișii noștri omagiile cuvenite Majestății Sale ». La rândul său, Ferdinand se obliga « să ajute în persoană și cu toate puterile » pe Moldoveni, la nevoie, și să-i dea suma de 6.000 de ducați anual pentru serviciile pe care i le va presta în Ardeal. Ii asigura de asemenea, adăpostul, în țările sale, în caz că ar fi trebuit să părăsească Moldova.

Campania din 1538. Ștefan Lăcustă. Alexandru Cornea. Dar cu tot tratatul încheiat, ba foarte probabil, și de aceea, Rareș nu mai putu evita reacțiunea Sultanului. E adevărat că ea nu se produse imediat, deoarece Soliman nu isprăvisese încă războiul — greu și relativ lung — cu Perșii, iar pe de altă parte tributul se trimetea la Poartă cu regularitate. Când însă Rareș, bizuindu-se pe legăturile cu Ferdinand care se oferise, în 1537, să-i cedeze chiar feudele *Munkács* și *Hust*, refuză să trimită contingentul de 1.000 de călăreți cerut de Sultan și când Polonii propuseră la Constantinopol scoaterea domnului Moldovei din scaun, expediția fu hotărâtă.

În August 1538, Sultanul Soliman intra cu o armată uriașă în Moldova; în același timp, Tătarii atacau dinspre răsărit, iar Polonii, sub conducerea lui Tarnowski, asediau Hotinul. Situația lui Rareș era într'adevăr tragică. Și cel puțin dacă s'ar fi putut bizui, ca Ștefan cel Mare, în 1476, la Războieni, pe credința boierilor! Dar aceștia, nemulțumiți cu firea autoritară și aprigă a domnului, abia așteptau prilejul potrivit să-l trădeze. La început, norocul păru a surâde lui Rareș; la Ștefănești, Tătarii fură bătăuți și siliți să ia drumul îndărăt, iar cu Polonii se ajunse la o înțelegere, *cedându-li-se Pocuția* și înapoindu-se prizonierii. Soliman însă nu putu fi oprit. La 9 Septembrie, el intra în Iași, la 15 în Suceava, însoțit de pretendentul Ștefan, fiul lui Ștefan cel Mare. Boierii refuzară să lupte și părăsiră pe Rareș. Acesta încercă mai întâi să se adăpostească la Hotin; nefiind primit, apucă spre munți ca să treacă în Ardeal. În drum se opri, în ziua de 18 Septembrie, la mănăstirea Bistrița, să se odihnească puțin. Urmăritorii nu-i dădură răgaz însă, așa încât trebui să fugă. « Și intrând în munte într'adânc . . . — povestește cronica — au dat la strâm-

tori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa șase zile învăluindu-se — adică rătăcind — prin munte, flămând și trudit, au nemerit la un pârau ce cura spre Săcui, și mergând pre pârau în jos, au dat peste niște păscari carii, dacă i-au luat seama, cu dragoste l-au priimit. Iară Petru Vodă înfricoșându-se de dânșii, s'au speriat, iar ei cu jurământ s'au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate și nimica să nu se teamă; iară el le-au dat lor 70 de galbeni. Și dacă au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au primit, și l-au dus la otacul lor, de l-au ospătat cu pâine și cu pește fript, ospăț pescăresc, de ce-au avut și ei, și dacă au înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de a lor și cu comănac în cap, și de aci l-au scos la Ardeal. Și fiind oastea ungurească tocmită de strajă la margine, i-au întrebat pe dânșii: ce oameni sânteți? Ei au zis: sântem păscari, și așa au trecut prin straja ungurească și nimenea nu l-au cunoscut». La 28 Septemvrie, dimineața «în răsărta soarelui», Rareș ajungea în cetatea Ciceiului; soția și copiii îl precedaseră, încă dela începutul ostilităților.

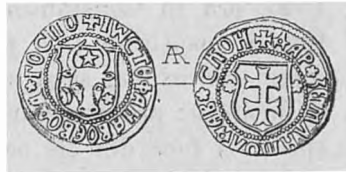

Fig. 48. — Monetă de argint dela Ștefan Lăcustă. (Colecția Academiei Române).

În acest timp, Soliman primea închinarea boierilor și așeza ca domn în Moldova pe Ștefan (vezi fig. 48). *Tighina* deveni raia turcească și întreg *Bugeacul* fu anexat: pierderea teritorială era considerabilă. Noul domn ajunsese însă în foarte scurtă vreme antipatic: inconjurat de o gardă de 500 de Ieniceri, având nenorocul ca în timpul scurtei lui stăpâniri, lăcustele să pustiască țara (de aceea i s'a zis și Lăcustă), el nemulțumi pe boieri cari se hotărîră să-l suprime. În Dechemvrie 1540, ceata conjuraților, în fruntea cărora era hatmanul Mihai și logofătul Troțușanu, pătrunse într-o noapte în foșorul unde dormea Ștefan și-l ucise. În locul lui, fu ridicat domn un fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea, anume *Cornea*, portarul de Suceava; el luă numele de *Alexandru Voevod*. Polonii îl recunoscuseră îndată și-l îndemnară să pornească împotriva cetăților turcești dela graniță. Chilia, Cetatea Albă, Tighina — căreia acum noii stăpâni îi spuneau *Bender*, adică port — și Oceacovul fură atacate, nu putură însă fi luate.

Nici după ce ajunse în Ciceiu, Petru Rareș nu avu liniște. Trebui să dejoace mai întâi complotul urzit chiar de pârcaľabul său și de episcopul de Vad *Anastasi*e, care puseseră gând rău asupra-i, apoi să predea cetatea Ungurilor trimiși de Ioan Szapolyay; situația lui era de fapt aceea a unui prizonier politic. După un an și șase luni, Rareș se gândi să încerce a redobândi grația Sultanului; trimise deci, printr'o slugă credincioasă, o scrisoare la Constantinopol, cerând lui Soliman iertare și voie de a veni să i se infățișeze. Cum în 1538 nu avusese loc o *luptă* și cum pe de altă parte, treburile în Moldova nu mergeau așa cum trebuia, i se îngădui pribeagului să vie spre a se închina. Szapolyay însă nu voia să-l libereze; trebuiră ordine repețite din partea lui Soliman, pentru, ca în sfârșit, să i se dea drumul. În Iunie 1540, era în Constantinopol, unde știu în scurtă vreme, mulțumită însușirilor sale personale dar și darurilor răspândite cu mare profuziune, să-și câștige susținători. Chiar fiica Sultanului îi sprijinea: primise două mărgăritare enorme, în formă de pară, spre a-și face din ele cercei. Când sosi vestea atacului cetăților turcești de către Alexandru, Soliman dădu din nou domnia lui Rareș. Insoțit de 3.000 de spahii și ieniceri, acesta ajunse la 23 Ianuarie 1541 la Dunăre. La Brăila, îi ieșiră înainte mulți dintre boieri, cerându-i iertare. « Fiți în pace și iertați de greșalele voastre câte mi-ați făcut oarecând », ar fi răspuns atunci Rareș. Iar boierii « cu toții strigară: În mulți ani să domnești cu pace! Și iarăși ziseră: Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintâi! ». Se bucurau boierii, dar mai mult se bucurau țărani, cari fuseseră ocrotiți în timpul primei domnii de împilările celor puternici. Alexandru Cornea voia să se împotrivească; la Galați, el fu însă părăsit de mai toți ai lui așa încât căzu în mâinile lui Rareș care porunci să i se taie capul (Februarie 1541). Aceeași soartă avură și câțiva dintre marii dregători care trădaseră în 1538 și apoi uciseseră pe Ștefan Lăcustă.

A doua domnie a lui Petru Rareș. Inconjurat de o gardă de 500 de spahii, măbind tributul la 12.000 de ducăți anual și fiind obligat să-și trimită unul din fii — pe Iliăș — la Constantinopol, astfel începu Rareș cea de a doua domnie. Se spune că Soliman i-ar fi îngăduit să răscumpere Tighina, dar că noul domn n'ar fi găsit nicăieri sumele trebuitoare. Pierduse și posesiunile din

Ardeal; cuvântul pe care îl rostise, înainte de a ocupa pentru a doua oară tronul, că « voi fi ce am fost, ba încă și mai mult decât atâta », nu se adevăra deci. Cu toate că n'a părăsit gândul de a scutura, cu ajutorul creștinilor, suzeranitatea turcească, totuși el a fost nevoit să execute întocmai dispozițiile ce primea dela Poartă. Astfel, în vara anului 1541, făcu o expediție în Ardeal împotriva lui Ștefan Mailath care trecuse de partea lui Ferdinand și stăpâna cea mai mare parte din țară. Din Muntenia sosea în același scop Radu Paisie și un corp de oaste turcească. Asediat în cetatea Făgărașului, Mailath fu ademenit printr'un șiretlic să vie în persoană spre a discuta condițiile păcii; căzu astfel în mâna Turcilor care îl închiseră — pentru tot restul vieții — în închisoarea celor Șapte Turnuri din Constantinopol. Indată după aceea, în Septemvrie 1541, Soliman intra în Buda, care devenea reședința unui pașă, regina Isabella, văduva răposatului Ioan Szapolyay, trebuind să se mute, cu nevârstnicul ei fiu, în Ardeal. În fața pericolului tot mai amenințător, principii germani hotărîră să întreprindă o expediție; ea trebuia mai întâi să elibereze Buda.

Petru Rareș crezu că a sosit acum momentul pentru a încerca să scape de Turci; încheie deci, la 1 Martie 1542, un act secret cu conducătorul expediției, Prințul Ioachim al II-lea, Electorul de Brandenburg, îndatorindu-se să sprijine cauza creștină, să dea informații despre puterea și mișcările dușmanului și, în momentul hotărîtor, să se întoarcă chiar, cu întreaga sa armată, împotriva acestuia, încercând a prinde pe însuși Sultanul. Pe deasupra, împrumută pe Ioachim cu 200.000 de florini ungurești, dintre care jumătate în numerar, iar restul în cirezi de vite. Din nefericire însă, expediția nu corespunse de loc așteptărilor; Buda nu putu fi cucerită și la 9 Octomvrie 1542, armata creștinilor începu retragerea; aceasta însemna și definitivă renunțare, din partea lui Rareș, la visul său de independență. El se gândi atunci să se folosească de ordinul de a pătrunde din nou în Ardeal pe care i-l trimisese tocmai Sultanul spre a încerca totdeauna să-și reia cetățile. La 21 Octomvrie, Rareș intra în Secuime, la 26 era în Țara Bârsei. Brașovenii îi plătiră 1.500 de florini « ca să nu facă pagubă ». Cetatea de Baltă fu bombardată, ca și Bistrița. Încărcat de prăzi și fără să fi fost atacat, Rareș se reîntoarce la Suceava. O nouă încercare de a lua Ciceiu avu loc în 1543; în anul

următor, în vară, regina Isabella, pentru a pune capăt conflictului, dădu poruncă să fie dărâmată cetatea și după aceea restitui domeniul înconjurător domnului Moldovei. Acesta avea, încă din Septemvrie 1543, și *Rodna*, unde ținea o garnizoană; cerea de asemenea Bistrișenilor să-i plătească lui censul.

Urmară doi ani de lișițe. La Pocuția trebuise să renunțe, în Ardeal recăpătase numai o parte din ceea ce stăpânise odinioară; era însă prea obosit și decepționat pentru a se gândi la noi încercări războinice. În 1546, la sfârșitul verii, Rareș zăcea greu bolnav; la 3 Septemvrie, închise ochii. A fost îngropat în mănăstirea *Pobrata*, ctitoria sa, « cu multă jale și plângere ca după un părinte ». Acolo i se vede și astăzi piatra de mormânt, pe care urmașii însă, întocmai ca și la aceea a lui Ștefan, la Putna, n'au mai săpat data morții.

Ctitoriile. În afară de *Pobrata*, isprăvită în Octomvrie 1530, Rareș a mai zidit și o biserică la *Baia*, în 1532. Tot în acest an, a reclădit biserica mănăstirii *Moldovița* (vezi fig. 49 și 50). Cealaltă ctitorie a lui Alexandru cel Bun, *Bistrița*, a fost refăcută în 1542, ca urmare a făgăduelii date atunci când, alungat de dușmani, se oprise o clipă în acest lăcaș. Intrând atunci « în sfânta biserică — spune Rareș într'un hrisov din 1546 — am căzut la pământ înaintea sfințelor icoane și mult am plâns, așîderea și egumenul și tot soborul plângea împreună cu mine cu fierbinți lacrimi și am dat făgăduință lui Dumnezeu și prea curatei Maicei lui că de mă voi întoarce iarăși la scaonul meu cu bine și biruitor, atunce din temelie voi înoi sfânta mănăstire . . . Iar părinții încă au înmulțit ruga către Dumnezeu . . . făcând denie pentru mine. Și dându-le sărutare, am zis: părinți sfinți, rugați pe Dumnezeu și mă iertați. Și m'am despărțit de dânșii și m'am dus prin locuri pustii și . . . biruind, am luat iarăși scaonul meu și mi-am adus aminte de făgăduința mea . . . ». Rareș e ctitor și la mănăstirea *Dobrovăț*; tot el a început să refacă în 1542, biserica episcopiei din *Roman* (vezi fig. 51), ale cărei picturi sunt printre cele mai frumoase ale epocii. Mănăstirea *Râșca* s'a început în ziua de 10 Mai 1542 și s'a isprăvit în cursul aceluiași an, cheltuiala făcându-se « prin mâna smeritului episcop Macarie al Romanului și prin mâna lui Ioan și a lui Teodor Balșe, logofeții lui Petru Voevod ». Biserica *Sf. Dumitru din Suceava* a fost ridicată în inter-

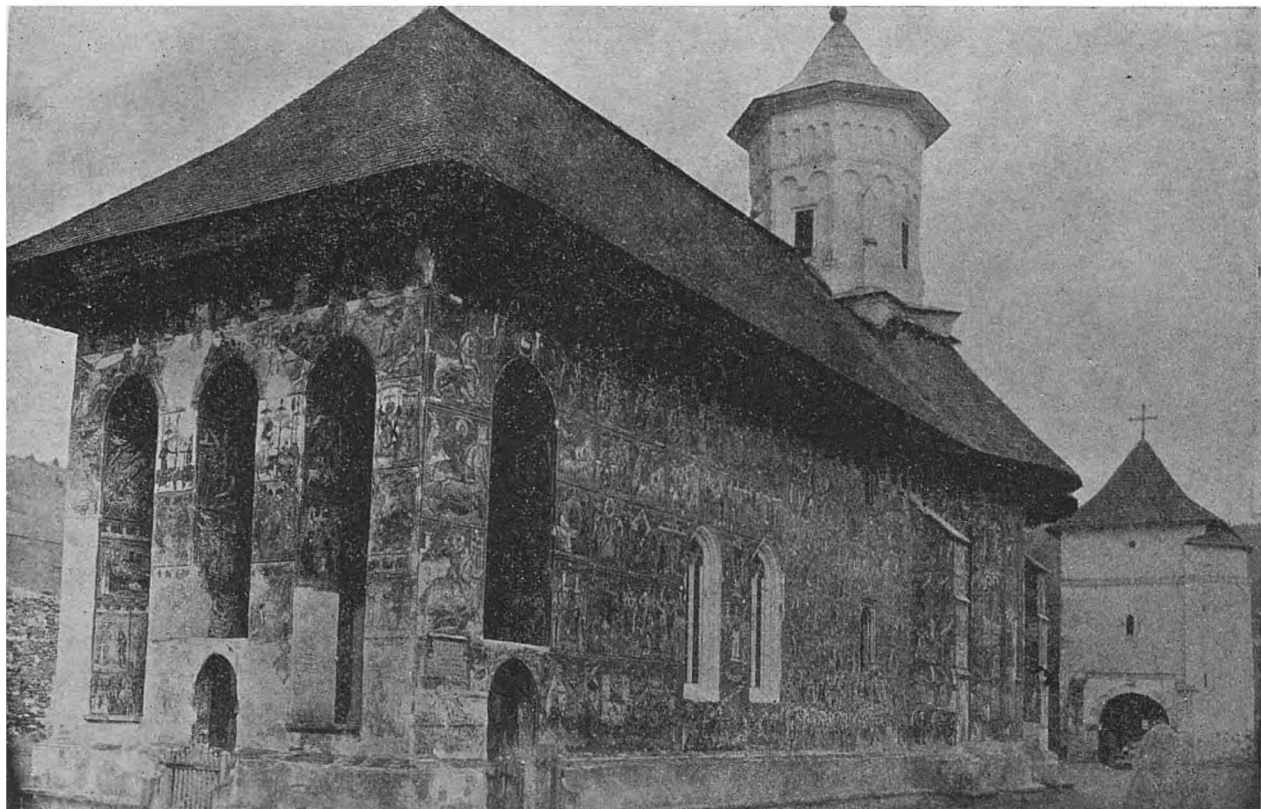

Fig. 49. — Biserica mănăstirii Moldoviței (Vatra Moldoviței), ctitoria lui Petru Rareș, terminată de zidit în 1532 și zugrăvită în 1537.

Fig. 50. — Biserica mănăstirii Vatra Moldoviței; vedere dinspre altar.

Fig. 51. — Biserica episcopală din Roman, începută de Petru Rareș.

valul 10 August 1534—30 August 1535 (vezi fig. 52); ea cuprinde piatra de mormânt a unuia din fiii lui, Rareș, anume *Bogdan*,

Fig. 52. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareș; în rândul penultim, se vede data când s'a început construcția: 7042 (1534) și data când s'a împrăvit ea: 7043 (1535).

mort în 1540. La biserica *Sf. Dumitru din Hârlău* nu s'a păstrat pisania; ea este însă tot din această epocă; letopisețul Țării

Moldovei știe că Rareș a ridicat « biserici de piatră în Hirlău și în Bae ». Lipsește pisania și la *biserica domnească din Târgul Frumos*; în fruntea pomelnicului este pomenit însă « Io Petru Voevod și Doamna lui Elena și fiii lui Iliăș Voevod și fratele lui Ștefan . . . ». Tot lui Rareș i se datorește, după toate probabilitățile, și restaurarea, mărirea și zugrăvirea *paraclisului din cetatea Hotinului*, astăzi în ruine.

Fig. 53. — Biserica Homorului, ctitoria lui Teodor logofătul (1530).

O deosebită însemnătate prezintă dania pe care o face el la 13 Martie 1533 mănăstirii *Hilandar* dela Muntele Athos. Acordându-i un mertic anual de 3.000 de aspri, plus 300 de aspri cheltuiala drumului pentru călugărul care va veni să-i ridice, Rareș spune: « Iar dacă va binevoi Domnul Dumnezeuul nostru în Troiță slăvit și prea cinstita Maica Domnului să-și facă milă cu noi și să ne mântuiască din mâinile celor de alt neam, nu numai acestea mai sus scrise vom da, ci și mai multe ». Se vede bine gândul pe care-l avea Rareș de a scăpa de sub suzeranitatea turcească. O a

Fig. 54. — Piatra de mormânt a Maicii, soția lui Petru Rareș, la mănăstirea Putna. Se dă data decesului: 1529, Iunie 28.

doua danie la Muntele Athos este către mănăstirea *Castamonitu*: ea capătă suma de 5.000 de aspri.

La multele lăcașuri și milostenii ale acestui vrednic urmaș al lui Ștefan cel Mare, trebuie să adăogăm și pe acelea ale învățatei și evlavioasei sale soții *doamna Elena*. Ea a ridicat două biserici « în târgul Botoșanilor »: *Sf. Gheorghe*, isprăvită în Octomvrie 1551 și *Uspenia*, adică Adormirea Maicii Domnului, isprăvită în August 1552. În Suceava, a ridicat de asemenea biserica *Văscrisenia* sau Invierea Domnului; pisania arată că lucrările s'au sfârșit la 15 Ianuarie 1551.

Și unii dintre boieri au urmat pilda voevodului. Astfel Teodor logofătul și cu soția sa Anastasia ridică actuala biserică a mănăstirii *Homorului* (vezi fig. 53); pisania poartă data 15 August 1530. Vistiernicul Mateiaș e ctitorul a două biserici: una la *Coșula* « la mănăstirea sa pe Miletin », în 1535; alta la *Horodniceni*, isprăvită la 8 Noemvrie 1539, pe când domnea Ștefan Lăcustă. Pârcălabul de Hotin Nicoară Hârovici — fiul lui Hâra chelarul, unul din puținii boieri rămași credincioși lui Rareș în anul războiului cu Soliman — a făcut biserica dela *Zăhărești*, lângă Suceava, în 1542 sau puțin mai înainte. În sfârșit, la Iași, se păstra până în 1903, biserica *Dancu*, numită astfel fiindcă fusese ridicată « în zilele

bine cinstitorului Io Petru Voevod, în anul 7049 (1541), luna Iulie 30 de zile », de către doi credincioși, « Iurie și Danco ».

Rareș a fost căsătorit în două rânduri. Prima dată cu *Maria*, a cărei familie n'o cunoaștem; cu ea a avut un fiu, pe *Bogdan*, mort de tânăr, în 1540, Septemvrie 3, și o fiică *Ana*, măritată cu Vlad zis cel Innecat, voevodul Țării Românești (1530—1532). *Maria* a murit la 28 Iunie 1529 și a fost înmormântată la mănăstirea Putna (vezi fig. 54). A doua soție a lui Rareș a fost *Caterina-Elena*, fiica lui Iovan Brancovici, despotul sârb, o femeie învățată, dar, după cât se pare, aprigă (vezi fig. 55). Ea s'a amestecat în treburile domniei sub fiul ei *Iliaș* și a isprăvit în 1552, sugrumată din ordinul lui Lăpușneanu. Mormântul ei se află, împreună cu al soțului, la mănăstirea Pobrata. Din a doua căsătorie, Rareș a avut mai mulți copii: trei băieți, *Iliaș*, *Ștefan* și *Constantin*, dintre care primii doi au domnit, iar ultimul a murit tânăr la Constantinopol, și două fete: *Chiajna*, căsătorită cu Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, și *Ruxandra*, soția lui Lăpușneanu. Nelegitim a fost *Iancu Sasul*, avut cu o Săsoaică, Ecaterina din Brașov, pe timpul expedițiilor în Ardeal. Cunoaștem și un frate după mamă al lui Rareș, pe *Theodor*, care a ocupat dregătoria de pârcălab al Hotinului, precum și o soră din care se trage *Dumitru Wiszniewiecki*, pretendent la tronul Moldovei în 1563.

Iliaș Voevod, fiul și urmașul la domnie al lui Rareș, n'a semănat de loc părintelui său; mai mult chiar, prin lepădarea de credința strămoșească — fapt unic în analele stăpânilor Moldovei — i-a pângărit numele și a lăsat o amintire blestemată. Indată după suirea sa pe tron, el încheie cu Polonia un tratat, făgăduindu-le ajutor împotriva dușmanilor și renunțând la orice drept asupra Pocuției. Un 1550, spre sfârșitul anului, trimite apoi, potrivit ordinului Sultanului, oastea sa în Ardeal, pentru ca, împreună cu domnul muntean Mircea Ciobanul, să combată pe regentul Martinuzzi, care trecuse de partea lui Ferdinand, și să ajute pe regina Isabella, văduva lui Ion Szapolyay. Expediția n'avu succes și nici nu putea să aibă deoarece domnie, înțeleși, se pare, cu Martinuzzi, n'au luptat în mod sincer. Slăbiciunea sa politică nu l-ar fi împiedicat însă pe *Iliaș* să domnească mai departe, dacă n'ar fi făcut gestul, extraordinar, al trecerii la moha-

Fig. 55. — Petru Rareș, Doamna Elena și fiii lor Iliș și Ștefan, după tabloul ctitoricesc dela Moldovița; Rareș închină Mântuitorului ctitoria sa. Doamna poartă, sub coroană, un văl alb. Pictura este dintre cele mai de seamă.

medanism. Trăit la Constantinopol, ca zălog al tatălui său, câștigat de luxul și strălucirea de acolo, înconjurat și ca domn al Moldovei de prieteni și țiitoare turcești, având în sfârșit, exemplul unei rude după mamă, rudă care, turcindu-se, ajunsese la o situație strălucită în Constantinopol, nenorocitul își inchipui că va însemna și el mai mult, părăsind credința părinților și îmbrățișând-o pe aceea a suzeranilor săi. Plecă deci la 1 Mai 1551 din țară, după ce, în cursul unei precedente, pusese un impozit extraordinar pe mănăstiri, obligându-le să dea, unele câte 100 zloți ungurești, altele numai 40. Boierilor le spuse că se duce la Poartă « să ușureze și să micșoreze haraciul țării și al săracilor » — bine i-a zis mai târziu cronicarul că « din afară se vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit » — dar nu se mai întoarse. Imbrățișând legea lui Allah și schimbându-și numele — îi spuneau acumă Mohamet — el căpătă pașalâcul Silistrei; aci stătu doi ani. Apoi, pârît de dușmani, fu mazilit la *Brusa*, în Asia Mică și de aci la *Alep*, unde muri la începutul lui Ianuarie 1562, « de inimă rea », zic ai noștri, poate însă și « otrăvit », dacă e să credem un raport francez din Constantinopol. Numele lui a fost ras în inscripția dela proscomidie a Bisericii Domnești din Târgul-Frumos, ctitoria părintelui său, precum și în Evangheliarul dela Voroneț, scris în această vreme.

Ștefan. După Iliăș, veni la tron *Ștefan*, frate-său (11 Iunie 1551). Domnia acestuia — confirmată de Sultan după o sporire a haraciului cu 5.000 de galbeni, a fost scurtă și a avut un sfârșit sângeros. În cheștiile ardelene, el încercă manevra pe care o făcuse și tată-său; la început păru a se apropia de Ferdinand, cerând acestuia un subsidiu pentru plata oastei de mercenari și stăpânirea Ciceului și Cetății de Baltă. Neobținând ceea ce dorea, intră alături de Turci, în Ardeal, prădă în Săcuime și mai departe, spre apus; nu ajunse însă la luptă cu trupele, de altfel foarte puțin numeroase, trimise împotriva lui de generalii lui Ferdinand italianul Castaldo și ungurul Báthory. Înainte de 20 Iulie 1552, el se întorsese îndărăt, în Moldova.

În ce privește activitatea internă, Ștefan vrând să facă să se uite fapta fratelui său, căzu în extrema cealaltă: a persecuției religioase. Prigoni pe cei cari erau de altă confesiune, în special pe *Armeni*, din care cauză, mulți părăsiră țara. E singura

persecuție religioasă pe care o înregistrează istoria noastră. Din fire, Românul e tolerant, având chiar, în ce privește credința în Dumnezeu, o vorbă caracteristică: « să trăiască fiecare în legea lui ». Dar în afară de această trăsătură, neobișnuită la noi, a intoleranței religioase, Ștefan mai avea și un alt cusur: desfrânarea. Familiile boierești, continuu lovite și amenințate în onoarea lor, se hotărîră să reacționeze. Se formă deci cu știrea și, mai mult, cu sprijinul lui Castaldo, un complot. În noaptea de 1 Septembrie 1552, pe când domnul se odihnea într'un cort, pe malul Prutului, la Țuțora, conjurații — printre cari se găseau și oamenii generalului împărătesc, — năvăliră asupra lui și-l ucisă. Trupul acestui de al doilea fiu nevrednic al lui Rareș, fu dus și înmormântat în mănăstirea Pobrata, unde se vede și astăzi piatra funerară așezată de doamna Ruxandra, sora celui ucis.

BIBLIOGRAFIE

I. Petru Rareș: 1. I. URSU, *Grozav vornicul*, în *Conv. Lit.*, XLI (1907), p. 105—109; 2. I. URSU, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau*, Viena, 1908, 180 p. în 8°; 3. I. URSU, *La politique orientale de François I*, Paris, 1908, 204 p. în 8°; 4. G. CORIOLAN, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribeagul*, București, 1909, 44 p. în 8°; 5. N. GHICA-BUDEȘTI și GH. BALȘ, *Mănăstirea Probota*, București, 1909, 56 p. în 4°; 6. C. GIURESCU, *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, București, 1910, 15 p. în 8°; 7. I. NISTOR, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, 182 p. în 8°; 8. I. URSU, *Bătălia dela Gwozdziec și Obertyn (1531)*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, t. XXXV (1912—1913), p. 429—465; 9. I. URSU, *Petru Rareș*, București, 1923, 144 p. în 8°; 10. I. MINEA, *Despre Teodor, fratele lui Petru Vodă Rareș*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX, nr. 3, p. 349—351; 11. G. BALȘ, *Bisericile moldovenesti din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p. în f°. (*Bul. Com. Mon. Ist. XXI*); 12. DR. ANDREI ANTALFFY, *Münșă'at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, Et-Tevkü (pomenit și supt numele de Ahmed Feridun Bei Nisangi) ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Bul. Com. Ist.*, XIII (1934), p. 3—23; 13. P. P. PANAITESCU, *Petru Rareș și Moscova*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 265—278; 14. T. HOTNOG, *Numele topic Bender*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 241—242.

II. Iliș și Ștefan Rareș: 15. IOAN BOGDAN, *Evangheliile dela Homor și Voroneț, din 1473 și 1550*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, t. XXIX, (1906—1907), p. 645—656; 15. N. IORGA, *Renegați în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, t. XXXVI

(1913—1914), p. 799—806; 16. VICTOR MOTOGNA, *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria. (Ilie 1546—1551, Ștefan 1551—1552)*, în *Rev. Ist.* X (1924), p. 8—26; 17. N. C. BEJENARU, *Turcirea lui Iliș Rareș și planurile Sultanului de a transforma Moldova în pașalâc*, în *Anuarul liceului și școalelor comerciale « M. Kogălniceanu » pe anii 1922—1923*, Iași, < 1932 >, p. 47—52; 18. N. C. BEJENARIU, *Castaldo, Polonii și omorîrea lui Ștefăniță Rareș*, în *Revista Critică*, 8 (1934), p. 102—110; 19. I. MINEA, *Discuții istorice mărunte 1). Despre sfârșitul lui Ștefăniță Vodă Rareș și ceva despre Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1936, 13 p. in 8°.

ALEXANDRU LĂPUȘNEANU. DESPOT VODĂ

Alexandru Lăpușneanu « au adunat pe vrăjmașii cari puseseră la cale înșelăciunile de mai înainte și pe boierii necredincioși și pe toți i-au dat morțiș nemiloase ».

(Letopisețul lui Azarie).

Felul în care au înfățișat cei mai mulți dintre istorici pe Alexandru Lăpușneanu este inexact: exagerat, în unele privinți, incomplet în altele. Atmosfera creată de povestirea cronicei lui Grigore Ureche și Simion Dascălul pe de o parte, de nuvela lui Negruzzi, pe de altă parte, i-a fost cu totul defavorabilă: acest domn ajunsese prototipul stăpânitorului crud, tăind cu o plăcere sadică boierii, aproape egalul lui Vlad Țepeș, celălalt nedreptățit al istoriei. Câți nu repetă și astăzi: « capul lui Moțoc cerem », fără să știe, că în ce privește acest episod, povestirea talentatului Negruzzi e inventată pe de-a'ntregul și că, în realitate, celebrul vornic a pierit la Liov de mâna călăului polon, iar nu sfâșiat de mulțimea infuriată a târgoveților din Iași. Cercetarea obiectivă a mărturiilor contemporane ne arată că Lăpușneanu, dacă a tăiat un număr de boieri — ceva mai mulți decât Rareș — n'a făcut-o fără motiv; ea ne mai arată însă și deosebita atenție pe care a dat-o vieții economice a țării și numărul însemnat de lăcașuri bisericești pe care le-a ridicat, fiind în privința aceasta demnul urmaș al lui Petru Rareș și Ștefan cel Mare.

Raporturile cu Polonia, cu Turcii și cu Ardealul. Fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea — cu « doamna » Anastasia (din ținutul Lăpușnei, se pare), moartă în 1558, Mai 2 și îngropată la mănăstirea Râșca — Alexandru Lăpușneanu se numea, înainte de domnie, Petrea Stolnicul. Pribeag în Polonia împreună cu alți boieri, el a fost ales de aceștia domn, după moartea lui Ștefan

Rareș. Venind în țară cu ajutor polon, a găsit însă aci pe un alt candidat, pe *Joldea*, susținut de Elena, văduva lui Petru Rareș, care voia să-l facă ginere, precum și de câțiva dintre ucigașii lui Ștefan. La satul *Șipote*, pe Jijia, ostașii lui Alexandru, prind pe Joldea care e însemnat la nas și trimis la mănăstire (Septemvrie 1552); apriga Elena plătește cu viața amestecul ei în această chestie; în schimb însă, în anul următor, *Ruxandra*, fiica lui Rareș, devine soția noului domn.

Venit pe tron cu ajutorul Polonilor, era normal ca Lăpușneanu să le fie recunoscător și să aibă cu ei raporturi prietenești. Indată după proclamarea sa de către pribegi, pe când se găsea încă în Galiția, în orașul Trembowla, el jurase credință regelui Sigismund și se îndatorise să-i vie în ajutor, în caz de războiu, cu 7.000 de călăreți. Instalat la Suceava, Lăpușneanu reînnoiește jurământul. Ca o urmare a acestui act, dă el ajutor Polonilor în Ianuarie 1553, împotriva Tătarilor, trimițându-le o oaste de câteva mii de oameni.

Cu Turcii, raporturile au fost cele normale. Le-a plătit tributul regulat și n'a încercat să se ridice împotriva lor. Le-a ajutat, în primăvara anului 1553, să reinstaleze în Țara Românească pe Mircea Ciobanul care fusese alungat de pretendentul Radu Ilie; a contribuit de asemenea, prin corpul de oaste trimis sub comanda vornicului Nădăbaico, la înlocuirea aceluiași Mircea Ciobanul, căzut acum în disgrația Porții, prin Pătrașcu cel Bun (Februarie 1554).

Fiind în bune raporturi cu Polonia și cu Turcii, Lăpușneanu nu putea să aibă față de problema ardeleană decât o singură atitudine: aceea favorabilă dinastiei Szapolyay. Intr'adevăr, Ioan-Sigismund, fiul nevârstnic al lui Ioan Szapolyay, era *nepotul* regelui Poloniei și avea și sprijinul Sultanului Soliman. Dar domnul Moldovei, ajutându-i lui și mamei sale, Isabella, să-și recapete stăpânirea asupra Ardealului, urmărea și un scop personal: redobândirea Ciceiului și a Cetății de Baltă. Campania pentru instalarea lui Ioan-Sigismund a avut loc abia în 1556, fiind împiedicată până atunci de diferite pricini. Lăpușneanu trece cu două armate — ca odinioară Rareș — peste munți și nu întâmpină rezistență; de altfel, încă la începutul anului, dieta din Sebeșul-Săsesc proclamase ca principe pe fiul lui Ioan Szapolyay. Se adevereau deci cuvintele semnificative pe care domnul le adresase în 1554 delegației din Ardeal, venite să-i transmită unele

propuneri din partea lui Ferdinand: Va trece munții — spunea atunci Lăpușneanu — « nu noaptea, ci ziua, în sunetul trâmbițelor și al tunurilor » și le « va dovedi că nu sunt în stare să i se opună ». Cu tot serviciul important pe care li-l adusese, Isabella și fiul ei nu se grăbiră însă să dea domnului Moldovei cele două posesiuni. Fu nevoie de o incursiune a lui Lăpușneanu (sfârșitul lui Mai 1558) în care Țara Bârsei avu serios de suferit precum și de un ordin formal al Sultanului Soliman (Iunie 1558), pentru ca dieta din Alba-Iulia, închisă la 4 Octomvrie același an, să hotărască restituirea Ciceiului și a Cetății de Baltă. Părcălabul moldovean al acesteia din urmă duce Bistrițenilor o scrisoare la 7 Fevruarie 1559; tot Bistrițenilor li se adresează, la 27 Aprilie, și dregătorul pus de Lăpușneanu peste domeniul « cetății pustii » (« castri deserti ») dela Ciceiu.

Despot Vodă. Răscoala lui Tomșa. Cam în aceeași vreme în care se retrocedau posesiunile de peste munți, apărea la curtea din Suceava un personaj extrem de interesant: *Iacob Heraclid Despotul*. Era un om de vreo treizeci și cinci de ani, nu prea înalt de statură, cu părul negru, cu privirea ageră, remarcabil cuvântător, cunoscând bine limba greacă, latină, italiană, spaniolă și franceză. Se dădea drept scoboritor din legendarul Hercules, din Heracle, împăratul bizantin, din cneazul Lazăr al Serbiei; rudă așa dar prin acesta din urmă cu Ruxandra, soția lui Lăpușneanu. Arăta tuturor o diplomă eliberată de Carol Quintul la 22 Octomvrie 1555, prin care, recunoscându-i-se titlul de Despot și acela de comite palatin, i se dădea dreptul de a numi notari imperiali, doctori, licențiați, magistrați și poeți laureați. Avusese o viață foarte amestecată și aventuroasă; născut în Samos, zăbovind câtăva vreme prin Chios și Creta, ajunsese student în Franța, la Facultatea de Medicină dela Montpellier, trecuse la Saint-Germain, lângă Paris, de unde trebuise să fugă în urma unui omor, luptase apoi în armata împăratului Germaniei, luând parte la bătălia dela Renty (1554) și la asediul cetăților Théroouanne și Hesdin, fapte pe care le-a deschis, în latinește, într'o lucrare tradusă și în limba franceză. Trecând la luteranism, își făcuse relații printre adepții acestei confesiuni; cunoștea pe vestitul *Melancthon*, pe învățatul Sommer, pe o sumă dintre principii proteștanți. Colindase prin întreaga Germanie, prin Danemarca, Suedia,

Prusia și ajunsesse în cele din urmă în Polonia, unde devenise prieten bun cu nobilul Albert Laski, protestant și el, și cu Nicolae Radziwill, cancelarul Lituaniei. Din Polonia trecuse apoi în Moldova, cu gândul ascuns de a pune mâna pe scaunul domnesc, la care îi da dreptul să aspire pretinsa înrudire cu doamna Ruxandra. Ambițios peste măsură, fără scrupule, îndrăzneț, laudându-se cu o ascendență imaginară, iubind pompa, decorul și făcând planuri extraordinare, irealizabile, Iacob Heraclid Despotul era tipul aventurierului; al aventurierului însă de o clasă înaltă, dispunând de cunoștințe numeroase și variate, de farmec personal, de relații întinse. Intrând în legături cu boierii moldoveni, îi fu ușor să-și facă prieteni, mai ales că Lăpușneanu, în urma stăruințelor doamnei Ruxandra, îl primi la început bine. Când încercă însă, prin medicul Blandrata, să suprimă, printr'o otrăvă lentă, pe domn, acesta, bănuind ceva, îl făcu să fugă din Moldova. Despot se duse la Kesmark, în Ungaria de Sus, proprietatea lui Albert Laski, unde începu să strângă oaste (Martie 1560). Era sprijinit de Imperiali; Ferdinand, care dușmănea pe Lăpușneanu din pricină că ajutase pe Isabella să reia Ardealul, îi dădu 8.000 de florini pentru plata mercenarilor și un salvconduct. Dar prima încercare pe care o făcu acest aventurier de a câștiga cu puterea armelor tronul Moldovei dădu greș; armata lui Despot, în care esențialul era contingentul lui Albert Laski, fu împrăștiată, din ordinul regelui polon, de palatinul Podoliei, Dimitrie Wiszniewiecki, descendent după mamă, din Ștefan cel Mare. Lăpușneanu, prevenit, își strânsese de altfel oastea și era gata să întâmpine pe pretendent, dacă acesta ar fi trecut hotarul. Silit să reînceapă experiența, Despot recurse acum la o stratagemă. Făcu anume să se răspândească șvonul că a murit și pe ascuns recrută o nouă armată. Lăpușneanu, indus în eroare, fu surprins când i se anunță, în Noemvrie 1561, că dușmanul său, împreună cu Laški, au intrat în țară. Strângându-și în grabă oastea, el întâmpină totuși pe Despot la satul *Verbia*, pe apa Jijiei. Lupta ținu două zile (17—18 Noemvrie) și se termină prin înfrângerea lui Lăpușneanu care fu silit să se retragă spre Huși; învins pentru a doua oară aci, el fugi la Chilia, unde îl precedase doamna Ruxandra, aducând cu ea și visteria; dela Chilia porni spre Constantinopol. Intre timp, biruitorul intrase în Suceava,

fusese uns domn, sub numele de « Ioan Voevod » și — cu toate planurile sale de răsccoală împotriva Turcilor — trimisese la Poartă să capete confirmarea. Aceasta-i sosi, iar Lăpușneanu fu exilat în insula Rhodos (Martie 1562).

Fig. 56. — Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă, bătută în 1563

Planurile noului domn erau mărețe: el visa recucerirea Chiliei și Cetății-Albe, mutarea din nou a hotarului la Dunăre și război « zi și noapte . . . cu necredincioșii și blestemații de Turci ». Voia apoi să reia posesiunile din Ardeal și Săcuimea, ba chiar să ocupe și Țara Românească, pentru ca, după aceea, având o asemenea

Fig. 57 — Moneta de aur a lui Despot Vodă, bătută în 1563.

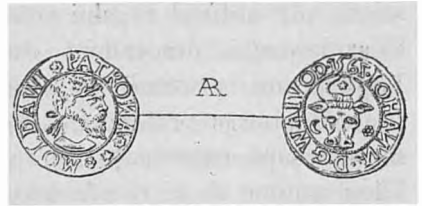

Fig. 58. — Monetă mică de argint dela Despot Vodă, bătută în 1562.

bază, să pornească la cucerirea Constantinopolului și să se încoroneze împărat. Boierilor le vorbea de originea lor, din « vitejii Romani cari făceau să tremure lumea întreagă », el însuși se intitula, pe monete: « Heraclid Despotul, părintele patriei, răzbnătorul și apărătorul libertății patriei », precum și « Ioan Voevodul, patronul Moldovei » (vezi fig. 56, 57, 58). Sub raportul religios, voia

să introducă protestantismul; chemă chiar un preot, pe polonul Ioan Lusinski, și-l făcu episcop, spre marele scandal al drept credincioșilor Moldoveni cari nu mai văzuseră episcop însurat. Față de religia țării, n'avea considerație; altfel n'ar fi îndrăznit să topească odoarele de aur și de argint ale mănăstirile spre a face din ele bani. Realiză și un lucru bun: o școală superioară la Cotnari — aci erau mulți Sași trecuți de puțină vreme la protestantism, — sub conducerea învățatului Ioan Sommer; avea de gând să aducă și o tipografie. Din toate planurile lui Despot însă nu se alese nimic, cum se întâmplă de obicei cu aceia cari nu știu să-și măsoare puterile, n'au simțul realităților. În foarte scurtă vreme, aventurierul izbuti să ridice împotriva sa pe toată lumea: pe boieri cari vedeau batjocorite datinele străvechi, pe țărani, iritați de noul bir de un galben de casă, pe care-l pusese pentru oaste, pe Laski, căruia nu-i plătise datoria făcută cu strângerea mercenarilor în 1560 și 1561 și îi reluase cetatea Hotinului, dată drept gaj. Se formă deci un complot, în frunte cu hatmanul Tomșa.

Pentru a nu deștepta bănuielile, acesta pretextă o expediție împotriva Tătarilor cari ar fi năvălit din nou în țară — năvăliseră, de fapt cu un an mai înainte — și convinse pe Despot să-ida o parte din mercenarii unguri și nemți, de cari era înconjurat. Pe drum, la satul *Săpoteni*, dincolo de Prut, aceștia fură uciși și Tomșa se întoarse împotriva domnului său. Inchis în cetatea Sucevei cu vreo 700 de soldați, dintre cari 400 de Unguri iar ceilalți amestecați, Despot ar fi putut rezista multă vreme, mai ales că izbutise să se împace cu Laski și aștepta să-i vie acesta în ajutor. Fu însă trădat de proprii săi ostași, înfuriați de asasinarea căpitanului lor — o nouă greșeală a lui Despot care acoperise pe ucigaș — și silit să se predea. Călare și îmbrăcat în haine domnești, se înfățișă el lui Tomșa, crezând că această apariție teatrală va avea darul să impresioneze pe hatman și să-l facă să-i dăruiască viața. Se înșelă însă, deoarece chiar buzduganul lui Tomșa îl lovi cel dintâi, drept pedeapsă pentru « multele lucruri fără de lege » ce făcuse (6 Noemvrie 1563). « Și așa au fost sfârșitul lui Despot Vodă », încheie cronică. Laski, auzind de cele întâmplate se întoarse din drum, cu mare teamă să nu fie atacat de țărani, și avu norocul să ajungă cu armata neatinsă, îndărăt în Polonia. Mult mai rău pățise un alt nobil polon, pala-

tinul *Dimitrie Wiszniewiecki*, cel care răspândise în 1560 prima oaste de mercenari a lui Despot. Crezând, în calitatea sa de descendent al lui Ștefan cel Mare, că ar putea ocupa tronul Moldovei, trecuse Nistrul în timpul când Despot era asediat în Suceava. Boierii, prefăcându-se, îi trimiseră vorbă că îl așteaptă cu mare bucurie; la satul *Vercicani* însă, pe apa Siretului, îl loviră pe neașteptate și îl luară prizonier împreună cu o sumă dintre ai săi. Expediat la Constantinopol, Wiszniewiecki a avut acolo o moarte năpraznică, fiind agățat « în cârlige, despre Galata », și chinându-se trei zile, înainte de a-și da sufletul.

A doua domnie a lui Lăpușneanu. Tomșa fusese proclamat domn încă din 8 sau 10 August 1563 de către boierii răsculați. Odată înlăturat Despot, el trimite la Constantinopol să fie întărit. Dar Turcii, văzând frământările din Moldova, numiseră deja, la sfârșitul lui Octomvrie, din nou pe Alexandru Lăpușneanu. Peste o lună acesta se afla la Brăila, iar la 11 Dechemvrie, încerca, ajutat de Munteni, să intre în țară. Tomșa însă îl respinge. În același timp, trimite două delegații, una la Lăpușneanu, să-i spuie că țara nu-l voiește, alta la Poartă să încerce o revenire asupra numirii făcute. Sforțările lui sunt însă zadarnice. Povestește cronicarul că Lăpușneanu ar fi răspuns: « de nu mă va (vrea!) țara, eu îi voi pre dâșii și de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dâșii și tot voi merge, ori cu voe, ori fără voe ». Pe de altă parte, sosiseră ordine dela Constantinopol către beglerbegul Rumeliei și către Tătari să ajute la înlăturarea lui Tomșa. Acesta, ne mai putându-se opune, se retrase în Polonia, însoțit de vornicul Moțoc, de Veveriță postelnicul și de Spanciog spătarul (Martie 1564); aci însă, i se ceru socoteală de moartea lui Dimitrie Wiszniewiecki. Inchis împreună cu însoțitorii săi în Liov, el fu condamnat la moarte; în primele zile ale lui Mai, călăul îi reteză capul; aceiași soartă avură și cei trei boieri. Ni s'a păstrat testamentul făcut de Tomșa, de Moțoc și de Spanciog, în închisoare, având data 5 Mai 1564.

De unde prima domnie a lui Lăpușneanu începuse, față de boieri, printr'o amnistie generală — știrea o luăm din letopisețul lui Eftimie — cea de a doua începe printr'un act sângeros de represiune. După o informație polonă, din Noemvrie 1564, domnul ar fi tăiat la Suceava doisprezece boieri. Cronica moldo-polonă

ridică numărul acestora la șaizeci, iar letopisețul lui Grigore Ureche și Simion Dascălul la patruzeci și șapte. Câți anume au fost uciși, e greu de precizat; mai verosimilă pare prima cifră, de doisprezece. În ce privește motivul, el e identic, credem, aceluia care a determinat pe Rareș la un act similar, în împrejurări similare: trădarea sau « viclenia » boierilor cari, doritori de schimbare, părăsiseră pe Lăpușneanu și se alăturaseră lui Despot. După cât se pare, la lupta dela Verbia a fost trădare; fapt este că mulți dintre dregătorii lui Lăpușneanu ocupă slujbe și sub « Ioan Vodă ». De altfel Azarie, în letopisețul său, o spune explicit: « Au adunat pe vrăjmașii cari puseseră la cale înșelăciunile de mai nainte și pe boierii necredincioși și pe toți i-au dat morții nemiloase ».

Nici raporturile cu Ardealul n'au fost ca în prima domnie. În timpul asediului Sucevei, Tomșa fusese ajutat de Ioan-Sigismund care îi trimisese un detașament de câteva sute de soldați. Pe de altă parte, posesiunile ardelene, pierdute odată cu alungarea lui Lăpușneanu, nu mai fuseseră date îndărăt, la restabilirea acestuia în scaun. Erau deci motive serioase de nemulțumire. S'a adăogat la acestea și adăpostul pe care îl găseau diferiți pretendenți dincolo de munți. Unul dintre ei, *Sava Mâzgă*, fusese chiar proclamat la Bârgău, în 1566, domn al Moldovei, sub numele de Ștefan și cu o oaste de strânsură, « păstori și altă adunătură », intrase în Iunie, în țară. A fost însă bătut, mai sus de Cetatea Neamțului și abia a scăpat cu fuga. Și Laski avea pretenții asupra tronului, ca urmare a unei făgăduieli a lui Despot; n'a îndrăznit totuși să facă o încercare cu armele. Pe un alt pretendent, Bogdan, îl opriseră cu forța Imperialii de a porni spre Moldova, ba îi și răniseră chiar, într'o ciocnire, mai mulți oameni (1565).

Față de Turci se pare că Alexandru Lăpușneanu se obligase, la restabilirea lui în scaun, să « risipească » adică să dărâme cetățile țării; letopisețul lui Grigore Ureche și Simion Dascălul susține că, în acest scop, ele au fost umplute cu lemne și arse, « numai Hotinul l-au lăsat să fie apărătură despre Leși ». O știre polonă contemporană, ne arată însă dimpotrivă că tocmai Hotinul a fost ars; pe de altă parte, constatăm că celelalte cetăți servesc și ulterior sub raportul militar. Deci sau știrea letopisețului e inexactă, așa zisa « risipire » a cetăților fiind numai un simulacru, sau ea a privit numai pe cele mai puțin importante cum erau Crăciuna,

Romanul, Orheiul. De altfel, cronica lui Neculce și aceea a lui

Fig. 59. — Biserica mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu.

Neculae Costin spun că Dumitrașco Vodă Cantacuzino e cel care a stricat cetățile; faptul ar fi avut deci loc în 1674—1675.

Alexandru Lăpușneanu poate fi pus printre marii ctitori de lăcașuri dumnezeiești. A făcut mănăstirea *Slatina*, a cărei biserică, terminată în 1558 și sfințită la 27 Septembrie 1559, e una din cele mai impunătoare ale Moldovei (vezi fig. 59). A zidit biserica, tot de mari proporții, a mănăstirii *Bistrița*; pisania poartă data 26 Mai 1554 (vezi fig. 60 și 61). E primul ctitor al mănăstirii

Fig. 60. — Biserica mănăstirii Bistrița, în județul Neamț, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu; construcția s'a isprăvit la 26 Mai 1554.

Pângărați, biserica de astăzi datorindu-se lui Vasile Lupu. A făcut pridvorul vechei biserici din *Rădăuți* (30 Iunie 1559), apoi turnul-clopotniță dela biserica *Sf. Dumitru* din Suceava (1560 sau 1561), precum și un adaos la mănăstirea *Putna* (Mai 1559). Peste hotare, Lăpușneanu a refăcut în piatră biserica ortodoxă din Liov, cu hramul Adormirea Maicei Domnului și a inzestrat-o bogat cu vase, odăjdii, icoane și clopote. Pisania, amintind numele său, al Doamnei și a patru dintre copiii lor, poartă data 7067 adică

1559. La Muntele Athos, a împodobit, în 1553, iconostasul mănăstirii *Dionisiu*, iar în 1564 a ferecat o icoană a sfântului Ioan

Fig. 61. — Pisania bisericii mănăstirii Bistrița, zidite de Alexandru Lăpușneanu. În rândul ultim se citește data: 7062 (1554), Mai 26.

înainte mergătorul. În sfârșit, la mănăstirea *Mileșevo* din Serbia, a dăruit un aer lucrat cu fir, având data 6 August 1567.

Lăpușneanu a dat o deosebită atenție și vieții economice. El însuși mare negustor, trimițând peste graniță, mai ales în Ardeal,

porci și boi îngrășați, apoi vase de vin, a căutat să favorizeze dezvoltarea negoțului. A făcut un han în munții Câmpulungului pentru cei cari se duceau sau veneau dela Bistrița, a stabilit iarmaroace la anumite sărbători ale anului, s'a interesat de schimburile de bani (vezi fig. 62). Avea spălători de aur în râurile dela munte; comanda tot felul de articole și mărfuri — între altele și pergament — în orașele ardelenne și la Liov; își aducea meșteri zidari, pietrari, țiglar, fierari dela Bistrița; până și marmură din Hațeg a adus, cu care special comandate, spre a-și înfrumuseța ctitoriile. În Iași, reședința sa preferată în a doua domnie, a construit o baie, în 1564. Pentru îngrijirea sănătății sale — era bolnav de ochi — a făcut adeseori apel la medicul Andrei din Bistrița; tot de acolo își procura și vată și apă distilată.

Alexandru Lăpușneanu a fost căsătorit cu *Ruxandra*, fiica lui Petru Rareș și a avut o mulțime de copii. Pe aerul dela mănăstirea Mileșevo sunt pomenite numele voevodului și acela al doamnei sale, apoi ale «*prea iubiților feciori Bogdan și Petru și Constantin și fiicele lor Anghelina*

și *Tudora și Cneajna și Teofana și Martina și Trofana și Nastasia*». Un alt fiu a fost *Ștefan*, care s'a stabilit în Rusia, având proprietăți în ținutul Moscovei și al Rostovului. Într'un document din Aprilie 1559 apar și alți doi fii: *Ionașco și Mihail*. Cunoaștem de asemenea doi fii nelegitimi: *Aron «cel Cumplit» și Petru Cazacul*; ambii au domnit în Moldova, la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Doamna Ruxandra a zidit biserica *Precista* din Roman; construcția a durat dela 23 Mai 1568 până la 15 Septembrie 1569. Tot ea a reînnoit ferecătura unui evangheliar al mănăstirii Putna, întrebuintând, așa cum aflăm din inscripție «*argintul cel vechiu dela bătrânul Ștefan Voevod*». A dăruit și 52.000 de aspri mănăstirii *Zograf* din Sfântul Munte, în 1568, spre a se răscumpăra metohul pe care-l avea zisa mănăstire pe râul Struma. O altă donație a făcut mănăstirii *Dohiaru*, tot din Sfântul-Munte.

Chinuit de boala lui de ochi, Lăpușneanu cere Bistrițenilor, pentru ultima dată, la 5 Martie 1568, pe medicul Andrei. Acesta

Fig. 62. — Monetă de argint dela Alexandru Lăpușneanu, din anul 1558. Legenda e în latinește.

sosește însă după ce voevodul încetase din viață, așa că se întoarce îndărăt, ducând cu el o scrisoare a noului domn, *Bogdan*, din 16 Martie. Tradiția consemnată în letopisețul lui Grigore Ureche și Simion Dascălul, cum că Lăpușneanu ar fi murit otrăvit și anume chiar de doamna Ruxandra, ni se pare lipsită de temeii. E foarte puțin probabil să fi ucis evlavioasa doamnă pe soțul ei, cu care trăise mai bine de cincisprezece ani și avusese atâtea copii. Adevărat e numai faptul că simțindu-și sfârșitul aproape, Lăpușneanu a cerut să fie călugărit și că dorința i s'a împlinit, dându-i-se numele de monahul Pahomie. Trupul său odihnește în mănăstirea Slatina.

BIBLIOGRAFIE

I. Alexandru Lăpușneanu: 1. PAUL GORE, *Ștefan Alexandrovici, «Voevodici voלושחii» Schiță istorico-geneologică*, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 212—220; 2. I. MINEA, *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1925, 16 p. în 8°. (Extras din *Cercet. Ist.*, I); 3. DR. G. Z. PETRESCU, *În jurul unei presupuse otrăviri a lui Alexandru Lăpușneanu. Un medic reformator... aventurier*, București, 1928, 16 p. în 8°; 4. P. P. PANAITESCU, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 1—19; 5. N. C. BEJENARU, *Cine este pretendentul Ștefan din 1560?*, Iași, 1933, 12 p. în 8°; 6. N. C. BEJENARU, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, 131 p. în 8°.

V. și p. 133, nr. 1.

II. Despot Vodă: 7. M. N. BURGHELE, *Despot Vodă Ereticul, domnul Moldovei, 1561—1563*, în *Conv. Lit.*, XXX (1897), p. 471—495, 612—628, 717—732 și 795—806; 8. N. IORGA, *Nouveaux materiaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos*, București, 1900, XXVI + 93 p. în 16°. 9. T. G. BULAT, *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 45—51; 10. N. IORGA, *Iarăși știri nouă despre Despot*, în *Rev. Ist.* II (1916), p. 125—136; 11. HANS PETRI, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclidis zis Despot Vodă cu capii reformațiunii atât în Germania cât și în Polonia precum și propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, t. VIII (1927—1928), p. 1—62; 12. N. IORGA, *Un «Heraclide» à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XVII (1930), p. 23—48; 13. MARIE KASTERSKA SERGESCU, *Albert Laski et ses relations avec les Roumains*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, VIII (1931), p. 253—276.

V. și p. 206, nr. 4.

IOAN VODĂ VITEAZUL

*« Așa Ion Vodă umplând pre toți cu
nădejde, cu glas mare strigară că lângă
dânsul vor peri toți, cum s'au și tîm-
plat ».*

(Letopiseșul Țării Moldovei
până la Aron Vodă).

Bogdan Lăpușneanu. După moartea lui Alexandru Lăpușneanu, ocupă tronul fiul său Bogdan. Era un tânăr de 15 ani, « învățat la carte, viteaz, cu cugetul îndrăzneț, meșter în a mișca sulița și a întinde coarda arcului ». La început, guvernă sub epitropia mamei sale Ruxandra și a doi boieri mari, Gavril logofătul și Dumitru portarul de Suceava. După sfatul acestora, se încheie, la 2 Octomvrie 1569, un tratat cu Polonia prin care Bogdan făgădui, sub jurământ, credință regelui și ajutor, în toate împrejurările, chiar când va fi chemat de hatmanii regali; se obligă de asemenea să nu întreprindă nimic fără aprobarea suzeranului său. Era o infeodare completă, așa cum nu se mai întâmplase până acum. Se adăogară și relațiile de rudenie: pe una din surorile sale o căsători după nobilul Gaspar Paniewski, pe o a doua o făgădui lui Cristofor Zborovski; el însuși voia să ia de soție o poloneză: la început pe fiica lui Ioan Tarlo, stegarul orașului Liov, apoi pe o fiică a lui Constantin de Ostrog, în cele din urmă pe o fiică a cancelarului Dembinski. După moartea mamei sale, întâmplate la 12 Noemvrie 1570, Bogdan se înconjură de tineri poloni, tovarăși de petreceri; îi plăcea în special jocul la halca: acesta consta în a arunca, din fuga calului, o suliță printr'un cerc de fier. În același timp, începu să nu mai ție seamă de părerile sfetnicilor în vârstă. Treptat, treptat, boierii se îndepărtară de tânărul domn și începură a se gândi la o schimbare. Ii

supăra și risipa și luxul nehibzuit a lui Bogdan care asvârlea banii vistieriei, punând, de pildă, să se facă șine de argint aurit la roțile rădvanului său. Așa se explică de ce mai mulți dregători, și între ei și fostul episcop Gavril logofătul, trimiseră o pără la Constantinopol și de ce Turcii, bucuroși că-și pot umple din nou buzunarele, o ascultară. Fiul lui Lăpușneanu fu mazilit iar domnia dată lui Ioan Vodă care stătuse câțeva vreme în surghiun la Rhodos și care izbutise a-și face puternice legături la Poartă. Lui Bogdan i se întâmplase tocmai în acest timp un lucru neplăcut: pe când trecuse în vizită peste hotar, să-și vadă logodnica, fusese atacat, rănit și prins de Cristofor Zborovski, nobilul polon căruia îi făgăduise la început pe sora sa de soție dar pe care apoi îl îndepărtase. Numai după ce se obligă să plătească drept răscumpărare 6.000 de galbeni, garantați și de cumnatu-său Paniewski, își recăpătă libertatea. Între timp însă, Ioan Vodă — căruia istoricii noștri — influențați de povestirea părtinitoare a cronicii, îi spun « cel Cumplit », dar căruia noi îi zicem, pentru faptele sale, cel Viteaz — intrase în țară și ocupase atât Iași cât și Suceava. Bogdan, ajutat de o oaste polonă de vreo 2.000 de oameni, încercă în zadar să-și recapete tronul. El înaintă de-a-lungul Prutului până aproape de Iași; față de superioritatea numerică a adversarului însă, fu obligat să se întoarcă și trecu Nistrul îndărăt, pe la Hotin. Nereușind cu Polonia, Bogdan se duse la Moscova ca să ceară ajutor de acolo. Nu-l putu obține și rămase, bolnav de ochi ca și tată-său, în acele locuri depărtate unde și muri. Soția lui Bogdan a fost o principesă rusă.

Ioan Vodă Viteazul era fiu nelegitim al lui Ștefăniță, deci strănepot lui Ștefan cel Mare. Fiindcă mamă-sa fusese armeană, i se mai spunea și Armeanul, după cum lui Petru i se spusese Rareș, iar lui Alexandru, Lăpușneanu. De o statură uriașă, foarte puternic — în bătălia dela Cahul a tras singur un tun după el — având darul vorbirii convingătoare, era iubit nu numai de soldați care-i admirau îndrăzneala și vitejia, dar și de popor care vedea în el un apărător. Boierii însă și clerul nu l-au înțeles și nu l-au sprijinit; de aceea și portretul pe care i-l fac în cronică țării, unde e înfățișat, în chip vădit exagerat, ca un « călcător de lege » și un tiran, de aceea și scuzarea celor cari l-au trădat în chip mârșav. În tinerețe, Ioan Vodă stătuse câțeva

vreme prin Polonia, apoi în Crimeia, la hanul tătareșc, după aceea trecuse pe la curtea împăratului german și, în cele din urmă, ajunsese acolo unde se putea obține tronul țărilor noastre, adică la Constantinopol. În timpul celei de a doua domnii a lui Lăpușneanu, fusese exilat în insula Rhodos. Făcând negoț cu pietre scumpe, izbuti să strângă o avere considerabilă și să-și facă și legături printre puternicii Porți și în haremurii: Cu ajutorul banilor — a cheltuit 220.000 de galbeni — și prin susținătorii pe care-i avea, reuși Ioan Vodă să fie numit domn al Moldovei, după mazitarea lui Bogdan. Când acesta din urmă, neîndrăznind să se măsoare cu oștile adversarului său, trecu Nistrul îndărăt, Hotinul rămase în stăpânirea Polonilor. O pradă în Pocuția, pe care Ioan Vodă o revendica împreună cu averile lui Tomșa, cel tăiat la Liov, socotind-o drept « ocina » sa, făcu pe nobilii șleahțici să vadă că în Moldova era acum un altfel de stăpânitor. Urmă deci o înțelegere și Hotinul fu restituit (1572, înainte de 14 August).

S'a făcut mult caz de faptul că boierului Ionașco Zbieerea, mare vornic al țării de jos, i s'a tăiat capul, din porunca domnului, chiar în ziua de Paști. Dar cronica a omis să spună că Ionașco era « hiclean », că ținea cu fostul domn, în timp ce armata polonă a acestuia intrase în țară. Se putea tăia capul, după nomocanoane, chiar în această zi de mare sărbătoare, celor cari profanau mormintele sau răpeau fetele; de ce ar fi constituit un fapt extraordinar, aceeași pedeapsă, într'o asemenea zi, pentru crima de înaltă trădare? Și celelalte execuții ordonate de Ioan Vodă trebuie să aibă o justificare; din sadism nu erau făcute și domnul nu avea interes să-și ridice boierimea și clerul împotriva. Foarte probabil că unii din cei uciși fuseseră tovarășii lui Ionașco Zbieea; restul se vor fi făcut vinovați de alte crime. Despre Veveriță, de pildă, știm precis, dintr'o scrisoare adresată Bistrițenilor la 30 Iulie 1527, că fiind « copil de casă », fugise dela curte, împreună cu mai mulți tovarășii, făcând domnului « o mare pagubă ». Nu-i de mirare că, odată prins, a trebuit să plătească cu vieața — cum plăteau obișnuit furii sau hiclenii în vremea aceea — vina sa. Despre Tofan, fostul mitropolit, știm dintr'o scrisoare datată 24 Mai — anul lipsește — că el fugise, împreună cu trei călugări, luând cu sine « multă avuție, ughi de aur și alți bani mulți ». În genere, s'a exagerat « cruzimea » domnilor noștri din veacul

al XVI-lea, atât în Moldova cât și în Țara Românească. De multe ori, nu se putea altfel: boierimea, bogată, numeroasă și puternică ajunsese, de fapt, neguvernabilă; veșnic intrigând sau chiar ridicându-se cu armele împotriva stăpânului legiuit, erau necesare actele de represiune. Și chiar așa, tot nu se învăța minte. Nu-i de mirare deci că atâția domni au fost obligați să taie boieri.

Dar dacă a fost aspru cu pătura de sus, Ioan Vodă a arătat în schimb o deosebită atenție celei de jos, mulțimii necăjite. Pentru ea, pentru negoțul ei mărunț, a bătut în 1573 moneda de aramă care poartă pe avers chipul voevodului, iar pe revers stema țării (vezi fig. 63). Poporul simțea că are în domn un apărător; de aceea, în lupta hotărîtoare cu Turcii, «lângă iezerul Cahului», el îi rămase credincios, în timp ce boierii trădară.

Fig. 63. — Banul de aramă bătut de Ioan Vodă Viteazul la 1573.

Luptele cu Turcii. În Februarie 1574, Turcii trimit lui Ioan Vodă ordin să dubleze cifra haraciului, dacă vrea să-și păstreze tronul. Se ivise la Constantinopol un pretendent, Petru, fiu al lui Mircea pretendentul

din 1511, și frate cu domnul din Țara Românească, Alexandru: el oferea 80.000 de galbeni în loc de 40.000 cât fusese până atunci și Sultanul găsea că e logic să-i ceară și lui Ioan tot atâta. Acesta însă refuză. Scriitorul polon Gorecki povestește că înainte de a lua o hotărîre, domnul convocase pe toți membrii divanului și le arătase situația. Le spusese să aleagă între plata haraciului — doit — după care ar fi urmat cu siguranță alte cereri — și lupta împotriva păgânului; adăogase că, personal, n'are interes, deoarece el nu plătește suma cerută, dar că îl doare inima de țară. Le făgăduise apoi să lupte, cu prețul vieții și-i asigurase că — împreună fiind — vor izbândi. «Așa Ion Vodă umplând pre toți cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor peri toți» și jurară credință pe Sfânta Evanghelie. În acest ceas greu, domnul Moldovei nu se putea bizui pe vreun ajutor nici din partea Polonilor, nici din partea Ardelenilor, deoarece și unii și ceilalți erau în bune raporturi cu Turcii. Numai la

Cazacii Zaporojeni — la acea populație amestecată, de dincolo de «pragurile» sau cataractele Niprului (za porojie), dornică de pradă, — găsi chemarea lui Ioan Vodă răsunet. O ceată de 1.200 de Cazaci, sub comanda hatmanului Svierceveski, se înfățișă la Iași; sosirea lor fu sărbătorită printr'un mare ospăț, în ziua de

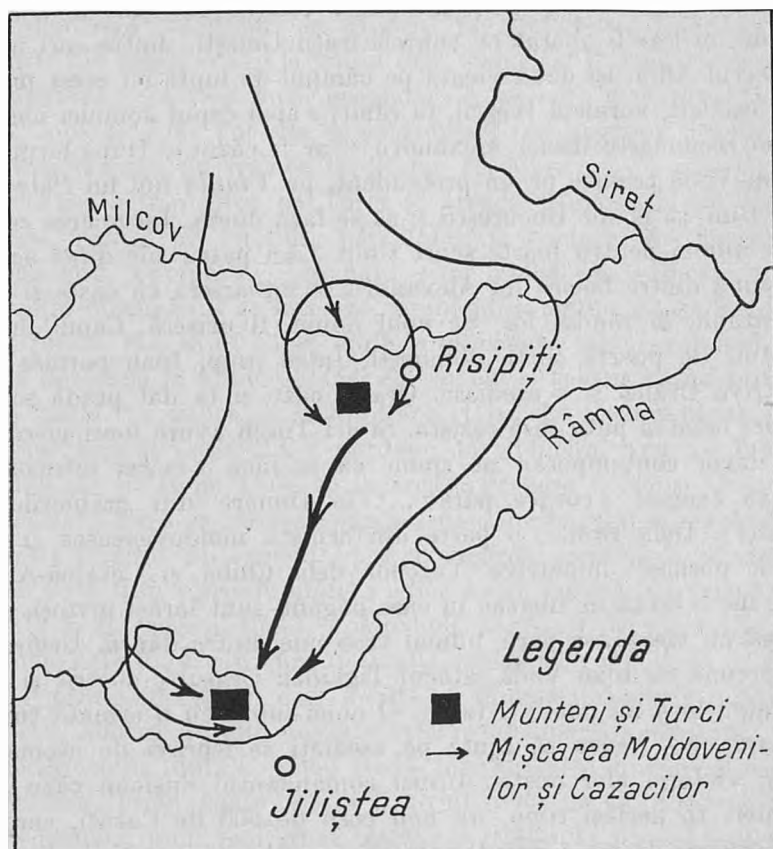

Fig. 64. — Lupta dela Jiliște (1574).

21 Martie. Leafa li se plătea nu lunar, ci la intervale mai mici, uneori zilnic. Războiul începu îndată după aceea; pretendentul Petru, împreună cu frate-său Alexandru și cu o oaste turcească și muntenească, se îndreptă spre Moldova (Aprilie 1574). Aproape de satul *Jiliște* — cătunul Ziliște de astăzi, dependent de comuna Slobozia-Ciorăști — pe Râmna, la Sud-Est de Focșani, fură sur-

prinși însă de un atac fulgerător al lui Ioan Vodă care izbutise prin avantgarda sa, comandată de vornicul Dumbravă, să ucidă sau să prindă întreaga strajă a adversarului (vezi fig. 64). Lupta, începută în zorii zilei, se sfârși printr'o cumplită înfrângere a celor doi frați: Petru abia scăpă cu fuga la Brăila, iar Alexandru la orașul de Floci, la gura Ialomiței. Ultimul a fost chiar în primejdie de moarte. Și de nu l-ar fi apărat cu sulțile frații Golești, dintre cari unul, clucerul Albu, își dădu vieța pe câmpul de luptă ou acest prilej, iar celălalt, vornicul Ivașcu, fu rănit, « apoi capul domniei mele — cum recunoaște însuși Alexandru — ar fi căzut ». După biruință, Ioan Vodă trimise pe un pretendent, pe *Vintilă* fiul lui Pătrașcu cel Bun, să ocupe Bucureștii și să se facă domn. Incercarea reuși, dar numai pentru foarte scurt timp. Căci patru zile după aceea, o sumă dintre boierii lui Alexandru se întoarseră cu oaste și surprinzând, la rândul lor, pe noul domn, îl uciseră. Capul lui fu ținut de poarta curții domnești. Intre timp, Ioan pornise împotriva Brăilei și o asediase. Orașul căzu și fu dat pradă soldaților; cetatea putu însă rezista. Și aci Turcii avură mari pierderi; un izvor contemporan ne spune că se făcu « măcel înfricoșat » și că sângele « curgea pârâu . . . în Dunăre din grămezile de morți ». Dela Brăila, o parte din armata moldovenească și Cazacii pornesc împotriva Turcilor dela Chilia și Cetatea-Albă; are loc o luptă în Bugeac în care păgânii sunt iarăși învinși, scăpând cu vieță, se pare, numai vreo mie dintre dânșii. Urmează, împreună cu Ioan Vodă, atacul Tighinei. Orașul e cucerit și ars, cetatea însă nu poate fi luată. O nouă luptă cu o armată turco-tătară care venea să ajute pe asediați se isprăvi de asemenea prin victoria alor noștri. Insuși comandantul dușman căzu prizonier. In același timp, un nou corp de 600 de Cazaci, care se adăogaseră la cei 1.200 dela început, scoboriră în șăicile lor iuți Nistrul și atacară Cetatea Albă. Ca și la Tighina, orașul fu ars și prădat, citadela însă rezistă.

Victoriile lui Ioan Vodă Viteazul avură un mare răsunet la Constantinopol. Sultanul Selim, inspăimântat la gândul că ar putea să piardă nu numai Țările Românești dar și ținuturile din dreapta Dunării, dădu poruncă să se trimită împotriva îndrăznețului ghiaur o mare armată. La corpurile sangeacilor dunăreni se adăogiră ostașii domnului muntean și Tătarii lui Adel-Ghirai.

Cât însumau toate aceste forțe la un loc nu se poate preciza; în orice caz, ele erau mult superioare celor moldovenești care nu depășeau 30.000 de oameni, «fără prostime și adunătură», cum spune cronică. După luptele din Bugeac și dela Tighina, Ioan Vodă își așezase tabăra la Huși, de unde putea ușor să se îndrepte fie împotriva Tătarilor, la Nistru, fie împotriva Turcilor, la cetățile din miazăzi sau la vadul dela Oblucița. Răzeșii își cerură și căpătără voie să-și vază gospodăriile, pe care le părăsiseră de două luni de zile. Tot așa se întâmplase, cu aproape o sută de ani mai înainte, pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Pentru a împiedica pe Turci să treacă Dunărea, Ioan Vodă trimise înainte pe Ieremia, pârcălabul și portarul de Suceava; acesta însă, cumpărat — se pare — cu 30.000 de galbeni, nu-și îndeplini misiunea și se întoarse, spunând domnului că ar fi ajuns prea târziu. Mai mult chiar, dădu și informații false, evaluând armata dușmană la numai 30.000 de oameni și aceștia ostași proști. Ioan porni, în sunet de trâmbițe și tobe, în întâmpinarea lor. «Lângă iezarul Cahulului», aproape de Oblucița, avu loc lupta, în ziua de 10 Iunie 1574. O încercare pe care o făcuse domnul în prealabil de a se informa exact asupra numărului și dispoziției armatei turcești nu reușise; deși avangarda acesteia fu învinsă, nu se putu însă «prinde limbă» adică nu se putură lua prizonieri spre a fi interogați. Când Moldovenii, îngrijați de svonorile ce umblau, întrebă câți sunt de mulți dușmanii, Ioan Vodă le răspunse printr'un cuvânt care merită să rămână în istoria militară a lumii, alături de alte cuvinte celebre ale marilor căpitani: «fi vom socoti în luptă». Și cu toată inferioritatea numerică a armatei sale, eroul poate tot ar fi biruit, dacă nu se producea o a doua trădare, mult mai gravă decât cea dintâi. În ajunul luptei, o parte dintre boieri, în frunte cu cei doi vornici mari, Murgul și Bilăi, trecură în tabăra turcească și se închină lui Petru, cel care cu puțin mai înainte abia scăpase cu fuga la Brăila. Acești ticăloși nu erau însă decât avangarda trădătorilor. A doua zi, în momentul când se dete semnalul atacului, boierimea moldovenească în frunte cu Eremia pârcălabul, plecă steagurile și punând cușmele în vârful sulitelor și săbiilor, trecu și ea de partea dușmanului. Turcii o puseră însă în prima linie de bătaie, așa încât ea primi în plin încărcătura numeroaselor tunuri ale lui Ioan

Vodă (erau 140 de toate!) și suferi pierderi însemnate. Primul atac al dușmanului nu reuși. Un al doilea avu același rezultat. « Și multă moarte s'au făcut între âmbe părțile, că nu era a călca pre pământ, ci pre trupuri de om. Și așa mai apoi de aproape se bătea, că și mânuile le obosise, și armele-și scăpa . . . ». Urmă un scurt răgaz, în care și Moldovenii și Turcii se traseră « dinapoia pușcilor » adică a tunurilor « să se odihnească puținel ». Atunci însă se porni o ploaie mare care fu nenorocirea alor noștri, căci le udă praful de pușcă. Lipsiți de sprijinul atât de eficace până în acel moment al artileriei, atacați pentru a treia oară de Turci, loviți în coastă de oastea odihnită a Tătarilor, Moldovenii se putură totuși retrage în ordine, după ce, în frunte cu Ioan Vodă însuși, dădură mai întâi un contra-atac fulgerător, în care prinseră — pentru a le face îndată inutilizabile — 60 de tunuri ale dușmanului. La satul *Roșcani*, pe vârful unui deal, își așează voevodul tabăra, întărind-o bine din toate părțile cu șanțuri și cu care. Fu însă înconjurat de marea mulțime a Turcilor care căutară la început să ia poziția cu asalt. Toate încercările dădură greș; un alt dușman însă — mult mai grozav: *setea* — nu putu fi învins. Doar roua, culeasă pe bucăți de pânză, umezea buzele soldaților. Văzând sfârșitul care-i aștepta, Ioan Vodă se hotărî să se predea. Ahmed-Pașa, comandantul turc, jură de șapte ori pe Coran iar Petru de șapte ori pe Evanghelie că vor lăsa pe cei asediați — Moldoveni și Cazaci — să plece liberi la casele lor și că vor duce pe Ioan, viu nevătămat, în fața Sultanului. După ce dăruî Cazacilor lucrurile de preț ce avea și-și luă rămas bun dela ai săi, voevodul se duse în cortul căpeteniei turcești; aci însă, cu toată garanția jurămintelor, fu străpuns cu sabia în mod mișelesc de capigiul — sau marele ușer — împărătesc Cigalazade, un italian renegat; i se tăie apoi capul, iar trupul, legat de cozile a două cămile, fu rupt în bucăți. Veni după aceea rândul ostașilor săi; Cazacii pieriră până la unul, nu însă fără să-și fi vândut scump vieața. Pe deasupra, se îngădui Tătarilor să prade « de n'au fost niciodată mai mare pustietate în țară decât atuncea »; după șapte decenii, erau încă multe sate pustii între Prut și Nistru. Așa își isprăvi Ioan Vodă cel Viteaz scurta sa domnie; el a căzut victimă trădării a lor săi, așa cum vor cădea mai târziu Horia, Cloșca și Crișan. Frumosul său cap a fost țintuit de poarta Curții domnești din

București, alături de acela al lui Vintilă; bucățile trupului său nu știm unde au fost îngropate.

Lui Ioan Vodă i se datorește *prima secularizare* a averilor mănăstirești; un document din 1599, Martie 30, ne spune limpede: «când a luat Ioan voevod toate satele mănăstirilor». Alte detalii nu cunoaștem până acum asupra acestei măsuri cu adevărat revoluționare și care i-a adus nu puțină dușmănie din partea clerului.

Căsătorit că *Mărica*, fiica pârcălabului Lupea Hurul, eroul a avut un fiu cu numele *Petru*, care apare în câteva documente, la începutul listei de martori. O scrisoare din 13 Iunie 1574 a trimisului venețian Girolamo Lippomano, ne dă știrea că soția lui Ion Vodă era «rudă de aproape» («stretto parente») cu Țarul din Moscova; nu știm însă ce temei se poate pune pe această informație. Un alt fiu, nelegitim — cu o Săsoaică — va ajunge, în 1591—1592, domn al Țării Românești: e *Ștefan Vodă Surdul*.

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan Lăpușneanu : 1. TH. HOLBAN, *Bogdan Vodă Lăpușneanu*, în *Viața Basarabiei*, XI (1942), p. 809—814.

II. Ion Vodă Viteazul : 2. B. PETRICEICU-HASDEU, *Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, ed. 2-a, București, 1894, XVIII + 256 p. in 8°; 3. N. IORGA, *Istoria armatei românești*, vol. I—II, ed. 2-a, București, 1929—1930, 383 + 255 p. in 8°; 4. SEVER ZOTTA, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 431—438; 5. MIHAI COSTĂCHESCU, *Neamul lui Oană, dvornic de Suceava, și satele lui*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 41—79; 6. AL. CIORĂNESCU, *Știri noi din domnia lui Ion Vodă cel Cumplit*, în *Rev. Ist.* XX (1934), p. 166—175; 7. C. GRECESCU, *unde a fost Jiliștea?* în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 239—240.

DECĂDEREA POLITICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL

*• Azi suntem și mâine nu suntem
după voia lui Dumnezeu și ne aflăm
în mâna Turcului și nici noi nu știm
unde vom fi până la capăt •.*

(Scrisoarea din 24 Februarie 1578
a doamnei Ecaterina, mama lui
Mihnea al II-lea, către sora ei
Marloara Vallarga).

Răstimpul de aproape cincizeci de ani care desparte suirea pe tron a lui Mircea Ciobanul de aceea a lui Mihai Viteazul, constituie — sub raportul politic — una din epocile întunecate ale istoriei Țării Românești. În relațiile cu străinătatea, domniș nu mai au nicio inițiativă, mulțumindu-se să execute ordinele ce primesc dela Poartă. În cea internă, ambițiile și patimile boierești determină o stare de turburare aproape permanentă. Intrigile și comploturile nu mai încetează; de aceea și pribegiile și execuțiile se țin lanț. Fiscalitatea se accentuează; biruri noi se pun asupra țării provocând sărăcirea păturii de mici proprietari; tot mai mulți dintre aceștia își vând pământul, sporind astfel numărul rumânilor. E o vreme de progresivă scădere; în Moldova întâlnim măcar episodul glorios al lui Ioan Vodă Viteazul; dincoace în Țara Românească, nimic. O singură domnie liniștită: a lui Pătrașcu cel Bun; un scurt răgaz, de patru ani, într'o jumătate de secol de frământări.

Mircea Ciobanul, fiu al lui Radu cel Mare, se numea astfel fiindcă, înainte de a ajunge la domnie, fusese negustor de oi (gelep) și avea el însuși turme. Numit în Ianuarie 1545, el intră în București abia la 17 Martie, în timp ce predecesorul său ia drumul fără de întors al surghiunului. O bună parte dintre boieri privesc

însă cu ochi răi pe noul domn. Chiar dela început — cronica ne spune *două săptămâni* după ce se instalase — Mircea lovește greu pe intriganți: cinci boieri mari și alții mai mici sunt decapitați, iar averile lor confiscate. O seamă fug la Brașov, ceea ce face pe domn să năvălească, în Iulie, în Țara Bârsei. În Noemvrie 1547, o altă răzmeriță provocată de *Vintilă*, marele vornic; nici aceasta nu izbutește. Ginerile lui Mircea, *Barbu vornicul*, care fusese, se vede, amestecat și el în complot, fuge peste munți. În urma reclamației făcute la Poartă de către domn, e însă extrădat și plătește și el cu capul marea vină a « hicieniei » (Aprilie 1548). Peste câteva luni numai, în August, pribegii din Ardeal, la care se adăogaseră și ceva Secui și Sași, năvălesc « pre gura Praovei » (Prahova!), aducând cu ei un domnișor, un « novus erectus Wayvoda ». Lupta are loc la *Periș* și se termină prin biruința lui Mircea. În urma acestei înfrângerii, pierе Teodosie, marele ban, și Udriște, marele vistier. O nouă încercare cu un nou pretendent, « Radu Vodă, ce i-au zis Ilie », se face de pribegi în 1552; de data aceasta ei sunt învingători. Bătut la *Mănești* (16 Noemvrie), Mircea trebuie să se retragă; în ajunul luptei, el tăiasе pe boierii cari aveau legături cu năvălitorii. Tronul rămâne lui Radu care-l păstrează până în primăvara anului următor. La 11 Mai 1553, acest efemer voevod era din nou în Țara Bârsei; deși repurtase o biruință împotriva armatei turco-tătare care aducea pe Mircea spre a-l reinstala, nu putuse totuși să se menție și trecuse îndărăt munții.

În ce privește relațiile cu vecinii, trebuie să însemnăm expediția din 1550, făcută în urma unui ordin al Sultanului, în Ardeal, împotriva lui George Martinuzzi, care deși ministru al reginii Isabella, urmărea totuși îndepărtarea dinastiei Szapolyay și supunerea țării față de Austriaci. Se pare că trupele lui Mircea ca și acelea ale domnului Moldovei, care fusese și el obligat să-și trimită oștile peste munți, n'au luptat cum trebuie; unii spun că ar fi fost chiar o înțelegere cu Martinuzzi; acesta din urmă se laudă că a luat Muntenilor cinci mii de cai și trei steaguri.

Probabil că Turcii n'au fost mulțumiți de această expediție; se adăogau apoi continuele turburări provocate de pretendenți și de boieri; Radu Ilie mai făcuse o încercare, neizbutită, în August 1553; vor mai fi fost și alte pricini, destul că, la 28 Fevruarie

1554, Sultanul semna ordinul de mazilire al lui Mircea; în Martie acesta e scos din scaun, trimis la Constantinopol și de acolo surghiunit « tocmai în Etiopia », averea fiindu-i, în prealabil, confiscată.

Pătrașcu cel Bun. În locul lui, vine domn un fiu al lui Radu Paisie, anume *Pătrașcu*. Era o fire blândă, îngăduitoare. « Au domnit bine țara — spune cronica — și boierii fără vrăjbi, fără morți, fără prăzi, precum tuturor place; pentru aceea și Bun l-au numit, pentru bunătățile lui ce avea ».

El face în 1556, tot în urma unui ordin turcesc, o expediție în Ardeal pentru a restabili în scaun pe Ioan-Sigismund care trebuise să se retragă, împreună cu mama sa, regina Isabella, în Polonia. Trupele muntene, în număr de 14.000 trec munții, în două rânduri: o parte în Mai, alta în Iulie, iar vornicul Socol, omul de încredere al voevodului, merge la Liov și aduce pe regină. La 28 Octomvrie, Pătrașcu însuși era în Cluj, bucuros că îndeplinise însărcinarea primită. La această expediție a cooperat și domnul Moldovei, Alexandru Lăpușeanu.

În anul următor, cum treburile în Ardeal nu se liniștiseră încă, fu nevoie de o nouă expediție. De data aceasta, Pătrașcu nu mai putu însoți osatea: el era bolnav — se dusese încă din Mai la Râmnic, pentru aer — și se căuta cu un medic trimis de Sibieni. La 26 Dechemvrie 1557, se produse decesul. Spun unii că moartea lui Pătrașcu n'ar fi fost naturală și că voevodul ar fi pierit otrăvit de către *vornicul Socol* care avea el însuși gânduri de domnie. Lucrul nu e dovedit; cert este numai că Socol, văzând că nu se poate împotrivi lui Mircea Ciobanul, căruia Turcii îi dăduseră din nou domnia, trece în Ardeal luând cu el visteria defunctului: 400.000 de ducați.

Pătrașcu a fost căsătorit cu *Voica*, din neamul boierilor dela Slătioare. A avut o fiică *Maria*, căsătorită în Februarie 1555, și trei fii: *Petru*, căruia i s'a zis mai târziu Cercel, viitorul domn, *Vintilă*, care a ocupat, numai pentru patru zile, tronul, în 1574, și *Petrașcu* zis din Cipru, care n'a domnit. După moartea soțului ei, *Voica* trece în Ardeal; în 1558 o găsim la Sebeș. În ce privește ascendența lui *Mihai Viteazul*, vezi mai departe, p. 259.

Pătrașcu a fost îngropat la mănăstirea Dealul. Pe piatra sa de mormânt se citește următoarea inscripție: « A răposat întru

Christos Dumnezeu, credinciosul Ioan Petrașcu, Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul lui Io Radul Voevod, și a murit în luna lui Dechemvrie a 26-a zi, în anul 7066 (1557) ». E ctitorul bisericii Sf. Paraschiva din Râmnicul Vâlcei, pe care a zidit-o « din temelie ».

Mircea Ciobanul a doua oară. Cea de a doua domnie a lui Mircea Ciobanul începe printr'un act sângeros. O sumă dintre boieri, auzind de venirea lui, pribegiseră la Brașov; alții însă îl recunoscuseră. Domnul convocă la curte, în Fevruarie 1558, o adunare la care luară parte, în afară de boieri, și înalții ierarhi și mai mulți dintre egumenii mănăstirilor. La un semnal al lui Mircea, garda turcească intră cu săbiile în adunare și ucise pe toți participanții, vreo 200. Motivul acestei execuții în masă nu ne e cunoscut. Că ea s'ar datori exclusiv cruzimii domnului pentru care — așa cum s'a afirmat — « tăierea inutilă a capetelor era . . . o distracție de o ordine superioară », ni se pare greu de admis. Bănuim mai de grabă că este în legătură cu împrejurările în care Mircea fusese mazilit, cu vreo « violenție » a boierilor sau cu vreo plângere a lor la Poartă. Neputând să-i pedepsească atunci, domnul se răzbuna acum, fiind sigur că Turcii cari tocmai îi reînvoiseră încrederea, n'au să i-o ia în nume de rău. Și pe unii dintre pribegii din Ardeal îi ajunse răsbunarea lui Mircea. Socol, fostul vornic al lui Pătrașcu, împreună cu Radu Vodă Ilie, cel care domnise câteva luni, în iarna 1552—1553, se duseseră la Constantinopol. Aci însă, nu numai că nu izbutiră nimic dar, în urma străruințelor venite dela București, fură exilați la Rhodos, unde însă nu mai ajunseră, pierind înecați, pe drum (Iulie 1558).

În anul următor, pribegii din Ardeal, în legătură cu unii boieri din țară, voră să năvălească pentru a înlătura pe Mircea; încercarea însă fu înăbușită dela început; nici nu se ajunse la trecerea munților.

Îndată după aceea, pe la sfârșitul lui Septemvrie, sosi la Brașov vestea neașteptată că domnul a murit; faptul era exact: decesul se produsese la 21 ale lunii, iar înmormântarea se făcuse la « biserica domnească » dela Curtea Veche, actuala biserică studențească, ctitoria sa (vezi fig. 65).

Mircea Ciobanul a fost căsătorit cu doamna *Chiajna*, fiica lui Petru Rareș; la 23 Iunie 1546, Sibienui trimiteau daruri de nuntă.

Fig. 65. — Biserica domnească dela Curtea Veche având hramul Sf. Anton (azi biserica studențească), ctitoria lui Mircea Ciobanul. E cea mai veche biserică din București.

Au avut mai mulți copii; cunoaștem pe *Petru*, zis cel Tânăr, care a urmat tatălui său în domnie, pe *Radu* și pe *Mircea*; apoi pe *Maria* sau *Marina*, a cărei căsătorie cu fratele lui Mihail Cantacuzino Șeitanoglu a alimentat bogat cronica scandalosă a timpului, pe *Stana*, pe *Anca* și pe *Dobra*. Una din aceste trei din urmă s'a măritat pe la 1552 cu Radu Socol, fiul vornicului Socol, alta a luat pe Stamatie, nepotul patriarhului Ioasaf din Constantinopol, a treia pe un boier, Barbu. O altă fiică era în 1574 în haremul sangeacului de Magnezia, Murad, viitorul Sultan.

În afară de zidirea bisericii dela Curtea Veche, mai însemnăm și darul pe care Mircea îl face, la 30 Aprilie 1551, mănăstirii Argeș. Împreună cu doamna Chiajna, el dăruiește de asemenea mănăstirii Dionisiu dela Sf. Munte un frumos tetraevanghel, ferecat în argint și aur, având pe una din scoarțe chipul său, al soției și a doi dintre copii. Petru și Stana. În timpul său, sunt amintite în documente mănăstirile *Tisău* și *Cârnu*, prin părțile Buzăului.

Petru Vodă cel Tânăr avea, la moartea tatălui său, numai doisprezece ani. A domnit deci sub tutela mamei sale Chiajna, căreia contemporanii îi mai spuneau și « Mirceoia », adică soția lui Mircea (Ciobanul). Era o femeie energică, de mare voință, aprigă față de dușmani, cultă, dar fără scrupule și lipsită complet de moralitate și de pudoare. Un fel de Caterină a noastră. Știa turcește; în exil la Alep a învățat și limba arabă. Auzind de moartea soțului ei, boierii pribegi în Ardeal trecură munții « cu puțină oaste », la începutul lui Octomvrie 1559. Ciocnirea avu loc la satul *Românești*: Mirceoia împreună cu Petru fură nevoiți să se retragă peste Dunăre. Boierii tânărului domn, rămași în Giurgiu, se întoarseră însă îndată după aceea, cu ajutor turcesc, și izbutiră să înfrângă pe pribegi la *Șerpătești*. Înainte de 5 Noemvrie, situația era restabilă. Un nou atac — peste o săptămână numai — al altor nemulțumiți, veniți, de data aceasta, din Oltenia, este și el respins: în luptă, la satul *Boian*, cade, printre alții, banul Matei din Caracal.

Sub cărmuirea efectivă a mamei sale, Petru s'a putut menține aproape nouă ani de zile, până în Iunie 1568. Pribegii, cari în urma înfrângerii dela Șerpătești, trecuseră îndărăt în Ardeal, n'au mai îndrăznit să facă o nouă încercare. Din pricina lor însă, în Aprilie 1564, drumurile spre Brașov erau închise; în Septemvrie

același an, constatăm că raporturile se restabilesc și negustorii pot veni iarăși cu mărfurile lor în Țara Românească. În 1566, întâlnim pe un pretendent care-și zicea *Nicolae Basarab*, fiul lui Barbu « Nagorae » (Neagoe?). Era poate vreun fiu al lui Barbu al treilea Craiovescu, deci nepot lui Neagoe Basarab; poate să fi fost însă și vreun simplu aventurier, cu o filiație plâsmuită. Oricum ar fi, planurile lui nu reușesc: Petru își continuă domnia. Mirceaia avea legături foarte puternice la Constantinopol, atât printre dregători sau « meghistani » cât și în haremul împărătesc, fiind susținută de mama și de favoritele Sultanului. Bine înțeles, toate aceste relații costau *bani grei*; de aceea — ne spune cronica — « adaus-au Petru Vodă cu mumă-sa la bir cinci aspri », așa dar o nouă sporire a fiscalității, destul de apăsătoare și fără acest supliment. Tot pentru a-și întări situația la Constantinopol, hotărî Mirceaia să intre în legături de rudenie cu puternica familie a *Cantacuzinilor*. Conducătorul acestei familii era pe atunci Mihail Cantacuzino, un om de o bogăție fabuloasă — izbutise să-și asigure monopolul desfacerii sării — și de o dibăcie care, stărnind admirația Turcilor, îi făcuse pe aceștia să-l poreclească « *Şeitanoglu* », adică « fiul dracului ». Fratele lui Mihail ceruse pe una din fiicele Chiajnei în căsătorie și răspunsul fusese favorabil. Nunta avu loc la București; după aceea perechea porni, urmată de multe care, cuprinzând zestrea și darurile primite, spre *Anhial*, pe țărmul Mării Negre, unde era un palat al lui Şeitanoglu. Pe drum, izbucni însă un conflict între soț, care trecuse de cincizeci de ani, și soție care avea numai cincisprezece. Rezultatul fu că Mirceaia își aduse fata îndărăt acasă, împreună cu toată zestrea, ba și cu o parte din lucrurile mirelui. De aci urmă scandal, reclamație la Sultan care obligă pe doamnă să restituie lucrurile ce nu-i aparțineau și o dușmănie pe vieață și pe moarte cu Cantacuzinii. Se adeverea odată mai mult dreptatea proverbului care spune că « mai binele e dușmanul binelui ». Vrând să câștige de partea ei pe Şeitanoglu, Chiajna și-l făcuse acum cel mai aprig adversar. Intrigile au durat vreo doi ani de zile; în cele din urmă, Petru fu chemat la Poartă să aducă tributul. O asemenea chemare era întotdeauna cu primejdie, fiind urmată adeseori de exil și chiar de pierderea vieții. Tânărul domn plecă însoțit de 1.000 de boieri și slujitori; lua la el și 100.000 de

galbeni. La 31 Mai 1568 își făcu intrarea în Constantinopol; la 1 Iunie tributul era predat, a doua zi, la 2 Iunie, Petru era arestat și se trimeteau ceauși să fie adusă și Mircea. Banii nu-i putură scăpa: domnul mazil, împreună cu mama sa, trebuia să ia lungul drum al surghiunului, tocmai la *Alep*, în Siria, apoi la *Konieh*, în Asia Mică. În acest din urmă oraș surprinse moartea, la 19 August 1569, pe tânărul și bolnăviciosul Petru; nu e exclus să fi fost otrăvit. Piatra sa de mormânt se păstrează și astăzi în biserica grecească, cu hramul Schimbării la Față, din *Konieh*. Mircea rămasese încă mulți ani în depărtatul *Alep*; un călător german povestește că a văzut-o acolo în 1579, împreună cu copiii ei. Șeitanoglu triumfase; dar peste câțiva ani, numeroșii dușmani pe cari și-i făcuse, prin intrigile și mai ales prin exacțiunile sale, îl învinseseră la rândul lor. La începutul lui Martie 1578, Sultanul iritat de continuile reclamații — între ele erau și acelea ale hanului tătăresc, — dădu poruncă să fie spânzurat; și într'adevăr, Mihail Cantacuzino pieri de această moarte rușinoasă, iar averea i se vându la mezat. Chiajna era răzbutată; tronul Țării Românești rămase însă pierdut pentru totdeauna.

Petru cel Tânăr s'a căsătorit la 22 August 1563 cu *Elena Cherepovici*, fiica dregătorului și căpitanului Nicolae Cherepovici din Ardeal, sârb de origine. Căsnicia nu dură însă, probabil și din cauza aprigei soacre care era Chiajna. La 22 Ianuarie 1564, așadar numai după cinci luni, tânăra doamnă se întorcea îndărăt, trecând prin Brașov; în Mai 1566, ea părăsea definitiv Țara Românească; avea la această dată și o fiică, pe *Tudorița*.

Petru cel Tânăr a făcut mănăstirea « dela podul Colentinei » lângă București, numită mai târziu *Plumbuita*, a zugrăvit biserica dela Curtea Veche, unde era îngropat tatăl său și biserica cea mare a mănăstirii Snagovul. S'a interesat și de mănăstirea Argeș, dăruindu-i satul Flămânzeștii. În timpul lui, în 1563, e amintită în documente mănăstirea *Poduri* (poate Podeni, în județul Prahova).

Alexandru al II-lea, numit de Turci domn, după mazilirea lui Petru, era fiul lui Mircea, pretendentul din 1511, deci nepot lui Mihnea cel Rău (1508—1510) și frate cu Petru Șchiopul. Cu privire la felul cum și-a petrecut timpul înainte de a ajunge în scaun, aflăm date interesante din inscripția unei fântâni ridicată în 1571. « Io Alexandru Voevod — spune el în acea inscripție —

care am fost din tinerețe în pribegie în Țara Arăpească 20 de ani și în Halep 14 ani în surgun, cu multe lacrimi și suspine, până ce mi-a dat Domnul Dumnezeu scaunul Domniei Mele ». Primit în audiență de Sultan la 14 Iunie 1568, el intră în București în ziua de 3 Iulie. La vreo două luni după aceea, se formează o conspirație a boierilor, puși la cale probabil de emisarii Chiajnei; Alexandru prinde de veste însă și dă pe o seamă dintre ei pe mâna călăului. Au pierit atunci « Radul logofătul den Drăgoești și Mihnia din Bădeni, feciorul lui Udriște vistier și Tudor dela Bucov și Vladul Caplii și Pătrașco și Calotă și Stan fecior Drăgulețului și Radul stolnic den Boldești și Radul lui Socol Vornicul și . . . alții ». A urmat un răstimp de liniște, până în 1574 când Ioan Vodă cel Viteaz din Moldova, răscolându-se împotriva Turcilor, Sultanul numește domn în locul lui pe Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru, acesta din urmă primind ordin să-l înscăuneze. Cei doi frați sunt însă bătuți magistral la *Jiliște*, lângă Focșani și abia pot scăpa cu fuga (vezi mai sus, p. 212). Domnul Țării Românești era să-și piardă chiar vieța dacă n'ar fi fost apărat de frații Golești, dintre care unul, Albu clucerul, este ucis în luptă, iar celălalt, Ivașcu vornicul, e rănit. Invingătorul trimite pe *Vintilă*, unul din fiii lui Pătrașcu cel Bun, să ocupe Bucureștii și să fie domn în locul lui Alexandru. Incercarea izbutește, dar patru zile numai după aceea, boierii lui Alexandru se întorc pe neașteptate șiucid pe noul voevod. În afară de războiul din 1574, domnia lui Alexandru a mai înregistrat și o altă încercare, de altă natură, a unui pretendent numit *Oprea Găină Voevod*. Fiind la Constantinopol, acesta făcuse pe Turci, prin ce mijloace și în ce împrejurări nu știm, să-l numească domn al Țării Românești. Alexandru, informat la timp, izbutește însă să obțină anularea numirii și confiscă toate bunurile îndrăznețului pretendent. Dacă acest curios *Oprea Găină Voevod* a plătit și cu capul încercarea sa, nu știm, după cum nu știm nici anul când ea a avut loc. S'ar putea însă ca să fie în legătură cu reclamațiile sau pările făcute de boieri la Poartă împotriva lui Alexandru, în două rânduri. Prima dată, în Iulie 1576, vin la Constantinopol 70—80 de boieri, dar nu li se dă crezare, dimpotrivă, sunt « bastonați »; a doua oară, în Septemvrie, n'au mai mult succes; ba încă, în urma intervenției și darurilor trimise de domn, unii dintre ei sunt

trimiși la galere, o pedeapsă din cele mai grele. Ancheta, făcută de formă, dădu dreptate lui Alexandru.

Sub raportul intern se constată o nouă sporire a fiscalității. După războiul din 1574, după ce Vintilă e ucis, Alexandru introduce un nou impozit « ce i-au zis oae seacă ». El se lua — potrivit numelui — pentru oile sterpe, celelalte fiind supuse oieritului.

Fig. 66. — Pecete de aur (« chrisovul ») dela « Io Petru Voevod », atârnată de un document dat mănăstirii cu hramul Schimbării la Față de la Muntele Sinai. Se pare că Voevodul e Petru cel Tânăr.

O deosebită atenție a acordat acest voevod vieții bisericești. A zidit mănăstirea cu hramul *Sf. Troiță* « din jos de București », pe care mai târziu nepotul său Radu Mihnea a refăcut-o din temelie și care astăzi, aflându-se în însuși cuprinsul orașului, se numește după acest al doilea ctitor: mănăstirea Radu-Vodă. A ajutat lăcașurile dela Sfântul Munte: mănăstirii *Simopetra* i-a

dăruit două moșii, Scurteștii și Dragomireștii; mănăstirii *Xenofo*n i-a dat ajutoare în bani, în două rânduri; mănăstirii *Dohiariu*, i-a răscumpărat mai multe lucruri ce fiseseră înstrăinate; în sfârșit, mănăstirii *Xeropotam*, i-a închinat ca metoh mănăstirea dela podul Colentinei, cu toate averile ei. A ajutat de asemenea mănăstirea cu hramul *Schimbării la Față* dela Muntele Sinai (vezi fig. 66

Fig. 67. — Verso peceții de aur a lui Petru Voevod.

și 67). Alexandru avea o reputație bine stabilită de stăpânitor evlavios; purta întotdeauna — ne spune jehuitul Antonio Possevino — un veșmânt călugăresc; cu el a și murit. În timpul lui sunt pomenite în documente mănăstirile *Aluniș* (c. 1570) și *Ciolanu* (1577), în părțile Buzăului.

Alexandru s'a căsătorit, înainte de a ajunge la domnie, cu o levantină, o greco-italiană, anume Ecaterina Salvaresso din Pera.

Era o femeie cultă: ni s'a păstrat corespondența ei cu soru-sa Marioara Vallarga care locuia în Veneția. Au avut un băiat, *Mihnea*, care a urmat la domnie și două fete *Elena* și *Despina*. În 1590, Ecaterina murise; fiul ei Mihnea, întărind mănăstirii cu hramul Sf. Dimitrie din Bucureștii de sus, niștre prăvălii, spune că ele « au fost cumpărate de răposata maica domniei mele doamna Ecaterina ». E ctitora bisericii din *Slătioara* (Vâlcea), refăcută apoi de doamna Elina a lui Matei Basarab.

Alexandru a murit la 25 Iulie 1577, de boală, și a fost îngropat în ctitoria sa de « din jos de București ». Cu câteva luni mai înainte, anume la 20 Februarie, încetase din viață la Constantinopol și frate-său *Miloș Vodă*. O fiică a acestuia din urmă, *Erina*, a fost soția viteazului clucer Albu Golescu; astfel înțelegem și mai bine devotamentul acestei familii boierești față de Alexandru. Mormântul Erinei se află la mănăstirea *Vieroș* (aproape de Pițești, dar în județul Mușcel), lângă acela al soțului ei. Mănăstirea e ctitoria, din 1573, a lui Ivașcu Golescu. Un an numai după ce fusese ridicată, ea primea rămășițele pământești ale lui Albu; pe piatra de mormânt, acest viteaz boier e înfățișat călare, cu mantia fluturând în vânt și cu buzduganul în mână, întocmai ca Radu dela Afumați. Iar inscripția spune: « Răposat-a jupân Albul vel clucer, să se știe, când a venit Ion Voevod cu oștirea . . . asupra capului domnului nostru Io Alexandru Voevod, când a vrut fratele domniei sale Io Petru Voevod (Petru Șchiopul!) să intre domn al Țării Moldovei cu sceptrul împăratului; *atunci toți credincioșii boieri ai domniei sale l-au lăsat pre el a pierde capul lui. Altfel n'a fost, precum singur Dumnezeu este martor, dar eu n'am uitat pâinea domniei sale, ci m'am întors față la vrăjmașii domniei sale și m'am făcut pavăză capului domniei sale și astfel m'am săvârșit*, în luna Aprilie a 24-a zi, în sfânta Miercuri și în cursul anului 7082 (1574) și am avut atunci 23 de ani ». În timpul lui Alexandru al II-lea, s'a ridicat de către Badea, marele stolnic, mănăstirea *Cobia*, în județul Dâmbovița (Iunie — Septembrie 1574).

Mihnea al II-lea Turcitul. La moartea tatălui său, Mihnea avea vreo 13 ani, așa încât a domnit sub tutela mamei sale Ecaterina. Din punct de vedere politic, e de însemnat o răsmiriță a boierilor din Mehedinți care se ridică având în fruntea lor pe un pretendent « ce i-au zis *Radu Popa* ». Lupta are loc la *Craiova* și izbânda

rămâne de partea lui Mihnea. Cronica lui Stoica Ludescu spune că s'a întâmplat aceasta în « al patrulea an » al domniei, deci în 1580—81. Pe de altă parte, un raport din Constantinopol, din 19 Fevruarie 1579, vorbește de o conspirație a boierilor în favoarea unui fiu de domn, aflător atunci la Rhodos. Se pare deci că au fost două mișcări, nu una singură așa cum s'a crezut până acum.

Sub raportul fiscal, o nouă greutate: « au adaus în țară găleata », spune cronica amintită mai sus. Sub cel bisericesc, refacerea bisericii mănăstirii dela Podul Colentinei. Intr'un hrisov din 21 Octomvrie 1585, dela începutul domniei de a doua, Mihnea Vodă arată că « după moartea răposatului părintelui domniei mele Alexandru Voevod, domnia mea și maica domniei mele, doamna Ecaterina . . . am întocmit și am întărit acest . . . metoh dela podul Colentinei. Și am zidit . . . biserica mare, prea frumoasă și am dat și am întărit-o domniea mea și maica domniei mele . . . cu toate moșiile și podobeale din biserică, cu feloane și cu multe scule ca la o mănăstire lavră, cu vii și baie nouă și cu prăvălii în orașul domniei mele Bucureștii și cu moșii și mori ».

Incepând din 1579, doamna Ecaterina și Mihnea avură de luptat — nu cu armele, ci pe teren diplomatic — cu *Petru Cercel*, fiul lui Pătrașcu cel Bun, care voia să dobândească tronul pe care stătuse părintele său. Tânăr, frumos, cult, talentat, cunoscând și scriind mai multe limbi, — a făcut și versuri în italienește — Petru ajunsese în 1579 în Franța unde domnea Henric al III-lea și ceru acestuia sprijin pentru realizarea planului său. Câștigat de însușirile fermecătorului pribeag, regele Franței dădu într'adevăr ordin ambasadorului său dela Constantinopol, ca să-i sprijine cauza pe lângă Sultan. Rezultatul fu chemarea lui Petru la Poartă. Acesta se grăbi să se prezinte: trecu prin Veneția unde, foarte bine primit și dus să viziteze Arsenalul, i se făcu un dar de o mie de ducăți; scobori pe țărmul celălalt al Adriaticei la Ragusa și ajunsese la 8 Mai 1581 la Sтамbul. Dar puternicul sprijin diplomatic pe care-l avea și darurile pe care le împărțea erau combătute de repetatele argumente sunătoare ale doamnei Ecaterina și de darurile ei și mai numeroase. Așa încât, Petru trebui să aștepte mai bine de doi ani până să-și vază visul îndeplinit. În Iunie 1583, soseau carele cu tributul Țării Românești; îndată

după aceea ieși numirea protejatului lui Henric. În același timp, porneau ceaușii să aducă pe Mihnea și pe mama sa la Poartă, de unde aveau să plece apoi în surghiun — pentru puțină vreme, e adevărat — în « Barbaria », la Tripoli, pe coasta Africei.

Fig. 68. — Pecete de aur dela Alexandru voevod al Țării Românești (1568—1577), atârnată de un document dat, după toate probabilitățile, mânăstirii cu hramul Schimbării la Față dela Muntele Sinai.

Petru Cercel își făcu intrarea în București în ziua de 29 August stil vechiu, după ce stătuse mai multe zile la Adrianopol. Prima impresie fu excelentă: boierii, cărora noul domn le dădu ospete, îl primiră cu simpatie; sărăcimea, ocrotită, era pentru el. Petru avea planuri mari, din care nu se realiză decât o mică

parte. Isprăvi Mitropolia din Târgoviște, ridică un frumos palat domnesc, aduse apă în oraș pe olane dela depărtare, puse în sfârșit să se toarne tunuri de bronz, așa cum văzuse probabil, în Arsenalul din Veneția. Unul din aceste tunuri, deteriorat, a

Fig. 69. — Verso peceții de aur a lui Alexandru Voevod

ajuns până la noi și se păstrează în Muzeul Militar din București; are pe el stema țării, vulturul cu crucea în cioc și, de jur-împrejur, următoarea inscripție: « † A făcut (sub înțeles: acest tun) Io Petru voevod, fiul lui Petrașco voevod, nepotul lui Radul voevod » († сѣткорн Іо Петроу воєвод снѣ Петрашко воєвод вноука Радула воєвод.) (vezi fig. 70). Petru Cercel era un spirit larg,

voia să introducă o sumă de inovații; avea în jurul lui Francezii și Italiani, cum era de pildă secretarul *Berthier*, care îl însoțise chiar din ordinul regelui Henric al III-lea. Boierii noștri însă, spirite tradiționaliste, începură să murmure; nu voiau să fie atinse vechile obiceiuri. Se ajunsese astfel la un conflict cu domnul, în urma căruia trei mari dregători, Mihăilă vornicul, Dobromir Banul și Gonțea paharnicul, pieriră de mâna călăului

Fig. 70. — Țeava unuia din tunurile turnate de Petru Cercel. Se distinge bine marca țării cu inscripția slavă de jur împrejur; deasupra mărcii, un soldat cu un picior de lemn. (Muzeul Militar, București).

Se adăugară apoi greutățile financiare: Petru Cercel făcuse mari împrumuturi la Constantinopol și luase asupra sa și datoria predecesorului Mihnea, din care i se iertase numai 140.000 de scuzi; creditorii, veniți în țară, își cereau acum banii cu insistență. El trebui deci să sporească impozitele: «și au pus birul curții foarte mare — ne spune cronica — și au scos în țară goștină de oi». Toate acestea îi făcură o atmosferă defavorabilă la Poartă; Mihnea, din partea lui, nu înceta cu intrigile și cu dărurile masive către cei mari spre a putea obține mazilirea rivalului. În cele

din urmă, acest rezultat fu atins: Petru primi ordinul să se prezinte în fața Sultanului. Știind ce însemna un asemenea ordin, el își strânse bogățiile, patruzeci și trei de care pline, și însoțit de o mică oaste, porni, în ziua de 16 Aprilie 1585, spre Ardeal. Dar de abia trecuse munții, în Țara Bârsei, când ostașii cari mai rămăseseră pe lângă el — celorlalți le dăduse drumul — îi prădară averile, restul — peste 125.000 de galbeni — fiind confiscat de guvernatorul Ardealului. Cercel însuși este arestat lângă Mediaș și închis în cetatea dela *Hust*, în Maramureș. Aci a rămas nenorocosul voevod până în 1587, când izbuti să evadeze, scorbându-se pe o funie, și să se ducă la Roma, unde căpătă sprijinul Papei. Zăbovi apoi câtăva vreme în Nordul Italiei, la Veneția, la Mantova și Ferrara, și recâștigând bunăvoința regelui Franței, se hotărî să-și încerce din nou norocul acolo unde se puteau căpăta tronurile țărilor noastre, adică la Stambul. Sosi aici la 25 Iulie 1589, într'un moment în care domnia Munteniei era pusă tocmai în discuție.

Mihnea al II-lea a doua oară. Intr'adevăr, după mazierea lui Petru, Turcii restabiliră în scaun pe Mihnea care izbutise prin uriașele sale daruri să-și câștige bunăvoința Sultanului și a beglerbegului Greciei, demnitar cu mare influență. Spre a-și putea plăti datoriile însă, Mihnea fusese nevoit să sporească și el presiunea fiscală: «Și au adaus în țară — povestește cronica — un bir ce i-au zis *năpaste* (numele însuși e elocvent!) și pe megieși găleata de pâine și dijmă din cinci stupi un stup». Acest fapt, apoi, probabil, executarea unui mare boier, *Stanciul logofătul*, și cu siguranță, neconținutele intrigi constantinopolitane ca și nesfârșita lăcomie a meghistanilor, provoacă, în Iulie 1589, mazierea lui Mihnea. În locul lui, e numit un nepot de al său, Vlad, fiul lui Miloș, în vârstă de douăzeci de ani, care însă n'avu parte să se bucure de norocul ce căzuse asupra-i, deoarece câteva zile numai după numire îmbolnăvindându-se, sau — zice-se — otrăvit muri (6 August 1589). Mihnea sosi îndată după aceea la Poartă, se găsi în prezența lui Petru Cercel care căuta și el să obțină tronul. Dar argumentele, adică, în primul rând, sumele de bani ale acestuia din urmă, fură mai mici decât ale rivalului său. Birui prin urmare tot Mihnea și de unde venise ca mazil, porni îndărăt spre țară iarăși ca domn. Petru, pe care norocul nu-l mai ajuta,

fu închis la *Edicule*, adică la închisoarea celor șapte turnuri. Câteva luni după aceea, în Martie 1590, plătind Mihnea o nouă sumă de 60.000 de scuzi, urmă un ordin de executare. Imbarcat pe o corabie, sub pretextul că e surghiunit în insula Rhodos, frumosul și tânărul încă fiu al lui Pătrașcu fu sugrumat — un alt izvor spune decapitat — și zvârlit în mare. În urma lui rămăneau patru copii: *Dimitrie*, cel mai mare, *Marcu*, *Ioan* și *Pătrașcu*. Acesta din urmă, aflător în țară după 1620, se călugări sub numele de Parthenie și scrisese un manual de gramatică grecească, păstrat la Dresda.

Lui Petru Cercel i se datorește biserica de zid numită *Căprești* cu hramul *Intrarea în Biserică*, din Curtea de Argeș.

Mihnea își continuă domnia până în 1591. În acest an, în luna Februarie, el e mazilit fiindcă — zic unii — ar fi refuzat să plătească suma de 1.000.000 de aspri « din datoriile vechi ». Dus la Constantinopol și anunțat că va fi surghiunit la Alep, mazilul de frică să nu i se aplice și lui pe drum procedeul care fusese aplicat lui Petru Cercel, spuse Sultanului că e gata să treacă la mohamedanism. Ceremonia convertirii avu loc în seara zilei de 9 Aprilie; Mihnea căpătă numele de Mehemet-bei și sangiacatul de Nicopole.

Încă din prima domnie, în Iunie 1582, el se căsătorise cu doamna *Neaga*, fiica lui Vlaicu clucerul din Cislău. Avusese cu aceasta trei băieți: pe *Radu*, născut în 1584, pe *Alexandru cel Tânăr*, răposat înainte de 8 Februarie 1589, pe *Vlad*, amintit în documentul din 5 Mai 1591 și o fată, pe *Erina*. Dar puțină vreme după căsătorie, constatăm că Mihnea are legături și cu o altă femeie, cu *Vișa*, sora comisului Bratu. Și dela aceasta a avut mai mulți copii, între alții, pe *Radu*, viitorul domn Radu Mihnea.

Când se produce trecerea la mohamedanism, Neaga părăsește pe soțul său și își caută în cele bisericești alinarea pentru nenorocirea ce căzuse asupra-i. Încă în cursul anului 1588, ea ridicase, împreună cu Mihnea, o biserică de piatră la mănăstirea Aninoasa (astăzi *Buda*, în județul Buzău), în locul celei de lemn făcute de înaintașii ei. Probabil, tot după îndemnul ei, dăruise Mihnea la 15 Februarie 1587 mănăstirii *Vlatadon* dela Salonic, 2.500 de aspri, iar la 8 Februarie 1589 mănăstirii *Hilandar* din Sfântul Munte, un mertic anual de 15.000 de aspri, plus 400 de aspri

pentru cheltueli de drum (vezi fig. 71). Mănăstirea *Tutana* din județul Argeș a fost făcută în 1583; construcția a durat dela 9 Iulie până la 10 Septemvrie. În 1600, doamna pune să se lucreze la Sf. Munte o cruce de lemn frumos sculptată, împodobită cu aur, cu argint și cu pietre scumpe și o dăruiește mitropolitului Teofan, viitorul patriarh al Ierusalimului. Ni s'a păstrat testamentul Neagăi, din 12 Septemvrie 1614, prin care închină ctitoriei dela Aninoasa toate moșiile sale. În 1622 e arătată ca răposată; a fost îngropată în biserica dela Aninoasa; săpături făcute acolo în vremea noastră de către d-l Virgil Drăghiceanu, au dat la iveală podoabe (cercei, inele, broșe, ace de cap), de o deosebită frumusețe (vezi cap. despre *Artă*).

Vișa a stat, împreună cu copiii ei, multă vreme în Veneția. Aci

Fig. 71. — Cele două fețe ale peceții de aur aplicate de Mihnea Voievod pe un document acordat mănăstirii Hîndărar de la Muntele Athos, în ziua de 8 Februarie 1589.

a învățat viitorul Radu Mihnea carte: o știm dintr'o scrisoare pe care i-o trimite, la 4 August 1595, tată-său și în care îi spune: « am primit scrisoarea ta, scrisă cu mâna ta, și mult m'am bucurat de sănătatea

Domniei Tale și de sârguința cu care înveți literile ».

Mihnea Turcitul a murit în Octomvrie 1601.

Urmașii lui Mihnea până la Mihai Viteazul. Din Februarie 1591, când a fost mazilit Mihnea și până în Septemvrie 1593 când a fost numit Mihai Viteazul, așa dar în interval de doi ani și jumătate, Țara Românească a avut patru domni. Primul *Iliăș*, fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, nici n'a apucat să vie în București; investit în Martie 1591, și-a văzut locul luat, în cursul aceleiași luni, de *Radu*, fiul lui Mircea Ciobanul. Nici acesta însă n'a ocupat efectiv scaunul, deoarece a fost înlocuit de *Ștefan Surdul*, fiul lui Ioan Vodă cel Viteaz, care domnește din Mai 1591 până în Iunie 1592. Pe cât fusese însă de puternică personalitatea lui tată-său, pe atât e de ștearsă aceea a lui. N'avem de relevat nici un fapt deosebit. Turcii înșiși, văzându-i slăbi-

ciunea, îl înlocuiesc cu *Alexandru zis cel Rău*, fiul lui Bogdan Lăpușneanu, fostul voevod al Moldovei. Acesta obține domnia, îndatorindu-se cu sume mari de bani, sume pe care creditorii vin să și le scoată apoi din țară. Cronica oficială a lui Mihai Viteazul descrie spoliiațiunile și fărâdelegile la care se dădeau acești creditori și ele au fost, măcar în parte, reale. Intr'adevăr, chiar dacă am admite o oarecare exagerare, — să nu se uite dușmănia dintre Mihai și Alexandru — avem însă un alt izvor, o cronică de a Sașilor, care spune că acest voevod a tăiat pe boieri « ca pe vite și a domnit ca un tiran și un păgân ». Singurul fapt pozitiv din timpul stăpânirii lui este zidirea mănăstirii *Prodromul* la Muntele Sinai și înzestrarea ei cu « averi și venituri ».

BIBLIOGRAFIE

I. Mircea Ciobanul: 1. N. IORGA, *Prefața*, vol. XI din colecția de documente Hurmuzachi, București, 1900, XCVIII p. in 4°.

V. și p. 15, nr. 5; p. 235, nr. 4.

II. Pătrașcu cel Bun: 2. I. C. FILLITTI, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. in 8°.

V. și p. 235, nr. 1; p. 235, nr. 8.

III. Petru cel Tânăr: 3. A. KURZ, *Elena Cherepoviuh, soția lui Petru Șchiopul, Domnul Țării Românești, și mai în urmă al Moldaviei* (sic!), în *Magazinu istoricu pentru Dacia*, t. V., București, 1847, p. 377—383; 4. ST. NICOLAESCU, *Petru Vodă cel Tânăr și Petru Vodă Schiopul. O chestiune controversată din Istoria Românilor*, București, 1915, 34 p. in 8°; 5. N. IORGA, *Mormântul lui Petru Vodă Mircea*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 180—181; 6. N. IORGA, *Elena Cherepoviici, Doamna lui Petru Vodă Mircea al Țării Românești*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 154—157. 7. ION SACHELARESCU, *Din istoria Bucureștilor, Plumbuita*, București, 1940, 224 p. in 8°; 8. GEORGE D. FLORESCU, *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea, și câteva considerații noi cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, București, 1940, 36 p. in 8°;

IV. Alexandru al II-lea: 9. N. IORGA, *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XVIII (1895—1896), p. 1—112; 10. C. MOISIL, *Bule de aur sigilare dela Domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în *Revista Arhivelor*, I (1925), p. 249—265; 11. N. IORGA, *Piatra de mormânt a lui Alexandru Vodă Mircea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 161; 12. N. IORGA, *Biserica Doamnei Ecaterina în Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 38—39; 13. ST. NICOLAESCU, *Mănăstirea Vieroș din județul Muscel, ctitoria marilor și vițeștilor boieri din Golești*, București, 1926, 15 p. in 8°; 14. N. IORGA, *Fântâna lui Alexandru Vodă Mircea în Bul. Com. Mon.*

Ist., XXVI (1933), p. 32 (cu data dela Hristos a inscripției greșită); 15. G. POTRA, *Mănăstirea Cobia (Dâmbovița)*. *Studiu și Documente*, București, 1937, 64 p. in 8°.

V. și p. 235, nr. 4.

V. Mihnea Turcitul: 16. GR. G. TOCILESCU, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară prezentate Ministerului Cultelor și al Învățământului public*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. VIII (1888), p. 151—238; 17. N. IORGA, *Mormântul Doamnei Neaga și neamul ei*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 3, t. XII (1923), p. 189—193; 18. V. DRĂGHICEANU, *Săpăturile dela Buda, Lapoș și Tisău*, în *Bul. Com. Mom. Ist.*, XXIV (1934), p. 159—176; 19. I. C. FILITTI, *Neamul Doamnei Neaga și mănăstirea Aninoasa (azi Buda) din Buzău*, București, f. a., 19 p. in 8°; 20. N. IORGA, *Un pact de familie și o nuntă domnească în 1587*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 27—33.

V. și p. 156, nr. 5; p. 235, nr. 4 și 8.

VI. Petru Cercel: 21. HORTENSIA SCHACHMANN, *Petru Cercel, după isvoare de curând publicate sau inedite*, în *Conv. Lit.*, XXXVI (1902), p. 906—932 și 1015—1035; 22. AL. CIORĂNESCU, *Nou despre Petru Cercel, Vălenii de Munte*, 1935, 32 p. in 8°. (Extras din *Rev. Ist.* XXI); 23. P. P. PANAITESCU, *Origina lui Petre Cercel*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XIV (1936), II, p. 1042—1045; 24. C. GRECESCU, *Pătrașcu, fiul lui Petru Cercel*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939); 25. I. IONAȘCU, *Catagrafia eparhiei Argeș la 1824*, București. 1942, XVI + 120 p. in 8°.

V. și p. 206, nr. 12; p. 235, nr. 8.

VII. Urmașii lui Mihnea până la Mihai Viteazul: 26. N. IORGA, *Pretențiuni domnești în secolul al XVI-lea*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XIX (1896—1897), p. 193—275.

V. și p. 235, nr. 9.

PETRU ȘCHIOPUL

... « Boierilor le era părinte, pre
carii la cinste mare îi ținea și din
sfatul lor nu eșia ».

(Letopisețul Țării Moldovei
până la Aron Vodă).

Dacă ar fi să ne luăm după mărturia interesată a letopisețului Țării Moldovei al lui Grigore Ureche și Simeon Dascălul, atunci Petru Șchiopul a fost domnul ideal. « Blând, ca o matcă fără ac, la giudeț drept, nebețiv, necurvar, nelacom, nerăsipitoriu . . . , spre săraci milostiv, țării . . . apărătoriu . . . », într'un cuvânt « cu de toate podoabele câte trebuie unui domn de cinste . . . ». În realitate, n'a avut de loc « toate podoabele », ci numai unele din ele și nu pe cele esențiale. Laudele hiperbolice aduse de cronicar se explică însă atunci când citim, în același loc, că « boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare îi ținea și din sfatul lor nu eșia . . . ».

Pe cât au fost de aprigi înaintașii săi, Mihnea cel Rău și Vlad Țepeș, pe atât de slab și de temător s'a arătat Petru Șchiopul. Fire bolnăvicioasă, având și infirmitatea ce i-a pricinuit porecla sub care e cunoscut în istorie, acest voevod a domnit mai mult decât predecesorii săi, însă fără strălucire și mereu turburat de diferiți pretendenți la tron. O primă întrerupere a fost la sfârșitul anului 1577 când nevoiașul domn a trebuit să se retragă în fața lui *Nicoară* zis *Potcoavă*; a doua întrerupere a avut loc la începutul anului următor; a treia și cea mai lungă — aproape trei ani (1579—1582) — s'a datorit Turcilor cari l-au mazilit, punând în locul lui pe Iancu Sasul. De aceea se și vorbește, în mod obișnuit, de două domnii ale lui Petru Șchiopul, una între 1574—79, iar cealaltă de la 1528 la 1591.

Luptele cu pretendenții la tron. A ocupat tronul în condiții foarte grele. Adus de armatele străine, trebuind să îngăduie jefuirea țării — până la Roman au ars și au prădat detașamentele sau, cum se spunea atunci, *ciambulurile* tătărești — el și-a început domnia și într'un an de foamete. Lipsa era așa de mare, încât Ștefan Báthory, ales rege al Poloniei, trecând pe atunci prin Moldova, Petru Șchiopul abia i-a putut trimite în dar o pâine de secară. Poporul regreta pe Ioan Vodă Viteazul; boierii erau însă foarte mulțumiți de acest succes atît de docil care nu le ieșea din cuvânt. Față de Turci, a fost întotdeauna ascultător, trimițându-le regulat haraciul și procurându-le salahori pentru repararea cetăților dela Nistru și chiar de dincolo de Nistru. Cu Polonii și cu Ungurii a păstrat raporturi de bună vecinătate, pașnice. Domnia lui Petru Șchiopul s'ar fi putut scurge deci liniștită, dacă n'ar fi intervenit atacurile pretendenților sau « domnișorilor », sprijiniți de Cazacii cari învățaseră drumul spre Moldova. Cel dintâi dintre acești domnișori a fost un anume « *Crețul* »; încercarea lui — cu tot ajutorul dat de logofătul Bălțatul, cumnatul lui Bogdan Lăpușeanu — nu izbutește însă. Vine apoi un *Nicoară*; cronica îl cunoaște sub numele de « *Ivan, fratele Crețului* »; i se mai spunea și Potcoavă din pricină că putea frânge o potcoavă în mâni. Nici această încercare nu reușește: o știm dintr'un document cu data 7 Aprilie 1575. O altă tentativă a lui Potcoavă, în toamna lui 1577, e încununată însă de succes. Ajutat de un detașament nu prea numeros de Cazaci, el izbutește să bată pe Petru Șchiopul care e nevoit să fugă în Țara Românească. O a doua ciocnire, la *Docolina*, se termină tot în favoarea lui Potcoavă. Acesta însă, deși se înfățișase în Iași ca domn (23 Noembrie 1577) și luase și numele — evocând vremuri recente de vitejie — de Ioan Vodă, își dă seama că nu se putea menține multă vreme și de aceea părăsește de bună voie tronul, trecând peste Nistru, în Polonia. Aci, greșit sfătuit, el ajunge prizonierul regelui Ștefan Báthory și, după câteva luni de închisoare, este decapitat, în piața publică a orașului Liov, în fața unei mari mulțimi revoltate de o asemenea rușinoasă călcare a dreptului de azil. « Oameni buni, știți voi de ce mi se taie mie capul? — s'a adresat Potcoavă celor cari veniseră să asiste la execuție. — Fiindcă mi-am adăpat sabia cu sânge turcesc și mi-am pus de atâtea ori

vieța în primejdie, luptându-mă cu dușmanii voștri și ai tuturor creștinilor » (16 Aprilie 1578). Frumusețea bărbătească, statura impunătoare și curajul admirabil arătat în fața morții de acest nou Ioan Vodă, au impresionat adânc pe cei de față și puțin a lipsit să nu izbucnească o răsmiriță. Trupul a fost îngropat în biserica moldovenească — ctitoria lui Lăpușneanu — iar amintirea acestui viteaz fără noroc s'a păstrat nu numai în cronici, dar și în cântecele Cazacilor.

Petru Șchiopul revenise în Iași la 1 Ianuarie 1578; peste o lună și ceva, trebuia să plece însă din nou în fața unui alt « domnișor » *Alexandru*, frate cu Potcoavă, care trecuse Nistrul iarăși cu o ceată de Cazaci. Plecarea a fost chiar așa de precipitată, încât doamna Maria n'avu timp să-și urmeze soțul și căzu prizonieră. Nici *Alexandru* nu izbutește însă să se menție; asediat în Iași de Petru care se întorsese cu ajutor dela Munteni, dela Turci și dela Ardeleni, el face o ieșire în noaptea de 11—12 Martie și cade rănit, în mâinile adversarilor săi, « la iazerul Ciurbeștilor », lângă satul Miroslava. Trimis la Constantinopol. *Alexandru* moare pe drum din pricina rănilor primite. În cursul aceluiași an, 1578, au mai avut loc încă trei încercări de ale domnișorilor. Una, la sfârșitul lui Iulie, a lui *Petru*, fiul lui Lăpușneanu; domnul care prinsese de veste, aștepta însă, pregătit, la Soroca, așa încât turburătorii « și-au pus capetele » cu toții. A doua încercare a fost făcută de un *Constantin*, fiul lui Ioan Potcoavă; nu se ajunge la luptă, deoarece acest pretendent se predă begului de Bender, socotind că va putea obține mai ușor domnia prin Constantinopol decât cu armele. În sfârșit, la 12 Octomvrie, are loc ciocnirea cu al treilea « domnișor », tot *Constantin*, fiul lui Ștefan Lăcustă; el e înfrânt, iar tovarășii săi, Cazacii, « s'au topit toți în Nistru ».

Aceste continue turburări făcuseră impresie rea la Poartă. Petru Șchiopul se dovedea un stăpânitor slab și atrăgând, tocmai prin slăbiciunea sa, năvălirile pretendenților. Turcii se hotărâră deci să-l înlocuiască. La 21 Noemvrie 1579, ordinul de mazilire era dat; la 2 Dechemvrie, slăbănogul domn pornea din Iași spre Constantinopol.

Iancu Sasul. În locul lui era numit *Iancu Sasul*, o figură asemănătoare, în unele privințe, cu Despot Vodă. Protestant, ca și acesta din urmă, deci pentru băștinași, « eretic », el a obținut

tronul, dând — se spune — o sumă considerabilă: 120.000 de galbeni. Unul dintre creditorii principali, albanezul *Bartolomeu Brutti*, vine chiar în țară și e făcut mare postelnic, dregătorie însemnată. Iancu Vodă avea gusturi ciudate; cronica înseamnă că umbla vara « cu sanie de os ». Mai grave erau însă alte cusururi: desfrânarea și lăcomia de bani. Un nou impozit pe care-l pune: *zeciuiala din boi* provoacă o răscoală a Lăpușnenilor; aceștia își aleg ca domn pe un anume *Lungul*, punându-i numele de Ion Vodă, și pornesc asupra Iașilor. Lupta a avut loc la *Bolota* și s'a sfârșit prin înfrângerea rebelilor, căpetenia lor, noul Ion Vodă, înecându-se în Prut (1581). Dar ceea ce n'au izbutit să facă răzeșii lăpușneni, le-a reușit, pe altă cale, boierilor. Loviți, din cauza desfrânării domnești, în onoarea, iar din cauza lăcomiei, în averea lor, ei se hotărăsc să pribegească și să reclame la Poartă pe Iancu, cerând maziirea. Puternica familie a *Movileștilor* trece în Polonia, alții se duc la Munteni, unii de-a-dreptul la Constantinopol. Rezultatul e că Turcii îi iau domnia și o dau iarăși lui Petru Șchiopul. Iancu, dându-și seama că nu se poate împotrivi — țara îl ura — își ia avuțiile și încearcă să ajungă, prin Polonia, în Ungaria Superioară, la Kesmark, unde își cumpăraseră un castel. Pe drum e oprit însă din ordin, de starostele Nicolae Iazlowiecki, pus la închisoare și la 28 Septembrie 1582, decapitat, întocmai ca și Potcoavă, în piața publică a orașului Liiov. Pentru a treia oară, un rege polon călca legile ospitalității.

Iancu a fost căsătorit cu *Maria*, o greacă din insule, care mai fusese odată măritată și avea dela primul ei soț trei copii, anume: un băiat, *Filip* și două fete: *Emiliana* și *Chrisafina*. Cu cel de al doilea soț a avut pe *Alexandru*, care a trăit la Constantinopol, pe *Bogdan* și patru fete: *Elena*, *Chiajna*, *Voica* și *Despina*.

Rămășițele lui Iancu Sasul au fost îngropate în marea biserică a călugărilor bernardini din Liiov: în ajunul execuției, domnul trecuse dela protestantism la catolicism. În 1817, ele au fost strămutate însă într'unul din cimitirile dela marginea orașului.

A doua domnie a lui Petru Șchiopul. La 17/27 Octombrie 1582, Petru Șchiopul intra în Iași, primit cu bucurie, se înțelege, de boieri. Pribegii se întoarseră acasă și căpătără iar dregătorii. Brutti, fostul sprijinitor al lui Iancu, este păstrat și el de noul domn și ajunge să aibă, de pe urma slujbelor sale, un venit de

12.000 de galbeni anual. Nici de data aceasta, Petru n'are liniște. Abia apucase să se instaleze și la 27 Octomvrie năvălesc din nou Cazacii. Ei sunt întâmpinați însă la satul *Bogdănești*, pe Prut, în județul Fălciu și siliți să se predea. În loc să-i pedepsească, domnul milostiv și vrând să evite poate și noi incursiuni, oprește pe o parte din cei prinși, «carii i-au părut oameni de treabă», ca să-i slujească, iar celorlalți le dă drumul, sub jurământ. Și în anii următori, Petru e mereu cu grijă, deoarece Cazacii continuă turburările pe linia Niștrului, la Bender și la Cetatea Albă. La începutul lui Ianuarie 1587, ei năvălesc pe la Soroca, sunt însă cumplit bătuti de Părvul pârçalabul cetății. Un alt atac are loc în toamna aceluiași an, de data aceasta venind și un «domnișor» cu numele *Ivan*. Lupta are loc «din sus de Țuțora» și se termină la 26 Noemvrie, prin biruința lui Petru Șchiopul. Pretendentului i se taie nasul și e trimis la călugărie; Cazacii «mai toți răniți și pedestri» de abia izbutesc să se retragă prin păduri, cu un mare ocol și să treacă, tocmai pe la Ceremuș, hotarul.

Tot în cursul anului 1587 tronul Poloniei devine vacant, prin moartea regelui Ștefan Báthory. Probabil după îndemnul lui Brutti, Petru face demersuri ca să-l ocupe el. Făgăduiește la Constantinopol 100 de poveri de bani și *tribut*, nu izbutește însă, după cum era de așteptat. Influența lui Brutti se manifestă și în alt domeniu, anume cel religios. El caută să atragă pe domn spre catolicism și obține dela acesta o serie de măsuri și ordine în favoarea propagandei catolice. Papa trimite un număr de Iezuiți în Moldova; într'o scrisoare anterioară el felicitase pe Petru Șchiopul pentru sprijinul acordat. Nici de data aceasta însă nu se ajunsese la un rezultat apreciabil; convertiri nu se făcură, atât poporul cât și boierii și domnul rămânând tot la vechea «lege» pravoslavnică. La 24 Iunie 1577, în al treilea an al stăpânirii sale, Petru ceru Bistrițenilor să-i trimită mai mulți meșteri, 15 sau 16 sau câți vor putea, pentru construirea unei mănăstiri. E vorba de mănăstirea *Galata*, care a fost făcută mai întâi în vale și, dărâmându-se aci, nu se știe din ce pricină: probabil cutremur, s'a zidit din nou pe deal, unde se află și astăzi. Această ctitorie fu bogat înzestrată cu odoare și moșii de Petru; între altele primi satul *Văcăreștii*, confirmat la 9 Fevruarie 1591. Unele adaose și reparații a făcut voevodul și la biserica *Sf. Gheorghe*

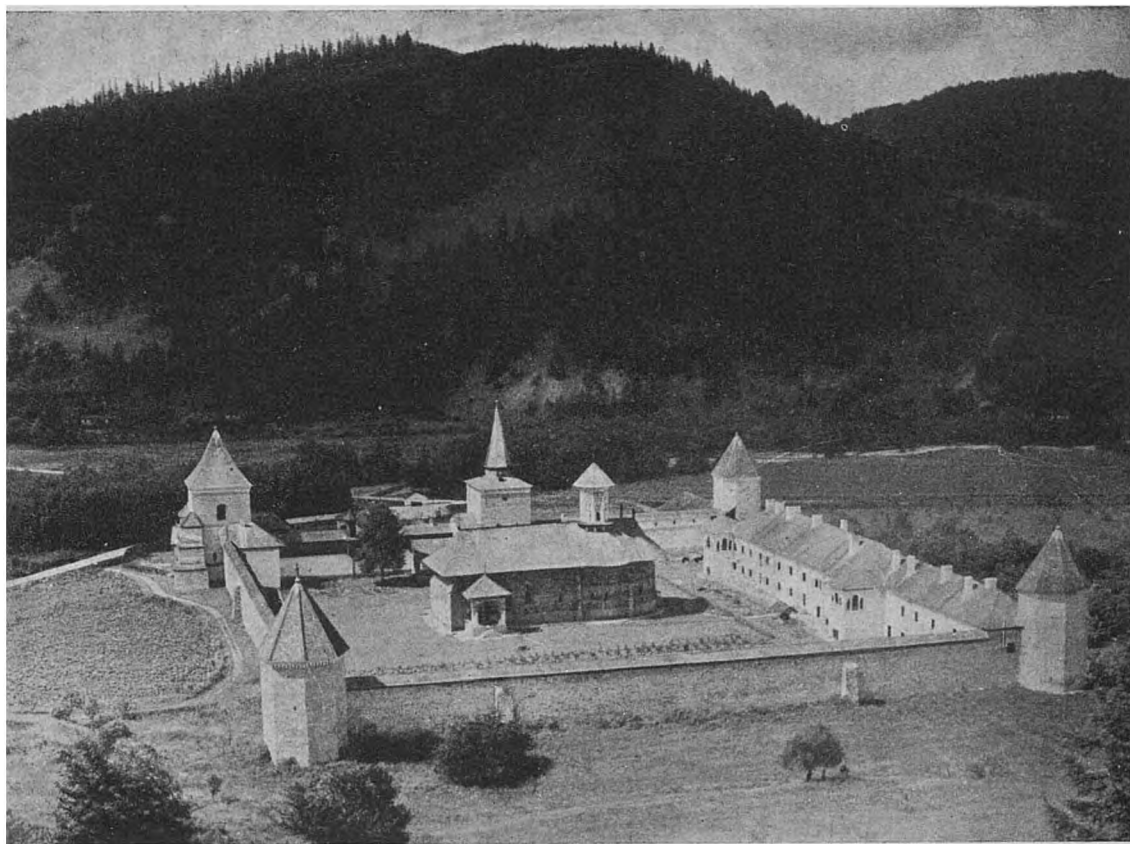

Fig. 72. — Mănăstirea Sucevița, vedere de ansamblu. În timp de război, cu zidurile ei puternice, mănăstirea putea servi și ca cetate.

din Suceava: o inscripție ne spune că «în anul 7097 (1589), Iunie 24, a acoperit biserica Mitropoliei și a făcut clopotnița și a adus pe Sfântul Ioan în Mitropolie». Tot în timpul domniei lui, mitropolitul Teofan adăogă aceleiași biserici un pridvor sau, cel puțin, picturile interioare. În 1582, începu bogata și puternica familie a *Movileștilor* să clădească biserica mănăstirii *Sucevița*, una din cele mai elegante și mai bine proporționate biserici din câte există pe întreg pământul românesc (vezi fig. 72—74); înainte de 1584, construcția era gata. Pictura s'a făcut ceva mai târziu, tabloul votiv datează din anii 1595—96 (vezi fig. 148).

Continuând tradiția, Petru Șchiopul dădu ajutoare bogate și la Muntele Athos: mănăstirea *Zografu* câpătă un mertic anual de 100 de galbeni ungurești, în afară de 500 de aspri pentru bolniță; mănăstirea *Dionisiu*, un mertic de 6.000 de aspri și un metoh lângă Iași, la *Hlincea*, zidit și înzestrat de fiica lui Petru Șchiopul, Maria și de soțul ei; mănăstirea *Lavra*, tot 6.000 de aspri, iar mănăstirea *Hilandar*, 3.000 de aspri. Patriarhia din Constantinopol primi de asemenea daruri, constând în diferite obiecte, vase și tipsii, având gravat pe ele numele voevodului și stema Moldovei. În sfârșit, mănăstirii Sf. Ioan Teologul din insula Patmos îi întări vechiul ajutor de 5.000 de aspri, plus 1000 de aspri cheltueli de drum.

Lui Petru Șchiopul i se datorește și prima fabrică de hârtie din Moldova; ea exista în 1583, deoarece un document din acest an, August 4, e scris pe o hârtie produsă de fabrica amintită: filigranul reprezintă un cap de bour.

Toamna anului 1589 aduse lui Petru Șchiopul o veste neplăcută: era mazilit și chemat la Poartă. Nu avea nicio vină, nu făcuse niciun gest dușmănos față de Turci, dar se schimbaseră — la 3 Aprilie — Vizirul și cel nou numit, Sinan, avea nevoie de parale. Domnul Moldovei înțelese; stăruia deci cu argumente convingătoare: 200.000 de galbeni Sultanului și 60.000 Vizirului, ca să fie scutit a face drumul la Constantinopol și într'adevăr izbuti. Se făcu totuși o schimbare: domnia fu dată nevârstnicului său fiu — lui Ștefan — care avea numai 5 ani. La 18 Dechemvrie, trimisul împărătesc, Emir-Alem, pornea cu steagul de domnie; la 2 Ianuarie 1590, Ștefan era uns de către Mitropolitul Gheorghe în Suceava ca stăpânitor al Moldovei. De fapt continuă să dom-

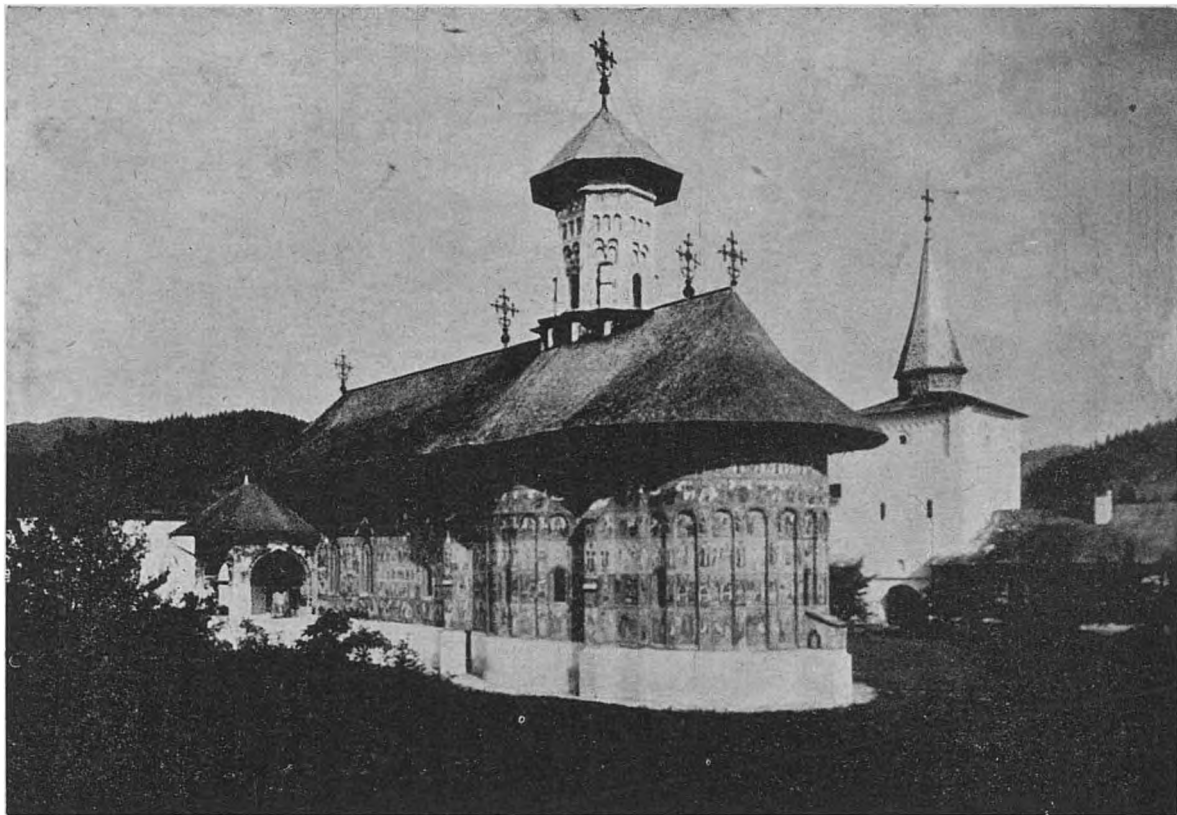

Fig. 73. — Biserica mănăstirii Sucevița, minunata ctitorie a Movileștilor.

www.dacoromanica.ro

nească tot Petru, fiul său văzându-și mai departe de joacă și figu-

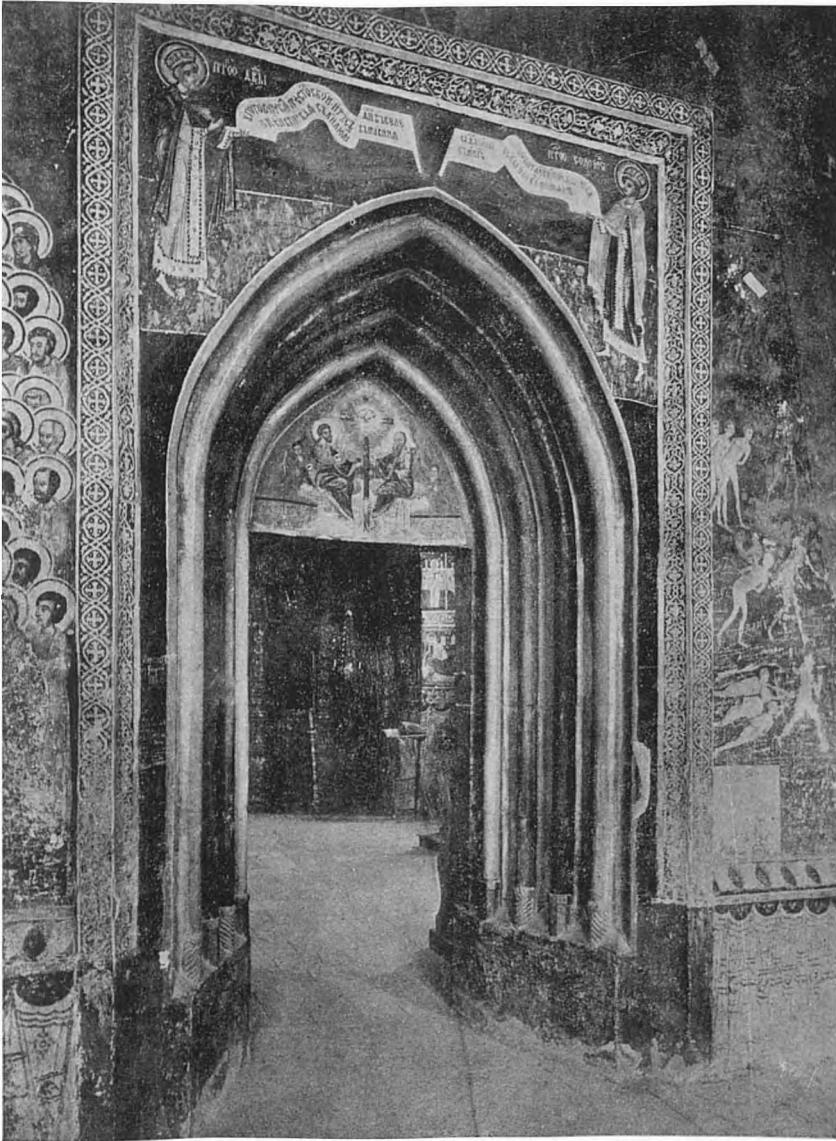

Fig. 74. — Detaliu de interior la biserica mănăstirii Sucevița

rând numai, potrivit tradiției, ca primul în lista de martori a documentelor.

Pribeția lui Petru Șchiopul. Familia sa. Lăcomia turcească găsi, puțin timp după aceea, un nou mijloc de a stoarce bani: în 1591, domnul fu încunoștiințat să sporească tributul. De data aceasta însă, Petru nu mai cedă. Dar fiindcă nu era o fire războinică, spre a alege calea împotrivirii cu armele, el se hotărî să părăsească domnia. Strânse deci pe boieri, le arătă că dacă ar fi

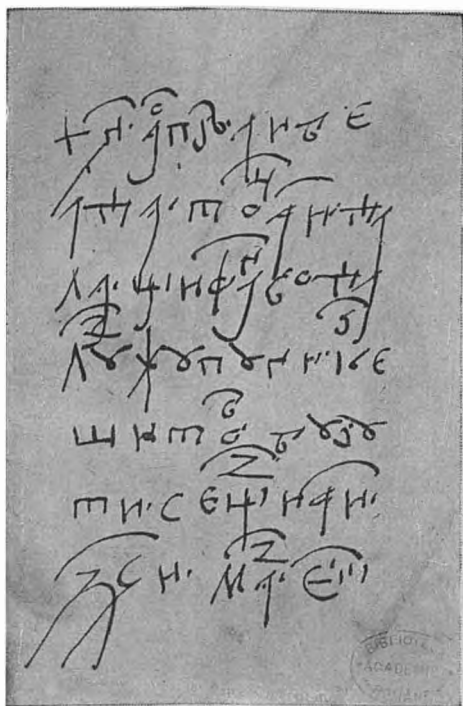

Fig. 75. — Ordin de plată, în limba română, dela Petru Șchiopul, având data 7098 (1590), Mai 15.

consimțit la noua cerere a Porții, ar fi urmat cu siguranță alta, mai grea, și, cu toate stăruințele dregătorilor care îl îndemnau să plătească și să rămână mai departe în scaun, le făcu cunoscută hotărîrea sa de a pleca. Anul financiar se încheia pe atunci la 15 August. Cum era tocmai în această vreme a anului, Petru regulă toate socotelile (vezi fig. 75) și luându-și familia și averile, porni însoțit de câțiva mari boieri, pe drumul pribeției (19 August 1591). Trecu mai întâi prin Pocuția, apoi străbătând Maramureșul și Nordul Ungariei ajunse prin Cașovia la Viena. Împăratul Austriei îi îngădui să se așeze într'una din provincii și anume în Tirol;

Petru care, la un moment dat, se gândise să se ducă la Roma și care, în timpul călătoriei, vizită, la München și pe ducele Bavariei, ajunse, în Iulie 1592, la capătul călătoriei sale. I se fixă ca reședință orașul *Bolzano*; aci își petrecu domnul pribeag mai tot restul zilelor, cuprins adeseori de nostalgia îndepărtatei Moldove și încercând chiar, la un moment dat, prin oameni de ai săi, să pregătească o reîntoarcere. Supravegheat de aproape de Imperiali, bietul bătrân, bolnav de podagră, muri la 1 Iulie 1594,

Fig. 76. — Zota Tzigara, ginerele lui Petru Șchiopul, după o gravură contemporană a lui Antonio Bosio.

în castelul *Zimmerlehen*, unde venise să stea, pe timpul verii. Mormântul i se vede și astăzi într'o capelă de lângă biserica Franciscanilor din Bolzano; inscripția funerară, în latinește, numește pe domn «bărbat prea strălucit, în vremuri potrivnice ca și în vremuri prospere, în războiu ca și în pace».

Petru Șchiopul s'a căsătorit, înainte de a lua domnia, cu *Maria Amiralii* din Rhodos. A avut un fiu, *Vlad*, care moare tânăr — e îngropat la mănăstirea Galata — și o fiică *Maria*. Aceasta s'a căsătorit cu *Zotu Tzigara* din Ianina (vezi fig. 76), care a ocupat mai întâi dregătoria de pârçalab de Hotin și apoi aceea de spătar; devenind văduvă în 1599, se căsătorii a doua oară cu un italian, *Polo Minio*. Încă înainte de moartea doamnei Maria, ale cărei rămășițe odihnesc tot în mănăstirea Galata, Petru a avut o cu roabă, *Irina Botezata*, un fiu nelegitim, pe *Ștefan*, cel care a fost uns domn al Moldovei la vârsta de 5 ani. Cu câteva luni înainte de a pleca în pribegie, la 17/27 Ianuarie 1591, se încheie, în prezența Mitropolitului și a câtorva boieri de frunte, un act secret de căsătorie, prin care roaba Irina deveni soție legiuită. Actul nu trebuia să devie public însă decât după ce domnul «a ieși <în> altă țară», ceea ce înseamnă că de pe atunci Petru Șchiopul se gândea la o asemenea eventualitate. Doamna Irina a mers împreună cu soțul ei în pribegie și a murit la Bolzano, la 3 Noembrie 1592; mormântul ei se află acolo. Ștefan a rămas, după moartea tatălui său, mai departe în Austria, mai întâi la Bolzano, apoi la Innsbruck. La un moment dat, în 1600, fu vorba să ia de soție pe *Florica*, fiica lui Mihai Viteazul și să fie numit domn al Moldovei. Proiectul însă nu avu nicio urmare — între timp se dăduse lupta dela Mirăslău — și bolnăviciosul Ștefan care suferea de piept — muri, în vârstă de 18 ani, la 21 Martie 1602. Sora sa *Despina*, născută în 1588 — al doilea copil al lui Petru Șchiopul cu Irina — murise la o vârstă și mai fragedă și fusese îngropată în mănăstirea Galata: strănepoții marelui Ștefan nu mai aveau nimic din vloga vechii familii domnești.

BIBLIOGRAFIE

I. Petru Șchiopul: 1. N. IORGA, *Prefața* vol. XI din colecția de documente Hurmuzachi, București, 1900, XCVII p. în 4°; 2. AL. PAPADOPOUL-CALIMAH, *Cântecul Hatmanului Ivan Serpeaga*, în *Conv. Lît.*, XXI (1887), p. 999—1009;

3. B. JANUSZ, *Zabytji moldawskie we Lwowie*, în *Wiadomosci Konserwatorskie*, Lwow, I (1924), nr. 2, p. 52—64; 4. V. MOTOGNA, *Ceva nou despre Alexandru Vodă fratele lui Ioan Potcoavă (1578)*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 1—4; 5. N. IORGA, *Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 225—229; 6. N. IORGA, *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 285—290; 7. ST. NICOLAESCU, *Date noi despre fîliațiunea lui Petru Vodă Șchiopul, domnul Țării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591 și tratatul comercial din 27 August 1588, încheiat cu Elisabeta, regina Angliei*, București, 1937, 12 p. în 4°; 8. MIHAI POPESCU, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388.

V. și p. 192, nr. 11; p. 133, nr. 1; p. 155, nr. 4; p. 215, nr. 3; p. 235, nr. 4.

II. Iancu Sasul: 9. P. P. PANAITESCU, *Sfârșitul lui Iancu-Vodă Sasul*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 169—178.

V. și p. 248, nr. 1.

URMAȘII LUI PETRU ȘCHIOPUL. MOVILEȘTII

«... Țara e a Polonilor, cetățile
ale păgânilor și trebuie să dăm bir
Turcilor ca mai înainte».

(Scrisoarea din 28 Octombrie
1595, a lui Nicolae Kirschner
din Baia către birăul Bistriței).

Aron Vodă «cel Cumplit». Ștefan Răzvan. Aflând de plecarea lui Petru Șchiopul, Turcii dădură domnia Moldovei lui *Aron Vodă*, un fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpușeanu. Numirea costase o sumă enormă, nemai atinsă până acum: *un milion de galbeni*, socotind și dobânzile. Pentru a o putea plăti cămătarilor constantinopolitani dela care se împrumutase, noul domn puse dări grele peste țară; încasarea se făcea în prezența Turcilor care întovărașeau pe slujitorii vistieriei. Nefiind de ajuns, se fixă un impozit extraordinar: fiecare birnic trebuia să dea câte un bou; așadar, o anticipare a văcăritului. Rezultatul fu o răscoală a *Orheienilor* și a *Sorocenilor* care proclamară pe unul dintre ei *Ionașcu*, domn, sub numele de Bogdan Vodă. Aron, după ce mai întâi tăie trei boieri mari, acuzați de complicitate, porni împotriva răzvrătiților. Lupta a avut loc la râul Răut. Ionașcu fu învins, însemnat la nas și călugărit; partizanii lui cunoscură urgia domnească. Dar execuțiile și confiscările de averi ce urmau — între cei uciși era și influentul Bartolomeu Brutti — făcură lui Aron o atmosferă defavorabilă la Constantinopol și determinară mazilirea lui. Ca urmaș, Poarta hotărîse pe *Alexandru Vodă*; acesta însă nu ajunsese să se înscăuneze, deoarece creditorii fostului domn — între ei și mulți Turci cu vază — obținură numirea din nou a mazălilitului (18 Iulie 1592); altfel pierdeau banii. Lui Alexandru i se dădu în schimb Țara Românească. În timpul însă când se făceau la Constantinopol aceste aranjamente, tronul Moldovei fu ocupat

de « *Petru Cazacul* », un alt fiu nelegitim al lui Lăpușneanu; el veni de pe Nistru cu un corp de Cazaci și se putu menține mai bine de două luni de zile. Era un bărbat « foarte frumos, înalt și vânjos, cu părul negru; știa multe limbi ». Avusese o tinerețe aventuroasă; fusese prin Spania, prin Austria și își încerca și el acum, ca atâți alți « domnișori » norocul. La începutul lui Octomvrie 1592, o armată ardelenescă pătrundea, din ordinul Sultanului în Moldova, în timp ce Aron însuși, însoțit de ajutoare turcești, înainta spre Iași. Petru Cazacul fu prins și trimis la Poartă unde pieri, atârnat în cârlige.

Încă din prima domnie, o sumă de boieri pribegiseră în Polonia. Afând de revenirea « tiranului » — așa i-au spus istoricii vremurilor noastre, cronicarii însă, Ureche și Miron Costin, îi spun « cel Cumplit » — fugi și logofătul Nestor Ureche, cel dintâi dintre dregători, tot într'acolo. Aron reîncepu cu apăsarea sa fiscală, izbutind să-și strângă o avere considerabilă. Dându-și seamă însă de situația sa șubredă, de imposibilitatea de a sătura lăcomia tot mai mare a Turcilor, din pricina cărora fusese silit să puie dări mari, el luă hotărârea îndrăzneată de a se ridica împotriva stăpânilor săi de până atunci și de a se alipi coaliției creștine care tocmai se punea la cale. Trimise deci un sol la împăratul *Rudolf* al Austriei, intră în legături cu *Sigismund Báthory*, principele Ardealului și în cele din urmă, ajunse, la 16 August 1594, la un tratat formal cu Imperialii. Aceștia primeau Moldova în confederația germană, se îndatorau s'o apere contra Turcilor și asigurau domnului ei adăpost în cazul când ar fi fost gonit din țară. În schimb, Aron se obliga să ajute pe împărat în lupta contra păgânilor și să-l informeze de mișcările lor. Cu *Sigismund Báthory* se încheie de asemenea un tratat: fălosul principe al Ardealului fu recunoscut ca suzeran și ambele părți se obligară să se sprijine în războiul care avea să înceapă. De comun acord cu *Mihai Viteazul* care se alăturase și el coaliției creștine, se fixă ziua de 13 Noemvrie 1594 pentru începerea revoltei. La această dată, creditorii — câteva mii — fură chemați atât în București cât și în Iași, la Curte, chipurile spre a fi plătiți, și uciși cu toții. Urmă apoi atacul cetăților turcești: Tighina și Chilia fură asediate fără să poată fi luate; în Martie 1595 căzu, în schimb, *Ismailul*, cu mare măcel. Trupele lui Aron Tiranul, cuprinzând

și Cazaci cu plată, pătrunseseră chiar în timpul iernii peste Dunăre, în Dobrogea, luaseră *Măcinul* și pustiiseră grozav întreaga regiune. O armată turcească, venind să instaleze în Moldova, în locul hainului, pe *Ștefan Surdul*, fostul domn al Țării Românești, e bătută lângă Silistra de către banul Mihalcea al lui Mihai Viteazul. Dar ceea ce nu putuse face dușmanul, făcu « prietenul » și suzeranul: bănuind — fără temei, socotim noi — pe Aron de necredință, Sigismund Báthory puse pe Răzvan, căpitanul gărzii ungurești ce se afla pe lângă domn, să-l prindă și să-l aducă în Ardeal. Aci « vasalul » fu mai întâi închis în castelul dela Vinț (19 Mai 1595) și apoi otrăvit (sfârșitul lui Iunie 1597). Mormântul

Fig. 77. — Ban bătut de Ștefan Răzvan, în 1595. Legendă e în latinește.

să se află nu în ctitoria ce-și înălțase, în frumoasa biserică din « țarina Iașilor », ci în Alba-Iulia.

Aron a fost căsătorit cu doamna *Stanca*; au avut mai mulți copii, dintre care cunoaștem pe *Bogdan*, pomenit în hrisovul de ctitorie al mănăstirii de lângă Iași, și pe *Marcu*, amintit la 23 Octomvrie 1619. La această din urmă

dată, *Stanca* era încă în viață, o găsim în Ardeal, unde stăpânea o moșioară în comitatul Albei.

Pe tronul rămas vacant, principele Ardealului își îngădui să numească el pe un boier, hatmanul *Răzvan*, care luă numele de Ștefan Vodă (vezi fig. 77). Acesta servise la început în armata polonă, câștigându-și gradele mulțumită vitejiei sale deosebite. Intrând în serviciul lui Aron, fu numit hatman și comandant al gărzii domnești, alcătuite din Unguri. Nu cunoaștem numele tatălui său; cât despre mamă, contemporanii, între cari însuși Mihai Viteazul, spuneau — și aveau, se pare, dreptate — că era Țigancă și anume din Țara Românească. Indată ce ocupă tronul, Răzvan încheie — la 3 Iunie 1595 — un tratat cu protectorul său, Sigismund Báthory, recunoscându-l de suzeran și admitând — sub raportul politic — condiții mult mai grele decât ceruseră Turcii vreodată. Acest fapt cât și numirea însăși a domnului de către principele Ardealului provoacă o reacție din partea Pălonilor cari nu puteau admite, după toate legăturile ce existaseră până atunci, ca Moldova să iasă complet din sfera lor de influență.

Ieremia Movilă. Intre boierii cari pribegiseră peste Nistru se afla și *Ieremia Movilă (Moghilă)*, reprezentant al unei puternice familii, cu multe legături. Tradiția, consemnată de Neculce, dă ca strămoș al Movileștilor pe aprodul *Purice*, acela care în lupta cu Hroet a dat calul său lui Ștefan cel Mare și, făcându-se « moviliță » la pământ, i-a ajutat să încalce. Cronica în limba germană, descoperită de curând la München (vezi cap. despre *Cultură*), arată într'adevăr rolul foarte important pe care l-a jucat boierul Purice în zisa luptă, e probabil deci ca și tradiția schimbării numelui să corespundă realității. Bun prieten al Polonilor, agreeat și de ceilalți boieri pribegi, Ieremia Movilă este ales domn și intră în Iași, la adăpostul oștirii regale, comandate de cancelarul *Zamoyski*. Răzvan, în timpul acesta, se afla în drum spre Țara Românească, urmând să dea ajutor, împreună cu Sigismund Báthory, lui Mihai Viteazul în războiul cu Sinan Pașa. După respingerea Turcilor peste Dunăre, el se întoarse în Moldova și încercă să-și reia cu armele tronul. Lupta avu loc la satul *Areni*, lângă Suceava, în ziua de Duminică, 13 Dechemvrie stil nou 1595 și se isprăvi în chip dezastruos pentru Răzvan. Infrânt și prins, acesta e tras în țepă, în timp ce fratelui său i se taie capul. Unii dintre boierii care-l susțineau pieriră, alții fugiră în Ardeal; dintre ostași ar fi căzut — spune o scrisoare contemporană — vreo 2.500. Ieremia Movilă rămase domn, sprijinit de Poloni și plătind regulat tribut Turcilor. Celor dintâi le dăduse un act, la 27 August 1595, în Iași, prin care Moldova era considerată ca « unită pe vecie » cu Polonia, fiind un « membru credincios și inseparabil al Coroanei, ca și toate celelalte țări și palatinate ale ei ». Față de Sultan, pe de altă parte, își îndeplini obligațiile atât de scrupulos, încât acesta îl ajută — lucru extraordinar — chiar și cu bani, trimițându-i, în primăvara anului 1597, o sumă importantă: *două poveri*, iar în 1600, *patruzeci de mii de galbeni!* Situația politică a Moldovei în vremea aceasta e caracterizată foarte exact într'o scrisoare a lui Nicolae Kirschner din Baia, adresată birăului Bistriței: « țara e a Polonilor, cetățile ale păgânilor și trebuie să dăm bir Turcilor ca mai înainte ».

Astfel stând lucrurile, era firesc ca Mihai Viteazul să vadă în Ieremia Movilă un adversar. De aceea are loc campania din 1600, în care oștile muntene ajung aproape fără împotrivire până la

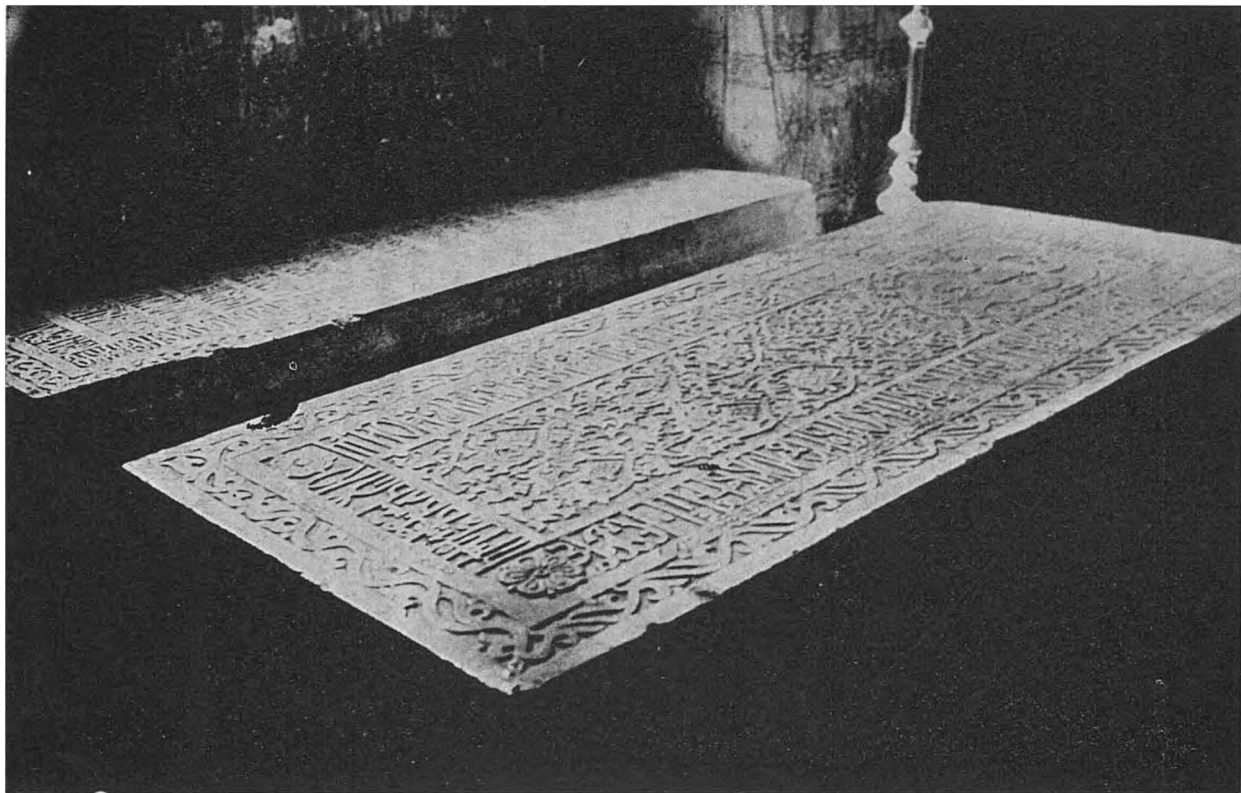

Fig. 78. — Mormintele lui Ieremia și Simeon Movilă la Sucevița

porțile Hotinului (vezi mai jos, p. 286). Reinstalat în scaun de Zamoyski, Ieremia ajunge în și mai mare dependență față de Poloni; se obligă chiar să le plătească o sumă anuală. În 1601, această sumă se ridică la 28.000 de zloti; domnul scrie la 30 Iunie regelui să-l ierte că a întârziat s'o trimite, deoarece a trebuit să plătească din acești bani leftele în restanță ale mercenarilor. Se adăogau apoi prădăciunile și violențele pe care le făceau ostașii poloni lăsați în țară spre a apăra pe domn. În 1601, nemulțumirea era așa de mare și așa de generală, încât însuși Ieremia — se vede silit să trimită o scrisoare regelui. «Țara întreapă — spune el — e atât de turburată și de întăratată prin toate aceste suferințe, încât acei cari până deunăzi de abia murmurau, având în vedere porunca mea, sub pedeapsă de moarte, de a sta liniștiți și de a nu unelti nimic contra armatei polone, au început acum a striga în gura mare, înfruntând ordinele noastre și declarând că nici într'un chip nu mai pot răbda și suferi o nevoie atât de mare». De aceea, la un moment dat, boierii se adresează chiar lui *Basta* ca să-i ia sub protecția lui; generalul însă nu dă curs cererii. În genere, raporturile lui Ieremia cu Imperialii au fost pașnice; în 1605, când Turcii îi dăduseră ordin ca să pătrundă în Ardeal, el încunoștiințează de acest fapt pe comisarii lui Rudolf.

După cum se vede, sub raportul politic și militar, epoca aceasta e o epocă de scădere în istoria Moldovei; Ieremia nu e niciun conducător de oaste, niciun spirit dârz, iubitor de independență. Supus celor puternici, el poate să-și prelungească domnia până în 1606, Iunie în 30 de zile, murind în scaun, de moarte bună, iar nu în pribegie, mazilit, sau și mai rău, decapitat în piața publică. Sub raportul religios și artistic, stăpânirea sa are însă însemnătate. Ieremia întemeiază, înainte de 1599, episcopia Hușilor și-i dăruiește spre sfârșitul domniei (1604—1606) mai multe sate. Pe de altă parte, ctitoria Movileștilor, *Sucevița*, este una din cele mai reușite ale Moldovei; picturile ei, terminate în timpul lui Ieremia, fac și astăzi admirația tuturor (vezi fig. 72—74 și 145—148). Tot Ieremia Movilă este, se pare, și ctitorul mănăstirii *Vizantea*, din județul Putna: împreună cu doamna Elisaveta, el figurează în fruntea pomelnicului. Și în domeniul împodobirii manuscriselor, al miniaturilor, anii aceștia au o deosebită însemnătate. Acum migălește vestitul **Anastase Crîmca** desenurile sale

Fig. 79. — Acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă la mănăstrea Sucevița.

care pot fi socotite va formând o școală sau o direcție nouă în această veche și strălucită artă.

Ieremia Movilă, scoboritor prin mamă-sa *Maria* din neamul Lăpușnenilor, a fost căsătorit cu o Ardeleancă *Elisaveta Csomortány*, una din femeile cele mai aprige ale trecutului nostru. Au avut mai mulți copii: trei băieți, *Constantin*, *Alexandru* și *Bogdan* și cinci fete, *Chiajna* (Regina), *Ecaterina*, *Maria*, *Ana* și *Samfira*. Primele patru s'au căsătorit după nobili poloni; ultima a murit de tânără, la 7 Martie 1596 și a fost înmormântată la mănăstirea Sucevița. Tot acolo se află și mormântul, frumos lucrat, al lui Ieremia, purtând următoarea inscripție: « Această piatră de mormânt a făcut-o și a împodobit-o pan Gavril, fost stolnic, mai înainte răposatului, binecinstitorului și de Hristos iubitorului domnului nostru Io Eremia Moghila voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn al țării moldovenești. Veșnica lui pomenire, odihnă fericită. In anul 7114 (1606), luna Iunie 30 » (vezi fig. 78 și 79).

BIBLIOGRAFIE

I. Aron Tiranul: 1. I. MINEA, *Aron Vodă și vremea sa*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX (1932—1933), nr. 1, p. 104—186; 2. I. MINEA, *Doamna lui Aron Vodă și fiul lor Marcu Vodă*, în *Comunicări (Buletinul Institutului de Istoria Românilor « A. D. Xenopol »)*, nr. 2, Iași, 1942, p. 5—13.

II. Ștefan Răzvan: 3. N. IORGA, *Originea lui Ștefan Răzvan*, în *Mem. Sect. Ist., Acad. Rom.*, t. XI (1930), p. 157—160; 4. I. MINEA, *Data de zi a luptei dela Areni (13 Dec. st. n. 1595)* în *Comunicări*, nr. 1, Iași, 1941, p. 3—8.

V. și p. 308, nr. 23 și 24.

III. Ieremia Movilă: 5. EPISCOPUL MELHIȘEDEȘ, *Notițe istorice și arheologice. Adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, 318 p. în 8°. 6. N. IORGA, « *Doamna lui Ieremia Vodă* », în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1077.

V. și p. 335, nr. 8.

MIHAI VITEAZUL

• In țara mea ași fi putut să rămân liniștit și sigur, fără nicio teamă, dacă nu m'ar fi chemat credința mea față de creștindtate •.

• Io Mihail Voevod al Ungrovlahiei, al Ardealului, al Țării Moldovei •.

(Memoriul lui Mihai Viteazul către împărat, din anul 1601 și legenda peceții lui ca stăpânitor al celor trei țări românești).

Tot mai puternic strălucește chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie și mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cât se adaogă informația documentară, cu cât cunoaștem mai bine lupta, biruința și căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credință și ctitor veșnic al țării de astăzi, cu atât sporește în sufletul nostru admirația. Alături de Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere și de mândrie pentru poporul românesc.

Vieța lui e una din cele mai impresionante din câte s'au desfășurat pe pământul strămoșilor. Mihai Viteazul a cunoscut din plin și durerile și bucuriile vieții; a cunoscut dulceața biruinței și amărăciunea înfrângerii; a stăpânit cât niciunul dintre voevozii noștri, pentru ca într'o clipă să piardă totul; a văzut pe cei tru-fași închinându-i-se și a căzut prin trădarea lor. Nimic din ce e omenesc nu i-a fost străin și faptul acesta ni-l face și mai apropiat, îl aduce la înțelegerea tuturor. Contemporanii, prieteni sau dușmani, au simțit că au în față o personalitate excepțională; unii l-au ridicat în slăvi, alții l-au urit cu patimă, cu toții însă au rămas impresionați de această apariție unică.

Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier. Originea lui Mihai Viteazul e o problemă nedeslegată încă, e un semn de întrebare al istoriografiei românești. Unii dintre cercetători l-au considerat drept fiu *legitim* al lui Pătrașcu cel Bun, ceea ce s'a dovedit greșit, alții au spus că e fiul *nelegitim* al acestuia, iar acum în urmă s'a afirmat că el n'are *nicio legătură* cu acest voevod. Sigur este numai că pe mamă-sa — femeie frumoasă — o chema *Tudora* și că a locuit multă vreme în târgul dela gura Ialomiții. Ea era soră cu *Iane Epirotul*, care a ajuns, grație însușirilor lui, la cea mai înaltă dregătorie din Țara Românească, la bănia Olteniei, fiind în același timp și capuchihai sau reprezentant al domnului la Constantinopol. Știm că Mihai s'a născut în 1558, deoarece în 1601 avea, așa cum ne spune pictorul Sadeler care i-a făcut portretul, 43 de ani. Pătrașcu cel bun a murit însă în Dechemvrie 1557, în urma unei lungi boli, pentru care se duse, încă din luna Mai, la aer, la Râmnicul-Vâlcei. Așadar, sau Mihai este fiu *postum* al lui Pătrașcu, sau — e opinia ultimului cercetător, d-l P. P. Panaitescu — Mihai a avut un alt tată, pe care nu-l cunoaștem. Mai sunt o serie de argumente cari vin în sprijinul acestei ultime păreri, așa de pildă, povestirea cronicei lui Radu Popescu din care aflăm că « Mihai-Vodă, după ce au luat domnia, s'au numit că iaste fecior lui Pătrașco-Vodă, iar cu adevărat nu să știe; că niciun istoric de ai noștrii (sau striin) nu adeverează cine iaste . . . fără cât den auz unul dela altul așa dovedim că mumă-sa au fost dela oraș, dela Floci . . . văduvă și frumoasă ». În cazul când paternitatea lui Pătrașcu se dovedește a fi o iluzie, Mihai Viteazul nu-și pierde din însemnătate pentru aceasta. În definitiv, valoarea lui nu stă în faptul că a fost feciorul *nelegitim* al unui voevod, ci în activitatea pe care a desfășurat-o, în realizările lui, în personalitatea lui care — s'o recunoaștem — nu seamănă cu aceea a lui Pătrașcu. *Mihai e în primul rând fiul faptelor sale.* Și alți mari stăpânitori ai lumii — de ieri și de azi — nu au fost și nu sunt de viță domnească; aceasta nu i-a împiedicat totuși să se ridice peste cei care se bizuie pe noblețea din hrisoave.

În tinerețe, Mihai s'a îndeletnicit cu negustoria: ne-o spun mai multe mărturii contemporane, între altele un document intern descoperit în ultimul timp. O mărturie polonă îl arată ca negustor de vite; o alta, spaniolă, afirmă că ar fi fost negustor de

giuvaericele. Știa turcește și grecește; avea un scris frumos, energic; iscălitura lui se recunoaște dintr'o mie.

Carierea boierească și-a început-o pe lângă unchi-său Iane. Când acesta ajunge mare ban al Olteniei, Mihai e numit *ban mic* sau *bănișor* în județul Mehedinți. Il găsim în această dregătorie în anul 1588; ni s'a păstrat și un ordin al lui Mihnea voevod adresat « slugei domniei mele lui Mihai banul din județul Mehedinți », În 1590, este *mare stolnic*; în 1591—92, sub Ștefan Surdul, devine *mare postelnic* și, după câteva luni, *mare agă*. Iar fiindcă în tot acest timp, Iane, banul Olteniei, locuia de fapt la Constantinopol, se pare că Mihai a fost și *ispravnic* în locul său, la Craiova. Cu această ultimă dregătorie îl cunoaște cronica lui Radu Popescu. În timpul domniei lui Alexandru cel Rău (1592—1593), a ajuns chiar *ban* al Olteniei. Într'un document din 27 Septembrie 1597, dăruind mamei sale, doamnei Teodora, satele Studina Mesteacăi, Studinița Barbului, Crușovul, Frăsinetul din câmp și Studinița lui Hamei, cu toate hotarele lor, Mihai spune că « aceste sate le-am cumpărat domnia mea când am fost ban al Craiovei » (сѣе села покѣпихъ гсѣво мѣ къда съм бил бан кралевски). Tot din timpul carierei sale, « din trudă, din slujba ce am slujit » cum o declară însuși în hrisovul din 6 Septembrie 1598, avea el 23 de sate numai în județul Romanai, cumpărate dela megieși adică dela moșneni. Un altul, *Crăișanii*, îl cumpăraseră pe când era bănișor în Mehedinți. Se adăogau apoi satele pe care i le adusesese ca zestre soția sa, *Stanca*, nepoata lui Dobromir, banul Olteniei. Mihai era deci, în 1593, nu numai cel dintâi dintre dregători, dar și unul dintre cei mai bogați.

Birurile grele puse de Alexandru cel Rău provoacă un complot boieresc. Domnul e pârît la Poartă, în Iunie 1593, dar fără succes pentru moment. Unii dintre complotiști sunt prinși și tăiați; Mihai, amestecat și el, află că i s'a hotărît pieirea și fuge în Ardeal. Tradiția, consemnată în cronica lui Radu Popescu, ne prezintă însă lucrurile altfel, anume că Alexandru ar fi vrut să-l omoare, deoarece îi ieșise nume « cum că iaste fecior de domn ». Deci « au trimis cu urgie și l-au adus la București. Și trecând pe lângă Biserica Albă pe vremea liturghiei, s'au rugat armașilor să-l lase să asculte svânta liturghie și, lăsându-l, au intrat în biserică și, rugându-să, s'au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind

hramul, că, de-l va mântui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum au și făcut. Că, ducându-l la domn, și tăgăduind de năpaste, au jurat cu 12 boiari că nu iaste fecior de domn și au scăpat. Pentru care nevoe scăpând și sperindu-să, au fugit la Poartă... ». O mărturie contemporană ungurească — însemnările lui Szamosközy — afirmă că s'ar fi ajuns chiar la condamnarea la moarte și că Mihai a fost salvat numai grație faptului că țiganul călău s'a înspăimântat și a zvârlit spada. Câtă valoare prezintă aceste știri, nu se poate spune în mod precis. Impresia noastră este, așa cum am afirmat și mai sus, că Mihai, aflând de soarta ce i se pregătește, a fugit din Oltenia în Ardeal. Intr'un hrisov din 1594, el spune de altfel limpede: « Când s'au întâmplat domniei mele pribegie dela Craiova, am trimis domnia mea de am chemat călugării dela acea mănăstire — e vorba de Coșuna (azi Bucovăț) — de am adăogat aceste vii . . . ca să stăpânească aceste vii până voi veni domnia mea din pribegie . . . ». În Ardeal, Mihai a stat două săptămâni, apoi s'a dus la Constantinopol unde, ajutat de unchiul său Iane și de Andronic Cantacuzino, fiul lui Șeitanoglu, pe de o parte, de Sigismund Báthory și de agentul englez Barton pe de altă parte, a izbutit să ia domnia. Au contribuit la acest succes și sumele mari de bani și bogatele daruri pe care, potrivit obiceiului, le făcuse la toate mărimile din Constantinopol. Datoriile noii domnii se urcau la o cifră fabuloasă; creditorii însoțeau acum pe Mihai în țară, ca să-și scoată banii și dobânzile respective.

Începutul domniei. Răscoala împotriva Turcilor. Numirea se făcuse în Septemvrie 1593; la 11 Octomvrie, în drum spre țară, Mihai trecuse de Adrianopol; în cursul aceleiași luni, el intra în București. Aci găsi pe creditorii mai vechi, ai predecesorului său, care-și reclamau și ei banii. Înțelegem prin urmare cum în primul an de domnie a trebuit ca nenorociții de contribuabili, în afară de birul obișnuit, să plătească și birul pentru « poclon și curama » (за поклон и за корама) — cuvântul ultim înseamnă cotizație, contribuție — precum și un impozit extraordinar « cornăritul oilor și al boilor ». Se adăoga apoi un bir « pentru câble și chile » (за къкли и за киле) adică pentru proviziile de grâu și orz ce trebuiau trimise armatei turcești, în campania împotriva Imperiilor. În afară de acestea, se mai cerea, pentru aceeași armată, cantități însemnate de miere, unt și sare. Apăsarea fiscală devenise

insuportabilă: unele sate se « risipeau », multe își vindeau moșia, sporind numărul rumânilor sau vecinilor. Dar nu era numai atât: Turcii prinseră a se așeza în Țara Românească, a-și face « lăcașuri și meceturi și începură a țipa creștinii de nevoia Turcilor » cari le căleau « țara și legea ». Mihai, văzând primejdia, făcu sfat cu boierii « mari și mici » și toți spuseră că « într'alt chip nu se vor putea izbăvi . . . numai cu bărbăția să ridice sabia asupra vrăjmașilor ». Momentul era prielnic: se forma tocmai atunci în Europa o ligă sfântă pentru a duce războiul cu Turcii. Papa Clement al VIII-lea (1592—1605) îndemna stăruitor pe toți monarhii creștini să-și unească forțele împotriva necredincioșilor. Concentrarea urma să se facă în jurul împăratului *Rudolf al II-lea* (1576—1612), la a cărui curte Jezuiții comandau. Apelul găsi răsunset în Spania, unde domnea bătrânul Filip al II-lea, în câteva ducate italiene (Toscana, Mantova, Ferrara); statele germane făgăduiră și ele să dea ajutor în oaste și bani. O deosebită importanță prezentau cele trei țări românești, deoarece ele erau în vecinătatea nemijlocită a dușmanului și formau o bază de operațiuni indicată. De aceea, se depuseră eforturi pentru a fi atrase în ligă. Sigismund Báthory, principele Ardealului, după tratative laborioase, prin care căuta să-și asigure maximum de avantaje, ajunse în sfârșit, în Februarie 1594, la o înțelegere cu Rudolf; Aron Vodă al Moldovei încheie și el, la 16 August 1594, un tratat cu Imperialii, declarându-se aliatul lor, obligându-se să colaboreze sub raportul militar și obținând dreptul de azil în cazul când ar trebui să-și părăsească țara. În ce privește pe Mihai, el abia fusese numit ca domn, așa încât emisarul Papei, călugărul croat Alexandru Cumulovici, neștiindu-i gândurile și bănuind că are legături prea strânse cu Turcii, nu-i vorbise încă. În țară, exista totuși un puternic curent pentru cauza creștină. Atât boierii, cât și domnul, aflând de pregătirile ce se făceau în vecini, se simțeau atrași să participe și ei la lupta împotriva necredincioșilor. Mihai nu așteptă deci să i se facă propuneri, ci, fapt *esențial care-l caracterizează dela început, o luă el înainte*. Trimise soli atât la Sigismund Báthory cât și la Aron Vodă: la cel dintâi pe Radu clucerul Buzescu, la cel de al doilea pe fratele acestuia, pe Preda stolnicul. Rezultatul fu o înțelegere deplină. Cei trei stăpânitori hotărîră « ca să fie nedespărțiți unii cu alții ». Cu drept cuvânt așadar,

avea să scrie mai târziu Mihai împăratului Rudolf: « In țara mea ași fi putut să rămân liniștit și sigur, fără nicio teamă, dacă nu m'ar fi chemat credința mea față de creștinătate ». Această credință pe de o parte, presiunea fiscală pe de altă parte, explică răscoala voevodului. Ca urmare a înțelegerii cu Sigismund Báthory, sosiră la București vreo două mii de ostași-ardeleni, sub comanda căpitanului de Făgăraș. In oraș, era însă și un corp turcesc, tot de vreo două mii de oameni, sub comanda unui emir, care supraveghea pe domn. Mai era și mulțimea de creditori; aceștia merseseră cu îndrăzneala până acolo încât atacaseră însuși palatul domnesc.

Mihai, care-și avea acum strânse trupele — sosiseră și Buzeștii din Oltenia — chemă pe creditori la vistierie, în ziua de 13 Noembrie 1594, pentru a-i socoti. Când toată lumea fu adunată, începu într'adevăr socoteala, dar o socoteală sângeroasă. Tunurile izbiră în mulțime, casa luă foc, ostașii domnești desăvârșiră prăpădul. După creditori, veni rândul celor două mii de Turci ai Emirului; apoi fu atacată cetatea Giurgiului. Mihai neavând însă mijloace suficiente de asediu, ea putu rezista, mai ales că-i soseau ajutoare dela Rusciuk. In același timp, erau măcelăriți Turcii din Iași de către Aron Vodă. Răscoala devenea așadar generală. Și alte cetăți dela Dunăre fură izbite; o luptă avu loc lângă *Cetatea de Floci*, la vărsarea Ialomiței, o a doua la *Hârșova*, la 1 Ianuarie 1595; o a treia la *Silistra*, la 8 Ianuarie; pretutindenii Turcii fură învinși. Intre timp, la Constantinopol se hotărîse înlocuirea hainilor; în Țara Românească urma să fie instalat *Bogdan*, fiul lui Iancu Sasul, iar în Moldova, *Ștefan Surdul*, fostul domn muntean. Două armate turcești porniră în acest scop la Dunăre: una comandată de Hasan Pașa și Mustafa Pașa, se îndreptă spre Rusciuk, cealaltă spre Silistra. Mihai porni împotriva celei dintâi. Pe când fi supraveghea mișcările, din tabăra dela satul *Pietrile*, îi veni însă știrea că va fi atacat din coastă, din spre apus, de o oaste tătarească. Erau Tătarii cari luptaseră până atunci în Banat și care, primind ordinul Sultanului, veneau acuma asupra hainului. Mihai își retrase atunci trupele puțin spre miazănoapte, la satul *Hulubești*, la confluența Călniștei cu Neajlovul, lângă Călugăreni, și trimise pe frații Buzești ca să împiedice unirea corpurilor dușmane. Tătarii sunt într'adevăr bătuți, întâi la satul *Putineiu*,

în ziua de 14 Ianuarie 1595, a doua oară la *Stănești*, în ziua de 16 Ianuarie; unirea însă nu poate fi împiedicată. Adversarul înaintază până la satul *Șerpătești*; aci el e atacat într'o noapte de paharnicul Manta care pune pe fugă pe Tătari. În retragere, oastea turcească se oprește la Rusciuk. Mihai care sosise între timp « cu gloatele » trece Dunărea pe gheață, pe la Marotin, și o bate cumplit; amândoi pașii sunt uciși, orașul e ars și prădat, iar bietul Bogdan abia își scapă vieața prin fugă (25 Ianuarie). Cealaltă armată turcească, însoțind pe Ștefan Surdul, se afla lângă Silistra; ea e atacată de Banul Mihalcea și împrăștiată. Orașul are aceeași soartă ca și Rusciukul; pretendentul cade în luptă sau fuge; de aici încolo i se pierde urma. Armatele victorioase ale lui Mihai fac incursiuni pe tot țărmul drept al Dunării; ele ajung până la muntele Haemus (Balcan); băștinașii, încurajați de aceste succese, se răscoală și ei, astfel vreo « 2000 de haiduci și câțiva sârbi » atacă Sofia. *Turtucaia* e arsă; *Babadagul* jefuit cumplit de oștile lui Aron al Moldovei. *Brăila* întărită cu ziduri și apărată de o mie de Turci, cade în Martie 1595, după un atac repetat, condus de paharnicul Manta și de Albert Király, noul comandant al corpului de ajutor unguresc.

Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni. Era evident că Turcii nu puteau tolera o asemenea situație; răscoala țărilor românești însemna o întreită lovitură: de ordin *politic, militar și economic*. Ea constituia mai întâi un exemplu și un îndemn pentru toți creștinii din Balcani, apoi o importantă extindere a frontului de luptă, în sfârșit o perturbare serioasă în aprovizionarea cu materii prime a imperiului în general și a Constantinopolului în special. Prada, mai ales în vite, luată de răsculați, era așa de mare încât un orășean din Brașov a putut cumpăra « 50 de boi, 47 de vaci și 44 de viței de un an » numai cu 100 de lei! Sultanul hotărî așadar o mare expediție de represiune, de nimicire a hainului care produsese o tulburare atât de adâncă. Se strânse o armată însemnată, sub comanda lui Ferhat pașa, marele vizir; înainte însă de a trece Dunărea, pe când se afla încă la Rusciuk, acesta se văzu înlocuit prin adversarul său, Sinan-Pașa (vezi fig. 79). Asupra numărului armatei turcești, nu există potrivire între indicațiile diferitelor izvoare. Unele vorbesc de 40.000 de oameni, altele de 80.000 și de 100.000, ba chiar o mărturie dă cifra enormă

de 300.000 din cari ar fi rămas apoi numai jumătate, adică 150.000.

Fig. 80. — Portret contemporan al lui Sinan Paşa, de George Wickgram din Spira.

Mai probabilă pare cifra dintâi sau una apropiată ei; nu cred ca armata lui Sinan să fi trecut de 40.000—50.000 de oameni și

încă din aceștia nu toți erau adevărați luptători. În orice caz, forțele sale *depășeau cu mult* pe acelea ale lui Mihai Viteazul, care n'ar fi avut — după mărturisirea cronicii oficiale muntene — decât vreo 8.000 de oameni, la care se adăogau cei 2.000 de Unguri ai lui Király. Chiar dacă admitem că intenționat s'a trecut un număr mai mic de ostași, pentru a se scoate și mai mult în relief meritele domnului — e o cronică oficială! — totuși, în cel mai bun caz, socotind oastea de țară, lefegii, cetele de haiduci și ajutorul unguresc, încă n'au putut fi mai mult de 20.000 de ostași. Prin urmare raportul era de unu la doi, Turcii erau *de două ori mai mulți* decât Români.

Mihai își dădea perfect seamă, încă din primăvară, că Sultanul îl va ataca. De aceea căutase să-și asigure un sprijin puternic din partea lui Sigismund; acesta însă nu era un cap politic realist; infumurat și nestatornic, ușor influențabil, el se gândea în primul rând să-și satisfacă vanitatea; în rândul al doilea, veneau interesele Statului și lupta împotriva Turcilor; de aceea își va și pierde, mai târziu, domnia. Delegația de mari boieri și de înalți ierarhi, trimisă de Mihai să ceară sprijinul lui Sigismund, ajunse în Alba-Iulia la 2 Mai 1595. În cursul tratativelor ce urma, ea nu apără însă așa cum trebuia drepturile Țării Românești și ale voevodului ei. Recunoaștem că împrejurările erau grele și primejdia iminentă; dacă boierii însă ar fi fost solidari și nu ar fi avut atâta în vedere *interesul lor propriu*, de sigur că s'ar fi obținut alte condiții. Așa se ajunse, la 20 Mai 1595, la un act care însemna în realitate desființarea Statului muntean. Într'adevăr se prevedea că domnul e numai locțiitorul principelui Ardealului, acesta din urmă având să controleze veniturile țării, că dările se vor fixa de către dietă, la care vor participa și 12 boieri munteni, că actele vor fi date de domn în numele principelui, sigiliul acestuia din urmă fiind sigiliul Statului. Sigismund va fi numit: « Prea luminatul domn Sigismund din mila lui Dumnezeu, principele Transilvaniei, Moldovei și Valahiei transalpine și al sacralului imperiu roman, domnul părților regatului unguresc și comitele Săcuilor, domnul nostru prea milostiv », în timp ce lui Mihai i se va spune numai: « Respectabilul și magnificul domn Mihai, voevodul țării noastre transalpine, credinciosul nostru iubit ». Nu se va putea încheia niciun tratat fără învoirea lui Sigismund, nu se va putea

pronunța nicio pedeapsă capitală împotriva boierilor fără știrea aceluiași. Tot în folosul boierilor se prevede și clauza că domnul nu-i va putea demite din dregătorii, că, în schimb, Grecii nu vor avea acces la ele, apoi că străinii nu vor putea dobândi proprietăți în țară, în sfârșit — ceea ce fusese și până atunci — că rumânii sau vecinii care ar fugi pe ascuns de pe moșiile proprietarilor, vor fi aduși înapoi. Pentru toate acestea, un singur câștig anume: « toate bisericile din stăpânirile seninătății sale (Sigismund Báthory!) vor fi sub jurisdicția mitropolitului dela Târgoviște » și două asigurări: că se va da ajutor în lupta împotriva Turcilor și că se vor restabili vechile hotare ale Țării Românești, atât în spre Moldova cât și la Dunăre, urmându-se « mijlocul » albiei acesteia, « dela Brăila până la Rușava (Orșova). Putem lesne bănuie că a fost în sufletul lui Mihai, când a luat cunoștința de condițiile la care consimțiseră « lealii » și « desinteresații » săi boieri, condiții pe care Turcii nu îndrăzniseră să le ceară niciodată. N'avea încotro însă; cu împăratul Rudolf, la care trimisese un sol de mare taină, în Aprilie, nu încheiase încă legături puternice; Aron Vodă din Moldova fusese înlocuit tocmai atunci de Sigismund prin Ștefan Răzvan; trebuia deci să accepte umiliința, pentru moment, spre a putea face față primejdiei. Apoi se vor lămuri ele lucrurile. Cu o sută și zece ani mai înainte, marele Ștefan cunoscuse de asemenea o adâncă jignire, la Kolomea; răspunsul a fost Codrul Cosminului. Tot așa și acum, răspunsul va fi Șelimbăr și, a doua oară, Gorăslău.

În acest timp, armata turcească își termina preparativele la Rusciuk și se pregătea să treacă Dunărea. Mihai a izbutit să ție vadul câtva timp, în cele din urmă însă, fiindcă era amenințat cu învăluirea, pe la Oltenița, a trebuit să se tragă îndărăt. Trezirea Turcilor a început în ziua de 4/14 August 1595, pe un pod de vase și a durat trei zile. Cu ei era și reneгатul *Mihnea*, fostul domn al Țării Românești. Față de superioritatea numerică a armatei lui Sinan, Mihai nu avea interes să dea lupta *în câmp deschis*; de aceea, întocmai ca și Ștefan cel Mare la Vaslui, a ales o poziție care să nu permită o desfășurare largă de trupe și în același timp să-l ferească de o eventuală înconjurare. Experiența luptelor din iarnă îi arătase că o asemenea poziție era tocmai pe drumul care duce dela Giurgiu la București și anume la satul

Călugăreni. Aci s'a oprit Mihai. În spate erau dealuri acoperite de păduri, formând un adăpost natural, în față valea mlăștinoasă a Neajlovului și a Câlniștei. Drumul ducea peste râu, pe un pod de lemn, și continua apoi între dealuri, pe valea Țânțăroasa, așa încât armata turcească nu putea înainta decât sub formă de coloană, cu un front redus.

Lupta avu loc în ziua de 13/23 August. Încă înainte de revărsatul zorilor, avangarda lui Mihai atacă, ajungând până la corțurile dușmanilor. Peste câteva ceasuri, pe la 11 dimineața, are loc un atac puternic al Ienicerilor; aceștia izbutesc să respingă pe ai noștri, trec peste Neajlov și capturează unsprezece tunuri. Mihai se retrage puțin, în perfectă ordine, cu armata dispusă în formă de unghiu, cu vârful spre dușman; apoi, în momentul când ajunge în dreptul unde se afla detașamentul lui Király care până atunci nu intervenise în luptă — se pare că *nu voise* să intervină — dă un contra atac fulgerător care determină soarta bătăliei. Pentru a încuraja pe ai săi, voevodul însuși, invocând numele lui Isus, se asvârle cu securea în mână asupra dușmanului. Unul dintre pașii turcești, ieșindu-i înainte, are capul despicat dintr'o lovitură, un altul e izbit în piept. Boierii, văzând pilda domnului, se asvârlă și ei « pre capete asupra Turcilor », îi taie și-i înneacă în mlaștină. Pe de altă parte, tunurile lui Király îi izbesc din flanc, iar un detașament de două sute de Cazaci, sub comanda căpitanului Cocea, și două sute de Ardeleni, din spate. Turcii sunt cuprinși de panică și încep o retragere desordonată. La podul de peste Neajlov, îmbulzeala era așa de mare, încât însuși Sinan este asvârlit în mlaștină și cu siguranță ar fi pierit acolo, dacă un veteran din Rumelia, recunoscându-l, nu l-ar fi luat în spate și l-ar fi scăpat. Sunt uciși patru pași, șapte sangeaci și trei mii de ostași. « Și am câștigat — povestește însuși Mihai — cinci tunuri și un steag verde al Proorocului lui Mohamed, foarte prețuit de dânșii și foarte respectat ». Bine înțeles, cele 11 tunuri fuseseră redate.

Noaptea care se lăsa aduse încetarea bătăliei. Biruința rămăsese de partea noastră. Dar pentru ca să se bucure de toate roadele ei, ar fi trebuit ca Mihai să poată continua urmărirea, ca odinioară Ștefan după lupta dela Vaslui, să poată svârli pe dușman în Dunăre. Din nefericire, aceasta nu era cu putință. Turcii fuseseră

bătuți, dar nu distruși; superioritatea lor numerică era încă zdrobitoare. Pe de altă parte, armata însăși a lui Mihai era obosită, după o luptă care durase mai bine de 16 ceasuri. Iar unii dintre boieri — izvoarele vorbesc de Dan vistierul și de Mirăslău logofătul — erau nemulțumiți și, după un păcătos obicei, gata să trădeze. Ținând seamă de toate aceste elemente, hotărî domnul retragerea la munte, spre a aștepta acolo ajutorul zăbavnicului Sigismund. Se repetă deci povestea dela Rovine a lui Mircea cel Bătrân care, deși biruitor, trebuise să se tragă spre Argeș. În cursul nopții de 13 spre 14 August, porniră ostașii lui Mihai spre București. După un scurt popas la Copăceni, pe Argeș, și un al doilea la Văcărești, în timpul căruia Ungurii lui Király și alți ostași jefuiră orașul, retragerea continuă spre Târgoviște; de aci se merse pe Dâmbovița în sus, până la *Stoenești*, în munte, unde fu așezată tabăra. În acest timp, Turcii intrau în București, unde construiau o fortificație de pământ, o « palancă », în jurul mănăstirii numite astăzi « Radu-Vodă », a cărei biserică fu transformată în moscheie. După aceea, ajungeau la Târgoviște (26 August) și construiau și acolo o fortificație, în care așezau 40 de tunuri și o garnizoană de trei mii cinci sute de oameni, sub comanda lui Ali Pașa. Zidurile Brăilei erau refăcute și ele: prin sate se așezau subași, adică primari; se părea că Țara Românească va fi prefăcută în provincie turcească. Țăranii fugeau care încotro; mulți fură luați robi; alții atacau de capul lor cetele răslețe ale dușmanului; așa au făcut *țăranii din Buzău*, cari nimiciră cu coasele un detașament de 400 de Turci, trimis după provizii.

La începutul lui Octomvrie, scobora munții, pe la Bran, și Sigismund Báthory, care până atunci fusese foarte ocupat cu nunta sa, și a cărui armată se strângea pe încetul. Aducea cu el 22.000 de Secui și 15.200 de ostași dați de orașele și de nobilimea ardeleană cu 63 de tunuri. În același timp, sosea și Ștefan Răzvan din Moldova cu 3.000 de oameni și cu 22 de tunuri. La 6 Octomvrie, Târgoviștea e asediată; la 8 Octomvrie, după masă, cetățuia construită de Sinan cade în mâinile creștinilor; Turcii sunt tăiați, iar comandantul lor făcut prizonier; cu proviziile pe care le strânsese, garnizoana ar fi putut rezista mai bine de trei ani (vezi fig. 81). Urmărind grosul armatei turcești care se retrăgea creștinii coboară spre București; orașul fu ocupat la 12 Octomvrie

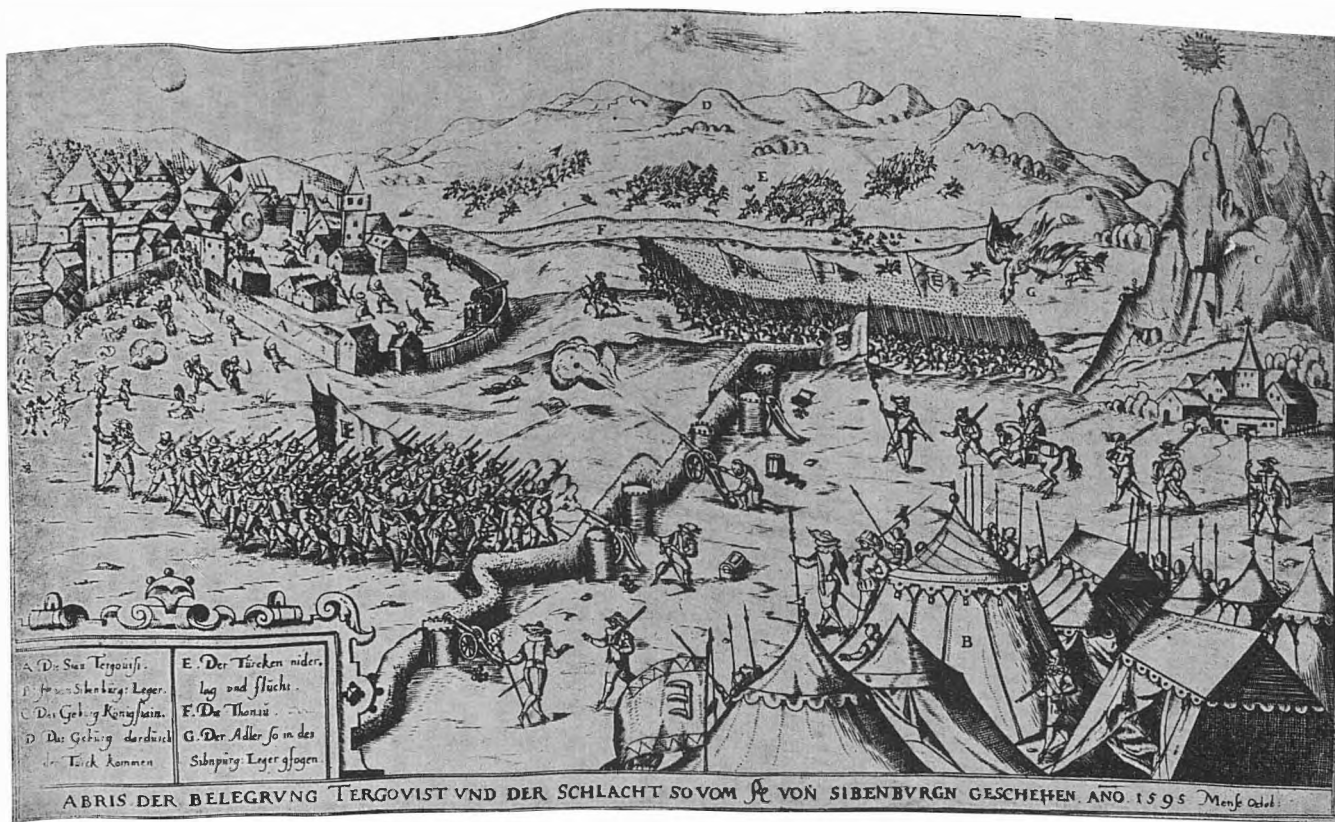

Fig. 81. — Stampă contemporană înfățișând asediul Târgoviștei în Octomvrie 1595. În partea de sus e înfățișată înfrângerea și fuga Turcilor; se vede și podul de peste Dunăre, rupt de ghilelele creștinilor.

de către Ștefan Răzvan cu un detașament, în timp ce Mihai și Sigismund grăbeau spre Giurgiu. Când ajunseră aci, Sinan și cu o mare parte din oastea sa trecuse deja peste Dunăre; mai rămânea numai ariergarda, robii și o parte din pradă. Atacul se deslănțui imediat: podul, bombardat puternic de tunuri, se rupse și o sumă dintre Turci pieriră înecați sau de sabie (vezi fig. 82). Mai bine de 8.000 de robi fură eliberați. Urmă după aceea asediul

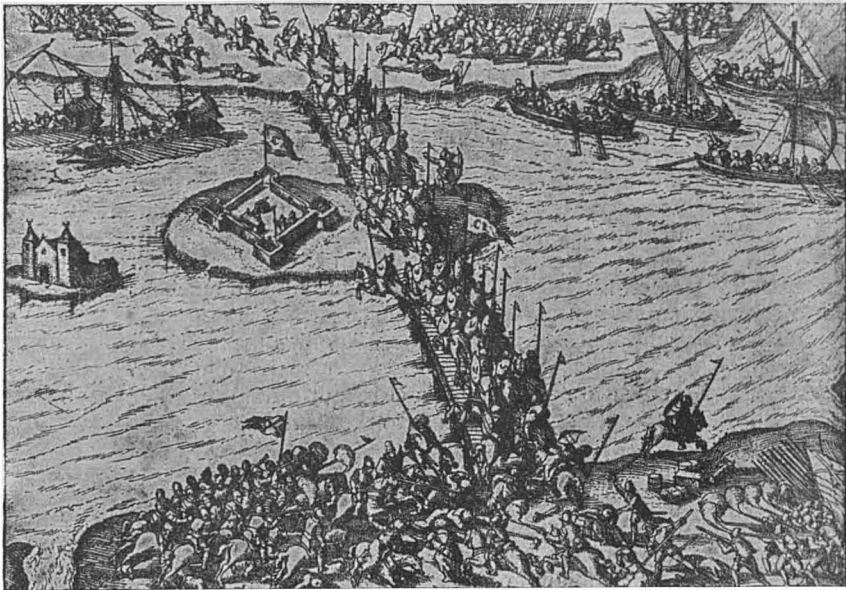

Fig. 82. — Inceputul luptei dela Giurgiu și retragerea Turcilor pe malul drept al Dunării. Creștinii n'au rupt încă podul. Gravură contemporană.

cetății. În oastea creștină se afla și un corp de 300 de Italieni, cu artilerie, trimiși de ducele de Toscana; aceștia se pricepeau în deosebi la astfel de operațiuni. După un bombardament violent care dărâamă o parte a zidului, cetatea fu cucerită în ziua de 20 Octomvrie. Prada luată de creștini era enormă: ea se evalua la mai bine de 2 milioane aur; o mărturie contemporană spune: « nu numai comandantii oștirii ardeleni au devenit bogați, dar și ostașul cel mai mic avea măcar patru cai, afară de alte spolie ». Expediția de pedepsire ordonată de Sultan se isprăvisese așadar în chip rușinos; Sinan Pașa fu destituit din funcția de mare vizir;

cronicarul *turc* Naima, povestind evenimentele, sfârșește prin următoarele elocvente cuvinte: « O asemenea retragere dezastroasă și înfrângere n'a mai fost pomenită în istorie ».

Indată după biruință, Sigismund se întoarse în Ardeal; dându-și, în sfârșit, seama de realități, el renunță la clauza prin care controla veniturile Țării Românești, lăsându-le în întregime la dispoziția lui Mihai. Răzvan se întoarse în Moldova unde intraseră Polonii și instalaseră pe Ieremia Movilă; Mihai începu să repare stricăciunile neobișnuit de mari pe care le provocase expediția lui Sinan: Bucureștii erau o ruină — de aceea domnul își mută reședința la Târgoviște — multe sate se risipiseră, rumânii fugiseră care încotro. Incetul cu incetul însă, țara începu să se așeze iarăși, lumea să revie la îndeletnicirile obișnuite. A ajutat și împrejurarea că, în anul 1596, Turcii și-au trimis armatele în altă direcție și anume împotriva Imperialilor cari, uniți cu Sigismund, au și suferit o înfrângere gravă la *Kerestes*, în ziua de 26 Octomvrie.

Luptele din 1596. Dar cu toată preocuparea de a tămădui relele războiului, Mihai nu rămase inactiv nici în acest an: cetele sale trecură pe țărmul drept al Dunării și prădară în diferite locuri: la *Babadag*, în apropierea căruia a pierit însă îndrăznețul *Velișco*, pentru care lucru, spune cronică, « Mihai Vodă foarte se întristă », la *Vidin* sau cum ziceau ai noștri, « la Diiu », detașamentul fiind sub comanda lui *Farcaș Aga*; un alt căpitan, foarte îndrăzneț, *Baba Novac*, sârb de origine, arse *Plevna* și pătrunse până la *Sofia*, prinzând în trecătorile Balcanilor convoaiele de merinde ale lui Hasan Pașa. *Brăila* fusese reluată încă de a doua zi după retragerea lui Sinan.

În toamna anului 1596, în Octomvrie, se produse pe neașteptate un atac al Tătarilor. Buzăul, Gherghița și Bucureștii fură arse. Când însă Mihai, care-și strânsese între timp oastea, porni împotriva năvălitorilor, aceștia nu îndrăzniră să dea lupta și se retraseră în grabă. Dacă n'ar fi fost întorși din cale, ei treceau în Banat și dat fiind că armatele creștine fuseseră sfărâmate la *Kerestes*, ar fi putut prăda toată Austria. După plecarea Tătarilor, Mihai își îndreptă oastea împotriva *Turnului* și a cetății din față, de pe malul drept, *Nicopolea*, raportând și aci o biruință; comandantul turec se rugă de pace prin daruri strălucite

și prin făgăduiala de a mijloci pe lângă Sultan o împăcare. Mihai ar fi preferat să continue lupta împotriva necredincioșilor; așa îl îndemna sufletul, așa îl rugau și creștinii din Balcani; situația însă era foarte grea. Armatele creștine fuseseră înfrânte la Keresztes; Sigismund era un om nehotărît, schimbăcios, care, așa cum s'a exprimat Mihai însuși, « nu știa nici ce face, nici ce vrea ». Victoria secase și fără bani nu se putea ține armata de mercenari neapărat necesară pe atunci unui războiu de lungă durată. Împăratul Rudolf era departe și nu exista încă un tratat formal, care să garanteze subsidiile și ajutorul armat de care avea nevoie Țara Românească. Înțelegerea cu Turcii era așadar o fatală necesitate. Mihai n'o concepea însă decât ca un mijloc de a-și pregăti mai bine acțiunea viitoare, ca un răgaz pentru a-și întări legăturile cu Imperiul și pentru a îngădui nenorociților săi supuși să se refacă. Totuși, înainte ca pacea cu Turcii să fie fapt îndeplinit, Mihai a ținut să aibă o ultimă convorbire directă cu Sigismund spre a vedea dacă nu mai există și vreun alt mijloc de încercat. De aceea, însoțit de Banul Mihalcea, de Radu Buzescu și alți câțiva boieri, el vine în Ardeal; la 9/19 Dechemvrie 1596, are loc întâlnirea în Alba Iulia. Un izvor unguresc, cronica așa de dușmănoasă nouă, a lui Szamosközy, spune lămurit că Mihai a pus limpede alternativa: sau e războiu, dar atunci « să adune împăratul într'adevăr toate puterile sale și împreună cu căpeteniile creștinătății să înceapă a lucra serios, nu ca până acum », deoarece « Turcul e foarte ușor de învins », numai să fie o pregătire temeinică, sau dacă nu, atunci să se facă pace. Sigismund, care, veșnic nehotărît, se gândea acum să-și părăsească țara, predând-o Imperialilor și care îndată după aceea — la începutul anului 1597 — va scrie Turcilor spunând că nu el e vinovat de luptele anterioare, ci... Sinan Pașa care neconțenit îl prigonește, dădu un răspuns echivoc: « va încerca să ridice creștinătatea, dar dacă nu va putea, va încheia pace », neuitând, în niciun caz, Țara Românească. Mihai înțelese. Un rezultat pozitiv avu totuși această vizită la Alba-Iulia, dar nu în ordinea politică, ci în aceea religioasă: se îngădui ridicarea, în marginea orașului, pe o colină situată la circa 100 de stânjeni (= 188 metri) de colțul sud-vestic al cetății, a unei biserici pentru vlădica ortodox *Ioan*, care avea sub ascultarea sa — potrivit unui act al lui Sigismund,

din 1595 — « toate bisericile românești din Ardeal și părțile ungu-rești, afară de acele biserici peste care, cu învoirea noastră, păstorește Vlădica Spiridon, care e și dânsul Român ».

La 7 Ianuarie 1597, Hasan Pașa din Belgrad dădea de știre că Sultanul a trimis steag de domnie lui Mihai Viteazul « așa că atât acesta cât și întreaga Țara Românească se găsește în pace bună ». În Mai, domnul însuși scria cancelarului Poloniei, lui *Ioan Zamoycki*, în legătură cu un negustor de blănuri din Liov: « pentru că trebuie să plătesc tributul și să trimet câteva zibeline împăratului Turciei ».

Mihai Viteazul și Imperialii. Că înțelegerea cu Turcii nu era decât un răgaz pentru a se pregăti mai bine, ne-o arată tratativele ce au loc între timp cu Imperialii. Încă din Aprilie 1597, încercase Mihai, printr'un sol de taină, o apropiere de Rudolf al II-lea; după lupta dela Călugăreni, el îi trimisese, în semn de deosebită atenție, unul din steagurile cucerite dela dușman și anume, pe cel mai însemnat, steagul verde al profetului. Cu prilejul vizitei la Alba Iulia, în Dechemvrie 1596, dându-și seamă de slăbiciunea lui Sigismund Báthory, hotărî Mihai să strângă mai mult legăturile și, în consecință, expedie o solie alcătuită din Banul Mihalcea și Sasul Marcu Schonkebonk. Audiența avu loc la Praga, la 12 Februarie 1597. Schonkebonk ceru ca împăratul să ia sub protecția sa Țara Românească și să-i asigure mijloacele materiale pentru întreținerea unei armate.

Rudolf, dându-și seamă de folosul pe care i-l aducea o asemenea propunere, acceptă și hotărî să acorde subsidiile necesare pentru 4000 de ostași. În Iulie 1597, banii soseau într'adevăr la Târgoviște. Urmară încă două solii — una din partea lui Mihai, în Octomvrie, alta din partea împăratului în Ianuarie următor, până când, în afârșit, se ajunse la un tratat formal, încheiat la 9 Iunie 1598, la mănăstirea Dealului. Rudolf se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5000 de soldați, și eventual, încă pentru atâția, precum și armament: « tunuri, praf, gloanțe și alte unelte de războiu ». Domnul Țării Românești, recunoscând suzeranitatea împăratului, însă « fără plata vreunui tribut sau a vreunei dări », se obligă în schimb să lupte « pentru depărtarea Turcilor și a altor dușmani dela Transilvania, Țara Românească și părțile Ungariei ». Fugarii și dezertorii vor fi urmăriți și extrădați, libertatea

credinței e asigurată, aceea a comerțului de asemenea. Mihai va primi un castel în Ungaria sau în Transilvania, cu venituri suficiente pentru a trăi, potrivit rangului, în cazul când ar trebui să-și părăsească țara. După cum se vede, e o mare deosebire între acest tratat și acela din 1595, încheiat cu înfumuratul și nestatornicul Sigismund Báthory. La curtea împărătească se prețuia acum în mod deosebit meritele lui Mihai; arhiducele Maximilian, fratele lui Rudolf, îi aduce laude, spunând că el « a fost zidul și apărarea acestor țări ».

Scurtă vreme după încheierea tratatului, reîncepu războiul cu Turcii. Aceștia aflaseră de sigur cele petrecute și deschiseră ei ostilitățile. Pașa de Silistra, după sfatul și îndemnul Pașei de Vidin, intră cu oști în țară « să apuce scaunul lui Mihai Vodă »; este însă bătut de către *Dumitru Vornicul*, care-i ia și două steaguri. Mihai însuși trece Dunărea, asediază Nicopole (10 Septembrie 1598), pradă până în Balcani, arzând « peste 2000 de sate » și bate în două rânduri pe Turcii din Vidin. În cea de a doua luptă, domnul era cât pe aci să fie ucis. Iată ce povestește cronica țării: « Gonind Turcii și risipindu-i în toate părțile, ear Turcii, însă o ceată, dacă văzură peirea, ei se întoarseră cu mare hărborie asupra lui Mihai Vodă. Și atuncea se alese unul den Turci cu sulița și o împoncișă asupra pântecelui lui Mihai Vodă și o înfipse în pânțece, iar Mihai Vodă dacă văzu că piere, el apucă sulița cu amândouă mâinile de fier și căuta în toate părțile, ca să-i vie cineva den boiari ajutoriu să-l izbăvească den peire. Și alții mai aproape nu se aflară fără 2 boiari anume Preda Buzescul și cu frate-său Stroe Stolnicul, ci grăbiră și tăiară capul Turcului și pre celelalte soții ale lui și izbăviră pe Mihai Vodă din mâinile Turcilor și multă bărbăție arătară Buzeștii... ». Dela Vidin, înaintară oștile muntene, prădând, până la Cladova unde câștigară o nouă biruință; abia la 5/15 Noemvrie se trecu Dunărea îndărăt. O sumă de țărani sârbi și bulgari, fură strămutați cu acest prilej în țară; cronica lui Szamosközy dă cifra de 12.000; Mihai însuși spune că au fost 16.000.

În aceeași vreme, avea loc o mare luptă în jurul cetății *Oradea Mare*. În Ardeal se petrecuseră în ultimele luni evenimente însemnate. Sigismund Báthory, ne mai putând suporta, se vede, permanenta încordare pe care o impuneau împrejurările, se

hotărîse, la începutul lui Aprilie 1598, să părăsească țara, cedând-o Imperialilor și retrăgându-se în ducatele de Oppeln și Ratibor din Silezia pe care aceștia i le oferiseră în schimb. După câteva luni numai, dându-și seamă de marea greșală pe care o făcuse, — ce se comparau sărăcăcioasele ducate sileziene cu frumosul și bogatul Ardeal — Sigismund se întoarse însă, pe furiș. La 20 August era în Cluj; dieta îl proclamă din nou principe, comisarii cari guvernau țara în numele lui Rudolf fură arestați. Această veste neașteptată provocă turburare la Praga; imperialii credeau că au Ardealul asigurat și acum totul se punea din nou în discuție; se exprimă chiar fățiș părerea ca Mihai, ajutat de Sași și de Secui, să izgonească pe Sigismund. Scăparea pentru moment a acestuia din urmă se datoră faptului că Turcii împreună cu Tătarii atacară Oradia Mare (vezi fig. 83). Mihai, deși avea de luptat la el în țară cu pașa de Silistra, și deși fusese umilit de Sigismund, nu pregetă să trimeată un ajutor de 1500 de oameni sub comanda agăi *Leca*. Mai presus de resentimentele personale, marele domn punea datoria de a apăra cauza creștinătății; aceasta îl face ca, înainte de a fi atacată Oradea, să-l amenințe pe Sigismund că dacă se împacă cumva cu Turcii — dela un asemenea creier te puteai aștepta la orice — atunci îi va fi el « în loc păgân și Turc destul ». Tot această conștiință a datoriei sale îl face pe Mihai după ce se produsese atacul Orăzii, să intervină la împărat ca să nu-l izgonească pe Sigismund, deoarece n'ar fi spre folosul creștinătății.

Sfârșitul anului 1598 găsi prin urmare pe Mihai din nou în luptă cu Turcii. Replica acestora nu întârzie de altfel; îndată ce se desprimăvără, în Martie 1599, ei făcură o expediție de pradă pe țărmul stâng al Dunării; un document intern din acea vreme e datat: 17 Iunie, « după prada Agarenilor, când au prădat și robii Țara Românească ». După toate probabilitățile, a fost o expediție rapidă, ca aceea a Tătarilor din toamna lui 1596; cetele prădalnice nu stătură să dea față cu domnul. Drept răzbunare, acesta își trimise din nou oștii peste Dunăre. *Oblucița*, unde era vechiul vad de trecere al negustorilor și al oștilor, fu arsă și prădată, locuitorii căzură în robie; o mare caravană de negustori moldoveni, poloni, spanioli, ba unul și din Anglia, își pierdu toate mărfurile.

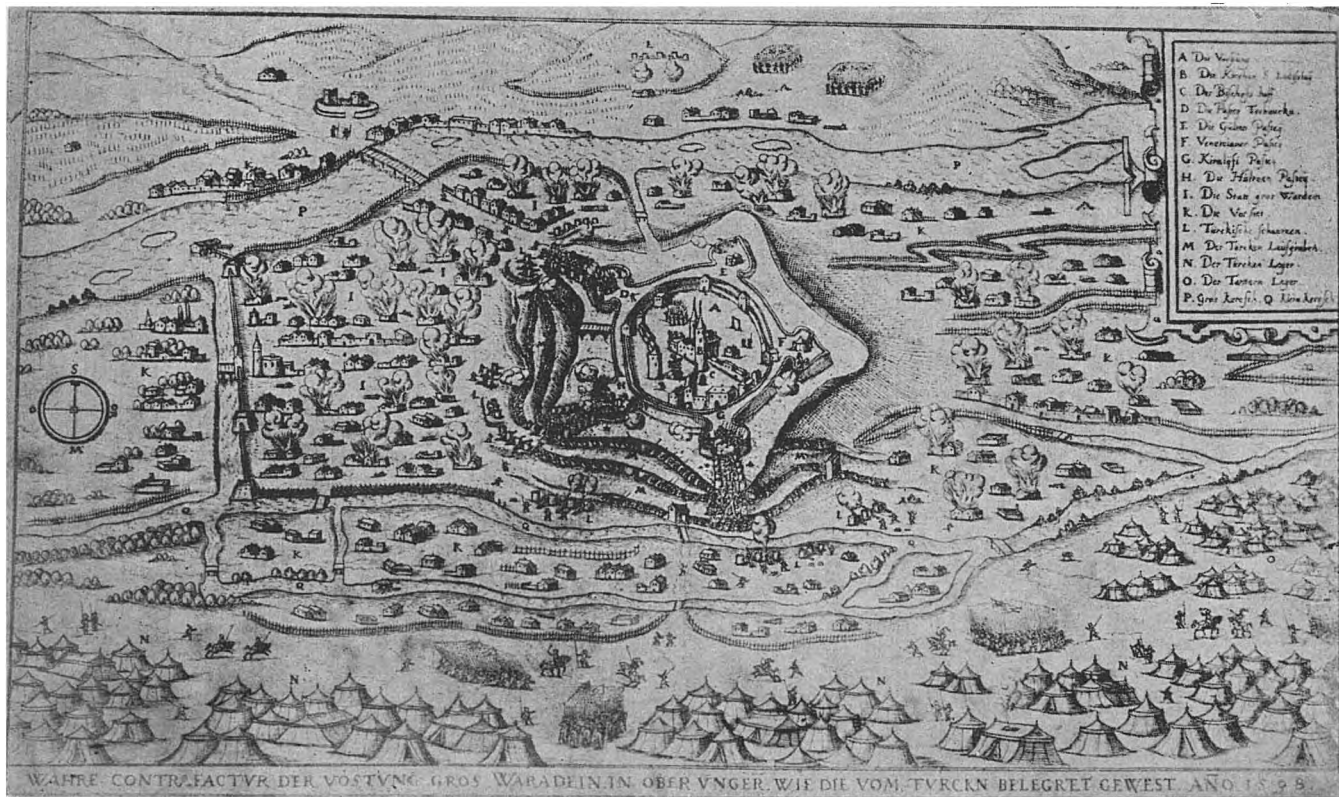

Fig. 83. — Asedjul Orăzii Mari de către Turci, în 1598. Stampă contemporană.

Pe când se petreceau aceste lucruri, în Ardeal avea loc o nouă schimbare. Sigismund Báthory, dând încă o dovadă de seriozitate și consecvență, părăsi *pentru a doua oară* cârmuirea și făcu să fie ales ca principe vărul său, cardinalul *Andrei Báthory*, pe care până atunci îl dușmănise (29 Martie 1599). Acest fapt modifică însă în chip esențial situația politică. Intr'adevăr, noul principe era prietenul devotat și protejatul Polonilor, în a căror țară trăise mult timp pe lângă cancelarul Zamoyski și care îl ajutaseră cu bani; era, prin urmare, și prietenul lui Ieremia Movilă, care obținuse scaunul Moldovei tot mulțumită cancelarului Zamoyski. Cum însă atât Polonia cât și Moldova erau în bune raporturi cu Turcii, chiar în legături strânse, rezulta cu necesitate și pentru Andrei Báthory aceeași atitudine. Nu-i de mirare deci că el trimite agentului său la Poartă instrucțiuni precise în vederea încheierii păcii, instrucțiuni în al căror preambul se spune lămurit: « voim să ne întoarcem la buna pace de mai înainte și să recurgem la puternicul Impărat (Sultanul!) și să ne punem sub fidelitatea Puterniciei sale ». Mihai se vedea prin urmare înconjurat din toate părțile de dușmani, risca, la un moment dat, să fie atacat de pretutindeni. E adevărat că, la început, Andrei Báthory lăsa să se creadă că nu dușmănește pe domnul muntean; în instrucțiunile pentru încheierea păcii, trimise la Constantinopol, specifica, privitor la Țara Românească, menținerea lui Mihai « dimpreună cu fiul său și urmașii săi ». De aceea, el se și crede în drept de a cere acestuia reînnoirea tratatului încheiat cu Sigismund Báthory în 1595. Neavând încotro, simțind de jur împrejur numai dușmani, Mihai consimți și la acest dureros sacrificiu; în actul pe care-l dă, la Târgoviște, la 26 Iunie 1599, nu se mai înșiră însă, condițiile una câte una, ci se pune numai o formulă generală, prevăzând « credință, dreptate și ascultare ». Realitatea era însă alta.

Andrei Báthory ar fi fost bucuros să-l vadă pe Mihai scos din domnie. Încă înainte de a se încheia actul din 26 Iunie, el trimisese la Târgoviște un sol anume Tamaș Ciomortan spre a spune voevodului că trebuie să părăsească țara. Socofeala era ca în locul său să fie pus fratele lui Ieremia Movilă, anume Simeon pe care-l sprijineau și Turcii și Polonii. Față de protestul indignat al lui Mihai, care aminti toate sacrificiile pe care le făcuse în lupta

împotriva necredincioșilor, precum și «jurămintele ce le-am jurat între noi să nu ne părăsim unul pe altul până la moarte», lucrul nu avu nicio urmare imediată, dimpotrivă se ajunsese la confirmarea dela 26 Iunie. Mihai era însă acum prevenit. Văzându-se amenințat să fie scos din propria sa țară, se hotărăște s'o ia înainte și să atace el pe adversar. Boierii erau de acord; împăratul Rudolf, sezizat în Iulie 1599 printr'o solie alcătuită din Stoichiță vistierul și Petre Grigorovici, își dăduse asentimentul. Când îi sosi, în August, răspunsul dela Praga, Mihai era în tabără, la Ploiești. Expediția întârzie totuși mai bine de o lună, din cauza ezitărilor lui George Basta, generalul imperial, care trebuia să atace la rândul lui Ardealul din spre apus. Văzând că lucrul se lungeste și că Rudolf nu trimite lui Basta un nou ordin expres, temându-se, pe de altă parte, ca între timp să nu se producă vreo altă complicație, Mihai se hotărî să acționeze singur. După cum *ideea* cuceririi Ardealului fusese *a lui*, iar nu sugerată de Imperiali, tot așa și *înfăptuirea* acestei idei îi aparțin exclusiv. Ea formează unul din marile titluri de glorie ale eroului, putând servi ca model de acțiune militară și politică. Mișcările de trupe fură calculate dinainte și se efectuară cu atâta precizie încât, în ziua și ceasul hotărît, ele îngăduiră lupta în condițiile pe care le dorise Mihai. Un prim corp de oaste, mai mare, comandat de domnul însuși trecu munții prin pasul Buzăului, la 5 Octomvrie 1599. Planul era ca, în drum, să ridice și pe Secui, dușmanii Báthoreștilor — aceștia le răpiseră vechile lor privilegii — și într'adevăr el izbuti: Secuii alergară în mare număr sub steagurile muntene. Sașii din Brașov trimiseră daruri și asigurară pe domn de neutralitatea lor. Câteva sate din ținutul Bârsei fură aprinse de lefegii, apoi oastea, sporită acum cu contingentul secuiesc, își continuă drumul prin Făgăraș spre Sibiu. În acest timp, venea pe Olt, pe la Turnu-Roșu, cea de a doua armată munteană, comandată de frații Buzești, de Udrea și de Baba Novac. Joncțiunea se făcu la satul *Tălmăciu*, în ziua de 16/26 Octomvrie; a doua zi, oastea se găsea în fața Sibiului, ocupând satul *Șelimbăr* și înălțimea «*movila Turcilor*» (Turkenhügel); vezi fig. 84). Fălosul Andrei Báthory, care la începutul campaniei se lăudase că «*va distruge*» pe Mihai, dându-și acum seamă de realitate, încercă un demers «*in extremis*»: trimise pe

nunțiul papal Malaspina în tabăra voevodului spre a-l îndupleca să renunțe la luptă și să se retragă. Răspunsul acestuia e categoric: n'a venit din dorința lui, ci obligat de atitudinea lui Báthory care s'a aliat cu Turcul și a vrut să-l scoată din propria sa țară. Nu e vina lui deci, dacă în loc de sânge turcesc, va curge sânge de al creștinilor. Malaspina n'are de altfel cum să mai comunice acest răspuns, deoarece e oprit în tabără și lupta începe de îndată (18/28

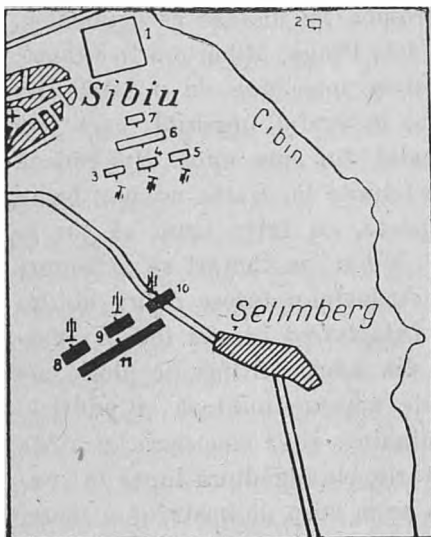

Fig. 84. — Lupta dela Șelimbăr (Șelimberg). 1 Tabăra lui Andrei Báthory. 2 Locul de unde a asistat Andrei Bathory la desfășurarea luptei. 3-7 Corpurile de trupă ale lui Andrei Báthory (4 Moise Széleky). 8-11 Corpurile de trupă ale lui Mihai Viteazul (8 Baba Novac, 10 Aga Leca, 11 Mihai Viteazul).

Octomvrie 1599). Izvoarele nu concordă în ce privește numărul ostașilor lui Mihai; după toate probabilitățile însă, ei nu depășeau cu mult cifra de 20.000. Andrei Báthory avea o oaste aproape egală; nunțiul Malaspina spune: 15—16.000 de oameni, Mihai afirmă că erau 25.000. Primul atac fu dat la orele 9 dimineața de către Baba Novac; urmă un contra-atac unguresc, după aceea un nou atac al alor noștri și iarăși unul din partea lui Báthory, După acesta din urmă, se părea că biruința va rămâne de partea cardinalului: aripa noastră stângă se retrăgea; ostașii începuseră să se risipească. Atunci interveni, întocmai ca la Călu-

găreni, Mihai însuși; îmbărbătându-și trupele, cerându-le să-și facă datoria, el se aruncă la atac « cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală » (con grandissimo valore e temerità), izbutind astfel nu numai să respingă pe Unguri, dar să facă prizonier pe însuși comandantul armatei adverse, pe generalul Gaspar Kornis. Lăudărosul Báthory care, prudent, urmărea de pe o înălțime, mersul bătăliei, nu mai așteaptă sfârșitul și, făcând tocmai invers de cum făcuse Mihai, fugi însoțit numai de câțiva nemeși, spre munții din răsăritul Ardealului, cu gând să treacă în Moldova. Biruitorul ar fi putut distruge întreaga armată ungurească; după intervenția

lui Malaspina, el o cruță totuși. Căzuseră pe câmpul de luptă 2027 de ostași, 1000 fuseseră luați prizonieri, de asemenea 45 de tunuri și mai multe steaguri. Sibiul se supuse numai decât; pestre trei zile, la 21 Octomvrie (1 Nov. stil nou), Mihai intră în *Alba-Iulia*. Descrierea alaiului, strălucit, e făcută de un contemporan: Voievodul călare, pe un cal roib, purta o tunică albă și pe deasupra o manta de aceeași culoare, având brodați cu fir, mai mulți șoimi. Pe cap avea bine cunoscuta cușmă, al cărei surguciu, cu pene de cocor, era prins printr'o copcă de aur; sabia, bătută în rubine și împodobită cu aur, atârna în stânga; ciorapii erau de mătase albă, cismele de săftian galben. Opt slujitori, frumos îmbrăcați, duceau de frâu opt cai minunați, cu șeile bogat impo-

Fig. 85. — Medalia de aur bătută de Mihai Viteazul în anul 1600, ca stăpânitor al Ardealului și al Țării Românești.

dobite, veneau apoi trâmbițașii și după aceștia lăutarii zicând din vioare. Urmau boierii și căpitanii, îmbrăcați și ei somptuos, apoi lungile șiruri de ostași. De o parte și de alta a voievodului, plecate spre pământ, erau purtate steagurile luate dela Andrei Báthory. La porțile orașului, Mihai primi cheile trimise de episcopul Naprágy; curând după aceea i se aduse, în 22 de care, vistieria cardinalului, prețuind peste 200.000 de florini. S'au găsit, între altele, vase de argint masiv, așa de grele, că unul nu putea fi ridicat de doi oameni. Nobilii unguri i se închinară; orașele și cetățile, afară de câteva la granița de nord-vest a Ardealului, în care apucaseră a intra ostașii lui Basta, făcură la fel: țara era la picioarele învingătorului (vezi și fig. 85).

Intre timp, Andrei Báthory pierea de o moarte năpraznică. Urmărit de aproape de cete de Secui, rămas în cele din urmă numai cu 2 însoțitori, el fu ucis cu lovituri de topor în coliba unui păstor din munți. Capul său, purtând două răni, una la frunte, alta la ceafă, fu adus la Alba-Iulia și înfățișat lui Mihai; doamna Stanca, plângând, ar fi spus atunci: «săracul popă, săracul popă». Domnul porunci să i se aducă și trupul și-i făcu o înmormântare frumoasă, mergând el însuși, cu lumânarea aprinsă în mână, după coșciug.

Ardealul sub Mihai Viteazul. Cărmuirea Ardealului a pus lui Mihai Viteazul o serie de probleme noi și grele, deoarece țara cucerită prin lupta dela Șelimbăr avea altă structură politică, socială și administrativă decât Muntenia. Trebuia o vastă operă de adaptare, de transformare treptată; o schimbare bruscă, o rupere completă cu trecutul era cu neputință. În scurtul răstimp — aproape 11 luni — cât a durat stăpânirea lui Mihai peste munți, găsim *începutul* acestei transformări.

Trebuia mai întâi precizată latura juridică, de legitimitate, a stăpânirii. Față de ai săi, în hrisoavele slave, biruitorul dela Șelimbăr își zicea, e adevărat, «*Domn din mila lui Dumnezeu al Țării Românești și al Ardealului*»; pe de altă parte, dieta îl numește «*principele nostru milostiv*» sau «*milostivul nostru domn*». Rămânea însă recunoașterea faptului de către cei doi suverani cari aveau un cuvânt de spus în această privință: Împăratul dela Praga și Sultanul. Acesta din urmă, față de asigurările lui Mihai, nu formulă obiecțiuni și-i trimise steag de domnie atât pentru el, ca stăpânitor al Ardealului, cât și pentru fiul său Nicolae-Pătrașcu pe care Mihai îl lăsase în locul său, în Muntenia. Rudolf se arătă însă mult mai greoi, mai bănuitor. Neconținut avură loc schimburi de solii și tratative, se urmă o întreagă corespondență, se făcură rapoarte peste rapoarte, până când bolnăviciosul împărat să se decidă în sfârșit a recunoaște pe Mihai nu ca principe cum voia acesta, ci ca guvernator al Ardealului; și încă, hotărîrea se luă prea târziu (22 Septembrie 1600), între timp având loc lupta dela Mirăslău (18 Septembrie 1600).

În sfatul princiar — corespunzând divanului dela noi — Mihai numi pe episcopul Naprágyi, pe Gaspar Kornis, pe Ștefan Csáki și pe Moise Székely, Unguri cu toții. Primul era cancelar, ultimul

comandantul armatei. Dintre boierii munteni, i se dădu lui Stoica din Strâmba dregătoria de postelnic, iar lui Bârcan, aceea de vistiernic. Mai târziu, după cucerirea Moldovei, găsim în sfat și pe banul Mihalcea, pe logofătul Teodosie și pe comisul Leca. În ce privește cârmuirea comitatelor și districtelor — corespunzând județelor sau ținuturilor noastre — se lăsară mai peste tot vechii șpani; în cetăți fură așezați însă căpitani de ai lui Mihai și anume: la Făgăraș, căpitanul Farcaș, la Gherla și la Chioarul, aga Leca, la Gurghiu, Constantin stolnicul. Se dădură și însărcinări speciale, de caracter administrativ, fiscal și polițienesc: cunoaștem în privința aceasta numele lui Sava armașul, al lui Damian postelnicul și al lui Todor spătarul.

O instituție proprie Ardealului — fără ceva corespunzător în Țara Românească și în Moldova — era *dieta*. Ea se alcătua din reprezentanții celor trei « națiuni » adică a nobililor, Sașilor și Secuilor și se convoca de câte ori trebuiau luate hotărâri însemnate fie de ordin politic (alegerea principelui), fie de ordin fiscal, administrativ sau social. Mihai Viteazul a convocat în patru rânduri dieta « prima oară la Alba-Iulia între 20 și 28 Noemvrie 1599, a doua oară la Brașov între 12 și 15 Martie 1600, a treia oară tot la Alba-Iulia, între 20 și 27 Iulie 1600 ». Cea de a patra dietă, convocată pe ziua de 1 Septemvrie 1600 la Sebeș, nu s'a mai putut ține, nemeșii răsculați, întrunindu-se la Turda. În tustrele dietele ținute s'au votat *impozitele* de care avea nevoie neapărată domnul; s'au confirmat — în prima dietă — vechile privilegii ale Secuilor; s'au luat — în cea de a treia — *după dorința expresă a lui Mihai măsuri pentru îmbunătățirea stării iobagilor și a preoților români din Ardeal*. Membrii dietei, față de această dorință, consemnată astfel: « poștești Măria Ta stăpânul nostru milostiv ca satele lăzuite, satele ungurești și săsești, să îngăduie pășunat liber în locurile și în hotarul necultivat, satelor românești ce sânt hotarnice cu ele » hotărâsc « din respect față de Măria Ta . . . ca toate satele lăzuite, atât cele ungurești cât și cele săsești, să dea satelor românești precum și satele românești altor sate românești pășunat liber pentru cai, boi, porci și junci, afară de oi ». De asemenea, față de « a doua dorință a Măriei Tale ca persoanele preoților români să nu poată fi silite de nimeni la robotă hotărăște « ca preoții români să fie scutiți pretutindeni,

în persoana lor, de astfel de slujbe ». Așa dar — spun membrii dietei — « am respectat și în această privință dorința Măriei Tale ».

Intervenția repetată a lui Mihai Viteazul e un fapt de cea mai mare însemnătate: el ne arată că marele domn a avut conștiința solidarității de rasă cu nenorociții iobagi ai Ardealului și că a căutat, atât cât îi îngăduiau împrejurările și mijloacele, să le ușureze soarta. Cu siguranță, dacă n'ar fi fost răpus mișelește pe câmpia Turzii, el ar fi luat și alte măsuri în favoarea lor.

Grija pe care a purtat-o Mihai elementului românesc din Ardeal se vede și din sollicitudinea pe care a arătat-o bisericii ortodoxe de acolo. Încă după vizita pe care o făcuse în Dechemvrie 1596 (vezi mai sus p. 273), el ridică o mănăstire în însăși Alba-Iulia, lângă zidul cetății. Lăcașul era gata în cursul anului 1597; aci a fost înmormântat Aron Vodă, domnul Moldovei. După ce birue pe Andrei Báthory, Mihai face din această mănăstire *reședința mitropolitului român din Ardeal*; cel dintâi ierarh al nostru instalat în Alba-Iulia a fost « Ioan vlădica ot Belgrad »; mai înainte, stătuse în mănăstirea Prislopului, din Țara Hațegului (v. și mai jos p. 322). În părțile de miază-noapte, ale Maramureșului, era încă mai de mult, o episcopie ortodoxă, cu reședința în orașul Munkács. În ultimul timp, păstoriseră aci Rutenii; în 1597 însă, Mihai trimite, cu voia lui Sigismund Báthory, pe un Român anume, pe Serghie, egumenul Tismenii. Și în alte părți au fost aduși clerici români; izvoarele ne vorbesc astfel de călugării munteni și moldoveni așezați în mănăstirea din Alba-Iulia, de preotul Neagoslav, *originar din Târgul de Floci, locul copilăriei și tinereții lui Mihai* — trimis ca ajutor al protopopului Brașovului, la biserica Sf. Nicolae din Șchei, în sfârșit de preoții pe care domnul i-a răspândit « în toate satele », la marginile Ardealului, ceea ce da de bănuț, în Ianuarie 1600, lui Gheorghe Basta. Sunt tot atâtea dovezi de interesul pe care l-a purtat Mihai, prin biserică, Românilor din Ardeal.

Că n'a putut face mai mult, e explicabil nu numai prin timpul scurt cât a durat stăpânirea lui, dar și prin puterea pe care o reprezentau *corpurile constituite* pe care le-a găsit el în Ardeal, adică *nobilii*, cu întinsele lor proprietăți, *Secuii* care de altfel l-au ajutat și *Sășii*, cu numeroasele și bogatele lor orașe. Față de aceștia, iobagii români aveau numai superioritatea numărului;

altfel, sub raportul economic, militar și politic, erau în inferioritate. A se sprijini pe cei dintâi și a-și ridica împotriva pe toți ceilalți, ar fi fost o încercare extrem de riscată; Mihai nu s'a simțit destul de tare ca s'o facă. Iobagii din sate s'au mișcat, e adevărat, îndată ce s'a răspândit vestea biruinței dela Șelimbăr și au început să atace pe nobili. Cronicarul ungar Szamosközy ne spune chiar că ei făceau aceasta « întemeiați pe încrederea ce le-o da un principe din neamul lor . . . ». Totuși mișcarea a fost înăbușită, iar prima dietă, adunată la Alba-Iulia, obține dela Mihai întărirea vechilor privilegii; îl roagă în același timp « să vestească ca toți iobagii să asculte și de acum înainte de domnii lor . . . și să le fie supuși, așa încât darea Măriei Tale și aprovizionarea oștirii s'o putem aduna ». Nici îndemnul marei majorități a boierilor munteni cari ar fi vrut să pună mâna pe moșiile nemeșilor din Ardeal, n'a putut determina pe Mihai la o măsură radicală; el s'a mulțumit să dea doar câtorva dregători unele proprietăți: astfel banul Mihalcea a primit Uioara, armașul Sava, domeniul Jeciu, Stoica postelnicul o parte din fostele proprietăți ale arhiducesei Maria-Christerna, soția, pentru scurt timp, a lui Sigismund Báthory. Incolo, nobilii ardeleni și-au văzut moșiile întărite, ba mulți dintre ei au primit chiar și altele noi; tot așa orașelor li s'au confirmat vechile privilegii. Ceea ce n'a împiedicat însă pe aceiași nobili ca, la câteva luni doar, să se ridice împotriva celui care le lăsase nu numai vieața, dar și averile și, la mulți, chiar dregătoriile.

Cucerirea Moldovei. Față de atitudinea ostilă pe care o adoptase Ieremia Movilă, Mihai se gândise, încă din 1597, să ocupe Moldova și scrisese în acest sens lui Sigismund Báthory. Primind însă sfatul să mai aștepte, expediția fusese atunci amânată. După cucerirea Ardealului însă, el revine la vechiul său plan. Pe lângă motivele anterioare — foarte serioase — de dușmănie, se adăogase acum și faptul că Ieremia care adăpostea la curtea sa pe fostul principe al Ardealului, *încercase să omoare pe Mihai « cu otravă sau prin trădare »*. Indepărtarea acestui înverșunat adversar se impunea; o cerea nu numai siguranța personală a biruitorului dela Șelimbăr, nu numai liniștea Țării Românești la al cărei tron râvnea Simion Movilă, fratele lui Ieremia, dar și rațiunea însăși a luptei duse de coaliția creștină. Prin izgonirea domnului Moldovei,

se slăbeau forțele turcești, se împiedica un atac al Ardealului din spre răsărit, se revenea la situația din 1594—1595, când tustrele țările românești luptau solidare împotriva aceluiaș dușman.

Era însă și o dificultate însemnată: opoziția Poloniei care voia să-și păstreze Moldova în zona ei de influență. De aceea, curtea dela Praga ezita să autorize o expediție de cucerire: se temea de conflictul ce ar fi urmat cu suzeranii creștini ai lui Ieremia. Se poate afirma prin urmare că meritul ocupării Moldovei revine exclusiv lui Mihai Viteazul care, după cum am arătat, urmărea de altfel încă din 1597 acest plan.

Armata care a trecut munții, pela *Oituz*, în primăvara anului 1600, număra 17.600 de oameni; pe lângă lefegii lui, unguri, cazaci și din Balcani, Mihai mai avea și un corp de 2000 de Moldoveni. La 4/14 Mai, ostașii coborau valea Trotușului, în timp ce un detașament pătrundea prin Nord, pe la *Câmpulung*, iar un al doilea trecea Milcovul, venind din Țara Românească. La 10 Mai, se atinsese *Bacăul*, la 11 *Romanul*; Polonii, trimiși înainte să întâmpine pe năvălitor, fură bătuți; Ieremia se retrase la *Hotin*. *Cetatea Neamțului* și *Suceava* ar fi putut rezista; ele căzură însă numai decât, mai mult de spaimă decât de luptă, apărătorii înfricoșându-se că au de înfruntat pe Mihai. O a doua bătălie, chiar în fața cetății Hotinului, se isprăvi iarăși defavorabil lui Ieremia. Acesta se închise în cetate și, puțin după aceea, fugi peste Nistru, la Camenița. Campania durase mai puțin de trei săptămâni: învingătorul dela Șelimbăr stăpâna acum și cea de a treia țară românească.

Dela Hotin, care nu putuse fi luat, căci pentru aceasta ar fi trebuit un asediu îndelungat, Mihai veni la Iași. Aci, el convocă pe boieri care-i prestară jurământ de credință — cronica munteană spune că aceștia i-ar fi cerut chiar pe fiul său, pe Nicolae-Pătrașcu, ca domn — și scuti de dări timp de șase ani pe locuitorii orașelor și satelor distruse în timpul războiului. În același timp, deoarece țara rămăsese fără cărmuitori bisericești — mitropolitul și episcopii însoțiseră în exil pe Ieremia Movilă — Mihai convocă la Iași și un sinod, sub conducerea mitropolitului *Dionisie Rally*, care caterisi pe ierarhii fugiți și numi pe alții noi în locul lor. Președintele sinodului, Rally, deveni mitropolit al Moldovei, Anastasie fu uns ca episcop al Rădăuților, iar Filotei

ca episcop al Romanului. Totdeodată domnul întări mănăstirilor moșiile lor; ni s'au păstrat hrisoavele date Agapiei, Pângăraților, Bistriței, Neamțului și mănăstirei Sf. Sava.

Vara anului 1600 înseamnă momentul culminant al puterii lui Mihai; el stăpânește acum *câte și trele țările românești*; cuvântul lui e ascultat dela Nistru până în Banat și din Maramureș până la Dunăre. În hrisoavele sale, el se intitulează « *Io Mihail Voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei* » (« *Іо Мнѣхана воевода кожю мнлостію господарѣ валшкоє и ардѣлскоє и вьсоє земли молдовскоє* »); noua sa pecete are o legendă aproape identică. Niciodată un Voevod român nu stăpânise atâta întindere de pământ, iar în ce privește faima, numai pe vremea lui Ștefan cel Mare, se mai rostiseră aprecieri atât de măgulitoare. După cucerirea Moldovei, vestitul rege al Franței, Henric al IV-lea, scria: « Se zice că Românul e foarte tare și că planurile lui cresc potrivit cu izbânzile ». Iar o publicație din Roma avea următoarele entusiaste cuvinte: « Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acțiuni eroice, acesta e signor Mihai principele Valahiei ». Viteazul nostru domn atrăsese atenția întregii Europe: se tipăresc o sumă de publicații ocazionale cuprinzând știri despre luptele lui; biruința lui dela Călugăreni își găsește ecoul până și într'o piesă de teatru italiană contemporană; creștinii din Balcani se uitau la el ca la un adevărat mântuitor, care avea să-i scape din robia turcească, Polonii se temeau ca nu cumva să cuprindă și țara lor. Temerea era cu atât mai îndreptățită, cu cât Mihai se bucura de numeroase și puternice simpatii între ortodocșii din Polonia, în fruntea cărora sta cneazul *Constantin Vasile de Ostrog*. El era, pe de altă parte, în legături și cu Țarul dela Moscova, cu *Boris Gudunov*; dela predecesorul acestuia, dela *Fedor*, fiul lui Ivan cel Groaznic, primise chiar, în 1597, o însemnată sumă de bani, atât ca danie pentru bisericile din țară cât și ca ajutor pentru plata lefegiilor. Temerile Polonilor însă nu se adeveriră; Mihai, preocupat de problema Ardealului, pentru a cărui recunoaștere ducea neconținut tratative cu împăratul Rudolf, se întoarse îndărăt, la Alba-Iulia, și părăsi planul unei năvăliri peste Nistru. În locul lui, rămase la Iași un consiliu alcătuit din patru boieri, toți munteni, anume Udrea banul, Andronie vistierul,

Sava armașul și Negrea spătarul. Aceștia trebuiau să administreze țara până ce Mihai va trimete un domn care să stăpânească în numele său și după indicațiile sale. La început, era vorba să vie Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul; apoi boierii moldoveni cerură, fără rezultat însă, pe *Nicolae-Pătrașcu*, în cele din urmă fu trimis *Marcu Vodă*, fiul lui Petru Cercel, având ca prim sfetnic pe Preda Buzescu. Dar de abia sosit, acesta trebui să părăsească domnia din cauza evenimentelor care se precipitară și care avură drept rezultat final prăbușirea întregii construcții a lui Mihai.

Infrângerea. În istoria Românilor nu cunoaștem un alt caz în care prăbușirea să fi urmat atât de repede momentului de glorie culminantă. În istoria universală, păstrând proporțiile, e un singur caz asemănător, acela al lui Napoleon I. La amândouă aceste mari figuri ale istoriei găsim o acțiune militară, purtând pecetea geniului, întinse cuceriri teritoriale, o infrângere hotărâtoare (Mirăslău — Leipzig), apoi o reluare a acțiunii și, în cele din urmă, un sfârșit impresionant. Asemănarea merge și mai departe, în ce privește temperamentul: aceeași voință, aceleași izbucniri violente, aceeași repeziciune în hotărâri.

Cauzele căderii lui Mihai au fost pe de o parte răscoala nobililor ardeleni și înțelegerea lor cu generalul imperial Basta, pe de altă parte dușmănia Polonilor. Cea dintâi se explică la rândul ei prin mai multe fapte, atât de ordin material cât și sufletesc. Nemeșii unguri se împăcau greu cu gândul să aibă drept stăpânitor pe un « Valah », din neamul iobagilor lor. Li se părea aceasta o umilintă; ar fi admis-o totuși, dacă nu s'ar fi adăugat presiunea fiscală și mai ales prădăciunile repetate, abuzurile și uciderile făcute de lefegii neplătiți ai lui Mihai. Acesta avea cele mai mari dificultăți ca să achite solda ostașilor săi. Dela împăratul Rudolf nu mai primise în ultimul timp subsidiile convenite; Țara Românească era secătuită de necontenitele războaie și năvăliri, așa încât întreaga întreținere a armatei — aproape 100.000 de taleri *pe lună* — căzuse asupra Ardealului. Sumele votate de diete nu ajungeau totuși; de aceea, soldații recurgeau la prădăciuni. În cursul acestor prădăciuni, a fost distrus în întregime târgul Huedin care se făcuse însă vinovat, deoarece locuitorii lui uciseră mai înainte 50 de soldați de ai domnului. În a doua jumătate a lui August 1600, se știa de conspirația unora dintre nemeșii

unguri; Mihai însuși o anunța la 23 ale lunii arhiducelui Maximilian, fratele lui Rudolf. La 1 Septembrie, trebuia să se strângă dieta la Sebeșul-Săsesc spre a hotărî sumele necesare unei noi expediții militare, împotriva Timișoarei; în loc să vie la locul fixat, nemeșii se strâng însă la Turda, proclamă răscoala și aleg drept conducător pe *Ștefan Csáki*, unul din cei cari se bucuraseră totuși de favoarea lui Mihai. Moise Székely, un alt favorit, fugise mai dinainte și trecuse la Poloni. Clujul, Bistrița, Sibiul și în cele din urmă și Brașovul, se ridicară și ele. Ostașii înșiși ai domnului erau nesiguri, deoarece nu fuseseră plătiți; unii din ei — vreo trei sute de Unguri — au trecut chiar de partea răsculaților; o parte din armată se afla în Moldova, alta în Țara Românească: situația lui Mihai era grea. Totuși, el ar fi putut încă să sfârșame și să imprăștie pe nemeși, dacă acestora nu li s'ar fi adăogat și generalul imperial Basta cu întreaga sa armată.

Pricina care a determinat pe Basta să acorde ajutorul său răsculaților a fost atitudinea curții imperiale față de domn. După înfrângerea dela Șelimbăr, s'a pus problema stăpânirii de drept a Ardealului. Rudolf voia să facă din această țară o provincie austriacă, iar gândul lui Mihai era să păstreze cucerirea pentru sine. Pe dosul actului cuprinzând cererile înfățișate comisarilor imperiali, voevodul scrie cu mâna sa: «*Și hotaru Ardealului. Pohta ce-am pohtit, Moldova, Țara Rumânească*». Au trebuit zece luni de tratative, cu propuneri și contrapropuneri, într'o atmosferă de bănuieți și de intrigi, pentru ca, în cele din urmă, să se ajungă la o soluție intermediară: Ardealul va rămâne în stăpânirea lui Mihai, acesta purtând însă titlul de *guvernator*, ca reprezentant al împăratului și fără recunoașterea dreptului de succesiune. Din nefericire însă, soluția s'a dat prea târziu, la 22 Septembrie 1600; *cu câteva zile mai înainte*, la 18 Septembrie, avusese loc lupta hotărîtoare dela Mirăslău. Basta, văzând ezitățile și bănuielile curții imperiale, asistând apoi la prădăciunile și neorânduile făcute de mercenari în Ardeal, fiind în sfârșit, socilitat insistent de către nemeșii răsculați, trecu de partea acestora. Era o eroare politică, care s'a întors apoi împotriva lui Rudolf, așa cum au atârnat-o evenimentele ulterioare.

Raportul de forțe în lupta dela Mirăslău a fost defavorabil lui Mihai. Acesta avea 10—12.000 de oameni, în bună parte oaste

de strânsură, în timp ce Basta dispunea de 18.000 de oameni, dintre care 6000 soldați aleși, călăreți germani și flamanzi purtând cuirase, precum și mușchetari valoni și francezi. Tocmai din cauza acestei inferiorități, domnul își alesese, întocmai ca la Călugăreni, o poziție strategică, bine apărată și care nu permitea o învăluire. Poziția se afla între Turda și Alba-Iulia, în fața satului *Mirăslău*, pe un loc îngust, cuprins între Mureș și dealuri, având în față pârâul Lapad, iar la flancul drept o pădure întărită cu șanțuri. Basta ocupase satul însuși și își dădea seama de tăria poziției adversarului. A o ataca însemna să meargă la înfrângere; de aceea, în dimineața zilei de 18 Septembrie, el dădu ordin trupelor sale să se retragă până acolo unde locul cuprins între Mureș și dealuri se lărgea mult, îngăduind o desfășurare completă a forțelor. Mihai, crezând că într'adevăr dușmanul se retrage, neobservând că era o simplă mișcare strategică, făcu greșeala să-și părăsească poziția așa de bine întărită și urmărind pe Basta, să iasă la loc larg (« in campagna libera »). Aici, oastea lui nu putu suporta puternicul asalt frontal al cuirasierilor germani; cavaleria se risipi, tunurile fură pierdute în urma unei mișcări de învăluire prin flancul stâng, o parte din legegii cazaci trădară chiar, trecând la dușman. Mihai, al cărui moral era sdruncinat — în tabăra dușmanului se aflau nu numai nemeșii răsculați, dar chiar și oamenii împăratului Rudolf, comisarii pe care acesta îi trimisese în Ardeal — nu mai putu restabili, ca odinioară la Călugăreni și la Șelimbăr, situația. Văzând lupta pierdută și oastea în risipă, el trecu Mureșul, cu calul, înnot, însoțit de trei Cazaci și purtând asupra lui steagul cel mare al oștirii. Patru mii de soldați pieriră în această bătălie, unii de glonț și de sabie, alții înecați.

La 20 Septembrie, învingătorii intrau în Alba-Iulia, ucideau pe toți Italienii, Grecii, Sârbii și Românii din oraș, *dărâmau biserica românească* zidită cu trei ani mai înainte și părăndu-li-se că atâta nu era, se vede, de ajuns, desgropau oasele lui Aron Vodă, înmormântat acolo, și le aruncau afară. « O așa neomenie — spune Mihai în memoriul trimis peste câteva luni Ducelui de Toscana — n'a fost făcută nici de păgâni ».

Pe când se petreceau aceste fapte în Ardeal, Moldova era ocupată de Poloni. La 4 Septembrie, cancelarul Zamoyski trecea

Nistrul cu o armată de 24.000 de oameni, dintre care 9000 de Cazaci, la 6 Septemvrie erau la Cernăuți, la 15 în fața Sucevii. Oastea lăsată de Mihai nu putu opri înaintarea, de altfel o parte însemnată a ei pornise spre Ardeal să vie în ajutorul domnului. Ieremia Movilă fu restabilit în scaun; se încercă același lucru, fără succes însă, și cu Sigismund Báthory; un corp de 7000 de oameni trecuse munții spre Bistrița dar trebui în cele din urmă să se întoarcă înapoi. La 6 Octomvrie, trupele polone erau la Focșani, gata să intre în Țara Românească.

Mihai, după ce își ridicase tezaurul din Alba Iulia, se retrăsese spre miază-zi; lângă Sibiiu găsi oști sosite din Muntenia, trecu apoi la Făgăraș unde se afla familia sa și de aci în Țara Bârsei. Avură loc mai multe ciocniri cu Brașovenii cari fură respinși și domnul putu, cu ajutoarele venite din Moldova și cu trupele aduse de fiul său Nicolae Pătrașcu, să-și constituie o nouă armată, de vreo 16.000 de oameni.

Cu această armată trecu Mihai munții îndărăt, tot pe valea Buzăului pe unde venise cu un an mai înainte: acuma nu mai era însă vorba de o cucerire, ci de apărarea *propriei sale țări*, încălcate de Poloni. Tabăra fu așezată la *Bucov*, pe Teleajen, într'o poziție bună; Mihai spera să-i vie ajutoare din Ardeal, dela Basta. care în fața primejdiei înfățișate de oastea lui Zamoyski, reluase relațiile cu fostul său adversar. Dar cu toate asigurările pe care le dete domnul — își trimise zălog pe lângă 4 boieri însemnați, chiar și familia — cu toată declarația că renunță la Ardeal, mulțumindu-se numai cu trei cetăți — Gurghiu, Jeciu și Făgăraș — ajutoarele nu sosiră. Luptele de avangardă, la *Năeni* (12 Octomvrie), la *Ceptura* (14 Octomvrie), nu putură împiedica înaintarea Polonilor: la 19 Octomvrie aceștia erau în fața taberii lui Mihai. Lupta avu loc a doua zi și se termină prin retragerea a lor noștri. Ploeștii fură ocupați de Zamoyski și Simion Movilă proclamat domn, după ce mai întâi depusese jurământ de credință, făgăduise un tribut anual de 40.000 de galbeni și se obligase să ție o armată de 3000 de lefegii poloni. Cetățile țării urmau de asemenea să primească garnizoane polone. Înaintând cu greu pe drumuri defundate, se ajunse la Târgoviște, unde Simion primi și din partea Turcilor steagul de domnie.

În acest timp, Mihai se retrăsese dincolo de Olt, la Craiova; tot aștepta să-i vie ajutor dela imperiali. În asemenea împrejurări

grele, avu el o ultimă luptă cu Turcii. Aceștia încă în Septemvrie, făcuseră o primă incursiune pe malul stâng, fortificând cetatea dărămată a Giurgiului și înaintând până la București și Târgoviște. Acuma, ei trecură din nou Dunărea, sub comanda beilor dela Vidin și Nicopol, cu gândul să ocupe Craiova. Nu izbutiră însă, deoarece Mihai îi sfărâmă prin Preda Buzescu, luându-le și trei steaguri. Această biruință nu modifica totuși situația grea a domnului. Inconjurat din toate părțile de dușmani, era evident că nu se va putea menține multă vreme. De aceea, el se hotărî să facă o ultimă încercare. Ocolind pe la miază-noapte, trecu îndărăt Oltul la Râmnicul Vâlcei și coborî asupra Curții de Argeș. Lupta avu loc chiar lângă acest oraș, la 25 Noemvrie, se isprăvi însă tot în defavoarea lui Mihai. Boierul Udrea trimis înainte, fu atacat în tabără de către Poloni și trebui să se retragă în cele din urmă. Buzeștii trecură de partea lui Simion; exemplul lor fu urmat și de alții. Părăsit de boieri, părăsit de noroc, cu familia zălog în Ardeal, viteazul domn luă calea pribegiei. Trecu, împreună cu puțina oștire care-i mai rămăsese, prin Deva — unde din cetate se trase cu tunul asupra-i — apoi prin Beiuș, prin Oradea (12 Dechemvrie), prin Debrețin, Tokay, Cașovia — unde dădu drumul ultimilor ostași — prin Bratislava (7—11 Ianuarie) și ajunse în sfârșit la Viena, în ziua de 12 Ianuarie 1601. Fu primit aci în chip onorabil de arhiducele Matei, un alt frate al lui Rudolf; i se dădu locuință la hanul « Cerbul de Aur » și se interveni la curte, la Praga, pentru audiență. Până a sosi răspunsul, Mihai redactă un memoriu către împărat, în care expuse toată activitatea sa ca domn și serviciile pe care le-a adus creștinătății; un al doilea memoriu, foarte important, tot de caracter autobiografic, fu trimis ducelui Cosimo de Toscana, ai cărui soldați contribuiseră la cucerirea Giurgiului în 1595. Sosind ordinul dela Rudolf, Mihai porni spre Praga; la 23 Fevruarie intra în acest oraș, la 1 Martie după amiază avea loc prima audiență în palatul Hradčany, iar peste câteva zile, la 5 Martie, cea de a doua, care dură două ceasuri. Ceea ce grăbise lucrurile nu era atât memoriul trimis împăratului, cât precipitarea evenimentelor din Ardeal. După ce, prin înfrângerea dela Mirăslău, îndepărtaseră pe Mihai, nemeșii unguri se ridicaseră acum și împotriva Imperialilor. Basta fusese arestat prin surprindere la Cluj, într'o noapte,

Fig. 86. — Mihai Viteazul, gravură în aramă de Aegidiu Sadeler.

la începutul lui Februarie și închis. În cele din urmă, i se dăduse drumul, dar el trebui — neavând forțe suficiente — să părăsească Ardealul, care ajunsese iarăși în stăpânirea neisprăvitului Sigismund Báthory. Aceasta însemna însă anularea tuturor eforturilor pe care le făcuseră până atunci Imperialii. Singurul om care putea restabili situația era Mihai. Așa se explică atenția pe care i-o dădu Rudolf, făcându-i daruri și confirmându-i domeniul Koenigsberg în Silesia, ce-i fusese donat încă din 1599. Așa se explică și hotărîrea care se luă de a se face o nouă oaste de lefegii, sub comanda domnului, dându-i-se în acest scop 100.000 de taleri.

Mihai era la curte obiectul interesului și curiozității generale. Figura energetică, bărbătească, a domnului-oștean impresionează atât de mult, încât trei artiști îi făcuseră portretul. Cel mai reușit este acela, gravat în aramă, al lui Aegidius Sadeler, o adevărată capod'operă (vezi fig. 86). Urmează apoi portretul pictorului Franz Franken, în binecunoscutul tablou «Cresus arătându-și comorile lui Solon», unde Mihai e înfățișat în centru sub chipul unui curtean. Al treilea portret, de un pictor al cărui nume nu-l cunoaștem, a fost reprodus de către Domenicus Custos în opera sa «*Atrii Heroici*», partea III, apărută în 1601, între lunile Martie-August (vezi fig. 87). După aceste trei portrete s'au făcut apoi o sumă de reproduceri și copii, în întreaga Europă, așa încât chipul lui Mihai Viteazul a fost *cel mai cunoscut chip de domn român*.

Gorăslău. Moartea lui Mihai. La 3 Aprilie, Mihai pleca din Praga spre Viena unde stătea până al 29 ale lunii; la 11 Mai, intra în Cașovia primit cu toate onorurile de către comandantul trupelor de acolo. În acest oraș, avu loc și întrevederea cu Basta, care, potrivit instrucțiilor primite, trebuia să colaboreze cu armata sa la recucerirea Ardealului. Mihai, înghițindu-și necazul, îi spuse că a uitat cele trecute; Basta se arătă mios, deși în fond ura pe «Valah». Armatele se închegară în două locuri deosebite: aceea a domnului la Debrețin, cealaltă la Satu-Mare; joncțiunea se făcu la satul Moftin, la începutul lunii Iulie. Sigismund, având și ceva ajutoare dela Ieremia Movilă și dela Turci, își așezase tabăra la satul Girot. Avură loc mai întâi câteva mici ciocniri, de avangardă, în cursul cărora se luară două steaguri moldovenesti și patru ungurești; urmă apoi în după amiaza zilei de 3 August

Fig. 87. — Un alt portret contemporan a lui Mihai Viteazul. Gravură pe aramă, reproducă de Domenicus Custos în opera sa «Atrii Heroici».

(st. n.) 1601 atacul principal. El se dete la satul *Gorăslău*, pe valea Someșului, între Satu-Mare și Cluj (vezi fig. 88).

Sigismund ocupa o poziție avantajoasă, pe un deal înalt; el nu putu însă rezista asaltului impetuos, în care aripa dreaptă, comandată de Mihai, avu rolul principal. Pierzându-și întreaga artilerie — 45 de tunuri — care de altfel nu-i fusese de mare folos, deoarece bătea greșit, el trebui deci să se retragă, iar re-

Fig. 88. — Gravură contemporană înfățișând, în partea superioară, lupta dela Gorăslău iar în partea inferioară, aducerea la Praga, cu solemnitate, a steagurilor cucerite în această luptă. În legendă, numele lui Mihai e pus înaintea celui al lui Basta.

tragerea se transformă în fugă, până la hotarul Moldovei. O sută zece steaguri, mulți prizonieri și câteva care de muniții rămăseră în mâinile învingătorilor. Împăratul Rudolf felicită pe Mihai și-i mulțumi pentru această strălucită victorie; îndată se tipări la Nürnberg și apoi la Praga o descriere a luptei în care numele voevodului nostru e trecut sistematic — cum era de altfel natural — înaintea celui al lui Basta. Pe verso foii de titlu al acestei descrieri e reprodus și un portret al lui, în xilografie.

Soarta surâdea din nou lui Mihai. Biruise pe Sigismund, iar din Țara Românească îi sosise vestea bună a izgonirii lui Simion Movilă. Fratele lui Ieremia nu știuse să-și apropie pe boieri, așa încât dela început chiar, aceștia se gândeau la răscoală. O mișcare se produse în Mai 1601, dar conducătorii, banul Udrea și Negrea spătarul, fiind prinși, plătiră cu viața încercarea lor. Mai mult noroc avură frații Buzești. Auzind că Mihai vine cu armată asupra Ardealului, ei strânseseră la Craiova pe credincioșii lor din Oltenia — «toate oștile Mehedinților» spune cronica — și porniră asupra lui Simion. Acesta, surprins și lipsit de ajutor dela protectorii săi, fugi spre Focșani unde izbuti să-și închege o oaste de Moldoveni, Poloni și Tătari. Buzeștii atacară însă pe neașteptate — veniseră pe un drum ocolit, prin munți — și biruința rămase a lor; Simion abia putu să-și scape viața, trecând prin vad Milcovul (3 Iulie).

Solia trimisă de boierii munteni la Mihai spre a-l chema, ca stăpânitor, în țară, întâlni pe domn la intrarea în Cluj (11 August). După biruința dela Gorăslău, oștile se îndreptaseră spre acest oraș unde atât Mihai cât și Basta aveau fiecare ceva de răzbunat: cel dintâiu uciderea groaznică a credinciosului său căpitan *Baba Novac* pe care nemeșii unguri, în ura lor cumplită, îl torturaseră mai întâiu, jupuindu-l de piele, îl arsaseră apoi de viu, și-i puseră în sfârșit cadavrul în țeapă (5 Februarie 1601), cel de al doilea umilința arestării. Pe locul unde trupul credinciosului său fusese tras în țeapă, Mihai porunci să se ridice un steag: acest gest se repetă astăzi în fiecare an, la ziua eroilor. Orășenii din Cluj trebuiră să plătească o sumă însemnată — circa 100.000 de florini — apoi armatele coboriră la Turda. Se punea acum din nou problema stăpânirii de drept a Ardealului. Mihai înțelegea să-și păstreze vechea situație, de aceea și luă măsuri în consecință. El trimise astfel înainte la Alba-Iulia pe un căpitan al său ca să-i pregătească palatul domnesc.

Basta ar fi vrut însă ca puterea supremă să-i rămâie lui; el se socotea ca adevăratul reprezentant al împăratului; era evident că un conflict trebuia deci să izbucnească. La Turda, Mihai hotărî să-și despartă armata sa de aceea a lui Basta; voia să plece mai de grabă la Făgăraș spre a-și revedea soția și copiii. Această despărțire însemna însă pentru domnul nostru libertatea de

inițiativă. Basta care știa că imperialilor le convenea mai mult o stăpânire directă asupra Ardealului, iar nu prin intermediul unei personalități atât de puternice, deci greu de maniat, cum era aceea a lui Mihai, se hotărî să împiedice — prin orice mijloace — o asemenea libertate. În zorii zilei când voevodul trebuia să plece spre Făgăraș, la 9/19 August 1601, el trimise un detașament de trei sute de Germani și de Valoni, aceștia din urmă comandați de ofițerii Jacques Beauri și Mortagne. Aveau ordin să-l aresteze pe Mihai, iar dacă se opune, *să-lucidă*. Așa se și întâmplă. Intrând în cortul domnului, Beauri îi spuse: «ești prins». Mihai rosti un singur cuvânt «ba» și dădu să puie mâna pe sabie. În aceeași clipă însă, un valon îl împușcă, un al doilea îi străpunse pieptul, alții îl loviră cu halebardele. «Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu — spune cronica Țării Românești — pentru că nu știuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează». Bestiile îi tăiară capul, apoi îi batjocoriră trupul și-l aruncară în tabără. «Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat. Că așa au lucrat pisma încă din începutul lumii — adaugă cronica — . . . pisma au pierdut pe mulți bărbați fără de vină, ca și acesta. *Căci era ajutor creștinilor și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pre Turci de tremura de frica lui*; iar diavolul cel ce nu va binele neamului creștinesc, nu l-au lăsat, ci eată că cu meșteșugurile lui au intrat prin inima celor răi, hicleani, până-l deteră și morții. Și rămaseră creștinii și mai vârtos Țara Românească săraci de dânsul . . . ». După trei zile, câțiva Sârbi îngropară pe furiș trupul Viteazului; comisul Radu Florescu luă cu sine capul de a cărui privire tremuraseră atâția și-l aduse la mănăstirea Dealului; aci, el fu înmormântat sub o lespede de piatră pe care credinciosul Radu Buzescu și cu soția sa puseră să se sape următoarea inscripție: «Aice zace cinstitul și răposatul capul creștinului Mihail, Marele Voevod, ce-au fost domn Țărei Rumânești și Ardealului și Moldovei; cinstitul trup zace în câmpii Tordei și când l-au ucis Neamți, ani au fost 7109 (1601), în luna Avg. 8 zile. Această piatră o-u pus jupan Radu Buzescul i jupâneasa Preda ».

După unele mărturii posterioare, trupul Vovodului ar fi fost reînhumat mai târziu în ctitoria sa din marginea orașului Alba-Iulia, în biserica ridicată pentru Vlădica Ioan (vezi mai sus, p. 284).

Cum însă această biserică, împreună cu întreg complexul clădirilor alcătuind reședința Vlădicăi și mănăstirea de acolo, au fost rase în 1714—1715, cu prilejul reconstruirii și măririi cetății, nu putem ști întru cât sunt adevărate mărturiile amintite.

Familia lui Mihai. Boierii. Ctitoriile. La vârsta de 26 de ani, în 1584, Mihai s'a căsătorit cu *Stanca*, văduva lui Dumitru postelnicul din Vălcănești și nepoata lui Dobromir, marele ban al Olteniei. Stanca avea doi frați, pe *Dragomir*, fost mare postelnic în timpul lui Alexandru Vodă și pe *Ioan Monahul* care în 1613, dând o mărturie pentru niște moșii ale surorii sale, își spune « cumnat al răposatului Mihail Voevod ».

Cu Stanca, Mihai a avut doi copii: pe *Nicolae*, numit uneori în documentele vremii și Nicolae-Pătrașcu, și pe *Florica*. Nicolae, care a ținut scaunul Țării Românești, pe când tatăl său era în Ardeal, s'a căsătorit cu *Ancuța*, fata lui Radu Șerban, și a avut la rândul lui o fiică, pe *Ilinca*, soția lui Istratie Leurdeanu. Florica s'a măritat în 1603 cu Preda postelnicul, a cărui mamă era din neamul Calomfireștilor. După numele soției sale, i s'a zis lui Preda și « Floricoiul ».

Dintr'o legătură nelegitimă, cu Tudora din Târgșor, a mai avut Mihai încă o fiică, pe *Marula*, căsătorită cu Socol din Cornățeni.

Doamna Stanca a murit în 1603, de ciumă, și a fost îngropată în biserica episcopiei din Râmnicul Vâlcei.

Mama lui Mihai Viteazul, Tudora sau « Theodora » cum i se spune într'un hrisov din 1597, s'a retras spre sfârșitul domniei fiului ei la mănăstirea Cozia unde s'a și călugărit, primind numele de *Theofana*. Impresionant este actul din 8 Noemvrie 1602 prin care ea dăruiește mănăstirii Cozia două sate Frăsinetul și Studenița: « Eu roaba domnului Isus Hristos călugărița Teofana, muma răposatului Mihail Voevoda din Țeara Rumânească, viețuit-am viața ceștii lumi deșartă . . . și înșelătoare . . . și am petrecut lumește destul în tot chipul în viața mea, până ajunsu (forma veche, în loc de ajunsei!) și la neputința bătrânețelor mele și la slăbiciunea mea, în sfânta mănăstire în Cozia, la lăcuita sfintei Troițe, și la răpausul roposatului Mircei! Voevoda. Și trăiiu de ajunsu de luaiu și sfântul cin călugăresc, drept plângerea păcatelor mele. Aciiș mă ajunse și vestea de săvârșirea zilelor drag fiului mieu Mihail Voevod și de sărăcia doamnă-sa și a

coconilor domniei lui prin țărâle streine. Fui de plângere și de suspine zua și noaptea. Dup'aceia, cu vreaarea și cu ajutoriul Domnului din ceriu și cu rugăciunea cinstiților părinți în zi și în noapte și plângerea mea și suspinele sărăciei lor de țărâle streine, doară svenția lui din naltul ceriului au auzit și s'au milostivit de i-au scos din țărâle streine în țeara de moștenie. Și mai vartos au cugetat la svânta mănăstire în Cozia pentru bătrâna și jalnica lor maică. Și deaca să adunar(ă) unii cu alalți, mare plângere și suspini fu întru ei de jalea fiu său Mihail Voevod și pentru patima lor ce-au pătimit prin țărâle striine, doamna Stanca și fiu său Ion Nicola Voevod și fiiesa doamna Floriica. Fu după aceeaia întrebare întru iale, cine cum au petrecut. Grăi doamna Stanca: cum am pățit noi, maică, să nu pață nime de ruda noastră. Dară molitva ta, maică, cum ai petrecut? Maica zise: cu mult foc de moartea fiu meu și de jalea domniilor voastre, iar de cătră svânta mănăstire, am har dragului domn din cer, și mulțemesc părinților din svânta mănăstire, c'am avut pace, răpaus și căutare de molitvele lor la nevo(i)a mea. Ziseră domnia lor: mulțemim și noi molitvelor lor pentru molitva ta, căci ai avut căutare de ei. Zise maica Teofana: pentru aceia, featele meale, am făgăduit sventei mănăstiri doao sate din Romanța: Frăsinetul și Studenița, pentru sufletul roposatului Mihail Voevod și pentru sănătatea fiusău Nicolei Voevod, și pentru pomeana noastră și a tot neamului nostru, să fim pomeaniți la toate svențele pomeani, ci și la dumnezeiasca liturgie, în vecie. Domnia lor ziseră: Noi bucuroase, cum și le-au dat roposatul Mihail Voevod, volnică ești, fie date și de noi și de Nicola Voevod și de tot neamul nostru, în vecie, pentru pomeana, ca să aibi molitva ta și de iceda innainte milă și căutare până la moarte de molitvele lor ».

Nu mult după această danie, călugărița Teofana închidea ochii și era înmormântată în biserica mănăstirii Cozia. Piatra de mormânt, pusă de nepoții ei, doamna Florica și Nicolae-Pătrașcu, poartă dată 7114 adică 1606 sau, în cazul când luna, nemenționată, a fost Septemvrie-Dechemvrie, 1605.

Un merit deosebit al lui Mihai Viteazul a fost faptul că a știut, pentru realizarea marilor lui planuri, să se înconjoare de un mănunchiu de dregători și căpitani destoinici. La început, găsim în divan, întocmai ca și la Ștefan al Moldovei, o serie de boieri

bătrâni cari slujiseră multă vreme sub predecesorii lui și care, obișnuiți cu starea de apăsare și umilință a țării, nu se mai gândeau la o reacțiune. Dar în Octomvrie 1594, în ajunul răscoalei, constatăm o mare prefacere: dregătorii și posturile de comandă ale armatei sunt, aproape toate, în mâna unui grup de boieri tineri, îndrăzneți și viteji; e falanga cu ajutorul căreia Mihai realizează minunata epopee care este domnia lui. În fruntea acestui grup stau frații Buzești: *Stroe stolnicul*, *Preda postelnicul* și *Radu clucerul*. Erau fiii marelui armaș Radu Buzea și prin averea lor — pe care și-au sporit-o în proporții uriașe în acest timp — și prin legăturile lor de familie, conducătorii necontestăți ai boierimii oltene. Lor le încredințează Mihai soliile de seamă; ei deschid seria luptelor cu Turcii; tot ei vor goni, în 1601, pe Simion Movilă. Căpitani viteji au fost și *Radu Calomfirescu* și *Udrea banul Băleanu*. Acesta din urmă, boier de viță veche, a făcut parte din locotenența domnească lăsată în Moldova și a plătit cu viața încercarea sa de răscoală împotriva apăsătoarei stăpâniri a lui Simion Movilă. Cunoaștem testamentul său, alcătuit la 21 August 1598, în care arată — « de voiu peri eu la războiu » — cum să se împartă averea. Alți doi viteji au fost *banul Mihalcea Caragea*, de origină greacă, din insula Chios, și spătarul, apoi banul, *Calotă Bozianu*. Cel dintâi era rudă prin alianță cu Buzeștii și într'un grad îndepărtat, chiar cu Mihai Viteazul, alături de care a și pierit, fiind spânzurat de Unguri. Cel de al doilea a căzut vitejește în lupta dela Târgoviște cu Turcii, din toamna lui 1600. Unul singur dintre căpitanii lui Mihai n'a corespuns până la sfârșit așteptărilor voevodului: e *aga Leca*, albanez de origină, care, în Septemvrie 1600, impresionat de somațiile Imperialilor, le-a predat cetatea Chioarului, — mai târziu și Uioara — înlesnind astfel înaintarea lui Basta și — implicit — biruința acestuia la Mirăslău. A murit ca pribeag, în țară străină, în sărăcie.

Dintre dregătorii de curte trebuie pomenit în primul rând *Teodosie Rudeanul* care a fost mai întâi vistiernic, apoi mare logofăt. El a scris cronica oficială a domniei lui Mihai, cronica păstrată astăzi numai în traducerea latină a lui Baltazar Walter. Sora lui Teodosie, Sima, era soția lui Stroe Buzescu. *Stoica* sau *Stoichiță din Strâmba* (Gorj) și-a început cariera ca vtori logofăt, a ajuns apoi postelnic și la urmă, vel vistiernic. A fost trimis ca

sol și, într'un document, domnul pomenește chiar «credincioasa și dreapta» lui «slujbă ce a slujit domniei mele în țară streină». În sfârșit, amintim pe *Ivan, marele vornic* care s'a bătut vitejește în lupta dela Șerpătești, unde a și fost rănit. Una din fetele lui, *Velica*, a inspirat un puternic sentiment lui Mihai; o găsim alături de domn, în Alba-Iulia, dăruind împreună cu sora ei Zamfira, un sat din moștenirea părintească mănăstirii Golgota de lângă Târgoviște.

Am arătat mai înainte atenția deosebită pe care a dat-o Mihai Viteazul bisericii, măsurile pe care le-a luat, atât în Ardeal cât și în Moldova. Chiar în cel dintâi an de domnie, în August 1594, el își trimite ierarhii — pe mitropolitul *Mihail*, pe episcopul *Partenie* de Râmnic și pe episcopul *Luca* de Buzău — să ia parte la sinodul ce s'a ținut la Iași, sub președinția lui Nichifor dascălul, reprezentantul Patriarhiei din Constantinopol, spre a combate trecerea Rutenilor ortodocși la catolicism. Curând după aceasta mitropolitul Mihail moare și în locul lui este ales *Eftimie*, care păstorește Țara Românească tot timpul domniei lui Mihai. În 1596, are loc un alt sinod, la Târgoviște; de data aceasta, se discută măsurile ce trebuiesc luate pentru o mai bună organizare a gospodăriei mănăstirilor și a vieții călugărilor. Hotărârile se iau în ziua de 13 Aprilie: ele prevăd că boierii n'au dreptul să primească daruri, decât cu voia soborului; egumenii trebuie să păstreze, cu mare grijă, averea comunității; călugării nu pot părăsi mănăstirea decât pentru a se duce la Sfântul Munte, la vreun schit sau «la pustie»; abaterile și greșelile vor fi judecate de arhieru. În acest domeniu al jurisdicției înalților ierarhi, ni s'a păstrat un așezământ și mai vechiu, din vremea lui Petru Cercel, dat de episcopul Luca, pentru eparhia Buzăului. Se prevăd anume o sumă de cazuri care «după pravila sfintei biserici» au a fi judecate de către episcop, neamestecându-se «nici banii, nici pârcălabii, nici dvornicii».

În afară de această lature de organizare, Mihai Viteazul și-a arătat interesul ce purta bisericii prin donațiile și întăririle de moșii pe care le-a făcut atât mitropoliei și episcopilor cât și diferitelor mănăstiri din țară și de peste hotare. Cea mai bogat înzestrată a fost ctitoria sa, mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae «ce e din susul orașului Bucureștilor», numită astăzi «Mihai Vodă», la Arhivele Statului (vezi fig. 89). În locul vechiului lăcaș care exista aci, și care fusese stricat pe vremea lui Petru Cercel,

Fig. 89. — Biserica Mihai Vodă din București, în cursul restaurării. Astăzi, pridvorul cu stâlpi, din față, nu mai există; g'au adăogat în schimb două turle mici în spatele turlei centrale; e o întrebare însă dacă aceste turle mici au existat într'adevăr la biserica ridicată de Mihai Viteazul,

Domnul a ridicat o nouă construcție, înconjurată de ziduri puternice, servind și ca loc de apărare; i-a dăruit apoi nu mai puțin de *patrusprezece sate* dintre care treisprezece cumpărate de el însuși dela moșneni cu suma de 472.000 de aspri și unul dăruit de soția sa, doamna Stanca. La 21 August 1599, această bogată ctitorie este închinată de Mihai Viteazul mănăstirii *Simopetra* dela Muntele Athos, căreia îi fusese închinat și vechiul lăcaș. O altă ctitorie a voevodului — din 1594 — a fost mănăstirea *Clococioc* sau *Clocociov*, în județul Olt, lângă Slatina, « zidită și ridicată din temelie » de el, după cum ne spune hrisovul ulterior dela Matei Basarab, din 2 Aprilie 1646, și înzestrată cu două sate. Intăriri și danii au mai primit și mănăstirile Golgota, Bistrița, Coșuna, apoi biserica domnească dela Curtea Veche (Sf. Anton) și biserica catolică din Târgoviște. Un hrisov a primit în 1594—1595 și mănăstirea *Xenofon* dela Muntele Athos. În Ardeal, în afară de lăcașul dela Alba Iulia (vezi mai sus, p. 284), el a ridicat, în timpul scurtei sale stăpâniri, încă trei biserici, una la *Ocna Sibiului*, alta în satul *Lușârdea*, în județul Someșului, cea de a treia în marginea de miazăzi a cetății *Făgărașului*; a făcut de asemenea reparații la biserica din *Șcheii Brașovului* unde a locuit și unde era zugrăvit chipul lui, și la mănăstirea din *Râmeți*.

Din toate aceste manifestări, se vede că Mihai Viteazul n'a fost numai un mare conducător de oști, dar și un domn drept credincios, punându-și sabia în slujba credinței, apărând biserica și pe slujitorii ei și înzestrând lăcașurile Domnului. Alături de Mircea cel Bătrân, de Iancu de Huniedoara și de Ștefan, el este al patrulea mare luptător pentru creștinătate pe care l-a dat neamul nostru. « Ceea ce am făcut — scrie Mihai în Iulie 1595 Polonilor — toate le-am făcut pentru credința creștinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieții creștini. M'am apucat să ridic această mare greutate cu această țară săracă a noastră, *ca să fac un scut al întregii lumi creștine* ». Sunt cuvinte simbolice, pornite din inimă și luminând puternic întreaga acțiune a eroului.

Legătura lui Mihai Viteazul. Documentele urmașilor lui Mihai Viteazul vorbesc de o măsură pe care a luat-o marele domn în ce privește pe *rumâni*, adică locuitorii neliberi ai satelor boierești, mănăstirești sau domnești. Această măsură e numită când « așezământ » când « legătură »; o singură dată i se spune « așezământ

și legătură ». Prima mențiune și cea mai importantă se găsește într'un hrisov din 24 Aprilie 1613 dela Radu Mihnea prin care se întărește fraților Pârvu și Radu, boieri din Slăvitești, doi rumâni din Bălteni, ce le fuseseră contestați de un alt proprietar. Hotărîrea e motivată de faptul « că acești rumâni mai sus ziși i-au fost apucat așezământul lui Mihai voevod (ТЪКМЪЖЕНІЕ МИХАІА ВОЕВОДА) la acești boieri . . . Deci Mihail voevod, domnia sa așa au fost făcut așezământ atunci, cum care pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla ». Acest pasagiu a făcut pe Nicolae Bălcescu să atribue lui Mihai Viteazul *introducerea* rumâniei sau șerbiei în Țara Românească, iar pe Xenopol să susție că e vorba nu de introducere rumâniei ci de « consfințirea » sau « întărirea » ei printr'un « așezământ formal ». O cercetare amănunțită însă, întreprinsă în 1915 de părintele meu, a dovedit că măsura luată de Mihai n'a însemnat niciuna, nici cealaltă, deoarece rumânia exista *din cele mai vechi timpuri* și nu ca o stare neobișnuită, ilegală, care să trebuiască a fi « consfințită » sau « întărită », *ci ca o instituție bine cunoscută, legală, necontestată de nimeni*. Rôstul măsurii a fost cu totul altul și anume a desființat dreptul pe care-l aveau vechii proprietari de a urmări și a readuce pe moșiile lor pe rumânii fugiți. Expediția lui Sinan Pașa a provocat o mare perturbare în întreaga țară; mulți rumâni au fost robiți, alții au fugit, ascunzându-se prin locuri mai ferite; după retragerea Turcilor, o sumă de sate au rămas pustii, în timp ce altele și-au văzut sporită populația prin fugarii stabiliți în ele. Incasarea impozitelor pe temeiul vechiului recensământ nu se mai putea face; pe de altă parte proprietarii ai căror rumâni fugiseră, urmau să înceapă o serie întreagă de cercetări și procese spre a-și recăpăta fugarii. Dar aceasta ar fi însemnat o mare întârziere în incasarea impozitelor respective și Mihai Viteazul avca o nevoie extraordinară de bani spre a-și putea plăti numeroșii lefegii. De aceea, — la sfârșitul anului 1595 sau începutul celui următor, în iarnă, când oamenii se strânseseră la casele lor -- a făcut un nou recensământ fiscal, o nouă « samă », cum se spunea atunci și, în același timp, a hotărît ca fiecare rumân să rămâie acolo unde l-a găsit recensământul, cu alte cuvinte, vechii proprietari, dela care fugiseră, să nu-i mai poată aduce înapoi așa cum, până atunci, avuseseră dreptul. Măsura lui Mihai

a fost deci o măsură de ordin administrativ-fiscal. În ultimul timp, d-l I. C. Filitti a susținut totuși că, pe temeiul acestei măsurii, au devenit rumâni o serie de locuitori cari mai înainte fuseseră liberi. Documentele aduse în sprijinul acestei păreri nu sunt însă convingătoare.

Dar dacă Mihai Viteazul nici n'a introdus, nici n'a consfințit sau întărit rumânia, nu e mai puțin adevărat că situația țărănimii și în special aceea a micilor proprietari de pământ, a moșnenilor, a fost din cele mai grele în timpul domniei lui. Și mai înainte, în întreg veacul al XVI-lea, acești moșneni au dus-o rău. Birurile erau din ce în ce mai mari și mai numeroase, în urma lăcomiei celor dela Constantinopol. Din cauza acestor biruri, mulți dintre moșneni își vând moșia și, odată cu ea, și libertatea, devenind vecini sau rumâni. În timpul lui Mihai Viteazul, procesul de rumânizare se accentuează: o sumedenie de sate ajung proprietatea boierilor, un mare număr sunt luate domnești, pe seama vistieriei, din cauza «dăjdiilor» neplătite. Acum se formează imensele latifundii ale fraților Buzești; Radu clucerul, de pildă, cumpără satele Curăteștii, Făureii, Dărăpănații, Cioroiul, Otieștii, Gotca, Costeștii, Urluianii și Răbeștii. Mihalcea banul devine proprietarul satelor Vărăștii, Periații, Călugărenii lui Manea și Călugărenii lui Stoica; Teodosie logofătul Rudeanu cumpără Slătioara, Foleștii, Popeștii, Fumoteștii și Negrenii. Toți boierii își sporesc averea; Mihai însuși cumpără un număr foarte mare de sate. De multe ori se făceau și abuzuri, luându-se moșia cu sila; ni s'au păstrat o serie de documente în care sătenii spun că au fost rumâniți «fără voia lor» sau pe nedrept.

Din cauza presiunii fiscale, a neconținutelor biruri, uneori și a «năpăștilor», s'au produs, în timpul domniei lui Mihai, chiar unele mișcări țărănești. O asemenea mișcare a avut loc în județul Dolj, la începutul anului 1596. Țăranii n'au putut plăti «dajdea grea» care se pusesse de curând și atunci când au aflat că, împreună cu agenții executori, sosește și un detașament de 300 de Cazaci, au hotărât să se opună. Au chemat deci opt sute de Turci dela Vidin; împreună cu aceștia, au surprins noaptea pe Cazaci și, luându-i prizonieri, i-au trecut peste Dunăre. Intr'adevăr grea trebuie să fi fost dajdea pentru ca țăranii să recurgă la astfel de soluții!

O a doua mișcare, de alt caracter însă, a avut loc pe când Mihai se afla la Alba-Iulia, după cucerirea Ardealului. Foarte multe sate am văzut că fuseseră obligate să se vândă boierilor sau fuseseră luate domnești. Indată ce s'a aflat în țară de biruința dela Șelimbăr, s'a produs o mare frământare printre acești nenorociți cari, odată cu pământul, își pierduseră și libertatea. Au crezut, se vede, că sosise momentul să se răscumpere, să se « giudecească » adică să devină « judeci », *oameni liberi*. Au pornit deci, în miezul iernii, peste munți, la Alba-Iulia. Știm acest fapt dintr'un hrisov al lui Radu Șerban privitor la satul Loloiești din Romanați, sat care fusese cumpărat de Stoichiță, vistiernicul din Strâmba. « Iar după aceea — spune Radu Șerban — când a fost Mihai Vodă domn în Ardeal și când s'a fost ridicat toate satele din țară să se giudecească, iar satul Loloiești ei încă s'au sculat și s'au dus la Beligrad, la Mihai Vodă, și s'au plâns la picioarele lui, cum că le-a făcut sluga domniei mele Stoica logofătul silă ». Din alte documente știm că s'au mai dus la Alba-Iulia și sătenii din Corcova, Cordon, Sularul și Radovanul. Aceștia din urmă, neputând obține dreptate acolo, au mers după Mihai Viteazul până la Iași, când a fost cucerită Moldova, dar tot în zadar. În Ianuarie 1600, Alba-Iulia era plină de sătenii din Țara Românească, veniți să se răscumpere. Dacă n'au obținut ceea ce doreau, pricina este că Mihai nu putea într'adevăr s'o facă: ar fi însemnat să-și ridice împotriva-i întreaga boierime care, puternică, numeroasă și bogată, reprezenta atunci un element hotărîtor în viața politică, militară și economică a țării.

B I B L I O G R A F I E

Mihai Viteazul: 1. IOAN BOGDAN, *Patru documente dela Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei*, în *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 149—170; 2. D. ONCIUL, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, Două cuvântări comemorative*, București, 1904, X + 70 p. în 8°; 3. DR. ION SÂRBU, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul Domnul Țării Românești*, vol. I—II, București, 1904 și 1907, XVI + 596 și VIII + 344 p. în 8°; 4. STOICA NICOLAESCU, *Portrete istorice. Domnița Florica, fiica lui Mihai Vodă Viteazul și a Doamnei Stanca*, București 1912, 15 p. în 8°; 5. ȘTEFAN D. GRECEANU, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. I (publicat de Paul Șt. Greceanu), București, 1913, 432 p. în 4°; 6. CONSTANTIN GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem.*

Secț. Ist., t. XXXVII (1915), p. 479—543; 7. ȘT. LONGINESCU, *Așezământul și legătura lui Mihai Vodă*, București, 1919, 74 p. in 8°; 8. CONST. C. GIURESCU, *Recenzie asupra studiului lui Șt. Longinescu*, în *Conv. Lit.*, LI (1919), p. 744—749; 9. CONST. C. GIURESCU, *Câteva cuvinte asupra «Legăturii și așezământului lui Mihai-Vodă»*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 370—380; 10. G. OPRESCU, *Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 402—403; 11. DR. ANDREI VERESS, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595 (eu 12 relațiuni inedite italiene)*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. IV (1925), p. 65—148; 12. AL. BUSUIOC-CEANU, *Câteva portrete noi ale lui Mihai Viteazul*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 49—54; 13. I. C. BĂCILĂ, *Portretele lui Mihai Viteazul*, Sibiu, 1926, 43 p. in 16°; 14. N. IORGA, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 339—349; 15. N. IORGA, *Încă un portret al lui Mihai Viteazul*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1927), p. 371—372; 16. GENERAL ALEXE ANASTASIU, *Bătălia dela Călugăreni 1595*, ed. 2-a, București, 1928, 160 p. in 8°; 17. I. C. FILITTI, *Despre «legătura» lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 221—231; 18. JOSEF MACUREK, *Michal der Tapfere und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des 16. Jh.*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 346—353; 19. B. SLĂTINEANU, *Contribuțiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul însoțite de un nou portret*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 203—216; 20. IOAN C. FILITTI, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. in 8°; 21. I. IONAȘCU, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, vol. I, Craiova, 1934, 272 p. in 8°; 22. I. CRĂCIUN, *Scrisoarea lui Petru Pellérđi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Bathory lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, Cluj, 1935, 11 p. in 8°; 23. N. IORGA, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, București, 1935, 299 + 226 p. in 8°; 24. P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, București, 1936, 269 p. in 8°; 25. I. CRĂCIUN, *Originea lui Mihai Viteazul*, București, 1936, 14 p. in 8°; 26. I. CRĂCIUN, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, Cluj, 1936, 29 p. in 8°; 27. CAPITANUL EDUARD DRAGOMIRESCU BUZNE ȘI SUBLOCOTENENTUL IOAN CUIȘA, *Considerațiuni critice asupra principalelor operațiuni militare ale lui Mihai Viteazul*, Timișoara, 1936, 55 p. in 8°; 28. N. CARTOJAN, *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce despre Sinan Pașa și vitejiile românești*, București, 1936, 10 p. in 8°; 29. I. IONAȘCU, *Mănăstirea Izvorani (Buzău) ctitoria Episcopului Luca (1583—1604)*, Buzău, 1936, 67 p. in 8°; 30. CH. GÖLLNER, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave*, în *Cahiers franco-roumains*, Décembre, 1938, p. 10—13; 31. ȘT. METEȘ, *La vie menée par les Roumains de Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, București, 1938, 78 p. in 8°; 32. SILVIU DRAGOMIR, *Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală dela Alba-Julia*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XXI (1939), p. 483—498; 33. I. CRĂCIUN, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600)*, București, 1939, 23 p. in 8°; 34. COLONELUL CONST. ZAGORITZ, *Călugărenii sub o nouă înfățișare*, Ploești 1940, 143 p. in 8°.

STAREA SOCIALĂ ȘI RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL ÎN VEACURILE XV ȘI XVI

Românii din Ardeal au dat statului ungar pe cel mai mare general al lui, Iancu de Hunedoara, pe unul din cei mai străluciți regi, Mateiaș Corvinul și pe ilustrul arhiepiscop și diplomat Nicolae Olahul.

La începutul veacului al XV-lea, Românii din Ardeal erau împărțiți în trei mari categorii sociale: *șerbii*, constituind categoria cea mai numeroasă și trăind pe moșiile regelui, bisericii și nobililor cărora erau obligați să le plătească dijme, dări și să le muncească; apoi *cnezii* și *voevozii*, având o situație mai bună, în calitatea lor de administratori și de reprezentanți ai șerbilor față de proprietarii respectivi; în sfârșit, *nobilii*, bucurându-se de toate drepturile și privilegiile rezervate prin legi, decrete și obiceiuri. Evoluția, în linii mari, a acestor trei categorii, în veacurile XV și XVI, a fost următoarea:

Șerbii — li se mai spunea și *iobagi*, cuvânt care la început, a avut totuși un înțeles de superioritate socială, însemnând « cei de frunte, cei distinși » — trăiesc în condiții din ce în ce mai grele. Ei formează elementul impozabil prin excelență; asupra lor cad, în primul rând, sarcinile fiscale. Ei plătesc *censul* sau darea pe pământ, dau *dijme* din produse — decretul din 1351 stabilește quantumul: a noua parte (« nona »), în timp ce în Muntenia și în Moldova se dădea a zecea parte — fac apoi diferite *servicii* sau *munci*. Deși au, în principiu, dreptul la *liberă strămutare* — constituția din 1298 îl prevede în articolul 70 — totuși prin faptul că se cere nu numai plățirea în prealabil a dării, dar și *voia* proprietarului, acest drept devine, în fapt, adeseori iluzoriu. De

aceea, iobagii, în revendicările lor, insistă întotdeauna asupra acestui punct. Dar, obligațiile sporind, iar drepturile micșorându-se, era firesc să se ajungă la mișcări populare.

Mișcarea din 1437. Unio trium nationum. În decursul veacurilor XV și XVI, au avut loc mai multe asemenea mișcări: două au fost însă mai însemnate: una în 1437, alta în 1514. Mișcarea din 1437 a izbucnit din cauza unui abuz al episcopului Gheorghe Lapeș. Acesta nu strânsese timp de trei ani dijele care i se cuveneau; la urmă, le ceru în bloc pe toate și anume, nu în moneda obișnuită până atunci, ci în moneda cea nouă care valora mai mult decât cea anterioară. Abuzul era deci îndoit. Țăranii unguri și români din nordul Ardealului, sătui de continuile vexațiuni suferite, se ridicară cu toții și cerură să li se facă dreptate. Avu loc o consfătuire a răsculaților pe dealul *Bobâlna* — teritoriul comunei Olpret — și se formă o delegație care ceru nobililor să revină la vechile libertăți. Aceștia însă, având de partea lor și pe voevodul Transilvaniei, pe Ladislau Csáky, în loc să dea ascultare plângerilor, schingiuiră și ucisera pe trimișii țăranilor. Izbucni atunci o răscoală înfricoșată; mulți căzură de o parte și de alta până când nobilii, dându-și seama de gravitatea situației, conveniră, la 6 Iulie 1437, să încheie următoarea convenție: plata dijmelor bisericii să se facă după cursul 1 florin de aur egal cu 100 de dinari; să nu se mai plătească nobililor « none » adică dije, din grâne și din vin; să se respecte dreptul de liberă strămutare, după ce însă în prealabil se va fi plătit « teragiul » adică darea pe pământ și datoriile personale; nobilii care vor încerca să-i oprească pe nedrept să fie condamnați de către comitele ținutului la o amendă de trei mărci. Văduva va avea dreptul la moștenirea soțului, plătind numai o oaie la trei ani; în cazul când n'au niciun fel de urmași, se prevede dreptul de testament. În ce privește censul și « darurile » ce trebuiau date anual, se va plăti zece dinari la sărbătoarea Sf. Ștefan, apoi o câblă de ovăz, șase turte și un pui de găină; se va face o zi de lucru, la coasă sau la secere și se vor drege morile. Nu se va mai plăti dijma din porci și din albine, nici darea sau censul numit popular *ako*. În fiecare an, înainte de sărbătoarea Înălțării, se vor strânge pe dealul *Bobâlnei* reprezentanții țăranimei — câte doi bătrâni de fiecare sat — împreună cu căpitanii lor și vor cerceta dacă nobilii n'au adus

vreo atingere acestei convenții; cel care va fi aflat că n'a respectat-o, să fie proscris.

Pentru moment, neavând încotro, nobilii consimțiră la aceste condițiuni; îndată însă după aceea, făcură o legătură cu *Sașii*, cari avuseseră și ei de suferit de pe urma mișcării, și cu *Secuii*; actul încheiat la *Căpâlnea*, în ziua de 16 Septemvrie 1437, prevedea o « uniune frățească », fiecare parte obligându-se să ajute fără întârziere pe celelalte, împotriva tuturor dușmanilor, de orice fel. Cine erau dușmanii, în împrejurările de atunci, se poate lesne bănui.

Rezultatele uniunii nu întârziară să se producă. Țăranii, înfrânți în luptele care avură loc, fură siliți să încheie la 6 Octomvrie, o nouă înțelegere, în condiții mai grele decât cele anterioare. Se prevedea acum că iobagii trebuie să plătească stăpânilor lor, în fiecare an, o sumă proporțională cu averea respectivă; un florin de aur cei mai avuți, cari aveau un plug cu opt boi, deci suprafața arabilă corespunzătoare (pământ era deajuns, iar populația rară !); o jumătate de florin cei cu un plug cu patru boi; douăzeci și cinci de dinari cei cu doi boi sau doi cai. În cazul când n'aveau pământ, darea se socotea după numărul oilor, caprelor, vacilor sau după cantitatea de vin; cine n'avea vite de loc, și muncea cu palmele, plătea 12 dinari. « Daruri » se dădeau de trei ori pe an. Stăpânul avea drept să-și judece iobagii și să execute pedepsele; se păstrează însă dreptul de apel la oraș. Se va face o zi de muncă pe an, la orice ar vrea stăpânul; se vor repara și întreține morile. Iobagii cari au părăsit moșia în aceste timpuri de tulburare fără să-și plătească « teragiul » și datoriile și *fără să obțină voia stăpânului respectiv* — și această ultimă condiție însemna de fapt *anularea* dreptului de strămutare — vor fi aduși îndărăt. Aceeași « voie » (« habita licentia ») se cere și pentru cei care ar voi să se strămute în viitor. Când vor fi chemați la oaste de voevodul Transilvaniei sau de vice-voevod, vor trebui să se prezinte. Cine va călca aceste dispoziții, va fi judecat și condamnat ca sperjur.

Mișcarea a continuat totuși, în unele locuri, și în 1438. Ciocniri au avut loc și lângă Cluj. Aci a fost prins conducătorul țăranilor, ungurul Nagy Antal (« quidam Antal Magnus videlicet Hungarus ») și tăiat de către nobili în bucățele; nouă tovarăși de ai lui au fost

trași în țepă pe dealul din fața orașului Turda. Dintre conducătorii Românilor trebuie menționat *Mihai* din satul Vireag, cari în documentul din 6 Octombrie 1437 poartă titlul de « capitaneus » (« Michael Volachus de Virágosberek, Capitaneus »).

Rezultatul mișcării a fost o *înărutățire* a stării iobagilor, o îngreunare a condițiilor lor de viață. Ei ajung aproape cu totul în puterea stăpânilor lor; zilele de lucru se înmulțesc; dreptul de strămutare este, *in fapt*, suprimat. În 1463, în « constituțiunile militare ale celor trei națiuni transilvănene, adică ale nobililor, Secuilor și Sașilor » aprobate de regele Mateiaș, se introduce o nouă măsură care ne arată că pe lângă apăsarea *socială*, se adaugă acum și una de caracter *național*: se prevede anume, că în caz de războiu, pentru paza cetăților să fie întrebuițați « iobagi de sânge unguresc » (« jobbagiones hungarici sanguinis »). Chiar între iobagi așadar, începe să se facă deosebire, după cum erau români sau unguri: aceștia din urmă trebuie să cruțați, în timp ce primii sunt obligați să meargă la războiu.

Mișcarea din 1514. Legiuirea lui Verböczy. A doua mare mișcare, la care au participat Românii din Ardeal a fost răscoala din 1514. Ea a izbucnit în următoarele împrejurări: Papa Leon al X-lea proclamase cruciata împotriva Turcilor care-și continuau cuceririle în apusul Peninsulei Balcanice. La apelul său răspunseră o mulțime de țărani, unguri și români, care, părăsind ogoarele, se adunară în centrele de mobilizare, la Buda, la Oradea, la Alba, etc. Acasă rămăseseră bătrânii, femeile, copiii. Nobilii, văzând pierderile la care îi expunea această plecare în masă, începură să oprească pe iobagi și să pedepsească pe rudele celor plecați. De aci, fierbere în taberile de concentrare. Țăranii înarmați, în loc să pornească împotriva Turcilor, cum fusese vorba la început, se întoarseră împotriva stăpânilor lor. Conducătorul cruciatei, săcuiul Gheorghe Dosza, trecu de partea răsculaților; focul se întinse repede în întreaga câmpie a Tisei. Sute de nobili fură măcelăriți, casele lor distruse. Nădlacul e ars, Cenadul, Șiria, Șoimușul, Lipova sunt ocupate; armata condusă de Ștefan Báthory și de episcopul de Cenad Nicolae Csáky, e sfărâmată. În același timp, o altă ceată de țărani, având în frunte pe popa Laurențiu, cuprinde Oradea și pustiește comitatele Bihorului și Sălajului. În Maramureș se pare că înșiși nobilii au ținut cu

răsculații și « au luat parte la toate faptele lor rele », pentru care lucru se va ordona mai târziu o anchetă. Nici partea de Nord-Est a Ardealului, regiunea Rodnii și a Bistriței, nu e cruțată, deși aci pagubele au fost mai mici. Un grup de răsculați pătrunde, cu voia orășenilor însă, și în Cluj, prădând averile câtorva nobili de acolo. În cele din urmă, Dosza asediază Timișoara. Bătbory, văzând că regele nu-i poate trimite ajutor, se adresă atunci voevodului Transilvaniei, lui Ioan Szapolyay, rugându-l să intervie cu armata sa pentru a înăbuși răscoala. Intr'adevăr, acesta sosește în fața Timișoarei și, în lupta pe care o dă cu țărani, izbutește să-i învingă și să facă prizonieri pe Dosza însuși, pe fratele acestuia Grigore și pe o sumă dintre căpetenii. Pedepsa aplicată conducătorului a fost cumplită, impresionând prin ferocitatea ei, și pe cei mai cruzi: Dosza a fost așezat gol, pe un tron de fier încins, i s'a pus apoi pe cap o coroană tot de fier, incandescentă, și i s'a smuls cu cleștele înroșit în foc, carnea, bucată cu bucată, tovarășii săi, ținuți flămânzi timp de 15 zile, fiind siliți s'o mănânce. Popa Laurențiu a fost tras în țepă la Cluj, și apoi ars. Urmă executarea tuturor acelor cari comandaseră cetele de răsculați: căpitani, sutaiși sau fruntași precum și a acelor cari ațâțaseră la omor sau la violuri. Țărani fură constrânși să plătească toate pagubele suferite de nobili și, în urma unui decret al regelui Vladislav, dat la Buda, în același an, nu mai avură dreptul de a se strămuta de pe o moșie pe alta; deveniră, cu alte cuvinte legați de glie sau « lipiți pământului ». Ei fură obligați apoi, prin același decret, să lucreze o zi pe săptămână stăpânilor lor, să le dea, în fiecare an, un florin de aur sau o sută de dinari, a noua parte din toate produsele pământului — în afară de a zecea parte cuvenită Bisericii — apoi doisprezece pui, două găște și, la zece case, câte un rămător îngrășat. Căsătorii erau reglementate; numirea vreunui cleric de origine țărănească, în demnitatea de episcop, interzisă și, în cazul când regele ar face-o totuși, unui asemenea ierarh nu i se vor plăti dijme. Decretul din Buda, având 71 de articole, este o reglementare draconică a obligațiilor iobagilor; aceștia, drept pedeapsă pentru că îndrăzniseră să ceară o vieață mai omenească, ajung-acuma « șerbi perpetui », din tată în fiu (« perpetua rusticitate. sint subjecti »).

O nenorocită coincidență a făcut ca în același an, 1514, să-și isprăvească și juristul *Verböczi* culegerea sa de legi și obiceiuri juridice, cu strângerea cărora fusese însărcinat în mod oficial cu șapte ani mai înainte. Sub impresia gravelor desordini provocate de mișcarea țărănească, *Verböczi* a redactat partea referitoare la iobagi pornind dela dispozițiile decretului din Buda, a dat prin urmare un temei juridic apăsării exercitate de nobili. Fiindcă era împărțită în trei părți, această lucrare juridică, tipărită la Viena în 1517, s'a numit și « *Tripartitum* »: ea e considerată, pe drept cuvânt, ca un tip al legiurii de clasă. Mai târziu, în 1556, s'a revenit asupra dispoziției care oprea libera strămutare; condițiile care se cereau însă iobagului spre a putea părăsi moșia erau de așa natură, încât, *de fapt*, a rămas tot situația creată prin decretul din 1514.

O mișcare țărănească, de proporții mai mici, a avut loc și în 1526, în Banat. Aci iobagii s'au ridicat sub conducerea lui Iovan Țarul, fiu de Român; turburările s'au întins până la Orăștie. În același an, statul ungar era izbit de moarte, la Mohács, de armatele sultanului Soliman Magnificul.

Ultima mișcare a țăranilor români din Ardeal în veacul al XVI-lea a fost în toamna anului 1599, după bătălia dela Șelimbăr. Aflând că țara are acuma un principe din neamul lor, ei puseră mâna pe arme și începură să atace pe nobili și să le prade curțile; pe unii îi și uciseră chiar. Mișcarea fu însă înăbușită, deoarece Mihai avea nevoie de pătura conducătoare, de cei cari reprezentau statul și puteau asigura sumele și proviziile necesare întreținerii armatei sale. Dacă stăpânirea asupra Ardealului s'ar fi prelungit, cu siguranță că Mihai ar fi luat măsuri pentru ușurarea stării iobagilor români; începutul îl și făcuse, prin crearea de islazuri și prin scutirile acordate preoților (vezi mai sus, p. 283); din nefericire, desfășurarea evenimentelor opri brusc acest început.

Cnezii au continuat, în veacul al XV-lea și al XVI-lea să administreze satele de iobagi, să facă legătura între aceștia și stăpânii moșilor (vezi vol. I, p. 270—2). S'a păstrat și deosebirea între cnezii obișnuiți (« *communis kenezus* ») și cnezii confirmați de rege, cari aveau dreptul cnezial ereditar (« *kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus* »). În timpul luptelor necentenite cu Turcii, din veacul al XV-lea, în special din prima

jumătate, mulți dintre ei au avut prilejul să se distingă prin acte de vitejie și să fie confirmați și chiar *innobițați*. În Banat, în Huniedoara, în Țara Hațegului, găsim o serie întreagă de asemenea cazuri. În 1406, Sigismund confirmă lui Dionisie Ciuca cnezatul comunei Mihălenț din Banat pentru serviciile aduse în diverse expediții militare și mai ales în aceea din Bosnia, împotriva « infidelului notoriu » Hervoie. În 1420, castelanul cetăților Severin Orșova, Mehadia, și Jidova dă un act similar, confirmând lui Bogdan, fiul lui Nicolae, cnezatul comunelor Măgoaia, Rechita și Strâmtura, din districtul Comiatului, pentru meritele sale militare, mai ales pentru vitejia arătată sub Cetatea Severinului în lupta cu Turcii. În anul următor, Nicolae Csáky, voevodul Transilvaniei, dăruiește lui Costea, fiul lui Iaroslav, satul Bărișor din Țara Hațegului, ca răsplată pentru felul cum s'a purtat în lupta cu Turcii sub cetatea Hațegului, luptă în care au căzut toți frații săi. În timpul regelui Sigismund (1386—1437), a urmașului său Albert (1438—1440), a lui Vladislav I (1440—1444) și a lui Iancu de Huniedoara, ca guvernator (1446—1452), confirmarea și innobilarea cnezilor din părțile Banatului și ale Huniedoarei se face pe o scară întinsă. O carieră deosebită a făcut Pavel Chinezul, învingătorul dela Câmpul Pâinii asupra Turcilor (1479); el a ajuns comite de Severin și ban de Timișoara.

În loc să întărească însă elementul românesc din aceste părți, innobilarea duce la un rezultat contrar: el răpește neamului nostru elementele lui cele mai distinse. Într'adevăr, acești nobili se desnaționalizează: deprind limba maghiară, intră în legături de rudenie cu nobilii unguri și, fapt important, într'o vreme când influența bisericii era așa de puternică, trec la catolicism. Mulți au făcut-o de nevoie, deoarece regii unguri, Ludovic mai întâi, Sigismund după aceea, dăduseră ordine categorice în privința aceasta. Astfel, de pildă, în 1428, Sigismund hotărăște ca notabilii și cnejii din comitatele Severinului și Huniedoarei să nu mai ție preoți schismatici, adică ortodocși, pe moșiile lor și să-și boteze copiii în confesiunea catolică.

Din această nobilime românească s'au ridicat multe figuri însemnate. Am amintit mai înainte pe Iancu de Huniedoara și pe fiii lui, Ladislav și Mateiaș. Din aceeași familie a făcut parte și *Nicolae Olahul*, vestitul arhiepiscop de Strigoniu și cancelar al

Ungariei. El era fiul lui Ștefan Olahul a cărui mamă, Marina, era sora lui Iancu; prin urmare, Nicolae venea nepot de văr regelui Mateiaș. S'a născut la Sibiiu în 1493, Ianuarie 10; a făcut studii umanistice strălucite și se pregătea la început să îmbrățișeze cariera militară. Constatând apoi că nu are chemare în această direcție, a intrat în viața religioasă, ajungând în 1553 arhiepiscop de Strigoniu, cea mai înaltă treaptă a ierarhiei bisericești ungare. În 1558, a fost făcut baron al imperiului german de către Ferdinand I; în 1562, tot Ferdinand îl numește *regent*, adică locțiitor al său la conducerea părții din Ungaria care nu fusese ocupată de Turci. A murit la 14 Ianuarie 1568, la Bratislava; osemintele i-au fost transportate apoi la Tirnavia, în biserica Sf. Nicolae. Nicolae Olahul a scris mai multe lucrări de caracter istoric, geografic și religios. În «*Hungaria sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque opportunitatibus*» el descrie, între altele, Transilvania, Banatul, ba chiar și Muntenia și Moldova. Se ocupă de originea noastră romană, de asemănarea dintre limba noastră și aceea a Romanilor, arată identitatea de limbă, de obiceiuri, de religie, dintre Moldoveni și Munteni și afirmă că cei dintâi «se consideră mai generoși și mai viteji» decât aceștia din urmă. A mai scris o lucrare despre Attila și o Cronică începând cu încoronarea regelui Mateiaș și terminând cu încoronarea împăratului Ferdinand.

O altă figură însemnată de origine românească, a fost *Mihail Csáki*, numit uneori și *Mihail Valahul*. S'a născut pe la 1490; înaintașii săi, din părțile Bihorului, primiseră, la 1268, pentru meritele lor militare, titlul de cavaleri. A făcut studii la Cracovia și a ajuns în 1543 protopop de Crasna și canonic de Alba-Iulia. Era bine înțeles, catolic, după cum catolic fusese și Nicolae Olahul și Iancu de Huniedoara. În 1550, Mihail Csáki e numit secretar al reginei Isabella, văduva lui Ioan Szapolyay, și educator al fiului acestuia, Ioan-Sigismund. Impărtășind, și la bine și la rău, soarta familiei Szapolyay, adânc devotat ei, Csáki ajunge după moartea Isabellei (20 Septembrie 1559) și suirea pe tron a lui Ioan-Sigismund, la o mare influență. În 1564 este numit chiar *locțiitor* («*locumtenens*») al Principelui Transilvaniei, după cum Nicolae Olahul ajunsese *regent* al Ungariei. Moare, sărac, în 1572, lăsând în urma lui numai o casă în orașul Huszt

(Maramureșul ungar) și a treia parte din domeniul cetății acestui oraș. Deși catolic, a avut simpatie totuși pentru luteranism; a intervenit în favoarea propovăduitorilor noii confesiuni și a ajutat cu bani pe Gaspar Heltai, cunoscutul tipograf, ca să tipărească biblia în limba maghiară.

Dintre ceilalți oameni mai de seamă pe care i-a dat neamul nostru în Ardeal, în veacurile XV-lea și XVI-lea, însemnăm pe Ștefan Mailath și pe Gaspar Bekes. Cel dintâi era de fel din Țara Făgărașului, din satul Țințari care-i aparținea. În 1531 i se confiscă satul de către principele Ioan Szapolyay, deoarece trecuse de partea Imperialilor. Cu trei ani mai înainte însă, el ocupase cetatea Făgărașului. A asediat pe trimisul Sultanului, pe Aloisio Gritti, în cetatea Mediașului și după ce l-a silit să se predea, a poruncit să fie decapitat. O soartă asemănătoare va avea el însuși mai târziu: fiind partizanul lui Ferdinand, ajunge în conflict cu Turcii și este asediat, din ordinul acestora, de armatele domnilor români, în cetatea Făgărașului (1541). Ademenit, printr'un șiretlic, să vie în persoană spre a discuta condițiile păcei, cade prizonier și e închis, pentru tot restul vieții, în închisoarea celor Șapte Turnuri din Constantinopol (vezi și mai înainte, p. 178).

« Gaspar Bekes era — sunt cuvintele istoricului ungar A. Veress — «român neaoș din ținutul Caraș-Severinului». Designat în 1567 împreună cu Mihail Csáki și cu alți 2 nemeși ca executor testamentar de către bolnăviciosul Ioan-Sigismund, trimis apoi în solie, în primăvara anului 1570, la împăratul Maximilian al II-lea, el încearcă să devină principe al Transilvaniei după moartea fiului lui Ioan Szapolyay (14 Martie 1571). Este însă învins în două lupte de către Ștefan Báthory; mai târziu ajunge colaborator statornic și devotat al acestuia, ajutându-l în războaiele cu Muscalii.

Biserici, mănăstiri și episcopi. Vieța religioasă a poporului românesc din Ardeal s'a dezvoltat în condiții vitrege. Nu numai că n'a avut *sprîjinul statului*, toată puterea acestuia fiind în slujba catolicismului, și dela o vreme, a diferitelor confesiuni protestante, dar n'a beneficiat nici măcar de *neutralitatea* lui. Spre deosebire de domnii noștri a căror atitudine, în ce privește toleranța religioasă, a fost exemplară, regii ungurii și-au făcut un punct de program din combaterea «schismaticilor» adică a

ortodocșilor. În special Ludovic și, după el, Sigismund au luat o serie de măsuri în acest sens (vezi și mai sus, p. 315). În asemenea condițiuni, nu e de mirare că n'am putut avea biserici mari, strălucite ca acelea ale Sașilor sau mănăstiri vechi, bogate cum întâlnim dincoace de Carpați. Iobagii cei săraci și asupriți au trebuit să se mulțumească, foarte adeseori, cu biserici modeste de lemn; cnejii și voievozii lor, precum și unii dintre nemeși, adică dintre boieri, au ridicat, e adevărat, și clădiri de zid, dar ele sunt de proporții mici față de acelea ale orașelor săsești. În special împotriva *mănăstirilor* s'a îndreptat prigoana oficialității catolice, de aceea nu întâlnim asemenea lăcașuri decât în locuri mai ferite, spre margini sau în legătură cu sprijinul acordat de domnii și boierii de dincoace de Carpați. Dacă numărul bisericilor din Ardeal e însemnat, în schimb acela al mănăstirilor e redus, mai ales când facem comparație cu Moldova și cu Țara Românească.

Vechi, fără a putea preciza data întemeierii, sunt bisericile din *Streiu*, (vezi fig. 90), din *Sântă-Măria Orlea*, din *Densuș*, toate în județul Hunedoarei. Pictura celei dintâi ar fi — după cât afirmă specialiștii — din anii 1200—1233; pictura celei de a doua indică sfârșitul secolului al XIII-lea — începutul celui de al XIV-lea; cât despre biserica din *Densuș* — în zidurile căreia se află și blocuri mari de piatră cu inscripții latine (vezi fig. 91) — epoca întemeierii ei constituie o problemă nedeslegată încă a istoriografiei naționale. Vechi sunt și bisericile din *Râul Bărbat*, *Râul de Mori*, *Leșnic*, *Cinciș*, *Ostrovul Mare* și *Gura-Sada* (jud. Hunedoara); ultimele trei par a data din secolul al XV-lea.

Cele dintâi menționi documentare *precise* despre bisericile românești din Ardeal sunt din veacul al XIV-lea. E amintită astfel în 1364 biserica *Jeud*, în Maramureș; biserica din *Rășinari*, lângă Sibiu, se crede a fi fost zidită de Radu, tatăl lui Mircea cel Bătrân, în 1383. Tot cu bani dăruți din Țara Românească s'a ridicat în 1384 biserica din *Râșnov*: așa ne spune cel puțin pomelnicul și o inscripție de pe zidul din față. În 1398 e amintită în documente biserica românească din satul *Rediu* (comitatul Cojocna). În Țara Hețegului și în Hunedoara în genere sunt o serie de biserici vechi. Astfel în *Sângeorz-Streiu*, biserica are o inscripție în limba slavă care cuprinde data 20 Octomvrie 6917 (1408) și numele ctitorilor: jupan Chenderes și jupânița lui

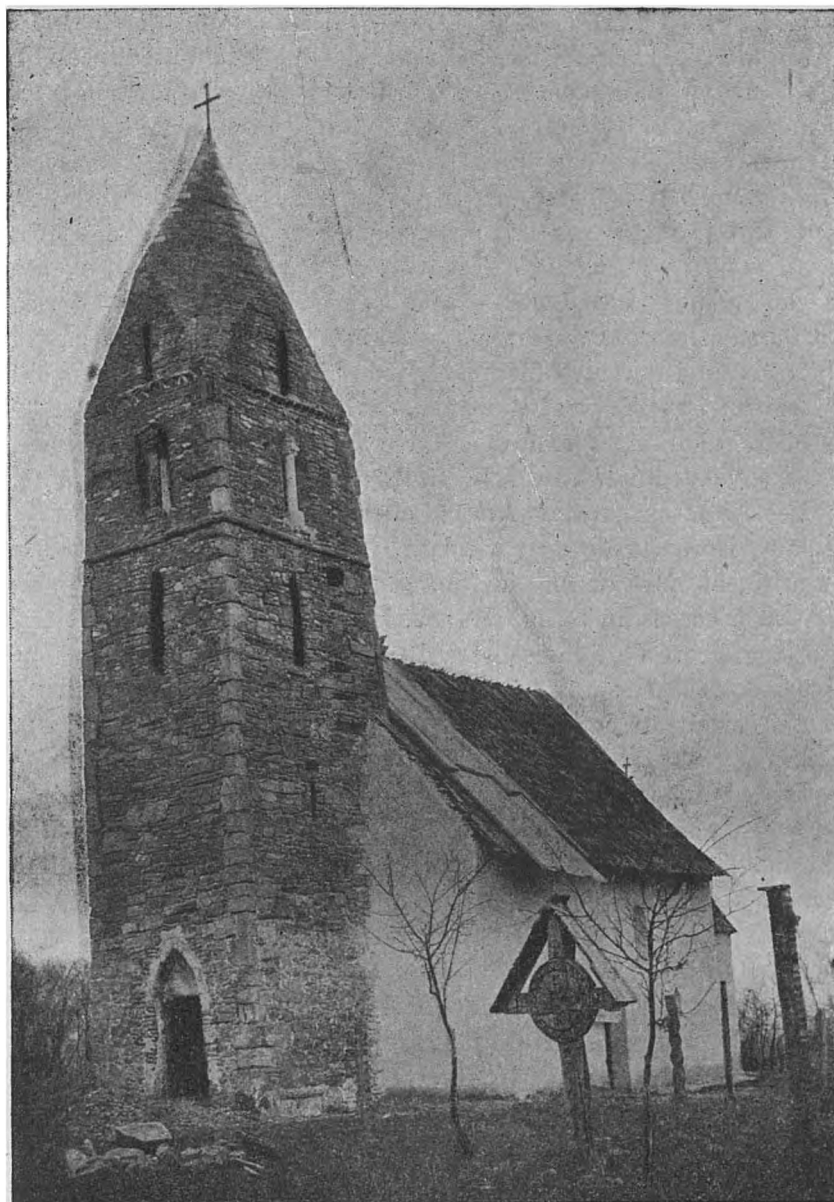

Fig. 90. — Biserica din Streiu (Hunedoara), probabil cea mai veche biserică din Transilvania

Nistora și fiii lui. Biserica din *Almașul Mare* e pomenită în 1418. În târgul Huniedoarei știm că exista în prima jumătate a secolului al XV-lea o biserică ortodoxă, sau cel puțin ruinele ei; într'adevăr Ladislau, fiul lui Iancu, dă un privilegiu în ziua de 30 Noemvrie 1456, îngăduind ca pe locul celei dinainte să se ridice « o capelă » de către Sârbii și Românii locuitori în acel târg (« in loco pristino unam capellam edificare »). La Deva a fost de asemenea, până acum câteva decenii, o veche biserică, clădită pe cât se pare, între 1370—1444. Lângă Deva, se află biserica din *Bârsău*, refăcută după toate probabilitățile, de către Margareta Cherepovici și de către fiica ei, Elena, soția lui Petru cel Tânăr; ambele au fost înmormântate aici. Mai spre miază-noapte, în ținutul Zarandului, găsim două biserici vechi: una în *Criscior*, ctitoria voevodului Bâlea, la sfârșitul veacului al XIV-lea (c. 1385—1390), cealaltă în *Ribița*, ctitoria jupanilor Vladislav și Miclăuș, isprăvită de zugrăvit la 15 Iulie 1417. În Maramureș e amintită, în afară de biserica din Jeud, aceea din *Apșa de mijloc*, la 1428 și aceea din Sârbi, la 1532. În sfârșit menționăm cele trei biserici ridicate de Mihai Viteazul în timpul scurtei sale stăpâniri asupra Ardealului: una în *Ocna-Sibiului*, ispravnic fiind vistierul Vasile, cealaltă în satul *Lușârdea*, în județul Someșului, a treia în marginea cetății *Făgărașului*.

În ce privește mănăstirile, cea mai veche constatată documentar e mănăstirea din *Peri*, în Maramureș. În August 1391, Antonie Patriarhul de Constantinopol dă un act din care aflăm o sumă de detalii asupra acestui lăcaș. Ni se spune anume că mănăstirea are hramul Sfântului Mihail, că e proprietatea voevozilor Baliță și Drag, care o aveau « dela părinții lor », deci dela Sas, fiul descălecătorului Moldovei și că Drag a venit la Constantinopol spre a o pune sub « supravegherea și apărarea patriarhală ». De aceea, Antonie numește această mănăstire « stavropighie » și întărește pe egumenul ei Pahomie ca exarh « peste țările supuse mănăstirii adică Sălagiul, Ardudul, Ugocea, Beregul, Ciceiu, Ungurașul și Bistrița (εις τας υποκειμενας τῃ μοναστηρίῳ χώρ ς ἡγουν τῷ Σελκτζιον τὸ Ἄρτουόντιν τὸ Ὀγγοτζα τὸ Ἰομπιρέκιν τὸ Τζιτζοβιν τὸ Πολβινέτζιν καὶ τὴν Πίστραν). El va trebui să supravegheze pe preoții din aceste țări », să-i sfătuiască și să-i învețe, « să judece și să cerceteze judecățile bisericesti » și să sfințească biserici.

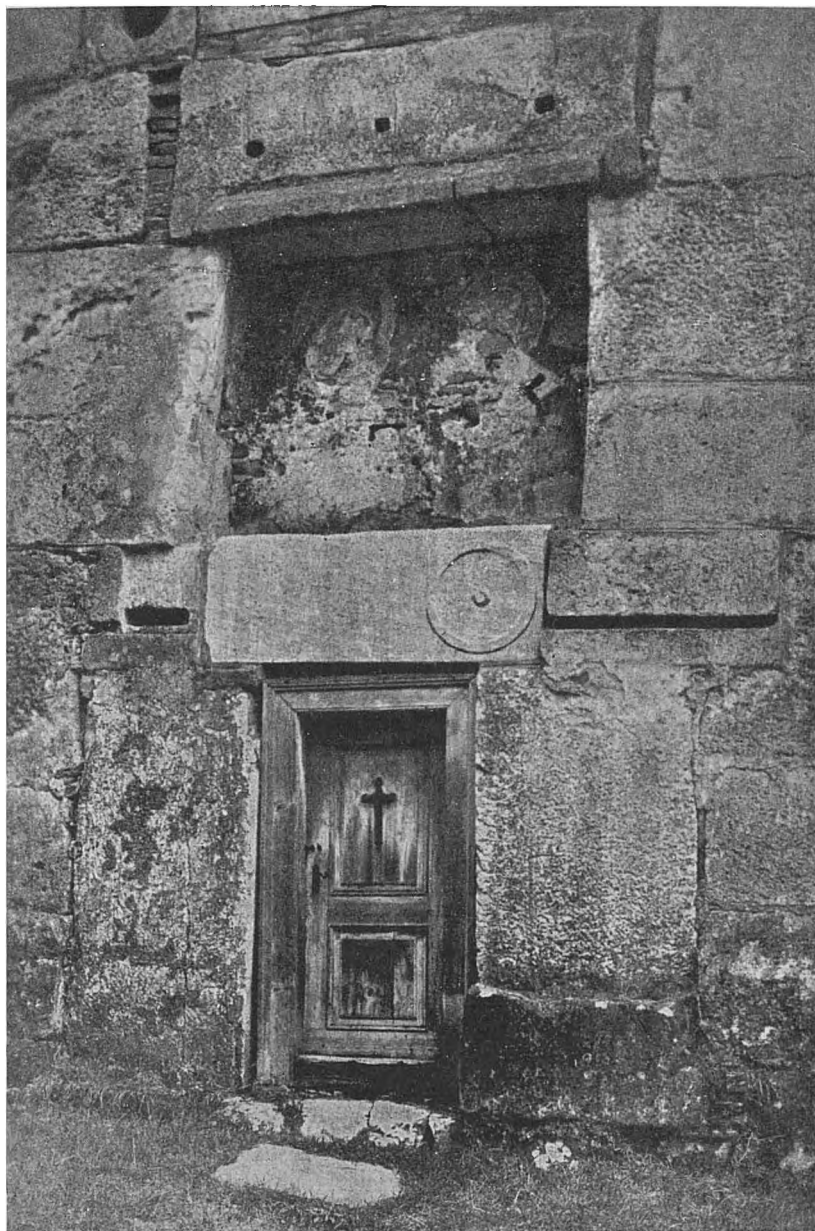

Fig. 91. — Biserica din Densuș. Blocurile de piatră din care e alcătuit zidul provin dela o veche construcție romană. Să se observe în special blocul culcat de deasupra ușei.

Nu e amintit însă și dreptul de a hirotonisi preoți, deoarece aceasta ar fi făcut din egumenul dela Peri un adevărat episcop. Astăzi mănăstirea nu mai există, iar locul unde ea se înălța odinioară aparține Ungariei.

În același an în care Antonie făcea din mănăstirea maramureșană stavropighie patriarhicească, Domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân, dăruia egumenului Stanciul și fratelui său Călin satul *Scoreiu* din Țara Făgărașului. În acest sat se afla mănăstirea al cărei egumen era Stanciul: avem o dovadă documentară sigură în acest sens, din 1748. Mănăstirea *Prislopului*, din satul Silvașul de sus, în Țara Hațegului, este ctitoria lui Nicodim, deci a fost ridicată în intervalul 1370—1407. În veacul al XVI-lea, mănăstirea a fost bogat înzestrată de fiica lui Moise Vodă, Doamna Zamfira, care s'a și înmormântat aci.

În ținutul Alba, exista în veacul al XV-lea o mănăstire în satul *Râmeț*. Inscricția, posterioară, de deasupra ușii de intrare, ne spune că « d'întii au fost zugrăvită această sfântă biserică în zilele lui Mateiaș Crai, vă leatu 6895 » (1487); la proscomidie sunt pomeniți ctitorii: « Erūmonah Gherasim, ermonah Petronie, er(monah) Mihail, Ianu, Avraamū, Savul, Maria, Zugrea, Lantea »; aci a fost ctitor și Mihai Viteazul. În județul Hunedoarei era de asemenea o mănăstire, la *Géoagiul de sus*. Nu se poate preciza data întemeierii, se pare însă că ea cade la sfârșitul veacului al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea; în orice caz, este anterioară anului 1557 din care avem un document vorbind de « dependențele, veniturile și foloasele pe care le-a avut din vechime » (ab antiquo) episcopatul din acest loc. Vechi sunt și mănăstirile din fostul comitat al Aradului: *Găvoșdia*, menționată în 1426 și *Hodôș-Bodrog*, de asemenea din veacul al XV-lea.

În părțile de miază noapte ale Ardealului au existat trei mănăstiri. Două din ele erau în regiunea Dejului și anume la *Vad* unde Ștefan cel Mare a zidit o frumoasă biserică de zid și a întemeiat o episcopie și la « *Strâmba* » *Fizeșului* (circa 1470). Cea de a treia mănăstire se afla în regiunea Năsăudului. În 1523, fiind ruinată, călugării Matei, Șandor și Petru împreună cu toți cnejii din Valea Rodnei cer voie, la 29 Septemvrie, județului și pârgarilor Bistriței să zidească în același loc una nouă. Cererea li se aprobă; aflăm că locul era situat între satele Hârdău și Telciu,

în partea stângă a drumului, pe o colină, aproape de apa « Byrckes ». La 14 Februarie 1533, când episcopul Ilarion obține o nouă întărire din partea sfatului orășenesc, mănăstirea avea ceva avere: o moară, făcută chiar de Ilarion, câteva curături, cumpărate de același, o față de pădure, donată de Bistrițeni și niște pășune.

Oricât ar fi fost de modeste bisericile, oricât de rare și sărace mănăstirile, ele implicau totuși, în mod necesar, prezența unor ierarhi. A trebuit să existe în Ardeal, din cele mai vechi timpuri, fețe bisericești mai înalte, arhieriei și episcopi care să sfințească lăcașurile și să hirotonisească pe acei ce aveau să slujească în ele. Nu s'au putut compara evident, sub raportul material al organizării administrative, al averii, al veniturilor, cu impozanții episcopi catolici, sprijiniți de oficialitate și îmbogățiți prin dijmele iobagilor. Sub raportul spiritual însă, al harului, n'au stat întru nimic mai pre jos; putem spune chiar că modestia condițiilor lor de traiu, simplitatea vieții lor între plugarii și păstorii băștinași ai Ardealului, îi apropia mai mult decât pe ceilalți de esența însăși a învățăturii lui Isus. În 1234, papa Grigore al IX-lea scrie lui Bela, principele de coroană al Ungariei, despre « oarecari pseudo-episcopi ce țin ritul Grecilor » și cari se află în episcopatul Cumanilor, adică în ținuturile dela răsărit și miază-zi de Carpați. Astfel de « pseudo-episcopi » — în realitate, pentru noi, episcopi adevărați — trebuie să se fi aflat și în Ardeal. Nu le știm numele, nu știm unde au stat, dar că au existat, este în afară de orice îndoială.

Cea dintâi știre despre un ierarh ortodox, în ținuturile de peste munți, datează abia din 1456. La începutul acestui an, constatăm că trăia în târgul Huniedoarei un episcop *Ioan*, venit tocmai din Caffa, infloritorul oraș al Crimeii. El sfințea pe preoții din împrejurimi, din regiunea Devei, a Șoimușului și poate ar fi păstorit mult timp, dacă nu intervenea prigoana bisericii catolice. În urma îndemnului călugărului Ioan de Capistrano, care scria la 6 Ianuarie 1456 nobililor ardeleni, asmuțindu-i asupra preoților ortodocși, episcopul Ion fu prins în împrejurimile Lipovei, dus la Timișoara și apoi la Buda. Aci el trecu, de voie, de nevoie, la catolicism, și porni după aceea la Roma. În urma îndepărtării lui, Iancu de Huniedoara dădu un ordin, la 7 Februarie 1456, ca toți preoții pe care-i sfințise Ioan să devie catolici sau să plece

de pe domeniile sale. Nu știm exact ce succes a avut acest ordin; știm însă din scrisoarea cu data 10 Februarie 1456 a călugărului minorit Mihail Székely că Românii țineau cu tărie la vechea lor « lege », incurajați și de predicile unui protopop Petru, și că — redăm expresia însăși a călugărului — mai bucură erau să sară în foc decât să fie botezați catolici.

După Ioan din Caffa, întâlnim pe un alt ierarh, *Ioanichie din Belgradul sârbesc*. Acesta avea sub păstoria sa pe Românii din Maramureș; în 1479, el obținu dela regele Mateiaș ca preoții ortodocși din acel ținut să nu mai plătească vistieriei, niciun fel de dare, ordinară sau extraordinară. Ioanichie păstoria și asupra Sârbilor cari se așezaseră în Ungaria, fugind din fața Turcilor; foarte probabil tot de el ascultau și Românii din « părțile ungu-rești » adică din regiunea Crișanei care se întinde spre vest de Munții Apuseni.

Al treilea episcop ortodox, pe care-l cunoaștem, până acum, în Ardeal, este *Marcu*. El se așezase în satul Feleacului, lângă Cluj, își cumpăraseră aci casă și moșie dela preotul satului Vasile și luase pe lângă sine pe unul din copiii acestuia, pe Danciu. În 1488, constatăm că Danciu — devenit în călugărie *Daniil* — păstorește în locul lui Marcu, fie că acesta murise, fie că plecase în altă parte. În 1498, Isac vistiernicul moldovean dăruiește o frumoasă evanghelie, ferecată în argint, « mitropoliei » — de fapt episcopiei — din Feleac. Nu știm când a murit Daniil, în orice caz înainte de 1534. După el găsim în 1538 pe *Petru*; cu acesta se încheie șirul episcopilor de Feleac pe care-i cunoaștem astăzi.

Obținând dela regele Mateiaș cetatea *Ciceiului*, de care depindeau zeci de sate, precum și *Cetatea de Baltă*, Ștefan cel Mare se gândi să dea acestor noi supuși ai săi nu numai conducători militari și administrativi, adică pârçalabi, dar și un conducător bisericesc. Intemeie deci mănăstirea dela Vad și făcu pe egumenul ei episcop peste ținutul pe care-l stăpânea în Ardeal. Nu știm cum s'a numit acest prim episcop de Vad, nici cât a păstorit el; cunoaștem însă pe *Varlaam*, în 1527, apoi pe *Anastasia*, din 1529 înainte. Pe vremea lui Rareș, Anastasia păstoria nu numai cele 60 de sate ale Ciceiului, administrate de șapte voievozi, și acelea, mult mai puține, ale Cetății de Baltă, dar încă și 24 de sate care depindeau de cetatea Ungurașului, precum și 50 de

sate din comitatul Bistriței: un teritoriu deci considerabil. În 1546, e numit un nou episcop de Vad, *Tarasie*; ni s'a păstrat scrisoarea din 19 Iulie, prin care domnul anunță faptul Bistrițenilor. După el vine *Gheorghe*; la 5 Ianuarie 1550, Iliăș fiul lui Rareș, cere pentru el, tot dela Bistrițeni, scrisori « către țărani din ținutul Bistriței care se țin de credința grecească, spre a-i da acestui episcop venitul, a-l asculta și a-i fi credincioși cu cinste ».

Toți episcopii de Vad erau hirotonisiți la Suceava; ei ascultau de Domnul și de mitropolitul Moldovei. Aveau venituri din satele peste care păstoreau; în afară de aceasta, episcopia mai stăpânea, cu titlul de proprietate, șase sate: Vad, Slatina, Bogata românească, Bogata ungurească, Soareș, Lunca și o moară în satul Cățcău.

După *Gheorghe*, Ciceiul și Cetatea de Baltă fiind pierdute de către domnii moldoveni, șirul episcopilor de Vad se întrerupse; el va fi reluat în 1574 cu *Eftimie* care, mai înainte episcop al Ardealului și apoi episcop de Roman, chemat de Ioan Vodă Viteazul, fusese nevoit să se întoarcă îndărăt peste munți, după moartea cumplită a protectorului său. Lui *Eftimie*, care a păstorit până în 1576, când moare, îi urmează *Spiridon*; acesta păstrează scaunul episcopal până în 1599, când găsim în locul lui pe *Ioan Cernea*. În Septembrie 1605 vlădică e din nou *Spiridon*.

În partea de miază-zi a Ardealului, mănăstirile dela Geoagiul de sus și dela Silvaș, au fost și ele câtăva vreme reședința unor episcopi. În cea dintâi constatăm la 1557 pe un *Christofor*, numit de Isabella, văduva lui Ioan Szapolyay, « după rugăciunea unor credincioși ai noștri și pentru meritele, virtuțile și cunoștințele speciale de limbă și literatură grecească, cu care am înțeles că este înzestrat ». Cu acest prilej, aflăm și de « dependențele, veniturile și foloasele pe care le-a avut din *vechime* » episcopatul de aici. După *Cristofor*, vine *Sava* — îl constatăm în primăvara anului 1559 — după acesta *Gheorghe* din Ocna Sibiului și în curând, la 10 Aprilie 1562, din nou *Sava*. De episcopul din Geoagiul de sus depindeau preoții din districtele Hațeg și Caransebeș.

Mai puțin bine informați suntem asupra episcopilor dela Silvaș. Dintre călugării de aici vine *Ioan* care ajunge, sub Mihai Viteazul, mitropolit la Alba-Iulia. Nu cunoaștem, e adevărat,

numele vreunui episcop de Silvaș; existența unei reședințe episcopale în această mănăstire se poate deduce însă cu siguranță din titlul pe care-l poartă, în veacul al XVII-lea, mitropoliții de Alba-Iulia: după « al Vadului » aceștia își spun « al Silvașului ».

Și la *Ineu*, pe Crișul Alb, spre nord-est de Arad, găsim la sfârșitul veacului al XVI-lea, dela 1595 înainte, un episcop român. Se numea *Teodor* și avea sub autoritatea sa, după toate probabilitățile, pe credincioșii din « părțile ungurești ». Amintirea acestui scaun episcopal, al Ineului sau « al Ienopolei » s'a păstrat în titulatura actualilor episcopi de Arad.

Nu se poate vorbi în genere, în veacul al XV-lea și al XVI-lea, în Ardeal, de o *stabilitate și de o continuitate riguroasă* a scaunelor episcopale, nici de o *împărțire precisă* a teritoriului supus jurisdicției fiecăruia, așa cum constatăm dincoace de Carpați, în Țara Românească și în Moldova. Uneori simpli egumeni împlinesc atribuții episcopale: e cazul egumenului din Perii Maramureșului, care, după cum am arătat, avea dreptul să sfințească biserici. Alteori, acest rol revine unor protopopi: astfel sunt *protopopii de Șeghiște, ai Crișurilor*, un Dan (1503), un Ioan (1538), un Petru (1554) sau *protopopii de Huniedoara și de Hațeg*, un Petru (1506—1526) și un Moise Peștișel (1582). Nu există, până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, niciun arhiepiscop sau un mitropolit *oficial recunoscut*, de care să asculte diferiții episcopi. *Eftimie*, sfințit de patriarhul Macarie din Peć-ul sârbesc, este cel dintâi ierarh căruia i se recunoaște, în Septemvrie 1572, într'un ordin iscălit de Christofor Báthory, fratele principelui Ștefan Báthory, dreptul de a păstori pe Românii din întreaga țară a Transilvaniei și din părțile ungurești (« ubique in regno Transilvaniae ac partibus regni Hungariae »). Plecând în 1574 în Moldova, unde fusese chemat de Ioan Vodă Viteazul, în locul lui e ales *Christofor* — altul decât cel numit de Isabella — care păstorește până în toamna anului 1579, când închide ochii. Dieta din Turda hotărăște atunci, în ziua de 24 Octomvrie, ca « preoții români să-și aleagă episcop român pe cine vor voi, de oarece episcopul lor de până acum a murit, și principele să întărească pe acela, pe care-l vor alege dintre ei ». Potrivit acestei hotărâri, este ales *Ghenadie* care-și ia titlul de « prea sfințitul mitropolit chir Ghenadie al Ardealului »; Brașovenii îi spuneau: « luminatul

mitropolit marele Ghenadie, de în tot ținutul Ardealului și al Orăziei ». Hirotonisirea lui se face la *Târgoviște*; reședința îi este la *Alba-Iulia*, unde avea, în deplină proprietate, o casă, în afara zidurilor cetății. Ghenadie păstorește până la sfârșitul lui Februarie 1585, când, decedând, îi urmează *Ioan* dela *Prislop* « om erudit, cumpătat, modest, cu vieată curată », cum îl descrie un act contemporan. În actul de numire, din 20 Martie, principele *Sigismund Báthory* spune că *Ioan* va avea în seama sa « toate bisericile românești din Ardeal și părțile ungurești, afară de acele biserici peste care, după învoirea noastră, păstorește *Vlădica Spiridon . . . și el Român* », și care se aflau în comitatele *Cluj*, *Turda*, *Crasna*, *Dobâca*, *Solnocul de mijloc* și *Solnocul dinăuntru*. Așa dar, nici *Ioan* nu păstora la început întreg Ardealul; aceasta se va întâmpla numai în timpul lui *Mihai Viteazul*. Prin tratatul din 20 Mai 1595 încheiat la *Alba-Iulia* se prevede că « toate bisericile din stăpânirile seninătății sale (*Sigismund Báthory*!) vor fi sub jurisdicția mitropolitului din *Târgoviște* ». După aceea, cu prilejul vizitei pe care o face *Mihai* peste munți, în *Dechemvrie* 1596, el ridică un frumos lăcaș, o mănăstire, chiar în *Alba-Iulia*, în afara zidului cetății. În sfârșit, după biruința dela *Șelimbăr*, *Mihai* numește pe *Ioan* păstor al tuturor *Românilor* din Ardeal și-i hotărăște drept reședință mănăstirea pe care o ridicase cu mai puțin de trei ani în urmă. Acuma pentru întâia oară, există un conducător spiritual al întregului Ardeal; *Ioan* se intitulează, într'o scrisoare autografă, « мѡлѣтѣю бж҃ію (Cu mila lui Dumnezeu) *Ioan vlădica ot Belgrad (Alba-Iulia)* »; mitropolia va fi, în actele urmașilor săi, « *Arbiepiscopia și Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului și Țerii Ungurești iproci* » (iproci = și celelalte).

Actul lui *Mihai Viteazul* era nu numai începutul unei noi ere în organizarea ierarhică a *Românilor* din Ardeal, dar și dovada categorică a insuccesului încercărilor anterioare de a abate pe frații noștri de peste munți din drumul dreptei credințe. Sașii voiseră să-i câștige pentru luteranism, tipărind cărți bisericești în limba noastră, cum este acel « catechism luteran » apărut la *Sibiu*, în 1544. Principii *Transilvaniei* încercaseră să-i câștige pentru calvinism; numiseră chiar și trei « *superintendenți* », adică episcopi calvini, anume pe *Gheorghe de Sângeorz* (*Dechemvrie*

1566—1569, înainte de 8 Februarie), apoi pe *Pavel de Turdaș* (1569—1577, înainte de 21 Aprilie) și, în sfârșit, pe o rudă a acestuia din urmă, poate fiul său, *Mihail de Turdaș*. Cu toate sforțările oficiale, cu toată osteneala pe care și-o dădura acești episcopi calvini, cari convocară și mai multe sinoade (unul la Aiud, la 16 Octomvrie 1569, altul la Cluj, la 1 Ianuarie 1571), rezultatele fură, sub raportul convertirii, ca și nule. Rămase însă un câștig însemnat, în altă direcție, și anume traducerea, tipărirea și răspândirea cărților bisericești *în limba română*. O bună parte din activitatea ardelenescă a lui Coresi și Paliia dela Orăștie sunt consecința încercărilor de convertire făcute de Sașii luterani și Ungurii calvini.

PRINCIPATUL TRANSILVANIEI ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Inițierea Principatului Transilvaniei, în secolul al XVI-lea, se explică, în parte, prin situația deosebită pe care a avut-o întotdeauna țara de peste munți în cuprinsul statului maghiar.

Transilvania sau Ardealul, adică ținutul mărginit de Carpați și de Munții Apuseni a avut întotdeauna o situație deosebită în cuprinsul statului unguresc, a fost o individualitate aparte, cu caractere proprii, cu un conducător special.

Vor unii învățați unguri, ca de pildă juristul și istoricul Ákos de Timon, să prezinte Transilvania numai ca « un concept geografic » ca ținutul « de dincoace de păduri sau de Munții Apuseni », fără ca să-i recunoască — până la lupta de la Mohács — o individualitate proprie, juridică și administrativă. Este incontestabil o greșeală. Transilvania și-a avut o viață a ei deosebită și înainte de 1526; aceasta explică în parte, de ce s'a putut ajunge în veacurile XVI și XVII chiar la o formație *politică* deosebită, la principatul Transilvaniei, în luptă adeseori cu partea cealaltă, rămasă sub dominația habsburgică. E caracteristic faptul că ținuturile dela vest de munții Apuseni, alipite la principatul Transilvaniei, se numeau « părțile ungurești » (partes regni Hungariae) nu numai pentru noi, dar chiar pentru oficialitatea ardeleană.

Conducătorul administrativ și militar al Transilvaniei poartă numele caracteristic de « voevod »: *e o moștenire dela voevozii româno-slavi supuși de Unguri*. Dacă n'ar fi avut loc cucerirea străină, atunci în câte și trele țările românești, în Muntenia, în Moldova, în Ardeal, cărmuitorul *statului* ar fi purtat acest titlu

comun, de «voevod». Așa, voevodul ardelean a fost scăzut la rolul de reprezentant al regelui ungar; numele cel vechiu s'a păstrat totuși, ca unul ce era intrat adânc în conștiința băștinașilor țării. Situația înaltă, deosebită, a voevodului Transilvaniei se vede chiar din cele dintâi mențiuni pe care le cunoaștem despre acest dregător, anume din trei diplome ale regelui Coloman, date în 1103, 1111 și 1113: în ele apare un *Mercurius princeps Ultrasylvanus*. În actele următoare denumirea obișnuită este aceea de «*wayvoda*»; traducându-se acest termen în latinește, i se mai spune — rareori însă — și «*dux*». Prin așezarea în mijlocul masei băștinașe, românești, a *Secuilor*, cu organizarea lor administrativă și juridică pe «scaune» (sedes, în ungurește *szék*) diferită de aceea ungurească, pe comitate, apoi prin colonizarea Sașilor, se sporește aspectul deosebit al Transilvaniei, se adaugă notele care fac din ea o individualitate distinctă. Nici impozitele pe care le plătesc Românii și Secuții nu sunt la fel cu impozitele din restul Ungariei; mai mult încă, documentele amintesc chiar de *un impozit special al voevodului*, tot o urmă — credem noi — a vechii situații când acest conducător era independent.

Armata Transilvaniei are locul ei deosebit: ea formează aripa stângă a armatei ungurești, precum și drapelul ei deosebit, cu semnul: *un vultur*. Secuții adaugă, ca semne speciale ale armatei lor, *soarele și luna*. E semnificativ că aceste trei elemente se regăsesc și în stemele țărilor de dincoace de Carpați: vulturul — cu crucea în cioc — în Țara Românească, soarele și luna, atât în Moldova cât și în Țara Românească.

La lupta dela Mohács, armata Transilvaniei n'a participat; în drum spre font, ea se afla la Szegedin, când i-a sosit vestea dezastrului. Comandantul, voevodul *Ioan Szapolyay*, a dat atunci ordin de retragere spre miază-noapte. La Tokay a avut loc o confătuire, în urma căreia partizanii săi îl designează ca rege al Ungariei. Pretendent la tron era însă și *Ferdinand de Austria*, fratele lui Carol Quintul și îndoitul cumnat al fostului rege: regina văduvă, Maria, era sora sa, iar el ținea în căsătorie pe sora lui Ludovic. Pe Ferdinand îl susținea și palatinul Ștefan Báthory; avea împotriva sa însă o hotărâre care se luase în 1505 ca tronul să nu se mai încredințeze unui principe străin. Deocamdată, amândoi candidații sunt proclamați regi: Szapolyay la 11 Noemvrie

1526, în istorica localitate Székesfehérvár, Ferdinand la 17 Dechemvrie la Bratislava (Pozsony). Croația recunoaște pe acesta din urmă, Slavonia pe cel dintâi. Conflictul armat izbucnește în vara anului 1527. Szapolyay e învins în două rânduri și silit să se retragă în Polonia. După prima înfrângere, dându-și seama că singur nu va putea rezista lui Ferdinand, văzând și opoziția pe care o întâmpina chiar în Transilvania, unde Sașii țineau cu regele din neamul lor, trimise un sol, pe Hieronim Laszko, la Sultanul Soliman spre a-i cere sprijin. Aceasta însemna însă, implicit, recunoașterea suzeranității turcești. Soliman, foarte bucuros, îi făgădui ajutor. În toamna lui 1528, Szapolyay se întoarse din Polonia și izbuti să câștige o biruință asupra adversarului său. În anul următor, avu loc o nouă campanie a Sultanului; în fruntea unei armate uriașe — se zice 200.000 de oameni — porni acesta împotriva lui Ferdinand. Szapolyay trebui să i se înfățișeze tocmai la Mohács unde, cu trei veri mai înainte, Ungurii suferiseră cea mai mare înfrângere din istoria lor. Soliman îi făgădui din nou tot sprijinul și porni mai departe (20 Iulie 1529). Cu o lună mai înainte, Petru Rareș sdrobise la *Feldioara* pe partizanii ardeleni ai lui Ferdinand (vezi mai sus, p. 173). La 3 Septemvrie, începu asediul Budei; într'a șasea zi, mercenarii cari apărau cetatea, deschiseră, în urma unei răsmerițe, porțile. La 27 Septemvrie începu asediul Vienei; fiind însă cu vitejie apărată, ea nu putu fi luată. Soliman se întoarse atunci îndărăt, lăsând Buda în stăpânirea vasalului său Ioan Szapolyay. Cu aceasta însă războiul cu Ferdinand nu încetă. Ungaria se împărți în două tabere, una zisă « turcească », cealaltă « germană »; ele vor continua ostilitățile până în 1538 când, la 24 Fevruarie, se încheie, în sfârșit, după unsprezece ani de lupte interne, o pace la Oradea Mare. Lui Szapolyay i se recunoscă titlul de rege și stăpânirea asupra Transilvaniei, nu însă asupra Croației și Slavoniei; în ce privește Ungaria propriu zisă, fiecare rămase cu partea pe care o ocupase. Se consfinți, prin urmare, starea de fapt.

Un an după încheierea păcii, în Fevruarie 1539, avu loc nunta lui Szapolyay cu *Isabella*, fiica regelui Poloniei Sigismund. În 1540 i se naște un fiu, Ioan-Sigismund; îndată după aceea, la 22 Iulie, Szapolyay muri, de urmările unui atac de apoplexie;

înainte de a închide ochii, trimise însă la Soliman, rugându-l să aibă grije de fiul său.

Conducerea treburilor în Transilvania rămase acum pe mâna « fratelui » George Utieszevycs-Martinuzzi, un călugăr născut în Croația, dar legat de multă vreme, încă din 1504, de Szapolyay care făcuse din el omul său de încredere. Martinuzzi hotărî să păstreze țara pentru nevârstnicul Ioan-Sigismund; acesta fu de altfel proclamat rege pe câmpul dela Rákos. Ferdinand care crezuse că prin moartea fostului său rival, va deveni stăpân și al Transilvaniei, asedie, drept răspuns Buda, în Mai 1541. Atacurile sale sunt însă respinse de Martinuzzi; între timp sosește avangarda turcească; aceasta atacă, la rândul ei, pe asediatori și-i bate cumplit, făcându-i să piardă 16.000 de oameni. Cetatea scăpase de a fi cucerită de Ferdinand, căzu însă în mâinile lui Soliman. Intr'adevăr, Sultanul ceru la 29 August să i se înfățișeze copilul lui Szapolyay; cererea îi fu satisfăcută; dar pe când micul Ioan-Sigismund, însoțit de Martinuzzi și de comandanți unguri era în lagărul turcesc, Ienicerii intrară în grupuri răzlețe în oraș și ocupară cetatea, fără să tragă un singur foc măcar. Ironic, Soliman spuse că dăruiește fiului lui Szapolyay Transilvania și părțile de lângă Tisa, dar că oprește Buda, pe care i-o va restitui când va fi major. Comandant al cetății fu numit, cu titlul de beglerbeg, un renegat ungur, Mohamed; partea din Ungaria ocupată de Turci deveni pašalac: se introduseră instituțiile turcești; teritoriul fu împărțit în 15 sangeacuri, corespunzând județelor noastre, se dădură proprietăți spahiilor. Steagul verde avea să fluture deasupra Budei nu până la majoratul lui Ioan Sigismund, ci timp de o sută patruzeci și cinci de ani, până în ziua de 2 Septembrie 1686.

Reintors în Ardeal, Martinuzzi convocă în 1544 dieta de Turda care luă o serie de hotăriri importante: « Părțile ungurești » fură alipite Transilvaniei; Ioan-Sigismund fu recunoscut ca rege al țării astfel mărite; în timpul minorității se hotărî ca treburile publice să fie conduse de Martinuzzi care avea și dregătoriile de vistiernic și judecător suprem. Acesta va fi ajutat însă în cârmuire de un sfat de 22 de nemeși. Dieta urma să se întrunească anual pentru a fixa impozitele și a rezolva chestiunile referitoare la armată și la apărarea țării. Cu un an mai înainte, în 1543, se

stabilise principiul libertății religioase. Pe aceste baze, țara începu să progreseze, finanțele se îmbunătățiră. Din punct de vedere politic însă, Transilvania rămase sub suzeranitatea turcească, întocmai ca și Moldova și Țara Românească. Tributul trimis la Constantinopol fu, la început (1541) de 10.000 de florini de aur; dela 1575 însă și până la 1601, el spori la 15.000.

În anul 1551, situația Imperialilor devenind bună, Carol al V-lea fiind biruitor asupra tuturor vrăjmașilor săi, se păru că a sosit momentul pentru o acțiune împotriva Turcilor, pentru o încercare de a se reface vechea Ungarie. Spre a facilita acest plan, Martinuzzi convinse pe Isabella ca să renunțe, în numele fiului ei, la tron, primind în schimb dela Ferdinand suma de 100.000 de florini și ducatele de Oppeln și Ratibor, iar Ioan-Sigismund ducatul Zips și făgăduiala căsătoriei cu o principesă. Transilvania fu încredințată comisarilor imperiali, lui Toma Nádasdy și generalului Ioan Castaldo (21 Iulie 1551), iar Martinuzzi deveni arhiepiscop de Gran (Esztergom) și cardinal. Sultanul, văzând întorsătura pe care o iau lucrurile, trimisese în 1550 o armată în Ardeal; comandantul ei însă fu cumpărat; cu Domnii din Moldova — Ilie Rareș — și din Țara Românească — Mircea Ciobanul — se ajunse, se pare, la o înțelegere, așa încât Turcii se retraseră, cu atât mai mult cu cât Martinuzzi, în fața primejdiei, se grăbi să trimită Sultanului tributul și să se desvinovățească, aruncând răspunderea celor întâmplate pe alții. Acest exces de abilitate însă îi aduse pieirea: Ferdinand, ne mai având încredere în el, îngădui generalului Castaldo să-l suprimă: «Fratele George» fu ucis la 17 Dechemvrie 1551 la *Vințul de jos*. În anul următor, Turcii cuceriră Timișoara (26 Iulie 1552) și înființară aci un nou pašalâc, cu zece sangeacuri.

Stăpânirea Austriacilor în Ardeal se arată însă foarte aspră. Soldații lui Castaldo făceau tot felul de neorândueli; abuzurile se țineau lanț, fiscalitatea era din ce în ce mai mare. Așa încât dieta din Sebeșul Săsesc, la începutul anului 1556, fu foarte mulțumită să recheme pe Isabella și pe Ioan-Sigismund. Aceștia se întoarseră cu ajutorul domnilor noștri, al lui Pătrașcu cel Bun și al lui Lăpușeanu Alexandru (vezi mai sus, p. 192). În 1559, după moartea mamei sale, Ioan-Sigismund, deși n'avea decât nouăsprezece ani, luă singur conducerea statului; domnia lui a

ținut până în 1571. Nici Ferdinand, nici urmașul acestuia, Maximilian (1564—1576), nu voră să-i recunoască titlul de rege. În timpul lui, avu loc, în 1566, o nouă expediție a bătrânului Sultan Soliman, când fu cucerită cetatea *Szigetvár*, la nord de râul Drava; tot în acest timp, se ținură dietele prin care fu recunoscut și organizat în Ardeal *calvinismul* (1564 și 1567) și *unitarismul* (1571). Ultima confesiune, având ca principiu esențial negarea treimei, era susținută cu multă căldură de medicul curții, George Blandrata.

După moartea lui Ioan Sigismund (14 Martie 1571), fu ales principe al Transilvaniei Ștefan Báthory. Impotriva acestuia se ridică însă Gaspar Bekes, român de origine și stăpân al cetății Făgărașului: trebui să se facă o expediție pentru ca Bekes să fie obligat a părăsi țara, lăsându-și cetatea în mâinile adversarului. Nici a doua încercare nu avu mai mult succes: biruit la *Iernut* pe Mureș, Bekes își dădu seamă că nu va putea lua locul lui Báthory și de aceea preferă să se împace cu fostul său dușman, devenindu-i, apoi chiar un statornic și prețios sfetnic și comandant militar. La 14 Dechemvrie 1575, Ștefan Báthory fu ales și rege al Poloniei; plecă deci în noua sa țară, lăsând în locu-i în Ardeal, pe fratele său, *Christofor*. Acesta domni din 1576 până în 1581 când, murind, îi urmă fiul nevârstnic *Sigismund*, sub regența mamei sale. Dacă Ștefan Báthory, întemeietorul dinastiei, a fost un cârmuitor priceput, cu însușiri deosebite, fapt care a și îndemnat pe Poloni să-l aleagă ca rege, în schimb însă nepotu-său n'a avut nici pe departe darurile care se cer unui cârmuitor de noroadă. Nehotărit, lăsându-se condus de alții, urmărind planuri disproporționate față de mijloacele pe care le avea, îngâmfat și lăudăros, Sigismund a fost o pricină de continuă tulburare și și-a isprăvit în chip lamentabil domnia. A vrut să-și impună autoritatea asupra Țării Românești și a Moldovei și, la un moment dat, a izbutit chiar s'o facă; dezvoltarea ulterioară a evenimentelor i-a arătat însă că nu era în stare să joace un asemenea rol. Pentru relațiile lui cu Mihai Viteazul și cu Domnii contemporani din Moldova, vezi mai sus, p. 262—296).

BIBLIOGRAFIE

România din Ardeal în veacul al XV-lea și al XVI-lea: I. Starea socială:
 1. NIC. DENSUȘIANU, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria*, București, 1884, 523 p. în 8°; 2. IOAN BOGDAN, *Despre cnejii români*, în *An. Acad. Rom. 'em. Secf. Ist.*, t. XXVI (1903—1904), p. 13—44; 3. AKOS V. TIMON, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2-a, Berlin, 1909, XVI + 836 p. în 8°; 4. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I-ii. Până la mișcarea lui Horia (1784)*, București, 1915, 463 p. în 8°; 5. I. LUPAȘ, *Doi umaniști români în secolul al XV-lea*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1927—1928), p. 117—145; 6. S. BEZDECHI, *Familia lui Nicolae Olahus*, în *Anuar. Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 63—85.

II. Starea religioasă: 7. N. IORGA, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, t. XXVII (1904—905), p. 1—35; 8. N. IORGA, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. I—II, București, 1929, 1932, 432 + 493 p. în 8°; 9. VIRGIL. VĂTĂȘIANU, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, VIII + 225 p. în 8°. (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secf. p. Trans. pe* 1929); 10. S. DRAGOMIR, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV-lea și XV-lea*, Cluj, 1930, 40 p. în 8°. (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secf. p. Trans. pe* 1929); 11. A. VERESS, *Prefața la Vol. II de Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1930, XI p. în 8°; 12. SILVIU DRAGOMIR, *Ctitorii bisericii din Bărsău, în județul Hunedoarei*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secf. p. Trans.*, 1930—1931, Cluj, 1932, p. 139—148; 13. ȘT. METEȘ, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, ed. 2-a, vol. I (până la 1698), Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p. în 8°.

III. Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea: 14. EUGEN CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, vol. II, Pressburg, 1900, 572 p. în 7°; 15. G. MÜLLER, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541—1688*, Sibiu, 1923, 148 p. în 8°; 16. C. MOISIL, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, 24 p. în 4°; 17. I. LUPAȘ, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII-lea și XIII-lea*, în *Mem. Secf. Ist. Acad. Rom.*, t. XVIII (1936), p. 84—114; 18. I. LUPAȘ, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de Principat sub ocrotirea otomană*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 103—119; 19. V. PAPACOSTEA, *Les deux Hongries*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, XVIII (1941), p. 157—174.

V. și p. 192, nr. 15; p. 335, Nr. 3.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ ÎN VEACURILE XV ȘI XVI

«... Au venit în fața noastră cin-
stiții și bunii bărbați... toți Vlahi
buni... rugându-se și cerând dela noi
bunele și cinstitile lor legi... (de) cari
s'au servit ei și bătrânii lor».

(Hrisovul din 1435 prin care se
confirmă vechile privilegii ale
Vlahilor din valea Cetinel, în
Dalmația).

Românii din Peninsula Balcanică neizbutind să-și formeze *un stat propriu* — acela mixt al Asaneștilor, întemeiat în 1185, a devenit în foarte scurtă vreme exclusiv bulgar — nu poate fi vorba de o istorie *politică* a lor, așa cum e cazul cu Românii din Muntenia și din Moldova. Neexistând însă cadrul politic, au lipsit și o sumă dintre manifestările, instituțiile și realizările care au îmbogățit ființa neamului nostru la nord de Dunăre. Odată mai mult, se vede importanța hotărâtoare pe care o are în vieța unui popor *statul*, adică mijlocul cel mai perfect din câte cunoaștem astăzi care să-i asigure dezvoltarea liberă și multilaterală. Românii din Balcani, împrăștiați sub formă de insule etnice pe o suprafață considerabilă, din Eubeea până la Niș și din valea Mării până în Istria, n'au putut intra, din cauza aceasta, în câmpul de lumină al istoriei europene, decât în mod incidental, într'o foarte mică măsură. Știrile asupra lor sunt extrem de reduse, dacă le comparăm cu acelea privind pe Românii din Carpați; ele ne permit totuși a înfățișa, în linii mari, tabloul vieții duse de această ramură, mai puțin fericită, a neamului nostru.

Indeletniciri și organizare. Și în veacurile XV și XVI, și în cele anterioare, ocupația principală a Românilor din Balcani a

fost *păstoritul*. Ei au continuat, cu turmele lor, străvechile mișcări de *transhumață*, suind primăvara la munte și coborînd toamna la șes, în lunci și în locuri mai ferite. Cei din Pind coborau fie spre Marea Egee, în Tesalia, fie spre Adriatică, în părțile Artei sau pe coastele Epirului; cei din Alpii Dinarici aveau la îndemână coastele Dalmației. Orașele de pe țărmul Adriaticei se plîngeau adeseori de pagubele pe care li le făceau acești păstori cu turmele lor. Astfel, în 1406, Raguzanii scriau regelui Bosniei că nu au mai permis Vlahilor să ierneze pe teritoriul lor, deoarece au avut de suferit mult din cauza aceasta, ba chiar li s'a omorît și un om. În statutele orașului Segna se prevedea, la finele secolului al XIV-lea, timpul cât pot să stea păstorii români în mișcările lor de transhumață, pe pășunile orașului: « De asemenea când Morovlahii coboară din munte și se duc spre Gaccha, trebuie să stea două zile și două nopți pe pășunile din Segna și tot atîta timp când suie la munte ». Impozitele se plăteau în oi și în brînză; numai cei săraci de tot n'aveau turme. Din cauza *specializării* la care ajunseseră Românii în păstorit și din cauza caracterului *general* al acestei îndeletniciri, termenul *Vlah* a căpătat chiar, dela o vreme, un înțeles *tehnic*, acela de *păstor*. Putem spune, fără exagerare, că în acest domeniu de activitate, noi am fost specialiștii întreg sud-estului european, dovadă *terminologia pastorală* pe care am dat-o diferitelor neamuri cu care am venit în contact.

În afară de păstorit, Românii din Balcani, se mai ocupau și cu *cărăușia*. Transportau în carele sau chervanele lor — altelei numai pe cai — diferite mărfuri, lînă, ceară, brînzeturi, plumb, foarte adeseori *sare* și cunoșteau ca nimeni alții drumurile Peninsulei. Negustorii raguzani când se duceau în Serbia aveau drept călăuze pe Vlahi. În 1406, doi ambasadori ai orașului roagă pe voievodul Sandalj din Bosnia să revie asupra ordinului pe care-l dăduse și care prevedea tocmai, pentru aceste călăuze un drum special. Făceau, bine înțeles, și *agricultură*; în 1332, dominicanul Brocard vorbește de grăul din Vlahia Mare care se putea exporta prin portul Bodonița (« le port de Roudonice par ou nous aurons largement les blez de toutes manières de Walaquie ». Această îndeletnicire n'a avut însă însemnătatea pe care o găsim la Nord de Dunăre, în mănoasele câmpii ale Țării Românești și ale Moldovei

și pe podișurile ardelen. În schimb, Românii din Balcani au arătat mai multă înțelegere pentru vieța *orășenească*, pentru *comerț* și pentru unele *meșteșuguri*, cum a fost, de pildă, *lucrul metalelor*. Argintarii aromâni s'au bucurat și se bucură încă de o binemeritată faimă.

Lipsa unui stat propriu n'a împiedicat diferitele grupuri de Români dela sudul Dunării să-și aibă forme de organizare specifice și obiceiuri sau «legi» ale lor străvechi pe care în genere stăpânitorii politici le-au respectat și le-au confirmat. Cunoaștem hrisovul pe care Hanž Frankapan, banul Dalmației și al Croaților, îl dă în 1435 Vlahilor de pe valea *Cetinei* (hinterlandul orașului Split sau Spalato), întărindu-le «obișnuitele lor legi cinstite și bune și drepte . . . (de) care s'au servit și ei și bătrânii lor». Iată câteva din dispozițiunile mai însemnate ale acestor legi: 1. «Mai întâi să nu fie peste ei vreun cneaz cu forța. Dacă vreun cneaz le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibă voie a-l schimba». 2. «Vlahul care are sat, va sluji cu uncia, cel care n'are, va sluji călare, cu scut și cu sabie ori cu săgeți și cu sabie». 3. «Cine, poruncindu-i-se (?) nu merge la războiu, are să plătească șase libre, din care a zecea parte se cuvine voevodului vlah». 4. «Calul ostășesc să nu i se ia ca zălog pentru nicio vină». 5. «Să nu se bată în răstimpul dela Sân-Ștefan până la Sân-Martin». 6. «Și să nu fie peste ei voevod niciun Croat, ci unul dintre ei să le fie voevod, care le va porunci și se va sfătui cu cneazul nostru». 7. «Și judecata să le fie sub Sinj (o localitate pe un afluent al *Cetinei*!) și la judecata lor să nu șadă niciun Croat, ci cneazul și juzii lor». 8. «Iar dacă ar cădea asupra cuiva gloabă, să i se ia o oaie pentru o libră și o vacă pentru șase libre. Și să i se dea termin până în ziua a douăzecea, iar dacă n'o răscumpără până atunci să o piardă». 9. «Fiecare casă are să dea la Sf. Gheorghe un herbec sau o oaie și un țap și un caș, iar cine-i așa de sărac că nu are caș, o să dea un veronez» (monetă întrebuițată în orașul Verona în Italia!). 10. «Toamna, de ziua Sf. Mărtin să aibă a da, după legea lor, câte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari și dvornici». 11. «Și să nu fie spânzurat nimeni dintre ei, pentru nicio vină». 12. «Și să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n'au dat nici pe vremea banului Ivaniș». 13. «Și Croații să nu țină Vlahi în afară de un păstor».

Asimilarea de către populațiile înconjurătoare. Organizarea lor proprie, obiceiurile sau « legile » pe care le aveau din vechime n'au putut împiedica totuși, acolo unde Românii erau în număr mai mic sau mai răzlețiți, să fie asimilați de populația înconjurătoare. Chiar în actul din 1435 de care a fost vorba mai sus, mai toți Vlahii poartă nume croate sau sârbești precum Milić, Ostojić, Hrela Golešević, Vukat Vojnović, Bilosav Dražević, etc. Incetul cu incetul, Românii din Croația, Slovenia, Dalmația își pierd caracterele etnice specifice, își schimbă *numele*, apoi *limba*. Același fenomen începe să se producă în Serbia veche, în părțile Nișului, apoi în munții Haemus (Balcani), în valea Mariței, în Eubeea. Mulți dintre ai noștri s'au amestecat cu Sârbii, alții cu Bulgarii, alții cu Grecii. S'a întâmplat adică același proces care a avut loc și are încă sub ochii noștri cu Bulgarii colonizați în decursul veacurilor de domnia munteni în câmpia Țării Românești. Numai în regiunile unde elementul românesc a fost numeros, unde a format mase etnice importante, el s'a putut menține. E cazul Românilor din Pind, din Moglena și a celor din Istria. În acest din urmă loc, se constată o puternică imigrare și o adevărată colonizare, în cursul veacului al XVI-lea. Retrăgându-se din fața Turcilor, o sumă dintre Vlahii din Bosnia, Croația și Dalmația — li se mai spunea și *Maurovlahi* sau *Morlaci*, iar Austriacii le ziceau *Cici* — sunt așezați în Istria. Pe litoralul acestei peninsule și în regiunea Carstului, împăratul Ferdinand I distribuie Cicilor în 1539 întinse teritorii. În același an, cer voie să se stabilească în Istria două mii de familii de Morlaci. În împrejurimile orașului Pola au loc numeroase colonizări, în 1556, 1580—81, 1585—87. Se întemeiază sate noi, se reimpopulează cele părăsite. Grație acestui aflux de noi elemente, Românii din Istria s'au putut păstra până în zilele noastre, spre deosebire de aceia din Croația, Slavonia, Dalmația care au fost asimilați cu desăvârșire. Procesul de asimilare a fost ajutat, în multe părți ale Peninsulei Balcanice, și de faptul identității religiei. Ortodocșii erau și Vlahii, ortodocși și Grecii, Sârbii și Bulgarii. Intr'o vreme când *naționalitatea* cuiva avea mult mai puțină însemnătate decât *religia* lui și când prezența stăpânitorului turc, de altă credință, apropia și mai mult pe supușii drept credincioși, asimilarea era mai ușoară ca astăzi.

Cucerirea turcească, în afară de exodul unei părți a Morlacilor spre Istria, n'a produs perturbări între Români din Balcani. N'au avut loc nici persecuțiuni religioase — e bine cunoscută doar toleranța turcească — nici vreo atingere a vechilor drepturi și obiceiuri. Dimpotrivă, se poate spune că ei s'au bucurat de mai multă liniște și libertate de mișcare ca înainte. Se organizează în Macedonia de sud, în Tesalia și în Epir, în vremea lui Soliman Magnificul (1519—1566), 15 căpitănatate. În fruntea fiecăruia stătea un *căpitan*, care împreună cu soldații săi, numiți *armatoli*, asigura liniștea ținutului. Pentru acest serviciu, ei erau scuțiți de impozite; demnitatea de căpitan se putea lăsa moștenire fiului. Familia *Buia* a dat dela 1495 până la sfârșitul veacului al XVI-lea nu mai puțin de 8 căpitani, dintre cari *Mercuriu Buia* (1495—1562) a avut o deosebită însemnătate. Ca reprezentant al autorităților turcești era un *cadîu*; instanța supremă de judecată era *episcopul*. În dieceza Ohridei a existat chiar pe la începutul veacului al XIII-lea și apoi în 1335 un episcopat al Vlahilor. Reședința lui a fost se pare, la început, în *Vranje*, după aceea la *Lerin* sau *Prilep*.

Mai mult decât Românii dela nord de Dunăre, cei din Peninsula Balcanică au avut înclinare pentru vieța orășenească. Negustori și meseriași, cărăuși și călăuze, ei s'au așezat în vechile orașe și târguri și au întemeiat altele noi. *Bitolia*, *Ohrida*, pe malul lacului cu același nume, apoi *Ianina* în Epir, *Arta* în apropierea mării Ionice, *Kastoria*, la sud-est de lacul Prespa, *Verria* spre apus de Salonic și *Salonicul* însuși — Sărună cum îi spuneau ai noștri — au avut întotdeauna un important contingent de populație vlahă, aromânească. Ea forma imensa majoritate în târgurile *Moscopole*, *Călăreți*, *Siracu*, *Gramostea*, *Clisura* și *Metzova* sau *Aminciu*, toate existente la finele veacului al XVI-lea. Cel dintâi din aceste târguri va avea, după 1600, o dezvoltare extraordinară, ajungând, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea « o adevărată metropolă a Peninsulei, cu cartiere numeroase și frumoase, cu piețe și bazaruri bogate, în care un furnicar de oameni și caravane, de costume și colori impresionau plăcut ochiul călătorului ».

Maurovlah sau Morlac de neam a fost *Gaspar Gratiani*; el a ocupat dregătoria de dragoman al Porții; era duce de Paros și

Naxos, a ajuns în cele din urmă chiar domn al Moldovei (1619—20); o frumoasă carieră, amintind în unele privințe pe aceea a lui Despot și având un sfârșit asemănător. Din Epir a venit frumosul ginere al lui Petru Șchiopul, spătarul *Zotu Tzigara*; e o întrebare dacă n'a avut sânge vlah în vine; ea se pune și pentru *Iane Epirotul*, unchiul lui Mihai Viteazul.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Peninsula Balcanică în veacurile XV și XVI: 1. IOAN CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, < București, 1891 >, 272 p. în 8° (republicat de Pericle Papahagi la Academia Română în 1929); 2. VICTOR LAZĂR, *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder*, București, 1910, 344 p. în 8°; 3. T. G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, X + 648 p. în 8°; 4. N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie, etc.)*. București, 1919, 67 p. în 8°; 5. SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 279—299; 6. SILVIU DRAGOMIR, *Originea coloniilor române din Istria*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1924), p. 201—220; 7. SEXTIL PUȘCARIU, *Studii istro-române, II*, București, 1926, XVI + 370 p. în 8°; 8. V. PAPA-COSTEA, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 383—402; 9. ANASTASE HĂCIU, *Aromânii. Comerț, Industrie, Arte, Expansiune. Civilizație*, Focșani, 1936, IV + 616 p. în 8°; 10. TH. CAPIDAN, *Macedoromânii, Etnografie, Istorie, Limbă*, București, 1942, 274 p. în 8°.

VECHEA ORGANIZARE A ȚĂRILOR
ROMÂNE
VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ

NUMELE POPORULUI ȘI AL ȚĂRII

• *Terra Blacorum* •.

(Documentul din 1222 al Papei
Honoriu al III-lea către Cava-
lerii Teutoni).

Tot atât de însemnată ca istoria politică, sub unele raporturi chiar mai însemnată, este istoria « instituțiilor » noastre. Înțelegem prin instituții totalitatea formelor de organizare în care a trăit neamul nostru, începând din cele mai vechi timpuri. În paginile următoare vom încerca să înfățișăm aceste forme, urmărind pe fiecare din ele *pe întreg pământul românesc*, adică și în Țara Românească și în Moldova și în Ardeal. Această tratare sincronică este cu puțință, deoarece instituțiile noastre n'au defert prea mult în ce privește Țara Românească și Moldova. Cât despre Ardeal, unele dintre ele au putut să se desvolte mai departe sub stăpânirea străină, în timp ce altele au fost diformate sau înlocuite.

Numele poporului. Numele nostru generic și străvechiu, acela pe care-l întrebuintează poporul, este numele de *Rumân*. Forma *Român* pare a fi mai nouă — o găsim în veacul al XVI-lea în Palia dela Orăștie — și se datorește influenței literare. Rumân este însă vechiul nume al *Romanilor*, modificat după legile dezvoltării limbii noastre. Suntem singurul popor romanic care am păstrat numele vechilor stăpânitori; fragmentul etnic al « Rumanișilor » sau Retoromanilor din Alpi (sudul Elveției și nordul Italiei) e prea puțin numeros — câteva zeci de mii — spre a fi pus alături. Pe lângă acest nume generic și străvechiu, noi am mai avut și alte nume locale, după formațiile politice sau individualitățile geografice în care locuim. Ni s'a spus și ne-am spus astfel *Olteni*, *Munteni*, *Moldoveni*, *Ardeleni*, *Bănățeni* și *Maramureșeni*. Chiar

în cuprinsul regiunilor care au determinat aceste numiri, s'au format apoi alte denumiri, corespunzând unor împărțiri și mai mici, unor ținuturi caracteristice. Astfel s'au deosebit în Ardeal *Bârsanii*, *Mărginenii* (în regiunea Sibiului) și *Moții*; în Moldova, *Vrâncenii*. O diferențiere a avut loc și în legătură cu opoziția dintre munte și câmpie. Locuitorii celui dintâi, specializați în păstorie, s'au numit și *mocani*, în timp ce aceia cari stăteau la șes, indeletnicindu-se mai mult cu agricultura, au purtat numele de *cojani*. Și astăzi încă se poate constata diferențierea aceasta și superioritatea pe care și-o arogă cei dintâi față de ultimii.

Numele țării. Ca și pentru popor, noi am avut și pentru țară, un nume străvechi și generic: acela de *Țara Rumânească*. Este numele care s'a păstrat și după întemeierea statului, pentru ținutul dintre Carpați și Dunăre — aci e *Vlașca* Slavilor năvălitori — cât și pentru o regiune întregă din Ardeal, pomenită în veacul al XIII-lea în două documente latine sub numele de «*Terra Blacorum*» («*Valachorum*»). Năvălirea Ungurilor și întemeierea celor două state românești, a dus la crearea unor noi numiri. Fiecare din cele trei formații politice Muntenia, Moldova, Ardealul, a căpătat câte un nume oficial; pe lângă acestea, s'au întrebuițat însă și alte nume în legătură fie cu așezarea geografică, fie cu întemeietorul statului și a dinastiei.

Numele oficial al Țării Românești, acela întrebuițat de cancelaria domnească, este, în documentele slave și grecești, *Ungrovlahia* (Ἰγγροβλαχία, Οὐγγροβλαχία), în cele latinești *Transalpina*. Și unul și celălalt au înțeles geografic: Ungrovlahia, termen de origine greacă, întrebuițat pentru prima dată în 1359 în corespondența Patriarhiei din Constantinopol cu Nicolae Alexandru (denumirea de «*Ungrovlahi*» apare și la cronicarul Ioan Cantacuzino, în legătură cu un eveniment din 1323 !) înseamnă «*Vlahia de lângă Ungaria*», pentru a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică sau de *Rusovlahia* afică Moldova; *Transalpina* e «*țara de dincolo de munți*» (Alpi e luat aci în înțelesul generic de munte !). Uneori, chiar de către cancelaria domnească, i se mai spune țării și *Basarabia*, adică țara lui Basarabă, întemeietorul dinastiei, sau a Basarabilor. Acesta e numele care i se dă, de pildă, în documentul din 1396, dela Vlad; domnul se intitulează «*Woyewoda Bessarabie necnon comes de Severinio*».

În alte acte din secolele XIV și XV găsim formele « Bozorabie, Basarath, Бѣсарабѣ, Бѣсарабѣ, Бѣсараб ». Dela o vreme, numirea de Basarabia nu s'a mai întrebunțat pentru Țara Românească, ci a rămas legată numai de o parte, fostă odată a ei, anume de fâșia de teritoriu dela nord de Dunăre, între Prut și Nistru, unde stăpâniseră mai înainte Basarabii (fâșie care poartă în

Fig. 92. — Hartă din 1584, înfățișând Țara Românească și Moldova. Între altele, citim numele localităților: Pitești, (* Pitesd *), Poenari (* Poñar *), Slatina, Floci, Mangalia (* Pangala *), Caliacra (Academia Română).

titlul lui Mircea numirea de « părțile tătărești »). Abia în 1812, numele de Basarabia a fost extins în mod arbitrar de către Ruși care căutau în felul acesta să provoace o confuzie, vrând să dea impresia că e vorba numai de teritoriul restrâns dela nord de Dunăre, asupra întregului ținut dintre Prut și Nistru, până la Noua Suliță și Hotin. În actele latinești, Munteniei i se mai spune și *Vlachia*, *Valachia* și *Valachia magna* sau *maior*, rareori și

Ultralpina (vezi fig. 92). Corespunzând penultimului termen, găsim în textele franceze *Valachie la grande*, iar în cele germane *die grosse Walachey*. Adjectivul de « mare » se explică prin faptul că mai era încă o Vlahie, Moldova, față de care Țara Românească era și mai veche (teritoriul de baștină al Românilor !) și mai întinsă. Ungurii o numesc în monumentele lor literare din secolul al XVI-lea, scrise în limba națională, *Havas Alföld* care se traduce prin Muntenia de jos, iar Polonii îi zic în aceeași vreme *Multany*, care vine totuși dela Moldovan (* Muldan); Turcii și Tătarii au întrebuințat denumirea de *Qara-İflaq*, adică Vlahia neagră, adjectivul de negru având aci înțelesul de supus.

Poporul a zis întotdeauna ținutului dintre Carpați și Dunăre *Țara Rumânească*. Obișnuia el oare, în epoca veche, și denumirea de *Muntenia*? În actele interne, n'am întâlnit-o niciodată. Apare însă în tratatul comercial acordat de Alexandru cel Bun în 1408 negustorilor din Liov: aci se vorbește de « ceară munteană » (мѹнѹгѹнѹскыи кокѹкѹ). E probabil ca acest termen să fi fost întrebuințat și de popor, dar nu așa de des ca celălalt, obișnuit, de Țara Rumânească.

În ce privește numirile regiunilor mari, naturale, ale țării dintre Carpați și Dunăre, însemnăm pe aceea a *Olteniei*, țara Olului și a *Bărăganului* (într'un document din 1579 forma *Băragan*, Бѹраган) nume, se pare, de origine turcă veche. În limba giagatai și în mongolă « buragan » înseamnă « vârtej, furtună »; un topic *baragan* se întâlnește în Crimeia, un al doilea în Pamir. De aceeași origine e și numele celui alt ținut de stepă muntean, *Burnas-ul* (în sudul județului Vlașca).

Moldovei i s'a spus în documentele slave ale cancelariei domnești din veacurile XIV și XV în două feluri: « *Moldova* » în imensa majoritate a cazurilor și foarte rareori « *Moldovlahia* ». În actul din 18 Noemvrie 1393, Roman se intitulează « domn al țării Moldovei » (господинѹ . . . землѹкѹ молдавскѹкѹ); tot așa își spune și Ștefan cel Mare în hrisoavele sale. Numele țării (vezi fig. 93), vine dela acela al râului, iar numele râului e de origine slavă și ar deriva, — zic filologii, — dela *molid* (*moliſt*). În actele interne sau externe, scrise în limba greacă, întâlnim numirile *Moldovlahia* (Μολδοβλαχία), *Rusovlahia* (Ῥωσοβλαχία) și *Maurovlahia* (Μαυροβλαχία). Ultimele două apar în corespondența și actele Patriarhiei

din Constantinopol. Rusovlahia înseamnă « Vlahia de lângă Rusia »,

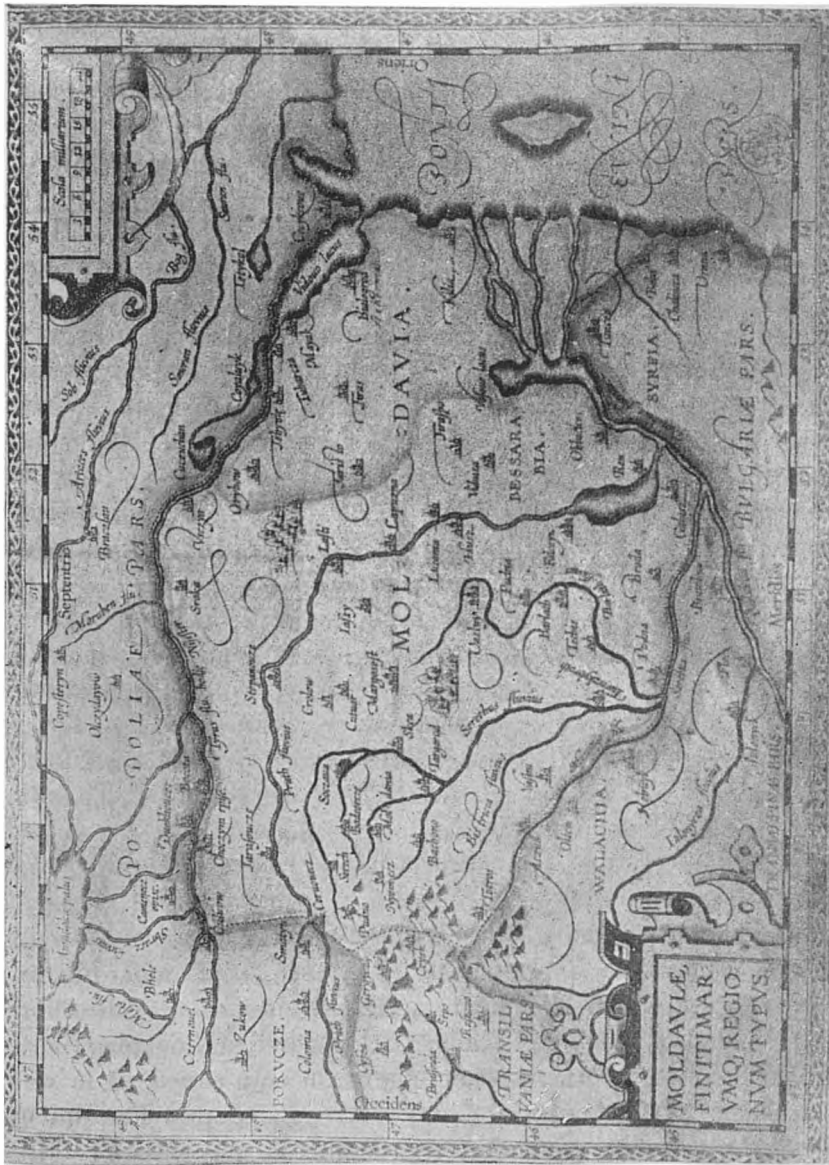

Fig. 93. — Harta Moldovei, de Reicherstorff (1541). Între altele, citim numele localităților: Putna, greșit pusă și pe Bârlad, Galați, Reni, Scheia, Târnăuți, Lăpușna, Bădeuți.

spre a se deosebi de cealaltă de lângă Ungaria, adică Ungrovlahia, iar Maurovlahia înseamnă « Vlahia neagră ». Acest ultim

termen se găsește odată și într'un act slav, scris însă într'un mediu cultural grec și anume în răspunsul pe care-l trimite Mohamed al II-lea lui Petru Aron, în 1455, anunțându-l că așteaptă tributul făgăduit de 2000 de ducați de aur. În actele latine, Moldova e numită uneori *Valachia*, alteori, mai des, *Valachia minor*. În unele texte franceze cum e relația cavalerului Guillebert de Lannoy, din 1421, găsim « *Vallachie la petite* ». Polonii o numeau de obicei « *Wolochy* »; Turcii îi spuneau *Bogdan-ili* sau *Qara-Bogdan*, după numele întemeietorului.

Ca nume de regiuni, însemnăm pe acela al *Vrancei*. El apare documentar pentru întâia oară în 1431; e de origine slavă și înseamnă sau « țara corbilor » (dela vechiul slav *кранъ* negru, corb) sau « țara neagră » poate din cauza pădurilor de brad. Un sat Vrancea găsim și în Oltenia, pe malul Dunării; nume topice având aceeași rădăcină sunt foarte numeroase în întreaga Peninsulă Balcanică. *Bucovina*, ca nume propriu al ținutului de miază-noapte al Moldovei, este o creație a Austriacilor, cu prilejul răpirii acestui ținut, în 1775; mai înainte, nu a existat decât numele comun *bucovină*, de origine slavă, având înțelesul de « pădure de fag ». Cu acest înțeles îl întâlnim în tratatul dela Lublin din 1412, care menționează « pădurea cea mare numită bucovina ».

Ardeal este un nume de origine maghiară. Vine din cuvântul *erdő* care înseamnă pădure, plus sufixul *-ely*, așadar « țara pădurii, țară de pădure » (*Waldland*). Istoricii unguri au căutat să facă din acest cuvânt un argument în sprijinul teoriei că noi n'am fi fost în Ardeal în momentul venirii lor. Dacă sunteți cei mai vechi în această țară — spun ei — atunci cum se face că întrebuițiți, spre a o numi, un cuvânt unguresc și nu unul anterior, roman? Răspunsul e foarte ușor de dat. S'a întâmplat și la noi în Ardeal, același lucru care s'a întâmplat și în Franța, în Lombardia, în Bulgaria. Câte și trele aceste țări au luat numele năvălitorilor cari au pus stăpânire pe ele, adică a Francilor, a Longobarzilor, a Bulgarilor. Poate totuși susține cineva, în chip serios, că la venirea acelor năvălitori nu era în Galia și în câmpia Padului o populație mai veche, romanică, sau în Moesia una slavică? Prin urmare, întrebuițarea cuvântului Ardeal de către populația românească pe care au găsit-o Ungurii la venirea lor în Transilvania, nu are nimic surprinzător; ea se explică prin faptul că acesta a

fost numele dat de elementul cuceritor și nu poate constitui, în niciun caz, un argument în sprijinul teoriei care ne contestă continuitatea.

Denumirea cealaltă *Transilvania* (mai rar *Ultrasilvania*) este de origine cultă și se datorește cancelariei latine a regilor unguri

Fig. 94. — Hartă din 1559, înfățișând Ardealul. În colțul de nord-vest, lângă Soms, sunt menționate, în mod special, « Satele Românilor » (« Ville Valachorum ») (Academia Română).

(vezi fig. 94). Cuvântul înseamnă « țara de dincolo de păduri ». din cauză că pentru Ungurii cari veneau din pustă, adică din câmpia Dunării și a Tisei, Transilvania era într'adevăr, « dincolo » de întinsele păduri ale Munților Apuseni.

Numele țării *Bârsei* a fost mult discutat; se pare că e de origine slavă. Interesant de relevat e faptul că locuitorii de aici nu se consideră ca făcând parte din Ardeal; acesta începe numai la miază-noapte de Olt. Numele *Făgărașului* se crede că vine din cuvântul românesc fag, făgar, prin adăugirea sufixului -aș. *Amlașul* după care s'a numit un întreg ținut, spre sud-vest de Sibiiu, ținut stăpânit o bucată de vreme de domnii munteni, este însă de origine ungurească.

BIBLIOGRAFIE

- Numele poporului și al țării: 1. N. DRĂGAN, *Din vechea noastră toponimie... Bârsa*, în *Dacorom.*, I (1920—1921), p. 135—145; 2. P. CANCEL, *Despre « Rumân » și unele probleme lexicale slavo-române vechi*, București, 1921, 97 p. in 8°; 3. V. BOGREA, *Ungrovlahia*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 356—358; 4. N. DRĂGAN, *Toponimie și istorie, I. Ardeal*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1923), p. 233—246; 5. V. BOGREA, *Originea pol. multan*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 814—815; 6. V. BOGREA, *Note și observații istorico-filologice III. « Bogdan-ili » și altele*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 508—509; 7. P. P. PANAITESCU, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, 273 p. in 8° (Acad. Rom. Studii și Cercetări, XVII); 8. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București 1933, 682 p. in 8°; 9. CONST. C. GIURESCU, *Miscellanea. 1. Despre Vrancea*, București, 1935, 8 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, IV 1934); 10. L. RÁSONYI, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas*, în *Archivum*, I (1935), p. 221—253.

DOMNUL

• *Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul Ion Mircea, mare voevod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tâldrești, și Amlășului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin domn și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare și celdăii Dârstorului stăpânitor •.*

(Titlul lui Mircea cel Bătrân).

Conducătorul țării, în Muntenia ca și în Moldova, este *domnul*. El e capul statului, el cârmuiește, el împarte, în ultimă instanță, dreptatea, el e comandantul suprem al armatei. Nu are însă, așa cum s'a crezut multă vreme, o putere « absolută »; nu se poate vorbi prin urmare nici de « despotism asiatic » (Xenopol). Pentru a ne da seama de caracterul domniei în țările noastre, să cercetăm pe rând *titlul* domnului, *atribuțiunile* lui, insistând asupra situației față de boierime și față de proprietatea pământului, apoi *veniturile* lui, *insemnele*, *costumul*, felul cum se făcea *sucesiunea* la domnie și *reședințele* domnești.

Titlul domnilor noștri a variat, după epocă și după natura actelor în care apare. În Țara Românească, primul titlu constatat documentar este acela care i se dă lui Basarab Intemeietorul în grafitul de pe zidul Bisericii Domnești din Curtea de Argeș. El e numit acolo numai « marele Basarab voevod », fără să existe și titlul de « domn ». În corespondența urmată cu Patriarhia din Constantinopol, fiului său Niculae Alexandru i se spune însă, în Mai 1359: « cel de foarte bun neam, marele voevod și domn a toată Ungrovlahia » (Ἐὐγενέστατος Μέγας Βοϊβόδης καὶ Αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας) adăugându-se într'o altă scrisoare

și calificativele de «prea nobil, prea înțelept și prea vrednic». Numai titlul de «mare voevod (Μέγας Βοεβόδας) apare în două acte din 1370, în legătură tot cu Patriarhia. Pe piatra de mormânt a lui Niculae Alexandru, din biserica mănăstirii zise a lui Negru Vodă din Câmpulung, cetim pentru întâia oară un titlu oficial, cuprinzând ideea de independență: «marele și singur stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru voevod, fiul marelui Basarab voevod». (великаго и самодержавнии гдрь Ыу Никола Плещандрь воевода, сын великаго Басарабъ воеводъ). Iar în documentul Vodiței, dat de Vlaicu-Vodă, găsim iarăși pentru întâia oară ideea că domnul stăpânește prin grația divină, «cu mila lui Dumnezeu». Titlul sună astfel: «Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voevod Vladislav, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată Ungrovlahia». Impresionant, de o factură quasi-imperială, este titlul lui Mircea cel Bătrân, înșirând toate posesiunile sale: «Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul Ion Mircea, mare voevod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlășului și Făgărașului herțeg, și Banatului de Severin domn și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor». Adjectivele dela început arătând adâncă evlavie ca și titlul de «singur stăpânitor» (în slavonește самодержавный) traducând pe αυτοκράτωρ-ul grec) dovedesc influența cancelariei bizantine, ajunsă la noi, însă nu direct, ci prin intermediul curților slave dela sud de Dunăre, ale «țarilor» bulgari și sârbi. În ce privește particula aceea Ыу care apare necontenit în titlul domnilor munteni, de unde a trecut, încă în veacul al XIV-lea, și în Moldova, părerile sunt împărțite: unii văd în ea o influență a cancelariei bulgare, Io fiind prescurtarea numelui de Ioan, purtat de vestitul țar din familia Asaneștilor. Pentru marile merite ale acestui stăpânitor, numele lui, scris paleografic așa Ыу a devenit titlu — întocmai cum s'a întâmplat cu numele lui Caesar sau al lui Carol cel Mare (din care Slavii au făcut *kral*, craiu), — și s'a adaos la numele tuturor stăpânitorilor bulgari ce au urmat după Ioniță. Din cancelaria bulgară a trecut apoi la noi. Alți cercetători sunt însă de părere că Ыу este o influență a cancelariei

bizantine însemnând crucea care se punea la începutul actelor imperiale și o invocație. Titlurile domnilor următori, în documentele interne, nu sunt decât variante ale celor arătate până aci.

În ce privește actele externe, atât cele în limba slavă cât și cele în limba latină, ele cuprind, în genere, aceeași noțiune de stăpânire « din mila lui Dumnezeu » (« Dei gracia »). Mircea cel Bătrân, încheind în 1391 un tratat de alianță și ajutor reciproc cu regele Vladislav Jagello al Poloniei, se intitulează: « Mircius Dei gracia woyuoda transalpinus, Ffogoras et Omlas dux, Severini comes, terrarum Dobrodicij despotus et Tristri dominus ». Numai în două cazuri, în timpul lui Vlaicu Vodă, întâlnim recunoașterea în titlu a vasalității față de regele Ungariei. E vorba de documentul din 20 Ianuarie 1368 (tratatul comercial cu Brașovenii) și de acela din 1369, privitor la catolicii din Țara Românească, în care titlul domnului are forma următoare: « Ladislaus, Dei et Regie Maiestatis gracia Woyuoda Transalpinus et Banus de Zeurino ». Explicația stă în faptul că Vlaicu primise ca feude dela regele Ludovic Severinul, Amlașul și Făgărașul: pentru aceste posesiuni recunoaște el suzeranitatea regelui ungar.

În Moldova, primul document intern cunoscut, din 1 Mai 1384, dă lui Petru al Mușatei următorul titlu: « Nos Petrus waiwoda, Dei gratia dux terre Moldavie ». Așadar, găsim din capul locului, ideea că stăpânirea e « din mila lui Dumnezeu ». În loc de « dominus », redat în slavonește prin gospodar sau gospodin, întâlnim însă pe *dux*, care de fapt e tot una cu waiwoda. Dar dacă titlul lui Petru e mai simplu, în schimb acela al lui Roman, fratele său, nu lasă nimic de dorit, amintind într-o câțva titlul contemporanului său din Țara Românească, Mircea cel Bătrân. Într'adevăr, în hrisovul slav din 30 Martie 1392, Roman se intitulează: « Marele singur stăpânitor, cu mila lui Dumnezeu, Io Roman Voevod, stăpânind Țara Moldovei dela munți până la mare » (în actul următor din 18 Noemvrie 1393 găsim varianta: « . . . până la malul mării »). Alexandru cel Bun poartă, în mod obișnuit, în hrisoavele sale, titlul următor: « Cu mila lui Dumnezeu, noi Alexandru voevod, domnul Țării Moldovei » (мастїю вжїюмы Александръ воєвода господарь земли молдавской). În câteva acte (29 Iunie 1400, 1 Septemvrie 1429, 23 Dechemvrie 1430, 6 Februarie 1431), găsim înainte de *noi* (мы) și particula *Io*. Câte

odată, și anume în hrisoavele acordate mănăstirilor, scrise probabil de călugări și nu de diacii obișnuiți ai cancelariei domnești, titlul ia forme mai pompoase, mai încărcate. Se adaugă adjectivul «credincios» și expresia «robul stăpânului meu Iisus Hristos»; țara e numită «Moldovlahia», iar nu simplu Moldova ca în celelalte documente. În timpul lui Iliăș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, care-și împărțiseră țara ca pe o moșie părintească, stăpânind fiecare câte o jumătate, titlul nu diferă de acela obișnuit. Așa de pildă, în actul din 13 Iunie 1436, găsim: «Cu mila lui Dumnezeu, noi Ilie voevod și fratele domniei mele Ștefan voevod, *domnii Țării Moldovei*». Ștefan cel Mare întrebuițează în mod obișnuit titlul cel simplu al lui Alexandru. El își zice: «Cu mila lui Dumnezeu noi, Ștefan voevod, *domnul Țării Moldovei*». Și în timpul lui, apare în câteva acte particula *Iw*, dar ca o excepție.

În actele externe, nu se găsește niciodată în *titlu* vreo mențiune care să arate recunoașterea suzeranității cuiva, așa cum a fost cazul cu Vlaicu în Țara Românească. În actul din 6 Mai 1387, prin care făgăduiește credință lui Vladislav Iagello, regele Poloniei, Petru își spune «woyeuoda muldauiensis»; Roman, în actul similar din 5 Ianuarie 1393, se intitulează pompos, aproape ca în hrisoavele interne, lipsind însă, cum era de așteptat, mențiunea «cu mila lui Dumnezeu». Chiar urmașul său, Ștefan, care e cel mai supus Polonilor și are față de ei obligațiile cele mai mari, se intitulează: «Noi Ștefan voevod al Țării Moldovei». Cu atât mai mult, titlurile lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare nu vor cuprinde vreun termen specificând recunoașterea suzeranității. Alexandru, în două din actele pe care le dă lui Vladislav Iagello, pune și expresia «din mila lui Dumnezeu». Ea revine și în două acte similare ale lui Iliăș, din 9 Aprilie și 3 Iunie 1433. *Lipsa ei* e singurul element din care se poate deduce, judecând numai după titlu, recunoașterea suzeranității unui monarh vecin. Și încă această regulă nu e consecvent aplicată, deoarece Ștefan cel Mare în cele două acte din 2 Martie 1462 prin care făgăduiește credință regelui Cazimir al Poloniei, are, într'unul din ele, în titlu, expresia amintită, și nu o are în celălalt.

În Ardeal n'a existat un domn, ca în țările de dincoace de Carpați, deoarece el făcea parte din regatul Ungariei. A existat

însă un «voevod al Transilvaniei», reprezentant al regelui și conducător al provinciei. Trebuie subliniat faptul că titlul pe care-l poartă acest conducător este o moștenire dela vechii voievozi româno-slavi din Ardeal, foștii stăpâni ai țării, iar nu o creație mai nouă, așa cum susțin o parte dintre istoricii unguri. Primul voevod al Transilvaniei, constatat documentar, este *Mercurius*; el apare în trei diplome din timpul regelui Coloman Cărturarul (anii 1103, 1111, 1113).

Atribuțiile Domnului. Separarea puterilor în stat este o idee modernă. Epoca de care ne ocupăm noi n'a cunoscut-o. Nu se făcea pe atunci o distincție hotărâtă între atribuțiile judecătorești și cele executive. Una și aceeași persoană hotăra și executa. De aici, abuzuri. Nu trebuie să ne închipuim însă că nu existau și în privința aceasta anumite limite și îngrădiri. Dacă nu erau scrise, ele erau orale, transmise din generație în generație, formând, cum se spunea la noi, «obiceiul pământului». Iar peste acest obicei nu se putea trece fără primejdie.

Atribuțiile domnului erau numeroase și variate. El era mai întâi șeful întregii administrații; el numea pe funcționarii cei înalți — *marii dregători*, pentru a întrebuița termenul consacrat — care corespundeau miniștrilor de azi. Tot el numea și pe cărmuitorii județelor sau ținuturilor, adică pe pârcălabi. De obicei, funcționarii inferiori erau numiți de superiorii lor, cari răspundeau de ei; Domnul putea însă s'o facă și singur; acesta era cazul, de obicei, cu subalternii imediați ai marilor dregători, în special cu aceia dela curte. Chiar din cel dintâi act muntean cunoscut, tratatul comercial cu Brașovenii din 20 Ianuarie 1368, se vede cum domnul comandă tuturor slujbașilor țării, începând cu cei mai înalți, aceia din preajma sa — comiții, pe latinește — și isprăvind cu cei mai mărunți. Vladislav se adresează «tuturor credincioșilor noștri, marilor dregători, pârcălabilor, judecătorilor, vameșilor, slujbașilor și oamenilor de orice stare» din țară, poruncindu-le să nu împiedice cumva pe Brașoveni la exercitarea negoțului lor sau să le ia vamă mai mare. Mai târziu, Dan I, dăruind mănăstirii Tismana câte 400 de găleți de grâu pe an din județul Jaleșului, spune dregătorilor respectivi: «iar cine va fi găletar, să nu mai întrebe despre aceasta pe domnia mea, ci să-l trimită (grâul!) de-a-dreptul la sfânta

mănăstire ». Tot așa poruncește Mircea cel Bătrân tuturor dregătorilor săi — inclusiv comandantii cetății Dârstorului — să nu se atingă cumva de balta mănăstirii Cozia, din care ea n'are să dea nimic, niciun fel de dijmă.

Aceeași situație găsim și în Moldova. Și aci, domnul este șeful întregii administrațiuni. În 1444, întâiu August, Ștefan Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun, scutind satul Balasinouții al mănăstirii Horodnic de toate dările și slujbele și de oaste, dă următoarea poruncă: « Pentru aceasta niciun boier, nici vornic, nici osluhar, nici joldunar, nici posadnic, nici globnic, nici ilișar și nici altcineva din dregătorii noștri să nu aibă nici a se opri măcar la acest sat ». O serie de porunci similare avem dela Ștefan cel Mare; vom cita numai pe aceea din 13 Martie 1466 prin care oprește « pe pârçălabii de Neamț sau pe staroștii acelu ținut, pe globnici, pe pripășari, pe osluhari și pe gonitorii de urmă » să intre în satul Negoștii, proprietatea Episcopiei de Roman, locuitorii acelu sat fiind scutiți de orice dări și slujbe către domnie și având dreptul să fie judecați numai de episcop sau de împuterniciții acestuia.

În Ardeal, situația e alta. Voevodul comandă, e adevărat, dregătorilor din acest ținut, dar și el depinde, la rândul lui, de rege, care îl numește.

Domnul era și comandantul suprem al armatei. Chiar titlul său de « voevod » indică aceasta. El conducea oastea în luptă: în veacul al XIV-lea și al XV-lea, am văzut că mai toate bătăliile s'au dat în prezența domnilor cari luau parte efectivă la acțiune. Rareori, cum a fost cazul în Țara Românească în 1369, când armata care a bătut pe voevodul Ardealului era comandată de pârçălabul Dragomir — și atunci domnul lupta în altă parte, spre Severin — sau ca la Lențești, unde victoria se datorește vornicului Boldur, oastea era încredințată unei alte persoane. În lipsa voevodului, comanda revenea, de drept, în Țara Românească, *banului*, în Moldova, *marelui vornic*. Domnul însă era liber s'o încredințeze și altui dregător, dacă găsea cu cale.

În Ardeal, voevodul avea comanda armatei: constatăm deci aceeași situație ca dincoace de munți. Când Ludovic atacă în 1369, din două părți pe Vlaicu, cea de a doua armată, aceea care a trecut Carpații, se afla sub comanda lui « Nicolae, voevodul Transilvaniei »; tot așa, ajutorul trimes lui Ștefan cel Mare în

1497 împotriva Polonilor era comandat de voevodul de atunci, Bartolomeu Drăgffy de Belthewk.

Domnul are inițiativa actelor politice: el declară războiul și încheie pace; el încheie de asemenea tratate de alianță precum și acte prin care recunoaște autoritatea unui monarh puternic vecin, făgăduindu-i credință. Toate aceste acte politice se fac însă *cu sfatul sau cu asentimentul boierilor*, lucru care se menționează în documentele respective: uneori acești boieri dau și ei un act deosebit, în același sens. Când Mircea încheie în 1395 tratatul său de alianță cu regele Sigismund al Ungariei, el declară că face aceasta « pe credința și jurământul nostru și al marilor noștri dregători ». Tot așa, despre tratatul cu Vladislav Jagello, Mircea afirmă că a fost încheiat « cu sfatul unanim al marilor noștri dregători ». Pe lângă actul din 6 Mai 1387 prin care Petru al Mușatei făgăduiește credință regelui polon, există și unul similar, dat în aceeași zi, al marilor săi dregători — « consilierii supremi » — care atestă că Domnul Moldovei a făcut aceasta « cu sfatul, cu consimțământul și cu voința lor ». În sfârșit, chiar în timpul lui Ștefan cel Mare, actul acestuia, purtând data 2 Martie 1462, Suceava, și cuprinzând făgăduința de credință față de regele Cazimir, este dublat de un altul, cu aceeași dată, și cu același cuprins din partea mitropolitului Teoctist și a tuturor demnitarilor bisericești și civili ai Moldovei. Se vede ușor, prin urmare, importanța pe care o aveau boierii în viața politică a statului. Faptul nu trebuie să mire, deoarece acești boieri, mari și mici, sunt garanția puterii și stabilității domniei.

Tot domnul încheie și tratatele comerciale. Chiar și la această categorie de acte, încă se menționează uneori — vezi de pildă confirmarea tratatului cu Liovul, dată de Ștefan cel Mare la 3 Iulie 1460 — « sfatul boierilor ».

În Ardeal, constatăm că voevodul poate confirma tratatele comerciale; e cazul lui Știber care, la 21 Iulie 1412, confirmă Bistrișenilor vechile lor vămi pentru mărfurile importate și exportate în Moldova. Cât despre actele celelalte politice, ele constituie un drept al regelui Ungariei; voevodul nu le poate îndeplini decât în urma unui mandat special.

Sub raportul judecătoresc, Domnul, atât în Muntenia cât și în Moldova, este ultima instanță. Cei nemulțumiți cu judecata

vreunui dregător sau a unui judecător special, pot face apel la Domn. Acesta judecă pricina în divan, în prezența dregătorilor și a fețelor bisericesti și, după ce îi consultă, dă hotărîrea. Ea este fără apel și fără recurs. Cel ce a pierdut poate redeschide însă procesul *sub altă domnie*. Cunoaștem cazuri care, din domnie în domnie, s'au judecat timp de un secol, chiar un secol și jumătate.

În cercetarea pricinilor, domnul trebuie să ție seamă întotdeauna de « *obiceiul pământului* », adică de complexul de reguli, transmise oral, prin tradiție, din tată în fiu, și privind proprietatea, raporturile dintre stăpâni și supuși și celelalte aspecte ale vieții sociale. Potrivit acestui obicei care, de drept și de fapt, avea putere de lege — pentru o dispoziție a lui, anume proba cu jurători se întrebuițează chiar termenii de « *legea țării* » și « *lege peste lege* » iar o încălcare a obiceiului era o « *fără de lege* » — se dădeau hotărîrile. E necesar, în legătură cu dreptul de judecată al domnului, să relevăm două dispoziții caracteristice din « *obiceiul pământului* » care dovedesc cum nu se poate mai clar cât de limitată era în unele privințe puterea domnească. Prima dispoziție este aceea a « *jurătorilor* ». Ea privește dreptul pe care-l avea un impricinat de a se sustrage judecării domnești, cerând să fie judecat de megiașii săi. Iată care era procedura: partea care dorea să fie judecată de jurători, venea la domnie sau la dregătorul înaintea căruia ajunsese pricina și cerea să i se dea « *lege* » sau « *legea țării* ». I se făcea atunci un « *răvaș* » care cuprindea numele megiașilor jurători — li se mai spunea și tocmelnici, adeveritori sau judecători — pricina pe care trebuiau s'o cercezeze, ziua și locul de adunare, precum și numele dregătorului însărcinat cu supravegherea întregii operațiuni. Iată unul din cele mai vechi « *răvașe* » de acest fel, scris în limba română (avem și din veacul al XVI-lea, din 1581 și 1594, scrise însă în limba slavă): « *Zde (aici) megiașii tocmelnici ai lui Stoian și ai Borceii ot Săbiceu, poim (anume): ot (din) Chiojd Stroe i Dragomir Sersea; ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătârlage Stan Brădițeanul i Pătru postelnic i ot Bășceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n'are, și să le cate și cărțile, de vor adevăra că are, să ție; iar de nu va avea, să rabde. Însă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic... (alb) portar. Pis. (a scris) Dumitru logofăt. Mai 4 dni (zile). U*

(în) Târgoviște. Văleat (în anul) 7149 (1641). Io Matei Voevod milostiiu bojiu gospodar (cu mila lui Dumnezeu, domn). La ziua și la locul hotărît, megiașii se întruneau — erau și cazuri însă când, de teama consecințelor, refuzau această însărcinare — depuneau mai întâi jurământul că vor judeca drept, luau apoi în cercetare pricina și dacă se convingeau, pe temeiul actelor și a celorlalte dovezi prezentate, că partea care-i ceruse avea dreptate, îi dădeau o carte de judecată în acest sens. Cu această carte, împricinatul se înfățișa la domnie care, văzând că « legea a fost împlinită », îi elibera hotărîrea. Intotdeauna această hotărîre *consfințește* judecata megiașilor jurători. N'am întâlnit *niciodată* vreun caz în care domnul să fi hotărît altfel, mai mult chiar, nu cunosc niciun caz în care domnul să fi suspendat măcar aplicarea hotărîrii jurătorilor. El trebuia s'o confirme. De unde rezultă că atunci când se lua « legea țării » cei cari judecau de fapt erau jurătorii iar nu domnul. Puterea acestuia din urmă în asemenea cazuri, e departe, după cum se vede, de aceea a unui « monarh absolut », sau a unui « despot asiatic ».

Partea care pierduse, putea, la rândul ei, să ceară dela domn « lege peste lege » adică un număr dublu de megieși, 12 de pildă dacă întâi fuseseră 6, și să dovedească prin aceștia, tot sub jurământ și cu cercetare la fața locului, că dreptatea era în adevăr a ei. Dacă cei 12 jurau, atunci se dădea o nouă carte domnească în acest sens, anulându-se cealaltă, iar cei 6 megiași cari juraseră întâi erau « prădați » adică amendați aspru de tot. Dintr'un document dela Alexandru Vodă Iliăș, cu data 16 Mai 1628, aflăm, de pildă, că după « obiceiul și legea țării », cei 12 megiași cari juraseră strâmb într'un proces al rumânilor din Bălteni cu Hrizea, marele logofăt, au fost « prădați », luându-se dela fiecare câte 3 boi « pentru căci au jurat strâmb ». Tot așa, cei 12 boieri ai satului Groșani din Muscel, a căror mărturie fusese anulată de mărturia celor 24 de boieri ai mănăstirii din Câmpulung, sunt globiți, luându-se dela fiecare câte « 6 boi, precum este legea (КАКО ЕСТ ЗАКОН) pentrucă au jurat strâmb ».

Uneori, procesul nu se oprea nici la 24 de megieși jurători, ci ajungea până la 48. Ultima cifră se întâlnește rareori, deoarece ea implica o cheltuială foarte mare; adusul și întreținerea, timp de săptămâni câteodată, a atâtor megieși adică boieri, putea să

depășească însuși valoarea bunului în litigiu. La începutul veacului al XVII-lea, sub domnia lui Alexandru Iliș, se hotărăște chiar să nu se mai ajungă până la 48 de megiași « pentru căci acea lege și acel obicei au fost călcat și părăsit, și au rămas jos de multă vreme, încă din zilele Mihnei Voevod ». Hotărîrea însă nu s'a respectat; am întîlnit în prima jumătate a veacului al XVIII-lea un caz de acesta, cu 48 de megiași, prezentând pe deasupra și particularitatea că mărturia a trei dintre dînșii, fețe înalte, prețuia cât mărturia a 18 megiași obișnuiți.

A doua dispoziție din « obiceiul pămîntului » care arată îngrădirea la care era supus domnul în ce privește judecata este aceea a dreptului de preempțiune numit mai târziu, printr'un termen grecesc, drept de « protimisis ». Dreptul acesta însemna că o moșie sau un alt bun imobiliar nu putea fi vîndut oricui; aveau dreptul să cumpere mai întîi *rudele*, apoi *megiașii*, adică vecinii de moșie și numai dacă toți aceștia refuzau, abia atunci putea să cumpere un străin. Măsura avea de scop să nu lase pămîntul, moșia, din stăpînirea neamului; satul se alcătua de obicei din descendenții aceluiași strămoș, așa încît prin această măsură se păstra solidaritatea și puritatea celulei perfect încheiate care era vechiul sat românesc. Domnul nu putea obliga prin urmare pe un proprietar să vînză moșia, trecând peste dreptul de protimisis. Și chiar dacă, prin intimidare sau alte mijloace, vînzarea se făcea, totuși cei îndreptățiți se puteau ridica după mulți ani să anuleze prima vînzare; n'aveau decît să întoarcă cumpărătorului dintîi banii plătiți și luau ei moșia.

Una din problemele cele mai interesante ale trecutului nostru și care ne ajută să ne dăm seama și mai bine de caracterul domniei, este aceea a raporturilor dintre această instituție și proprietate. Avînd domnul vreun drept asupra pămîntului țării și, în caz afirmativ, cât era de întins acest drept? Putea el dispune de proprietatea particulară? Putea el lua moșiile dela unii proprietari spre a le da altora? Xenopol, în opera sa de sinteză, a răspuns în sens afirmativ: Domnul era « proprietarul suprem al persoanei și averii tuturor »; el avea « proprietatea efectivă asupra părților celor mai întinse a țărilor descălecate, mai ales asupra câmpului » și « un fel de proprietate superioară chiar asupra satelor răzășești ». Cercetările mai nouă au arătat însă că o asemenea

concepție este exagerată și au redus la adevăratele sale proporții drepturile domnului asupra pământului țării. Documentele veacurilor XIV — XVI ne arată că Domnul nu se putea atinge de proprietatea boierească, nu și-o putea însuși, decât în următoarele trei cazuri: 1) în caz de înaltă trădare sau de « *hiclenie* » cum se spunea atunci, când boierul se ridica adică împotriva Domnului său; 2) în caz de *desherență*, adică dacă proprietarul murea fără să aibă vreo rudă care să-l moștenească. Aceasta se întâmpla mai ales cu cei veniți din alte țări; 3) pentru *neplata dărilor*; atunci moșia era luată ori de rudele sau megieșii cari acopereau ei datoria, ori de domnie. În afară de aceste trei cazuri, Domnul nu se putea atinge de proprietatea cuiva. În privința aceasta, există un act caracteristic dela Mihnea voevod, cu data 13 Iunie 1588. Domnul întărește lui Nica, fost armaș mare și soției sale Maria, satul Fântânelele pentru care se judecaseră timp îndelungat cu Ivan portarul, care pretindea că-l cumpărase dela Mircea voevod cu 3000`de aspri, și apoi cu fiul lui Ivan, cu Stoica. Motivarea hotărârii domnești e extrem de interesantă: satul nu poate fi al lui Stoica, al cărui părinte susținea că a dat cei 3000 de aspri, deoarece « nu e lege ca domnii să vândă sate boierești . . . așa ceva nu se cade » (ниже ест закон продати гспдрн селоуе болѣрски, ере тако не падаваетсе). În afară de satele care-i reveneau prin cele trei căi arătate mai sus, Domnul mai avea și toate locurile « pustii » adică neocupate de alți proprietari. În Țara Românească asemenea locuri sunt foarte puține; dăruiri din « pustiu » se întâlnesc arareori în documentele muntene. În Moldova, ele sunt mult mai numeroase, în special între Prut și Nistru. Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș și chiar Domnii următori fac danii « din pustiu ». În 1587, Petru Șchiopul dăruiește unui diac al său, pentru serviciile ce-i adusese când au năvălit Cazacii, un loc pustiu domnesc, chiar în ocolul Sucevii, ca să-și facă sat.

Braniștile constituiau o categorie deosebită de proprietăți domnești. Prin acest termen se înțelegeau terenurile rezervate pentru pășunat, pentru facerea fânului, pentru vânat și pescuit. O braniște domnească a fost la *Bohotin*, spre sud-est de Iași; ea se constată documentar în secolul al XV-lea. O a doua se găsea în partea de miazăzi a țării, în regiunea « *Olteniilor* », Covurluiul

de astăzi, lângă satul Țăpeștii. Un hrisov dela Petru Rareș, din 15 Mai 1546, vorbește de o danie pe care o face Domnul episcopiei de Roman, anume « un loc de oi . . . Lozovița, lângă hotarul Țăpeștilor, ce a fost braniștea noastră din veac ». Și astăzi, un sat din vecinătate se numește *Braniștea*. Un « Dragomir brăniștearul » apare în documentul din 4 August 1400, dela Alexandru cel Bun. În Țara Românească era braniștea dela *Slatina*, pe care Vlad Călugărul o dăruiește mănăstirei Glavacioc, prin hrisovul din 4 Septemvrie 1495. Nimeni nu avea voie să intre în acea braniște, fără știrea egumenului, cei ce intră — adaugă Domnul — vor plăti mănăstirii « ce va fi legea ». Neogoe Basarab confirmă, la 30 Iulie 1512, această donație. O altă braniște domnească era în vecinătatea *Orașului de Floci*; la 15 Ianuarie 1467, Radu cel Frumos, confirmând mănăstirii Tismana bălțile ei dela Dunăre, hotărăște ca nimeni să nu se amestece în venitul acestor bălți « nici pârcălabii Flocilor, nici brăniștari . . . ». Dacă cineva era prins tăind, fără voie, un copac măcar dintr'o braniște domnească sau mănăstirească, atunci i se luau « *boii cu car cu tot* » cum ne arată un document din 18 Februarie 1612 dela Radu Mihnea care întărește mănăstirii Argeșului braniștea ei « ce iaste mai sus de mănăstire ». A treia braniște domnească era, se pare, în apropierea orașului Buzău, poate pe dealul Istriței unde e și astăzi pădure mare. Prin documentul din 8 Septemvrie 1525, Radu dela Afumați dăruiește bisericii Episcopiei din Buzău câte patru care de lemne pe lună « din braniștea domnească ». O a patra se poate să fi fost în regiunea marilor păduri dela Comana (Vlașca) unde găsim, la 1700, în harta stolnicului Constantin Cantacuzino — este și astăzi de altfel — satul *Brăniștari*.

Tot domnești erau și *hotarele* târgurilor și orașelor. Târگوveții propriu ziși, negustorii și meseriașii, erau socotiți nu ca proprietari deplin ci ca uzufructuari; de aceea Domnii pot dispune de aceste hotare. Neogoe Basarab dăruiește mănăstirii dela Curtea de Argeș o parte din moșia acestui oraș; Miron Vodă Barnovschi dăruiește boierului său Buhuș moșie în hotarul Târgul Frumos; Constantin Șerban Basarab face același lucru în 1655 cu o parte din moșia orașului Târgul-Jiu, pe care o dă boierilor Buzești. Este dela sine înțeles însă, că domnii nu aveau totuși interes să facă prea multe danii din hotarele târgurilor, de oarece aceasta

însemna să-și reducă propriile lor venituri. Căci, spre deosebire de locurile pustii, care, evident, nu produceau nimic și pe care Domnii doreau să le vadă locuite spre a lua dijmă și munci din noile sate, târgurile și orașele, cu prăvăliile, cârciumile, scaunele lor de carne, etc. erau unul din izvoarele *esențiale* de venit ale vistieriei.

Pe lângă acestea, Domnul mai avea, bine înțeles, ca orișice boier, proprietățile sale *personale*, moștenite dela părinți sau cumpărate. Astfel Ștefan cel Mare posedea, cu acest titlu, satul Cosminul din ținutul Cernăuților, despre care spune, în documentul din 3 Aprilie 1488, că este « al nostru de baștină »; de asemenea morile din târgul Siretului, care erau tot « de baștină ». Numeroase sunt apoi satele pe care le *cumpără* Ștefan dela diferiți proprietari fie pentru a le dăruia apoi Putnei sau altor mănăstiri, fie pentru a-și spori patrimoniul său, constituindu-și-le, ca în cazul satelor alipite de târgul Vaslui, « uric cu tot venitul ».

Acestea sunt și numai acestea diferitele categorii de proprietăți care aparțin domniei. Asupra celorlalte, domnul nu are drept de stăpânire. Dacă proprietarii lor își îndeplinesc obligațiile fiscale și dacă nu încearcă vreun act de « hiclenie », ei nu au a se teme de vreun amestec din partea domnului. Acesta nu le poate lua moșiile spre a le da altora, nu poate dispune prin urmare, așa cum s'a crezut, de averea lor.

Veniturile domnului. Țările noastre de altfel ca mai toate țările Europei, n'au cunoscut, la început, deosebirea între veniturile stațului și veniturile suveranului. Principiul sistemului roman, transmis apoi Bizantinilor, potrivit căruia se făcea o separație hotărâtă între *fisc* și *res privata*, nu s'a aplicat la noi decât târziu. Așadar, în primele secole, tot ce se încasa, toate veniturile aveau o singură destinație: vistieria domnească.

Aceste venituri se pot împărți în mai multe categorii. Erau în primul rând *dărilor*. Sub acest nume se înțelegeau *dijmele*, adică o parte din produsele pământului, plătite la început, în natură (de aici « gălețile » de grâu, « berbânțele » adică butoiășele de miere, « pietrele » de ceară, « botele » sau holoboacele de vin, « coșurile de poame », « cașurile și cașcavalurile », etc.) și *birul*, adică impozitul personal, plătit în bani. Urmau apoi « *muncile* » sau « *slujbele* » prin care nume se înțeleg diferitele servicii pe care locuitorii satelor erau obligați să le facă domniei. În această

categoria intrau cărăturile sau transporturile (de buți de vin, de lemne, de fân, etc.), păscutul cailor, cositul fânului, paza la cetăți, tăiatul lemnului în pădure, precum și anumite obligații speciale pentru unele sate, precum era aceea a satelor dela Dunăre « de a pescui moruni trei zile pe an ». A treia categorie de venituri o constituiau *amenzile* sau *gloabele*, a căror frecvență pe atunci era mai mare ca astăzi, deoarece ele înlocuiau, în foarte multe cazuri, închisoarea. Urmau apoi *vămile*, un izvor însemnat de venit; trebuie avut în vedere faptul că aceste vămi se plăteau nu numai la intrarea și la ieșirea din țară, dar și în orașele și târgurile mai însemnate. Ele se luau în bani; pentru unele produse, cum era peștele, și în natură. În sfârșit, ultima categorie de venituri o formau *ocnele*, a căror exploatare a fost și atunci un monopol al statului. Și ele produceau venit bun, sarea trimitându-se și peste hotare, mai ales în Peninsula Balcanică.

Veniturile Domnului erau prin urmare considerabile; și obligațiile lui însă erau numeroase și grele. Trebuia plătit mai întâi tributul către Turci. Petru Aron se obligase să le dea 2000 de ducați de aur (zloți ungurești); la sfârșitul domniei lui Ștefan această îndatorire crescuse la 4000; Țara Românească plătea, în același timp, 8000. O parte din venituri (dijme, amenzi) revenea apoi marilor dregători și subalternilor acestora, însărcinați cu strângerea lor. Clădirea și întreținerea cetăților și a podurilor, precum și procurarea armamentului era de asemenea una din sarcinile domnului. Se adăuga apoi capitolul așa de important al întreținerii curții, unde se concentra viața politică a statului și unde luxul nu era de loc disprețuit. Dacă adăugăm și cheltuelile necesitate de înălțarea și înzestrarea bisericilor și mănăstirilor, precum și darurile pe care Domnul le făcea boerilor și ostașilor de seamă, vom avea, în linii mari, tabloul obligațiilor. După cum se vede, ele erau în proporție cu veniturile.

Voevodul Transilvaniei avea ca venituri *a treia parte* din sumele ce se cuveneau regelui, apoi veniturile mai multor cetăți și domenii. În epoca arpadiană (adică până la 1301) a existat și un *impozit special*, pe care-l percepea voevodul, un rest, credem noi, al suveranității de odinioară, de dinainte de cucerirea ungurească.

Insemnele domniei, adică obiectele caracteristice sau partăculare, pe care nu avea voie să le poarte altcineva, au fost:

coroana și buzduganul, poate *sceptrul*. Coroana are, atât în Moldova cât și în Țara Românească, cinci vârfuri, uneori trilobate, cum este coroana lui Ștefan cel Mare din miniatura evangheliarului dela Homor, altele simple, ca la coroana lui Mircea cel Bătrân, în tabloul ctitoricesc dela Cozia. Pietre prețioase împodobesc coroana pe care o poartă Ștefan în portretele dela bisericile Pătrăuți și Sf. Ilie și dela mănăstirile Voroneț și Dobrovăț. Forma coroanei noastre arată o influență apuseană, în timp ce *diadema* țarilor bulgari îndreaptă spre Bizanț.

Buzduganul era purtat în mod obișnuit de marele spătar care stătea la ceremonii în spatele Domnului; tot acest dregător purta și *spata* domnească atârnată de umărul stâng. Cu buzduganul bătea însuși Domnul și această pedeapsă nu avea un caracter infamant. Buzduganul se făcea de obicei din metal și semăna cu o ghioagă scurtă; asemenea acesteia, avea uneori protuberanțe care sporeau efectul loviturilor.

Sceptrul este pomenit pentru Țara Românească. Letopisețul zis dela Bistrița, povestind lupta dela Soci, spune că Ștefan a luat toate steagurile lui Radu cel Frumos, « chiar și *marele schiptru* al lui Radu voevod a fost luat ». În cazul când termenul e întrebuințat în înțelesul lui obișnuit, atunci avem dovedită existența acestui însemn la domnii munteni. În cazul însă când el înseamnă « steag » așa cum a fost tradus de unii cercetători, atunci e o întrebare dacă într'adevăr sceptrul a existat la noi.

Pe unele din monetele lui Mircea cel Bătrân, este înfățișat Domnul, ținând într'o mână spada, iar în cealaltă *globul cruciger*, care se știe, constituia un însemn al împăraților bizantini și germani. A avut într'adevăr și Mircea acest însemn sau suntem, pur și simplu, în fața unei imitații monetare? Mai probabilă ni se pare a doua ipoteză.

În ce privește costumele, e greu a preciza, în lipsă de studii speciale asupra acestui domeniu, dacă au existat anumite elemente rezervate exclusiv Domnului, așa cum se constată, de pildă, cu încălțăminte de purpură a împăraților bizantini sau cu hlamida numită *bagrenica* a țarilor bulgari. Poate să fi fost în această categorie *hlamida* pe care o poartă Domnii noștri: o găsim și pe unele din monetele lui Mircea și în câteva din tablourile ctitoricești înfățișând pe Ștefan cel Mare.

Altfel, costumul a variat în raport cu moda. În secolul al XIV-lea, constatăm o puternică influență apuseană. *Costumul* obișnuit al Domnului și al marilor boieri din această vreme nu se deosebește de costumul purtat de nobilii din Ungaria și Polonia. Descoperirile dela Curtea de Argeș au arătat că domnii noștri prețuiau luxul, că sub raportul vestimentelor și giuvaerurilor n'aveau nimic de invidiat monarhilor apusului feudal. Paftaua de aur care împodobește centura lui Radu I este printre cele mai frumoase opere de artă ale vremii. Iar tunica Domnului, de mătase purpurie, brodată bogat cu fir și mărgăritare, și având nasturi de aur, dovedește rafinamentul la care ajunsese, la finele veacului al XIV-lea, curtea voevodului dela Argeș. Bine înțeles, costumul militar, de războiu, se deosebea de costumul obișnuit, din vreme de pace. Am cunoscut și noi armura medievală, de metal, cămașa de zale, coiful. La Biserica Domnească din Curtea de Argeș este zugrăvit un cavaler purtând tunica de zale, iar pe monetele lui Radu I apare un luptător medieval — se pare însuși Domnul — în armură completă, cu coiful pe cap, ținând în mâna dreaptă lancia, iar în stânga scutul.

Sucesiunea la tron. Una din cauzele care au contribuit la slăbirea Țărilor noastre și au favorizat lipsa de continuitate și de disciplină a fost sistemul nenorocit de succesiune la tron. La noi, n'a existat principiul de succesiune în linie descendentă și cu dreptul de primogenitură, așa cum a fost în alte state, din apusul Europei. Ci oricare dintre fiii voevodului, și *legitimi și nelegitimi*, putea pretinde moștenirea tronului. Mai mult încă, și frații voevodului și copiii acestora se socoteau egal îndreptățiți să-l ocupe. S'a respectat, în primele secole ale vieții noastre de stat, numai o singură normă: ca pretendentul la tron să aparțină familiei domnitoare, să fie, cum se spunea atunci, « *din os domnesc* ». O a doua normă « *să nu fie însemnat* » adică infirm, s'a respectat cu mai puțină strictețe: dovadă Iuga Ologul și Petru Șchiopul. Insuși fiul lui Ștefan cel Mare poartă numele de cel Orb (în realitate pierduse numai un ochiu); unele manuscrise adaugă « și cel grozav » adică urit. Poate însă că infirmitatea o dobândise pe câmpul de luptă. Această de a doua normă are o origine bizantină; ea explică pedeapsa care se aplica la noi pretendenților nenorocoși, anume « tăierea nasului » (de fapt a cartilagiului,

dintre nări, vezi cazul lui Nicolae Milescu !). Prin această pedeapsă, respectivul pretendent era « însemnat » deci inapt pentru domnie. Modul de succesiune atât în Muntenia cât și în Moldova a fost așadar cel *ereditar-electiv*. Urmașul era ales dintre membrii familiei domnitoare. În teorie, acest principiu permitea să fie ales cel mai vrednic, în practică însă, el a dus la cele mai mari nenorociri. Cumplita tragedie a dinastiei moldovenesti, după moartea lui Alexandru cel Bun, ca și luptele din Țara Românească, după Mircea cel Bătrân, sunt consecința tocmai a principiului de mai sus.

În veacul al XIV-lea, în Țara Românească, succesiunea s'a făcut și în linie directă și în linie colaterală. La început, în linie directă: Basarab Intemeietorul este fiul lui Tihomir; Nicolae Alexandru este fiul lui Basarab; Vlaicu este fiul lui Nicolae Alexandru. După aceea urmează însă Radu, *fratele* lui Vlaicu. Se reia linia descendentă cu Dan; Mircea este însă iarăși *fratele* acestuia din urmă. Despre Vlad cel care a domnit în 1396 nu știm în ce legătură de rudenie era cu familia Basarabilor. După Mircea urmează fiul său Mihail, apoi Dan al II-lea, fiul lui Dan I, prin urmare *vărul* lui Mihail, așadar succesiune în ordine colaterală; domnia acestuia e întreruptă de Radu Prasnaglava, *vărul său*. După Dan urmează un fiu al lui Mircea, anume Alexandru-Aldea, iar după acesta un alt fiu anume Vlad Dracul. Succesiunea e edificatoare.

În Moldova același lucru. După Bogdan, urmează Lațco, fiul său. Cu acesta stingându-se în linie bărbătească dinastia, sunt chemați la tron Mușatinii; în privința lui Costea, nu avem date sigure; el pare a fi fost căsătorit cu Mușata, mama lui Petru, viitorul domn. După Petru urmează însă Roman, *fratele* său, iar după acesta Ștefan I, care după unii istorici era *frate* cu domnii precedenți, după alții, le era *nepot*. Și într'un caz și în celălalt, succesiunea se face în ordine colaterală, nu descendentă. Urmașul lui Ștefan I este Iuga asupra filiației căruia există de asemenea discuție. Ori de va fi fost însă fiu al lui Roman, cum vor unii, ori nepot acestuia, cum vor alții, succesiunea urmează iarăși ordinea colaterală, nu pe cea descendentă. După Iuga vine Alexandru, fiul lui Roman, iar după acesta cei doi fii ai săi, Iliș și Ștefan întâi succesiv, apoi simultan, împărțindu-și țara în două. Așadar, același sistem nenorocit ca dincoace de Milcov. Pagubele pe care

ni le-a adus acest sistem, atât în ordinea materială cât și în ordinea morală, favorizând desbinarea, intriga, lipsa de continuitate și de credință, surpând caracterele și încurajând trădarea, au arătat generațiilor trecute, după secole de suferință, necesitatea de a avea o dinastie din afara hotarelor și un singur sistem de succesiune la tron, anume acela în linie directă, descendentă, cu dreptul de primogenitură. După multe lupte și învingând mari dificultăți, acest ideal al înaintașilor noștri s'a realizat. El ne-a dat și ne dă puțința unei dezvoltări normale, liniștite, ferindu-ne de luptele interne. Simpla trecere în revistă a *realizărilor*, în ordinea politică, economică, socială și culturală, din cele șapte decenii de când am asigurat *stabilitatea și continuitatea* instituțiunii supreme a statului, e suficientă pentru a arăta și celor mai îndărătnici avantajele incontestabile ale noului sistem. Și e ușor de înțeles prin urmare, de ce orice încercare de a modifica sau de a înlătura acest sistem trebuie considerată de toți aceia care, cunoscând trecutul, au grija viitorului țării, ca un act de înaltă trădare.

Reședințele domnești. Și în Țara Românească și în Moldova, capitala n'a rămas mereu aceeași. Ea s'a schimbat, în legătură cu dezvoltarea teritorială a țărilor și cu interesele politice ale Domnilor. Cea dintâi reședință a Țării Românești pare a fi fost la *Câmpulung*. Este orașul despre care avem cele mai vechi documente și pe care-l indică drept primă reședință a descălecătorului ambele cronici muntene. « Iar când au fost cursul anilor 6798 (1290) — povestește *Istoria Țării Românești* scrisă de Stoica Ludescu — . . . Radu Negru voevod . . . pogorându-se pe apa Dâmboviței, început-au a face țară nouă. Întâi au făcut orașul ce-i zic Câmpulung: acolo au făcut și o biserică mare, frumoasă și înaltă ». « Ci dar Radu-Vodă s'au așăzat în câtăva vreme în Câmpulung, unde și mănăstire frumoasă și mare au făcut » relatează de asemenea cronica lui Radu Popescu. Trebuie relevat și faptul că tradiția, consemnată în cronica acestuia din urmă, arată pe Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab « să fie fost de feliul lui Câmpulungean ». El și este îngropat aici, în biserica mănăstirii zise a lui Negru Vodă. Tot în acest lăcaș cred că a fost îngropat și tatăl său, întemeietorul statului și a dinastiei. Gratitul descoperit pe zidul bisericii din Curtea de Argeș ne spune lămurit că « la Câmpulung a murit marele Basarab voevod », în anul 1352;

e puțin probabil ca trupul să-i fi fost transportat la Curtea de Argeș spre a fi înmormântat acolo.

Câmpulungul era însă prea în calea dușmanilor din spre miază-noapte. Dela Bran, în câteva ceasuri, un corp de cavalerie putea să ajungă până în capitală. Faptul acesta a determinat probabil mutarea reședinței la *Curtea de Argeș*. În 1330, cu prilejul războiului cu Ungurii, știm că exista un «castru» adică o cetate numită Argeș; până aci a înaintat oastea lui Carol Robert. Este însă o întrebare dacă prin acest castru trebuie să înțelegem chiar orașul unde se constată apoi curtea domnească, sau el se referă la cetatea dela *Căpățineni*, zisă a lui Negru Vodă, de pe cursul superior al Argeșului. Oricum va fi fost, un lucru e sigur: în timpul lui Vlaicu Vodă, Curtea de Argeș era reședință (vezi fig. 95). Documentul din 1369 privitor la catolicii din Țara Românească este «dat în Argeș». Iar despre documentul celălalt din 1372, prin care Vladislav face o donație rudei sale magistrul Ladislau de Dobîca, se spune și mai lămurit că este «dat în Argeș, în reședința noastră». Aceeași expresie găsim și în actul din 1391 al lui Mircea cel Bătrân: diacul adaogă la urmă: «scriptum in sede nostra Argiesiensi».

Însăși numele de «Curtea de Argeș», arată însă că mai puteau fi și alte «curți», în alte locuri. Într'adevăr, constatăm că Domnul nu rămânea în permanență în aceeași reședință, ci avea și alte așezări, în diferite orașe din țară. Mircea cel Bătrân stătea adeseori în *Giurgiu* unde a și zidit o cetate puternică de piatră. Din acest loc, dă el scrisoarea bine cunoscută adresată regelui Vladislav Iagello prin care-l asigură de lealitatea sa.

Și Curtea de Argeș se dovedi însă a nu fi reședința cea mai potrivită. Era mai întâi prea depărtată de regiunile răsăritene ale țării, care se întinsese, după cum am văzut, și peste Dunăre, atât în Dobrogea cât și în spre Chilia. Era apoi prea departe și de linia Dunării, de unde venea primejdia cea mare. De aceea constatăm, încă dela începutul veacului al XV-lea, o deplasare a reședinței domnești spre miazăzi și răsărit. Domnii stau mai mult acum în *Târgoviște* (vezi fig. 96). La 21 Noemvrie 1421, Radu Praznaglava dă din acest oraș hrisovul prin care întărește Brașovenilor așezământul lor de negoț cu Țara Românească. Tot în Târgoviște sunt scrise multe din actele lui Dan al II-lea;

Fig. 95. — Ruinele Palatului Domnesc din Curtea de Argeș

Fig. 96. — Biserica și ruinele Curții Domnești din Târgoviște.

într'unul din ele, purtând data 30 Ianuarie 1431, se află chiar mențiunea expresă: « în orașul de scaun Târgoviște » (къ настоянемъ градѣ Тръговици). Tot așa se spune și în actul din 8 Aprilie 1437, dela Vlad Dracul. Domnii următori dau și ei unele din hrisoavele lor în Târgoviște; mai ales Vlad Călugărul și Radu cel Mare au arătat preferință acestei reședințe. Vlad Țepeș stătea când la Târgoviște, când la *București*, care poartă, în unele din scrisorile sale, denumirea de « cetatea râului Dâmbovița » (« ex castro fluvii Dombovicha »). Tot la București obișnuia să șadă și Radu cel Frumos, a cărui familie a fost surprinsă aci de Ștefan cel Mare în 1473, și Basarab cel Tânăr. Basarab cel Bătrân a arătat dimpotrivă o preferință accentuată *Târgșorului*, o nouă reședință; acestui « târg mic » i se spunea încă din vremea lui Mircea cel Bătrân « târgul cel nou » (« novum forum »), iar Vlad Țepeș zidise aci o biserică. Alături de Târgșor era *Gherghița* unde de asemenea zăbovea câteodată Basarab cel Bătrân; și Vlad Țepeș dă o scrisoare din acest oraș.

Se constată prin urmare că reședințele domnești au scoborit *dela munte în spre șes*; pe lângă aceste reședințe în care-și petreceau o mare parte a timpului, voevozii aveau însă popasuri și prin alte orașe și sate ale țării, în legătură cu cercetările sau expedițiile pe care le făceau. Găsim acte datate *Giurgiu*, în timpul lui Mircea cel Bătrân; *Buzău*, în timpul lui Alexandru Aldea și Radu cel Frumos; *Rucăr*, în timpul lui Vlad Țepeș; *Poiana Jiului*, în timpul lui Basarab cel Tânăr; *Florești*, în timpul lui Basarab cel Bătrân; *Dâlga*, pe vremea lui Radu cel Mare, etc.

În *Moldova*, prima reședință se pare că a fost la *Baia*. Orașul a cărui pecete din veacul al XV-lea —unii susțin din al XIII-lea — ni s'a păstrat, se datorește coloniștilor sași veniți de peste munți, din părțile Bistriței și Rodnei. Foarte curând însă, capitala s'a mutat la *Suceava*. De aici dă Petru actul său omagial către regele Vladislav Iagello, la 10 Fevruarie 1388; tot de aci sunt și actele similare ale lui Roman și Ștefan, din 5 Ianuarie 1393 și 6 Ianuarie 1395. Suceava rămâne capitala Moldovei în tot cursul veacului al XV-lea și o bună parte din al XVI-lea. Cele mai multe din actele lui Alexandru cel Bun, ale fiilor săi și ale lui Ștefan cel Mare sunt date din acest oraș. Ca și în Țara Românească însă, și în *Moldova*, în afară de curtea din « cetatea de

scaun » mai erau și alte « curți » domnești, în diferite părți ale țării unde Domnii obișnuiau să poposească în drumurile lor de cercetare. Astfel știm că Mușata, mama viitorilor domni, își avea curtea ei la *Hârlău*. Aci dă Petru documentul din 1 Mai 1384, — primul document intern moldovean care se cunoaște — prin care dăruiește bisericii Sfântului Ioan Botezătorul din târgul Siretului venitul cântarului de acolo. Tot la Hârlău obișnuia să stea adeseori Ștefan cel Mare; o serie întreagă din documentele sale, în a doua jumătate a domniei, începând cu anul 1477, sunt date din acest târg. Roman I a întemeiat orașul care-i poartă numele; era natural deci ca să zăbovească în noua așezare, în « *Cetatea Nouă* » (Novograd) cum i se va spune în mod obișnuit pe vremea lui Ștefan, care și el a stat deseori, mai ales în prima jumătate a domniei, până în 1482, aici. Când Iliș și Ștefan, feciorii lui Alexandru cel Bun, își împart țara, fiecare stăpânind câte o jumătate, *Vasluiul* devine reședința celui de al doilea; o sumă de acte din anii 1436—42 sunt scrise în acest oraș. Nici domnii următori n'au ocolit Vasluiul; Ștefan își clădește aci case de piatră; tot el înalță și o biserică, în 1490, de sigur în amintirea strălucitei biruințe asupra Turcilor. O atenție deosebită a arătat Ștefan și *Iașilor*, unde zăbovește adeseori, mai ales spre sfârșitul domniei. Cunoaștem șaptesprezece documente scrise la curtea din acest oraș numai între anii 1495—1502. Important, în ce privește Iașul ca reședință domnească, este actul din 8 Octomvrie 1434, dela Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, prin care dăruiește lui Giurgiu Atoc un sat la obârșia Săratei, adăugând că acest sat « alt judecător să nu aibă, ci să ție numai de curtea noastră din *Iași* » (от нашего двора въ Іаць).

O altă curte domnească a fost la *Bucău*; aci era reședința lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. O însemnare de pe o evanghelie ne arată că și la « *Bistrița* » — subînțeleș mănăstirea — și-a avut gloriosul voevod « curțile sale ». De aci dă el actul din 8 Septemvrie 1457. Și Alexandru cel Bun obișnuia să zăbovească în acest loc, în preajma ctitoriei care avea să-i primească apoi spre veșnică odihnă trupul. Documentele din 8 Iulie 1428 și 31 Iulie 1431 poartă mențiunea că au fost scrise « la Bistrița ». « *Neamțul* » este încă unul din locurile de popas obișnuite ale domnilor, în veacul al XV-lea, ca și *Bârladul*. Rareori e amintit *Hotinul*;

Siretul, Hușii și Dorohoiul apar și mai rar ca loc de oprire: pentru tot veacul al XV-lea avem numai câte două documente date în fiecare din aceste târguri; din *Cotnari* și *Cernăuți* numai câte unul.

Mulțimea « curților domnești » atât în Moldova cât și în Țara Românească e explicabilă: Voevozii făceau călătorii lungi și dese; câteodată lipseau cu lunile din capitală; trebuiau să aibă deci locuri de popas pretutindeni.

În Ardeal, *Alba-Iulia* pare a fi fost orașul preferit de reședință al voevodului, în epoca arpadiană. Tot aci va sta și « regele » Ioan Szapolyay și va fi și curtea principilor dela sfârșitul veacului al XVI-lea. Dar și celelalte orașe ale Transilvaniei se bucurau, din timp în timp, de prezența cărmuitorilor. Găsim astfel acte emise de voievozi la *Deva* (1385; în veacul al XVI-lea cetatea era un apanaj al lor), la *Turda* (1393), la *Sibiu* (1399), la *Hațeg* (1409 și 1435), la *Bistrița* (1412), etc. Ioan Szapolyay emite acte la *Oradea* (1531 și 1536), la *Deva* (1532), la *Lipova* (1532, 1534), la *Turda* (1531), etc. Adeseori, judecățile prezidate de voevod se țineau la *Sântimbru* (jud. Alba), iar dietele la *Turda*.

BIBLIOGRAFIE

- Domnul:** 1. I. BOGDAN, « *Io* » din titlul domnilor români, în *Conv. Lit.*, XXIII (1889), p. 724—738; 2. D. ONCIUL, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 1010—1035; XXXVI (1902), p. 27—53 și 716—753; XXXVII (1903), p. 16—30 și 209—231; 3. R. ROSETTI, *Cronica Bohotinului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXVIII (1905—1906), p. 157—324; 4. CONST. GIURESCU, *Despre boieri*, București, 1920, 129 p. în 8°; 6. CONST. C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1928), p. 1—157; 5. CONST. C. GIURESCU, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, București, 1932, 163 p. în 7°; 7. IOAN C. FILITTI, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935, 76 p. în 8°; 8. CONST. GRECESCU, *Ia din titlul domnilor români*, într'un număr viitor al *Rev. Ist. Rom.*; 9. I. IONAȘCU, *Școale la Buzău pe lângă episcopie înainte de 1836*, București, 1938, 20 p. în 8°; 10. ST. NICOLAESCU, *Istoricul orașului București. Când au ajuns Bucureștii scaun de domnie al Țării Românești*, București, 1939, 21 p. în 8°; 11. DAMIAN BOGDAN, *Despre jurători și două răvașe din secolul XVI*, București, 1939, 13 p. în 8°; 12. CONST. C. GIURESCU, *Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru*, București, 1941, 14 p. în 8°. (Extras din *Revista Fundațiilor Regale*, VIII).

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ. DREGĂTORII

« Iar pentru aceasta este credința domniei noastre... și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, și mari și mici ».

(Formula obișnuită a hrisoavelor lui Ștefan cel Mare).

Numele și vechimea dregătorilor. În administrația țării, domnul era ajutat de *dregători*. Sub acest nume generic se înțelegeau funcționarii sau slujbașii de toate gradele începând cu cei mari, dela curtea domnească, și isprăvind cu cei mici, din sate. Cuvântul *dregător*, — se mai întâlnesc și formele *deregător* și *dirigător*, — vine din latinește (*dirigo*, *derigo*) și înseamnă cel care conduce, care cârmuiește. Este tot una, prin urmare, cu « directorul » de astăzi care are de altfel exact aceeași etimologie. În documentele scrise în limba slavă, *dregător* e redat prin termenii *pravitel* (ПРАВИТЕЛЪ), *vlastel* sau *vlastelin* (ВЛАСТЕЛЪ, ВЛАСТЕЛИНЪ), acesta mai mult în Țara Românească, și *ureadnic* (УРЪДНИКЪ), întrebuințat de obicei în Moldova. În documentele latine, marilor *dregători* li se spune *barones* și *comites*. În limba română, se mai întrebuințau, pentru a designa pe *dregători*, și numirile de *boieri*, acest termen privind în special pe cei mari, și *slugi domnești*, dat de preferință micilor *dregători*.

Dregătorii sunt tot așa de vechi ca și statul. Nu se poate concepe o formație politică fără un aparat *administrativ*, pentru încasarea dărilor și executarea horărilor luate, *judecătorească* pentru împărțirea dreptății și un aparat *militar* pentru asigurarea ordinii interne și externe. Așadar Basarab Intemeietorul, dacă nu încă tatăl său Tihomir, iar în Moldova Bogdan, dacă nu încă Dragoș au trebuit să aibă pe lângă ei un număr de *dregători*. Era

necesar un *logojăt* și câțiva diaci pentru redactarea actelor; un *vornic* cu mai mulți subalterni pentru supravegherea curții și împărțirea dreptății; un *vistiernic* și câteva ajutoare pentru ținerea socotelilor. Erau de asemenea necesari dregătorii personali, care aveau grijă de persoana voevodului, de masa lui, de odihna lui, de caii lui. În această categorie intrau *stolnicul* care supraveghea mâncarea; *paharnicul* care dădea de băut, după ce mai întâi luase « credința » adică gustase el, spre a nu fi vinul otrăvit; *postelnicul*, însărcinat cu paza camerei de culcare a domnului și *comisul* ce purta grija cailor. Cel puțin aceste mari dregătorii au trebuit să existe dela început. Ele corespundeau nevoilor elementare ale organizației de stat și ale Domnului, personificarea acestui stat. Sunt dregătoriile sau funcțiile care se întâlnesc și în apus, la originea statelor germanice, precum și în Ungaria. E posibil însă ca pe lângă aceste dregătorii să mai fi existat și altele pe care le constatăm *documentar* mai târziu, în secolul al XV-lea. Un *spătar* menționat pentru întâia dată la 1394, sub Mircea cel Bătrân, a putut exista încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Un *cămăraș* pentru baterea banilor, de asemenea, pe vremea lui Vlaicu.

Cu timpul, numărul acestor dregători a sporit; atribuțiile lor au fost delimitate din ce în ce mai precis; s'a fixat și ierarhia; s'au stabilit costumele, însemnele, veniturile. Informații bogate și precise în privința aceasta avem, pentru ambele țări, abia în veacul al XVII-lea; documentele din secolele XIV și XV ne permit totuși a înfățișa, în linii mari, corpul dregătorilor noștri.

Din capul locului, trebuie relevată marea asemănare în ce privește organizarea administrativă, dintre Țara Românească și Moldova. Aproape aceiași dregători, aceleași nume, aceleași atribuții. Faptul e normal: nu a fost numai substratul comun al poporului, al limbii, al credinței care, în chip fatal, trebuia să ducă la rezultate similare, dar s'a adăugat și împrejurarea că Moldova întemeiată ceva mai târziu, s'a putut inspira din organizarea în ființă a statului muntean. De aceea, expunerea noastră nu va privi fiecare țară în parte; ea se va face o singură dată, arătând numai acolo unde e cazul, deosebiri între dregătorul de dincoace și de dincolo de Milcov.

Un alt fapt care trebuie relevat este cumulul de atribuțiuni al marilor dregători. Aceștia aveau nu numai atribuțiuni administrative, dar și judecătorești și militare. Puterea lor era prin urmare considerabilă; ea ducea însă de multe ori la abuzuri.

La finele veacului al XV-lea, existau următorii dregători:

Banul care era reprezentantul Domnului în Oltenia, administrând-o în numele acestuia. El avea și atribuțiuni judecătorești — într'un document din veacul al XVII-lea i se spune chiar: «judecător al întregii țări a Severinului» — putând, după cât se pare, pedepsi și cu moartea pe cei vinovați. Era și comandantul armatei ce se strângea din județele oltene, iar în lipsa Domnului, comandant al întregii armate. Steagul său, deosebit, purta numele de *grapă*. Dregătoria de ban a fost înliințată de Domnii munteni atunci când au cuprins banatul de Severin; ea a înlocuit așa dar dregătoria similară ungurească, al cărei nume de altfel l-a și luat. Prima reședință a banului nostru a fost la Severin; după pierderea acestei cetăți, ea s'a mutat, se pare, la *Strehaia* sau mai probabil la *Tismana*, și numai târziu, la sfârșitul secolului al XV-lea, la *Craiova*, proprietatea vestiților frați Craiovești. Ca subalterni ai marelui ban găsim pe *bănișori* sau *banii de județ*. Aceștia executau poruncile pe care le da șeful lor sau, câteodată, chiar direct Domnul — cunoaștem astfel un ordin trimis viitorului domn Mihai Viteazul, pe când acesta era simplu bănișor în județul Mehedinți — și aveau și drept de judecată în pricini mărunte. La reședința sa, banul avea chiar o mică curte, o serie de dregători asemenea dregătorilor domnești cum era, de pildă, «stolnicul», «armașii», apoi un logofăt pentru redactarea hotărârilor și scrisorilor și alții. Veniturile banului erau considerabile: lui îi reveneau, în afară de amenzile sau gloabele plătite de cei judecați și condamnați de el și de darurile subalternilor, și o parte — se pare — din veniturile ce se strângeau în întreaga Oltenie. Ca ordine ierarhică, banul este, dela sfârșitul secolului al XV-lea înainte, *cel dintâi* dintre dregătorii munteni. În epoca lui Mircea cel Bătrân, el pare a fi egalat în importanță de vornic.

În Moldova n'a existat la început dregătoria de ban. Ea se introduce abia în veacul al XVII-lea și nu are nici pe departe însemnătatea celei muntene.

Vornicul sau *dvornicul* este numit în redacția latină a tratatului de comerț acordat de Mircea Brașovenilor, «*judex et palatinus curie nostre*» iar într'un document din 17 August 1511 găsim echivalența «*dvornic transalpieniensi sive iudice*». Aceste titluri ne arată care erau atribuțiile vornicului: el supraveghea curtea domnească — cuvântul însuși *dvornic* vine din slavul *dvor* (Дворъ) care înseamnă curte — având drept de judecată asupra întregului personal al ei. Nu numai atât însă: jurisdicția sa se întindea *asupra întregii țări*, cu excepția Olteniei, unde judeca banul. Considerând că domnul avea drepturile Curții de Casație de astăzi, vornicul poate fi asemănat prin urmare Curții de Apel din București. El elibera cărți de judecată, cum este aceea a vornicului Neagul din timpul lui Radu cel Frumos. Avea dreptul să pronunțe și sentințe capitale. În exercitarea atribuțiilor sale, vornicul era ajutat de o serie de subalterni. Un document din 23 Martie 1482 amintește pe «*vornicul al doilea*», iar un altul din 16 Martie 1494 citează, la sfârșitul listei de martori, trei vornici «*mici*». În afară de aceștia, mai erau «*vorniceii*» din județe, cuprinși în unele acte sub denumirea generică de «*slugile vornicului*». Un document dintr'o epocă mai târzie, a lui Constantin Brâncoveanu (1 Ianuarie 1695), dar care credem că se poate aplica și veacurilor anterioare, ne arată limpede atribuțiile acestor subalterni. E vorba de unul pe care «*Vel Dvornic l-au pus vornicel în sud —*» (județul —) «*să umble să caute slujba vorniciei dintr'acest județ, pre unde s'ar face hoții și curvii, au sfâzi și capete sparte și alte gâlcevi, să aibă a-i judecarea și a îndrepta pe toți și să-i globească... după cum iaste vechiu obiceiul al Vorniciei...*». O parte din aceste gloabe sau amenzi constituiau venitul vornicului și al subalternilor lui. În actul din 23 Martie 1482 prin care Basarab cel Tânăr acordă mănăstirii Snagovul, între altele, dreptul de judecată asupra satelor ei, se prevede ca perceperea gloabelor să se facă de subalternii marelui vornic care le vor da mănăstirii. «*Iar egumenul — adaogă Domnul — să dea vornicilor ce va fi cu dreptul dintr'aceale șugubini și gloabe*». Se adăugau apoi darurile subalternilor. Vornicul nostru seamănă cu demnitarul dela curtea ungară numit *palatinus* și se pare că a fost creat după modelul lui.

In Moldova, vornicul are aceleași atribuțiuni ca și în Țara Românească. Pe deasupra, și o atribuție militară: în lipsa Domnului, el comandă armata. E cazul lui Boldur la Lențești, a lui Carabăț în lupta cu Tătarii, pe timpul lui Ștefăniță, a lui Grozav în campania din Ardeal în vremea lui Petru Rareș, a lui Nădăbaico, sub Lăpușneanu. În ce privește rangul ierarhic, se pare că la început, în secolele XIV și XV, vornicul a fost *cel dintâi* dintre dregători. După aceea, logofătul îl întrece. Ca subalterni are pe *vornicul de gloată* sau de *poartă*, constatat documentar încă din timpurile lui Iliăș și al lui Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun. În secolul al XVII-lea, pe vremea lui Miron Costin, existau doisprezece subalterni cu acest nume. Mai erau apoi, ca și în Țara Românească, *dvorniceii*.

Logofătul poartă în unele documente muntene, scrise latinește, titlul de « *summus cancellarius et secretarius* » sau numai « *summus secretarius* ». El era așadar șeful cancelariei domnești, avea grija redactării actelor și a scrisorilor și purta, la început, probabil amândouă pecețile — și cea mare pentru actele și hrisoavele solemne sau definitive (vezi fig. 97 și 98), și cea mică pentru hrisoavele privizorii sau de puțină importanță — mai pe urmă însă, numai pecetea cea mare. În legătură de sigur cu faptul că primii diaci sau pisari au fost recrutați dintre clerici, sta și atribuția, atestată însă numai într'o epocă mai târzie, de a reprezenta pe Domn în chestiile bisericesti. Ca rang ierarhic, logofătul venea după ban și vornic. Avea sub ascultarea lui pe logofătul al doilea sau *vtori* logofăt — în latinește: « *vice cancellarius noster* » — pe logofătul, al treilea sau *treți* logofăt, poate încă pe vremea lui Mircea, și mai mulți *grămătici*, numiți uneori și *logofeți*, *diaci* sau *pisari*. Unul din acești grămătici redacta actele latinești, altul pe cele grecești, mai târziu era și unul pentru cele ungurești, ceilalți scriau hrisoavele, cărțile și poruncile în limba slavă. Se constată la începutul veacului al XVI-lea — existau deci și în al XV-lea — o serie de logofeți prin sate; ei nu au atribuții ca vorniceii sau bănișorii, alcătuesc însă o *breaslă* boierească, cu o situație specială față de fisc și servind în caz de războiu sub ordinele marelui logofăt. Veniturile acestuia constau, în primul rând, din taxele ce se luau pentru alcătuirea hrisoavelor, cărților sau poruncilor domnești cerute de interesați.

Taxele variau în raport cu natura actului și cu felul peceții aplicate. Un document din 11 Septembrie 1570 ne arată că la acea dată se plătea pentru un hrisov de moșie 50 de aspri. Se adăugau apoi, ca la toți marii dregători, darurile sau plocioanele subalternilor. Cuvântul logofăt este de origine greacă (λογοθέτης); el ne-a venit împreună cu dregătoria, prin intermediul Sârbilor sau al

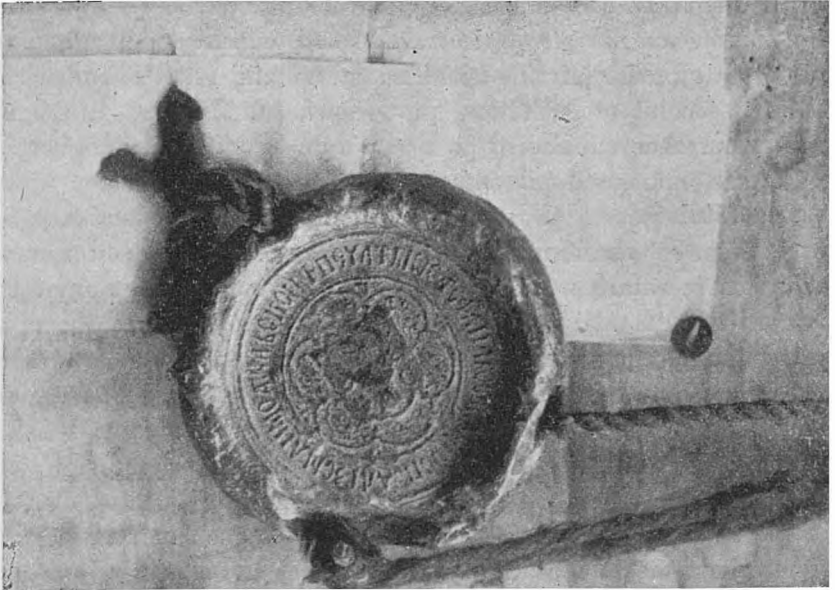

Fig. 97. — Pecetea lui Ștefan cel Mare. Legenda e în limba slavă.

Bulgarilor — mai probabil a celor dinții — dela Bizanț unde « marele logofăt » (ὁ μέγας λογοθέτης) era șeful cancelariei imperiale.

In Moldova logofătul are aceleași atribuții ca și în Țara Românească; de el depind, în plus, hotărnicirile de moșii. În secolul al XVII-lea, avea și comanda asupra « curtenilor », o breaslă boierească alcătuită din proprietari de moșii, cu un regim fiscal deosebit. Ca rang ierarhic, pe vremea lui Ștefan cel Mare, logofătul pare a fi inferior vornicului; în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea însă, el este *cel dinții* dintre dregători, corespunzând prin urmare prim-ministrului de astăzi. Dintre dieci, unul era pentru limba polonă, altul pentru cea turcă.

Vistierul, numit câteodată și *protovistier*, în actele latinești « *thesaurarius* », era administratorul financiar al țării. El avea grijă să se încaseze dările, făcea plățile necesare, ținea socotelile, repartiza impozitele. Tot în seama lui era și aprovizionarea curții domnești cu vestminte, stofe, blănuri scumpe, această de a doua atribuție apropiindu-se de înțelesul etimologic al titlului de vistier

Fig. 98. — Pecete de aur dela Petru Șchlopul.

(din latinul *vestis*, haină, prin forma intermediară greacă ὁ βεστιαριον). Ca rang ierarhic, venea în locul al patrulea, după ban, vornic și logofăt. Avea ca subalterni pe *vistierul al doilea* — un Caraci, vtorii vistier, pomenit în 1539 în pisania schitului Verbila, — pe *al treilea* și, corespunzând grămăticilor sau diacilor din cancelaria domnească, pe *logofeții de vistierie*. Prin sate erau *vistierniceii*, grupați pe cete, alcătuind toți împreună o breaslă,

Întocmai ca și logofeții, postelniceii, spătăreii. Nu știm dacă aveau și atribuții, în legătură, de pildă, cu strângerea impozitelor. Ca venit, marele vistier trebuie să fi luat o cotă din sumele încasate: documentele nu ne dau detalii în privința aceasta. Numele acestui dregător, ca și acela al logofătului, ne îndreaptă spre Bizanț. La curtea imperială de acolo găsim, în secolul al IX-lea, un demnitar numit protovistierul (ὁ πρωτοβυστιάριος) care avea grijă de «vestiarul» particular al împăratului, ceea ce însemna garderoba și probabil și tezaurul acestuia. Dela Bizantini, titlul a fost împrumutat atât de Bulgari cât și de Sârbi, iar dela aceștia, mai probabil dela cei din urmă, l-am luat noi.

In Moldova, vistierul are aceleași atribuții ca și în Țara Românească. Ca rang ierarhic însă, pe vremea lui Ștefan cel Mare, vine în urma spătarului nu înaintea lui, cum e dincoace de Milcov. Logofeții de vistierie poartă aci numele de *diaci de vistierie*. Mai exista și un «*cămăraș de vistierie*», menționat pentru prima oară în documente în 1519, asupra atribuțiilor căruia n'avem detalii. Pe vremea lui Ștefan cel Mare, a lui Bogdan cel Chior și a lui Petru Rareș găsim pe vistiernic având și dregătoria de *mare vameș*.

Spătarul numit uneori în documentele slave și *мечоноша* adică purtător de sabie (gladifer) era dregătorul care ținea spata domnească. Mai târziu, în veacul al XVII-lea, el comandă și oastea călare; pe câmpul de războiu, vine îndată după Domn, cu excepția banului și vornicului. Ca subalterni are pe vtori spătar și pe trei spătar; în sate erau spătăreii, breaslă boierească, având, ca și vistierniceii, o organizare militară, pe cete, cu *vătafi* în frunte. Venituri are dela călărașii de sub comanda sa, care se împart în «*cruci*», fiecare cruce cuprinzând dela 1 până la 4 oameni, după starea fiecăruia. Dela fiecare cruce, spătarul primea anual, pe vremea lui Șerban Cantacuzino, câte «un leu, o baniță (modium) de grâu și una de orz, un car de fân și un car de lemne». Cât va fi primit mai înainte, nu știm. Numele spătarului poate să vie și din bizantinul *πρωτοσπαθάριος*, dregătorul care comanda cele trei corpuri de «spătari», «candidați» și «mandatori» imperiali, dar poate fi și un cuvânt format în românește din *spată*, așa cum s'au format și termenii similari — tot de dregători — portar, șetrar, ploscar, pivnicer, etc. În cazul când am avea de a face cu un împrumut dela Bizanț, atunci trebuie să admitem

o filieră sud-slavă; izvoarele cunoscute până acum nu ne arată însă un asemenea dregător la curtea bulgară sau sârbă.

In Moldova, spătarul are aceleași atribuții ca și în Țara Românească, minus comanda asupra cavaleriei. La ceremonii și în zilele de sărbătoare, îmbrăcat în haină aurită, el pășeste îndată după Domn, purtând sabia atârnată de umărul stâng și buzduganul în mână: așa îl descrie Miron Costin.

Paharnicul numit în actele slave, în mod obișnuit, *peharnic* (пѣхарникъ) iar în cele latinești *pincerna* sau *magister pincernarum*, era dregătorul care avea grijă de băutura Domnului. Corespunde așadar demnitarului numit paharnic în Bosnia, pohárnok mester în Ungaria, πικέρννης la Bizanț, Mundschenk în Germania, échanson în Franța, etc. Înainte de a oferi paharul Domnului, el trebuia să ia « credința », adică să guste cu un pahar mai mic spre a vedea dacă vinul n'a fost cumva otrăvit. Paharnicul cel mare dela o vreme n'a mai servit el personal decât la sărbători și în împrejurări deosebite; pentru mesele obișnuite era vtori paharnic și treti paharnic. Prin sate erau pähărniceii, în seama cărora cădea strângerea dării numite « bani de pähărnicie » care se lua pentru vinul vândut. Ei aveau o organizare militară, pe cete, cu vătăfi în frunte, și mergeau la războiu călări, sub comanda marelui paharnic. Asupra veniturilor paharnicului muntean, nu suntem informați pentru epoca veche; ele stăteau însă în legătură, probabil, cu darea pe vinul vândut. Subalternii îi dădeau de asemenea daruri. Ca rang ierarhic, paharnicul vine în locul al șaselea, împărțind însă uneori acest loc cu stolnicul. Alternanța e ușor explicabilă: ambii au atribuții de același caracter. Cu timpul însă, se produce o diferențiere; paharnicul ajunge superior stolnicului: e situația pe care o constatăm în secolul al XVII-lea. Numele acestui dregător ne îndreaptă spre sud de Dunăre. În Bosnia, dregătorul, similar se numea, la mijlocul secolului al XIII-lea, exact ca la noi: *peharnik*.

In Moldova, se întrebuintează mai mult, în documente, titlul de *ceașnic*; în epoca lui Ștefan cel Mare întâlnim însă și termenul de paharnic. Ca rang ierarhic aceeași alternanță, la început, cu stolnicul, apoi, pe vremea lui Ștefan, aceeași superioritate. Ceașnicul cel mare sau vel ceașnicul se pare că avea în special grijă de viile dela Cotnari; vtori ceașnicul de cele dela Huși. La

cristovul viilor, la 14 Septemvrie, nimenea nu putea începe culesul până ce nu dădea marelui paharnic o anumită sumă, ca dar; ținând seamă că erau mulți podgoreni, totalul se ridica la cifre însemnate. Cuvântul ceașnic l-am împrumutat dela Slavii de nord; în marile ducat al Lituaniei dregătorul similar poartă exact același nume.

Stolnicul, în latinește « magister mensarum », are grijă de mâncarea Domnului; el este șeful bucătăriei; el așează bucatele pe masă, el le servește, după ce mai întâi s'a încredințat, asemenea paharnicului, că nu sunt otrăvite sau coclite. La mesele obișnuite, serviciul e făcut de vtori și de trei stolnic. Erau apoi stolniceii: unii la curte, alții prin sate: aceștia din urmă strângeau dijma din peștele prins în Dunăre și în bălțile de lângă Dunăre. Constituiau, ca și păhărniceii, spătăreii, etc., o breaslă, fiind organizați pe cete. Venitul stolnicului era în legătură cu atribuțiile lui; astfel, de pildă, pe vremea Fanarioșilor, pescuitul în balta Grecii (Greaca) îi era rezervat exclusiv.

Cuvântul stolnic e de origine slavă: dela stol (столъ) care înseamnă masă. Noi l'am împrumutat delă Bulgari unde se constată, la curtea Asaneștilor, un « stolnic al țarului ».

In Moldova, acest dregător e în totul asemănător celui din Țara Românească. Are aceleași atribuțiuni — i se spune într'un document latin dapifer, deci, cel ce servește mâncarea — aceiași subalterni. Vtori stolnicul apare pe vremea lui Iliăș, feciorul lui Alexandru cel Bun; stolniceii sunt pomeniți într'o serie de documente din veacul al XVI-lea. De marele stolnic depind pescarii și toate lacurile de lângă Prut și Nistru.

Comisul e numit, în documentele scrise latinește, « magister agazonum »; el avea grijă prin urmare de caii Domnului; tot în seama lor era și aprovizionarea cu fân a grajdurilor curții. Era ajutat de un vtori și un trei comis și de mai mulți comișei. În afară de cei dela curte, găsim, în veacul al XVII-lea, comișei și prin sate organizați sub formă de breaslă boierească. Veniturile comisului erau, ca și la stolnic, în legătură cu atribuțiile lui; se adăugau apoi darurile subalternilor. Numele acestui dregător ne îndreaptă spre Bizanț: se constată acolo, începând din veacul al VI-lea, un « comis al grajdurilor imperiale » (ὁ κόμης τῶν βασιλικῶν σταύλων). Dela Bizantini l-au luat Bulgarii unde găsim

dregătorul numit « komis s konmi » deci « comisul cu caii »; dela Bulgari l-am luat noi.

Aceleași atribuții le are și comisul moldovean, care a fost instituit, foarte probabil, după modelul celui din Țara Românească. El îngrijește de « povodnici » adică de caii de călărie și de « toți caii domnești ». « E mai mare peste Braniște — ne spune Dimitrie Cantemir — și are grijă să se cosească acolo fânul pentru nevoile curții ». Comișeii sunt constatați documentar pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Stratornicul sau postelnicul. Acest dregător, căruia în documentele latinești, i se spune « magister lectorum » sau « cubicularius », poartă două nume, întocmai după cum paharnicului moldovean i se mai zice și ceașnic. El avea grijă de patul și de odaia de culcare a Domnului; introducea de asemenea la Domn pe cei cari doreau să-i vorbească. Din această atribuție a rezultat apoi și aceea de tâlmaciu de limbi străine. Până pe la 1530, găsim de obicei, în lista de martori dela sfârșitul documentelor, câte doi postelnici sau stratornici: avem de a face prin urmare cu o *dregătorie dublă*, așa după cum în Moldova vor fi, dela Despot Vodă înainte, câte doi vornici. Dublarea dregătoriei s'ar putea explica prin natura atribuției principale: aceea de a face de pază, noaptea, lângă odaia Domnului. Când această îndatorire a trecut asupra subalternilor imediați, unul din cei doi mari postelnici a fost suprimat. Ca rang ierarhic, în secolul al XV-lea, postelnicul ocupă ultimul loc. Mai târziu însă, importanța lui va crește. Sub ordinele marelui postelnic stăteau un vtori postelnic, un trei postelnic și mai mulți postelnicei. Aceștia din urmă se întâlnesc și prin sate, constituind o breaslă boierească și având o organizare pe cete, cu vătafi în frunte, ca și celelalte bresle amintite. Cuvântul postelnic este de origine slavă: din postelĭa (постѣлѣа) care înseamnă *pat*; el se întâlnește atât la Sârbi cât și la Bulgari, cu același înțeles ca și la noi. Stratornic a fost derivat de unii cercetători din bizantinul strator (στράτωρ; constatat și la Bulgari), căruia Slavii i-au adăugat apoi sufixul -nic. Alții îl derivă însă din cuvântul românesc *strat* care în vechea noastră limbă avea și înțelesul de pat.

In Moldova, acest dregător poartă numai titlul de postelnic. Atribuțiile sunt la început aceleași; cronicarul Macarie îl defi-

nește ca « păzitorul patului domnesc ». Mai târziu însă el ajunge un fel de « mareșal al curții » având drept să judece pe toți slujbașii ei, atribuție care mai înainte fusese a vornicului. Și ca rang ierarhic, constatăm o ascensiune rapidă: de unde în documentele lui Alexandru cel Bun, postelnicul apare, în marea majoritate a cazurilor, *ultimul* din lista de dregători martori, pe vremea lui Ștefan cel Mare, el e mai întotdeauna înaintea paharnicului, stolnicului și comisului, venind îndată după vistier. Subalternii sunt aceiași; în secolul al XVII-lea, postelnicul al doilea făcea de pază în iatacul domnului. E probabil ca postelnicul moldovean să fi fost instituit după modelul celui muntean.

Veniturile marilor dregători. Dregătorii arătați mai sus erau cei mai însemnați, și într'o țară și în cealaltă. Ei alcătuiau împreună cu înalții ierarhi sfatul sau divanul, corespunzând consiliului de miniștri de astăzi. Cu dânșii se consulta Domnul în mod obișnuit atât în chestiunile interne, de gospodărie, cât și în acelea de politică externă. Atribuțiunile tuturor acestor mari dregători erau și administrative și judecătorești și militare. Nu exista o separațiune de puteri. Ei puteau judeca nu numai în divan, dar și în cuprinsul țării; cele mai mari drepturi în privința aceasta le avea în Muntenia banul și vornicul, în Moldova vornicul. La războiu participau cu cetele lor de subalterni, dela curte și din satele țării. Nu primeau leafă, ca astăzi, ci beneficiau de anumite venituri legate, după cum am văzut, de atribuțiunile lor. Primeau și daruri: mai întâi dela subalterni, atât când îi numeau în slujbă cât și în cursul anului, la anumite epoci; după aceea, dela diferiții particulari cari apelau la ei, fie pentru a-i susține în judecăți sau a-i scăpa de pedeapsă, fie pentru a le obține o dregătorie, o scutire de dări sau o altă favoare domnească. « În zilele lui Barnovschi — înseamnă Niculaki stolnicul în izvodul său de cheltuieli — când m'am părît cu spătariul Dumitru, cheltuit-am 12 zloți și lui Gavrilaș vornicul un unel de aur de zeaci galbeni ». Iar mai departe, tot în același izvod, adaugă: « 1 sabie ferecată cu argint dat-am lui Aslan vornicul cându am scos Corlăteștii și Stejăreani, preț 12 ughi ». Dintr'un document, cu data 24 Mai 1603, aflăm că Danciul din Brâncoveni, fost mare vornic, dăduse lui Iane, banul Craiovei, satul Băilești, « ca să aibă milă și cinste și căutare și să-i scoată lui dregătorie dela Ștefan voevod »

(1591—1592). Cu tot darul însemnat, Danciul n'a căpătat «nici milă, nici cinste, nici căutare nici dă cum, nici dregătorie dela Ștefan voevod», n'a avut prin urmare «nicio dobândă». Din cauza aceasta, moștenitorii lui Danciu încep un proces îndelungat, pe care-l câștigă, reluând satul, deoarece condiția sub care fusese dăruit, nu se îndeplinise. În sfârșit, cităm cazul unui anume Ștefan care dăruiește, printr'un document din 9 Mai 1637, partea sa de ocină din Pomârla lui Dumitrașco postelnicul. Fiind prins că furase patru boi și-i trecuse în Țara Leșească, Ștefan ajunsese «la închisoare la Dorohoiu, pre mâna postelnicului Dumitrașco», și trebuia să fie spânzurat. «Eu văzând că-mi vine vremea de peire, — mărturisește vinovatul — am căzut după dumnealui postelnicul Dumitrașco să-mi scoată capul din această nevoie». Acesta îl scapă și Ștefan, drept mulțumită, îi dăruiește ocina. «Iar dumnealui postelnicul și de gloabă m'au iertat și mi-au ras și doi potronici de dajdie din visterie ce au fost parte me în sat în Pomârla».

Dar pe lângă toate acestea, marii dregători mai beneficiau și de favoarea Domnului, care se putea manifesta în două feluri: *prin dăruiri de sate*, părți de sate sau alte proprietăți, ca răsplată pentru «slujba dreaptă și credincioasă»; *prin scutire de dări*. Sunt numeroase cazurile în veacul al XV-lea, atât în Muntenia cât și în Moldova, de mari dregători răsplătiți astfel. Nu-i de mirare deci că aceștia ajung să strângă averi considerabile. Mihail dela Dorohoiu, după ce slujise «cu dreaptă și credincioasă slujbă» lui Alexandru cel Bun și fiilor acestuia, avea în 1437 *cincizeci și două de sate*; logofătul Cupcici avea în 1431 *peste douăzeci de sate și proprietăți*, și ele fuseseră câștigate tot prin «slujbă» (вслужженіе). Același voevod întărește lui Oană vornicul la 25 Aprilie 1420, *zece sate* pentru slujba sa dreaptă și credincioasă. În Țara Românească, cităm cazul lui Radul comisul și Petre spătarul cărora li se confirmă la 9 Martie 1502 stăpânirea *peste treizeci și două de sate și părți de sate*, *peste unsprezece munți și peste patruzeci și cinci de familii de țigani*.

Ceilalți dregători de curte. În afară însă de acești mari dregători cari apar în mod obișnuit în listele de martori, mai erau la curtea domnească o serie încă de alți slujbași pe care documentele nu-i pomenesc decât în mod incidental. Ei sunt înglobați, de regulă, în formula generică din cuprinsul sau dela sfârșitul

hrisoavelor care atestă « credința tuturor boierilor . . . mari și mici ». Până la sfârșitul domniei lui Radu cel Mare în Țara Românească (1508) și a lui Ștefan cel Mare în Moldova (1504), se constată documentar — îi dau în ordinea cronologică a primelor mențiuni — următorii dregători de acest fel:

Pivnicerul apare pentru întâia dată într'un hrisov al lui Mircea cel Bătrân, din 8 Ianuarie 1394; în Moldova îl întâlnim sub Iliș și Ștefan, la 16 Aprilie 1441. După cum îl arată numele, era dregătorul însărcinat cu ținerea pivniței domnești, cu păstrarea băuturilor.

Cămărașul e menționat pentru prima oară într'o scrisoare a lui Vlad Dracul, din 1431; în Moldova, sub Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, la 6 Martie 1443. El avea în grija sa *cămara* domnească, adică, ținând seamă de înțelesul pe care-l are acest termen în evul mediu, monetăria. Dan al II-lea, în privilegiul de comerț pe care-l acordă Brașovenilor, amintește de dreptul pe care-l obținuse de a bate dinari mici « în cămara noastră » (« in kamera nostra »). Putem prin urmare admite că acest dregător a existat în Țara Românească încă din vremea lui Vlaicu Vodă, iar în Moldova din vremea lui Petru a Mușatei, primii Domni despre cari știm că au bătut monetă. Prin cămăraș, mai de grabă decât prin bănar, trebuie tradus și acel Laurențiu « fusor monetarum nostrarum » pentru care intervine la 15 Martie 1433 Iliș Vodă al Moldovei către Brașoveni. Cămărașul bătea banii și-i păstra în cămară; tot el făcea uneori și plăți, cum e Gheorghe Lascăr, cămărașul lui Vlad Dracul, care achită odată o sumă de 11.000 de florini, iar altă dată 7500. Pentru această atribuție de păstrare a banilor, cităm și un pasagiu caracteristic din Letopisețul Țării Moldovei (1661—1705) în care se arată cum a lăsat Grigore Ghica scaunul Țării Românești, trecând în Moldova și de aci peste Nistru, la Movilău. « Iar când au eșit din Botoșani — povestește cronica — s'au răslețit un cămăraș a lui cu o părechi de dăsași de galbeni dimineața pe negură și căzând pe mâna Jorei, ce era vornic în Botoșani, i-au luat banii și i-au trimes la Dabija Vodă ». Cămărașul avea mai mulți subalterni: *un logofăt de cămară*, constatat documentar însă abia în secolul al XVII-lea, și *cămărașei*. Aceștia din urmă erau și prin sate, alcătuind o breaslă ca a spățăreilor, vistierniceilor, etc.

De unde la început toate veniturile erau ale Domnului, dela o vreme — fără a putea preciza epoca — s'a făcut o separație între veniturile acestuia, și acelea ale țării. Pe timpul lui Brâncoveanu, veniturile Domnului, provenind din ocne, vămi, oierit, dijmărit, vinăriciu, se strâng deosebit la *cămară*; toate celelalte venituri merg la *vistierie*.

Clucerul constatat documentar în Moldova la 16 Noembrie 1433, iar în Țara Românească la 2 Octombrie 1468, era dregătorul care ținea *cheile* (în limba slavă: kliučь *КЛЮЧЬ*) magaziei și cămărilor unde se păstrau proviziile. La început având un rang ierarhic modest, clucerul ajunge, pe vremea lui Matei Basarab, să fie pus în mod obișnuit în lista de martori ai hrisoavelor domnești, trecând chiar înaintea paharnicului, stolnicului, comisului și postelnicului. Avea ca subalterni pe un *vtori clucer*, constatat documentar la 8 Ianuarie 1579, probabil și un *treti clucer* și mai mulți clucerei; în veacul al XVII-lea găsim și pe « clucerii de pimniță ». Clucereii de prin sate formau în secolul al XVII-lea, o breaslă boierească, asemenea cămărășeilor. În Moldova, aceștia aveau și unele atribuțiuni, strângând dijma din varză sau curechiu, și « alte mărunțișuri » printre care intra și « sămânța de cânepă ».

Portarul apare pentru întâia dată în Moldova, la 20 August 1436, iar în Țara Românească la 1474. După cum îl arată numele, el era păzitorul porței domnești. Avea sub el pe un *vtori portar*, mai târziu și un *treti* și mai mulți portărei. Unul din acești subalterni, de obicei *vtori portar*, era trimis în mod obișnuit la hotărniciri; tot un portar supraveghia, de cele mai multe ori, cercetarea jurătorilor (vezi mai sus, p. 360). Portăreii din sate alcătuiau o breaslă boierească.

În Moldova, creându-se în timpul lui Ștefan cel Mare dregătoria de rang înalt a *Portarului de Suceava*, numele portarului de până atunci a fost schimbat în *ușar* (într'un document latin « ostiarius ») spre a nu se produce confuzii. Prima mențiune în documente a portarului de Suceava este la 7 Mai 1479, iar a ușarului puțin după aceea la 15 Aprilie 1482; portarul în schimb nu mai apare.

Aprodul e menționat pentru întâia dată în Moldova, în actul din 17 Mai 1438 prin care Iliș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, întăresc lui Miclea Tavă și fiului său *Stan aprodul* satul lor

pe Crasna, din sus de Dodești și un loc « din pustie » cât va fi de ajuns pentru un sat. Cuvântul aprod e de origine ungurească (aprod); el înseamnă: paj, satelit. Atribuția aprodului era executarea sentințelor domnești, afară de acelea care comportau pedepse corporale precum și de execuțiile capitale: acestea cădeau în sarcina armașului. Tot aprodul duce celor în drept cărțile domnești; în divan, el așează pe fiecare la locul ce-i este hotărât. În exercitarea acestor atribuțiuni, aprodul este ajutat de subalternii săi; găsim în sate *aprozi* cari « scornesc » la lucru pe meșteri sau pe cei ce au de îndeplinit o slujbă pentru domnie.

Din Moldova, dregătoria a trecut și în Țara Românească păstrând același nume.

Șătrarul apare pentru întâia oară în Moldova, într'un hrisov din 14 Mai 1443 prin care Ștefan Voevod întărește lui Mihul pisar și lui Luca șetrarul (съ Лскою шетрарем) jumătate din satul Copenosești pe Șomuz. Cuvântul e de formație românească, dela șatră, întocmai ca și portar, morar, etc. Acest dregător avea atribuția de a îngriji de corturile și de tot ce trebuia pentru campament. Mai târziu șetrarul a ajuns să fie mai mare și peste tunuri.

În Țara Românească, el apare mai târziu, în secolul al XVII-lea; se poate să fi existat însă mai dinainte.

Ploscarul se constată documentar în Moldova la 6 Martie 1443; numele, dela ploscă, îi arată atribuția; în secolul al XVI-lea, se pare că ploscarul a fost desființat, locul lui fiind luat de *cupar*.

Sulgerul (mai târziu numit și sluger; existau și formele suljer, slujer), era dregătorul care avea grijă de aprovizionarea curții domnești cu *carne*. Numele lui vine din *sulgiu*, cuvânt, probabil, tătăresc, însemnând darea care se plătea pentru vitele tăiate; la început se lua în natură; apoi s'a luat în bani. Prima mențiune a sulgerului o găsim în Moldova, în documentul din 13 Iunie 1456, dela Petru Aron, pentru mănăstirea Moldovița. În Țara Românească, el e amintit în scrisoarea, fără dată, a lui Radu cel Mare, prin care acesta comunică « Bulgarilor din Brașov » că a intervenit pentru ei « jupan Semca sulgerul ». Avea subalterni: pe *vtori sulger* (unul, Andrei, pomenit la 13 Mai 1634, sub Matei Basarab), pe *treti sulger* (existent în Moldova, în aceeași vreme) și *sulgerii*. În Moldova, găsim la începutul veacului al

XVII-lea (1608—1617) și pe un «cămăraș de sulgiu» (КЪМЪРАШ ЗА СЪЛЖЪ).

Armașul e pomenit pentru întâia dată într'o scrisoare din anii 1456—1459, prin care Vlad Țepeș comunică Brașovenilor că trimite la ei pe «jupân Stoica armașul» să le spuie ceva. În Moldova, găsim pe vremea lui Ștefan cel Mare pe «Lupe armașul», obținând, la 13 Martie 1489, confirmare domnească pentru niște cumpărături. Atribuția armașului era de a aduce la îndeplinire execuțiile capitale și celelalte pedepse corporale hotărâte de Domn. Tot el punea la tortură pe acuzații cari nu voiau să mărturisească vina lor. Armașul Dincă Sârbul este cel care execută pe Preda Brâncoveanul «la Târgoviște... în casele domnești». În timpul lui Duca, Stroe vornic și Radu Dudescul au fost părți de dușmanii lor Cantacuzinii sau Postelniceștii că ar fi «vicieni». De aceea, domnul «au închis pe acei boieri năpăstuiți și scoțându-i la divan și ieșind mărturia mincinoasă, s'au mâniat Domnul și multe pedepse le-au făcut boierilor acestora, mai vârtos că pe Dudescul l-au muncit cu hiară arsă pe pieptu, până lângă moarte... *Ci la aceste cazne și altele era Nica dela Grădiște armaș mare*». Bine înțeles, armașul avea mai mulți subalterni: pe *vtori armaș* (unul Stamate, sub Radu Vodă Șerban), poate și un *treti armaș* și un număr de armași mici. În secolul al XVI, găsim în Țara Românească, prin sate, breasla boierească a armașilor, având o organizație militară, pe cete, și una fiscală. Dovadă e documentul din Octomvrie 1569 prin care Alexandru Voevod întărește lui Dumitru logofătul moșie în Balaci, cumpărată dela mai mulți moșneni, între care «feciorii Deagului», «feciorii lui Dobrin» și «Ignat». «Insă feciorii Deagului — continuă documentul — și feciorii lui Dobrin ce sunt mai sus ziși... și Ignat, ei au fost slugi domniei mele la ceata armașilor și au rămas a da domniei mele bir de curte, unul câte 250 aspri turcești, ci n'au avut de unde să dea dela dânsii să-și plătească birul lor nici cum, de sărăcie și lipsă, ei și-au vândut toate ale lor moșii lui Dragomir logofătul și s'au închinat ei singuri... să fie rumâni lui Dragomir logofătul... și acei bani de birurile de Curte i-au dat Dragomir logofătul în mâna lui Ivașco vel stolnic i Tăuraș logofătul, care au fost birari de Curte, de au plătit pe mai sus numiții oameni de ale lor biruri de Curte». Venitul principal al

armaşului îl forma taxa numită în Moldova « *ciubote* », în Muntenia « *treapăd* » pe care o plăteau aceia cari, refuzând să execute dela început o sentinţă domnească, erau obligaţi s'o facă ulterior, în prezenţa armaşului venit la faţa locului. Aşadar era o taxă *de deplasare* pentru ruperea « ciubotelor » similară aceleia care exista în ţările din Apus.

Medelnicerul apare în Moldova pe vremea lui Ştefan cel Mare. Întâia dată, într'un act din 1463, ca luând parte la o hotărnicie; a doua oară, la 20 Martie 1497, când Domnul confirmă « boierului nostru credincios Mihul medeniciarul » (МЕДЕНИЧАРЮ) un sat de cumpărătoare. În Țara Românească, îl găsim ca penultimul dintre martori în actul din 12 Septembrie 1523: Stan medinciar (МИДИНЧАР). Numele dregătoriei vine din vechiul cuvânt *medeniță* sau *medelniță*, de origine, după unii slavă, după alții maghiară, care înseamnă lighean, vas. În inventarul mănăstirii Galata din Noembrie 1588, e trecută, printre altele, și o « medelniță de aramă ». Medenicierul, numit mai târziu și medelnicerul, era prin urmare dregătorul care turna Domnului să se spele. Se pare că din Moldova, dregătoria aceasta a trecut, încă în veacul al XV-lea, și în Țara Românească.

Clucerul de arie apare în documente pentru întâia dată tot în Moldova și tot pe vremea lui Ştefan cel Mare. În hrisovul din 5 Iunie 1469, ultimul din lista de martori e « Jurj gumenic », (ГҮМНИК) adică « clucerul de arie », deoarece slavul ГҮМНИНО (rusește ГҮМНИКЪ) înseamnă *arie*. El avea grijă de magaziiile cu *grâne* dela curtea domnească.

În Țara Românească apare, cu acest nume, târziu în acte: în a doua jumătate a veacului al XVII-lea; mai înainte, i se spunea, se pare, *jignicer*.

Pitarul era dregătorul însărcinat cu pregătirea și distribuirea *pitei* adică a pâinei la curtea domnească. Cuvântul *pită* e de origine slavă: *pitati*, în bulgărește și în sârbește, înseamnă a hrăni. Numele dregătorului s'a format însă la noi, ca și acela al portarului, al șetrarului, al pivnicerului. *Pitarul* e menționat în Moldova pentru prima oară într'un act de vânzare din 22 Mai 1476; în Țara Românească, el apare sub Radu cel Mare, în 1503: Domnul trimite pe Albul vistierul și pe *Ştefan pitarul* într'o misiune la Sibiiu. Mai târziu, în secolul al XVIII-lea, atribuția *pitariului*

muntean se schimbă cu totul, el ajungând « mai mare peste carele și caleștile curții ». Are ca subalterni pe *vtori* și pe *treti pitar* și mai mulți *pitărei*. Unui « Costea pitărelul » îi întărește Ștefan cel Mare, prin actul din 17 Martie 1492. satul Tomiceștii, pe Crasna, cumpărătoare. Mai erau pitărei și prin sate, alcătuiind o breaslă boierească; îi găsim pomeniți într'o sumă de acte din veacurile XVI și XVII.

Dregătorii Doamnei. Soția Domnului își avea dregătorii ei speciali. Pe vremea lui Alexandru cel Bun, găsim în documentul din 17 Fevruarie 1423, pe « Bilău *ceașnic al Doamnei* », ocupând ultimul loc în lista de martori. Mai târziu, într'un act din 6 Martie 1443, apare un « *visiernic al Doamnei* ». Constatăm de asemenea un « *diac al Doamnei* »: el scrie hrisovul din 20 Dechemvrie 1431. Prin urmare, exista o curte deosebită, cu dregători deosebiți, pentru soția Domnului. Ei nu erau, evident, așa de numeroși ca aceia cari serveau pe Domn: în afară de cei trei, menționați mai sus, n'am găsit în secolul al XV-lea și al XVI-lea, pe alții. Dimitrie Cantemir ne spune că, pe timpul lui, curtea Doamnei era alcătuită din doi vornici, cari aveau totodată administrarea ținutului Vaslui, dintr'un comis și din doi cluceri. În Țara Românească n'am întâlnit pomeniți în documente astfel de dregători de ai Doamnei; cred însă că au existat și aci.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, constatăm în Țara Românească un dregător militar numit *aga*; astfel, într'un document din 1567, dela Petru cel Tânăr, găsim pe Oxotie vel agă. Atribuțiunile acestui dregător sunt întru câțva asemănătoare cu acelea ale Portarului de Suceava: în seama lui e *paza* orașului de reședință și a curții domnești. Comandă de asemenea oastea de mercenari adică pe *Seimeni*, precum și pe *Dărăbani*, cari îi fac cu toții « dani » anuale. Cuvântul *aga* este împrumutat dela Turci (« *aga* ») și înseamnă, în limba acestora, între altele, « ofițer, comandant ».

Din Țara Românească, dregătoria a trecut și în Moldova unde, potrivit unui text din anii 1660—1667, *aga* era « ispravnic pre Dărăbani și pre târg pre Iași giudeț ».

Pentru *Portarul de Suceava* și *Hatmanul moldovenesc*, vezi mai departe, p. 422.

BIBLIOGRAFIE

Organizarea administrativă. Dregătorii: 1. LAZĂR ȘEINEANU, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, I-II, București, 1900, CCC XXXV + 407 p. + 279 p. in 8°; 2. ȘTEFAN D. GRECIANU, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. I, București, 1913, p. 428 + 54; vol. II, București, 1916, p. 444 + 26; 3. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, București, 1925, 75 p. in 8°; 4. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii-de-Munte, 1926, 176 p. in 8°; 5. M. LASCARIS. *Recenzia* celor două lucrări precedente, în *Byzantinoslavica*, I (1929), p. 220—226; 6. I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, < 1932 >, 123 p. in 8°; 7. TEODOR BĂLAN, *Vornicia în Moldova*, în *Codrul Cosminului*, VII (1931—1932), p. 61—204; 8. H. GRĂMADĂ, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în *Codrul Cosminului*, IX (1935), p. 129—231.

V. și p. 15, nr. 8; p. 376, nr. 7.

JUDEȚE, ȚINUTURI, COMITATE, DISTRICTE

Studiul vechilor județe ne ajută să înțelegem mai bine viața poporului nostru în epoca întunecoasă a năvălirilor barbare.

Numele și vechimea județelor. Câte și trele țările noastre, Țara Românească, Moldova, Ardealul, apar, din cele mai vechi timpuri, dela primele mărturii documentare, împărțite în județe. Numele acesta de *județ* este propriu Țării Românești; în documentele slave de aici, în secolele XIV — XVI, el e redat prin *sudstvo* (сѣдство, сѣдство) având exact același înțeles (din сѣднѣти, mai târziu сѣднѣти, a judeca). În Moldova s'a întrebuițat termenul *ținut*, redat în actele slave prin *дръжжкѣ* (dela *дръжжати* a ține) și mai târziu și prin *колостѣ*. În Ardeal, administrația regilor unguri a impus termenii *comitat* și *district*; pentru regiunea secuiască și săsească s'a păstrat numirea de *scaune* (sedes, în ungurește *szék*).

Județele, ca subîmpărțiri administrative, sunt contemporane cu întemeierea statului. Primii domni au trebuit să-și aibă reprezentanții lor în diferitele regiuni ale țării; altfel n'ar fi putut stăpâni efectiv teritoriul supus autorității lor. Este complet lipsită de temei prin urmare afirmația pe care o face autorul *Cronologiei Tabelare*, alcătuite în veacul al XVIII-lea, când susține, rezumând un document din 6950, Martie 23, dela « Băsărabă voevod sin Băsărabă voevod », că « acest domn au început a deosebi județe ». E de observat de altfel că nu numai faptul dar și indicația domnului căruia el i se atribuie e greșită: la data amintită, 1442, nu domnea Băsărabă voevod, ci Vlad Dracul.

În genere, în Țara Românească, județele s'au format de-a lungul râurilor, care le-au dat și numele. Doljul (care înseamnă

Jiul de jos), Gorjul (Jiul de sus), Oltul, Argeșul, Dâmbovița, Prahova, Buzăul, Râmnicul-Sărat, Ialomița intră în această categorie. În Moldova și în Ardeal, fără ca să lipsească modul de formație din Țara Românească (așa de exemplu, județele Putna, Trotuș, Covurlui, Suceava, Crasna, Târnava), cele mai multe însă dintre județe s'au alcătuit în *jurul unor centre*, orașe sau cetăți, luând numele acestora. Astfel sunt județele Bacău, Roman, Neamț, Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Iași, Fălciu, Hotin, Soroca, Chilia, Cetatea-Albă iar în Ardeal, Alba, Clujul, Turda, Făgărașul, Aradul, etc.

Ca și celelalte instituțiuni, și județele n'au rămas neschimbate, ci au avut o întreagă evoluție. Unele au dispărut, creându-se în locul lor altele, cu alte nume; hotarele s'au modificat, mărindu-se sau micșorându-se; în ce privește pe administratorii sau conducătorii județelor, și aceștia au primit, dela o vreme, alte nume, iar atribuțiile lor au variat. O sumă dintre județele care se constată în veacul al XV-lea în câte și trele țările, azi nu mai există; numele unora s'a modificat; pentru multe altele, el nu mai are, în limba de astăzi, niciun înțeles. Este așadar necesar, ca înainte de a ne ocupa de cârmuirii vechilor județe, să vedem mai întâi ce anume județe au existat în primele veacuri ale vieții de stat, de o parte și de alta a Carpaților, și ce înseamnă numele lor. Această analiză va prilejui și unele constatări semnificative asupra vieții strămoșilor noștri în cursul întunecosului ev mediu.

Județele Olteniei. În Oltenia constatăm, pe vremea lui Dan I, *județul Jaleșului*. Prin documentul din 1385, acest voevod dăruiește mănăstirii Tismana, între altele, un mertic anual de 400 de găleți de grâu « din județul Jaleșului » (МТ ЖАЛЕШКАГО СЪДСТВА). Il găsim amintit și în diploma acordată aceleiași mănăstiri la 28 Octomvrie 1429 de regele Sigismund al Ungariei. Ultima mențiune cunoscută mie este în actul similar, din 20 Octomvrie 1444, dela Iancu de Huniedoara. Județul Jaleș și-a luat numele dela pârăul Jaleș care se varsă în Sohodol, care la rândul său se varsă în Bistrița, iar aceasta în Tismana. Era situat prin urmare în regiunea muntoasă a actualului județ Gorj, fără a-i putea însă determina precis hotarele. În cuprinsul lui erau satele Ploștina, Cereș, Turcineștii, Leurda, Arcanii, Tamașeștii, Baleștii și Rasova.

Un alt județ oltean dispărut este acela al *Motrului*. Cunosce o singură mențiune despre el, în actul din 10 Iunie 1415, prin care Mircea cel Bătrân întărește mai multor boerși satul Beala « în județul Motrului » (на сѣдство Мотръско). Numele și l-a luat dela apa Motrului, în jurul căreia se întindea.

Al treilea județ oltean dispărut este *județul de Baltă*. Și pentru acesta, avem tot numai o singură mențiune, în documentul amintit al lui Iancu de Huniedoara din 1444: se pomenesc « în județul de Baltă, (оу Блатничко соудство) pe Dunăre, satul Vadul Cumanilor și la Blatnița Saghievățul și celălalt Saghievăț și Pesticevo și Toporna și Sogoino și în fața Țibrei balta numită Bistrețul ». Acest județ se întindea în partea de miazăzi a județelor Dolj și Mehedinți de astăzi; numele îi venea dela bălțile întinse dela Dunăre care se aflau în cuprinsul lui.

La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul celui de al XVI-lea, găsim, în locul acestor trei județe, alte trei și anume: județul *Mehedinți* și județele *Jiului de sus* și *Jiului de jos*. Într'o scrisoare din 1482 a lui Vlad Călugărul se spune că Basarab cel Tânăr a fost ucis de « Mehedinți » (Мехединци) adică de locuitorii din acea regiune; prima mențiune sigură despre județ e din 1483. La 29 Iulie 1497, Radu cel Mare dă mănăstirii Mismana un mertic anual de 300 de vedre de vin « din județul Tehedinți sau din județul Jiului de sus » (от сѣдство Мехединци или от сѣдство горнемс Жило). Iar într'un act din 12 Septembrie 1534, aflăm că pe vremea lui Vlad cel Tânăr (1510—1512), un boier anume Radul « a fost . . . strângător de bir în județul Jiului de jos » (с сѣдство доли Жил). Numele județului Mehedinți pare a însemna « cei dela Mehadia, Mehedia », -inți fiind un sufix care arată locul: compară cu *Dunărinți*, locuitori de la Dunăre și cu numele satelor *Hrisomuinții* dăruit de Radu I mănăstirii Tismana, *Bahninți*, pe râul Vodița, pomenit în actul amintit din 1444, *Binținți*, din Ardeal, satul lui Vlaicu, *Leurinți* pe Bârlad, sat pomenit în hrisovul din 13 Iunie 1436 dela Iliăș și Ștefan, *Brainti* și *Vaculinți*, sate moldovenești menționate într'un act din 29 Noembrie 1443. Din numirile administrative Gor-Jiu (Jiul de sus) și Dol-Jiu (Jiul de jos) s'a făcut cu vremea numele județelor de azi Gorj și Dolj. E unul din puținele cazuri când o numire slavă *dată de administrație* a intrat în limba

vorbită, fiind însușită de popor. (Același e cazul cu numele actual al comunei *Star-Chiojd*, star însemnând în limba slavă bătrân).

Tot la începutul secolului al XVI-lea, constatăm județul *Gilortului*; numele îi vine dela apa Gilortului în jurul căreia se întindea. Prin documentul din 3 Mai 1502, Radu cel Mare dă mănăstirii Govora un mertic anual de 4 burdufe de brânză și 6 de urdă « din județul Gilortului » (« ot sud Gilort »). Printr'un alt document, se dă mănăstirii Bistrița câte 500 de găleți de grâu, pe fiecare an, tot « din județul Gilortului ». Iar la 3 Noemvrie 1516, Neagoe Basarab, întărind o danie făcută mănăstirii dela Cornet, amintește și satul Poia « din Gilort ».

Numele județului *Vâlcea* este, după unii cercetători, o veche moștenire din vremea conlocuirii cu Slavii. În limba acestora, Vâlcea ar fi un adjectiv alcătuit din vâlk (вълкъ) *lup*, și ar însemna deci, « ținutul sau țara lupilor ». După alți cercetători, însă, județul ar purta numele vreunui vechi conducător, a vreunui cneaz, cum a fost de pildă acel Farcaș (care în ungurește înseamnă la fel: lup) pomenit în diploma Ioanișilor din 1247. Ca analogie, se poate cita numele, de origină sârbă, a județului *Romanași*, (compară cu Kraguevac: se citește Kraguevaș, Alexinac, Pojarevac) care, însemnând « urmașii lui Roman », trimite la un vechiu stăpânitor — cneaz sau voevod — cu acest nume. Prima mențiune despre județul Vâlcea o găsesc în hrisovul din 8 Ianuarie 1394 prin care Mircea cel Bătrân dăruiește mănăstirii Cozia, între altele, dijma din miere și ceară a acestui județ.

Județele Țării Românești. În Țara Românească, vechiul județ al *Argeșului* își ia numele dela apa care-l străbate în lung. Iar numele apei pare a fi o veche moștenire dacică, dacă emendația lui Vasile Pârvan: *Argessos* pentru *Ordessos* al lui Herodot, e exactă. Spre răsărit de Argeș, exista la sfârșitul veacului al XV-lea un județ, dispărut apoi, care purta numele de *Pădureț*. La 19 Iulie 1498, Radu cel Mare confirmă mănăstirii Râncăciiovul, între altele « gălețile ohabnice din venitul domnesc dela grâu și dela orz din județul Pădureț ». Mai târziu, Vladislav Voevod dăruiește prin hrisovul din 24 Iulie 1524, bolniței — adică spitalului — dela mănăstirea Sâmidreni și azilului de săraci dela Argeș — instituții despre care puținii bănuiesc că au existat în

vremea aceea în țara noastră — «toate brânzeturile care se vor alege din județul Pădureț, orice s'ar alege venit, ca brânzeturii, sau brânză de burduf, sau caș sau orice alt venit». Județul a continuat să existe în secolul al XVI-lea; la începutul celui de al XVII-lea, în timpul domniei lui Radu Mihnea, el era însă alipit la județul Mușcel. În cursul acestui secol s'a scris o bucată de vreme în actele cancelariei: «județul Mușcel și Pădureț» (sud. Muș. i Pad.). Intinderea județului, cu nume așa de caracteristic, se pare că a fost foarte mică: «dela dealurile ce despart afluenții Râului Târgului de ai Râului Doamnei până în județul Argeș». În orice caz, existența a încă unui județ în această parte a țării e un indiciu de desimea de populație de aici. Există și azi satul Pădurețu în județul Mușcel; un alt sat Pădureți e în județul Argeș.

Numele *Muscelului* a fost pus în legătură de unii cercetători cu «muncelile» sau colinele care acoperă o parte a acestui județ, de alții cu vechiul cuvânt românesc «mușat» adică *frumos*, care prin adăogirea sufixului -elu, ar fi dat mușățel > mușețel > mușcel. Și într'o ipoteză și în cealaltă, numele județului este românesc, spre deosebire de acela al județului vecin care are o origine slavă. Într'adevăr, *Dâmbovița* vine din vechiul slav dâmb (ДѢМЪ) care înseamnă *copac* și *stejar*. În limba bulgară dâmbovo este locul unde cresc stejari. Dâmbovița înseamnă deci apă ce curge prin păduri de stejar. Și într'adevăr, acest nume corespunde situației de fapt, și mai ales corespundea în vremea când o mare parte din câmpia și din dealurile Țării Românești erau acoperite de codrii uriași de stejar. Dela apă și-a luat numele județul. Din aceeași rădăcină veche slavă derivă și numele *Dâmbovnicului*, un afluent al Neajlovului, al *Dâmbului*, un pârâu din Prahova, precum și cuvântul *dumbravă*. Județul *Prahova* are de asemenea un nume de origină slavă. *Prah* (пpaxъ) a dat în românește praf; *Prahova*, în bulgară înseamnă loc prăfos, sau râu al cărui maluri au praf, au nisip fin. Și în latinește găsim expresia echivalentă: *pulverulentus amnis*. Cursul de apă a dat apoi județului numele său. Între județele Prahova și Buzău, a existat, din cele mai vechi timpuri și până la 1 Ianuarie 1845 când a fost desființat, județul *Săcuieni*; cancelaria domnească îl mai numea, prescurtat, și județul *Saac*. Numele i se trage dela populația venită aci din ținutul secuiesc, din Ardeal, populație amestecată, Români și

Ungureni, Popești-Ungureni, Homorici-Ungureni, Posești-Ungureni, Ungurelu, Ungurenii din Poiana Mierlii, Mâneci-Ungureni, Valea-Anii-Ungureni, Valea-Vii-Ungureni, etc.) (vezi fig. 99). Colonizarea a început, se pare pe vremea Cavalerilor Teutoni (1211—1225) cari și-au întins stăpânirea și asupra acestor părți; ea a urmat apoi, cu intensitate variabilă, până în veacul al XIX-lea. Județul Săcuieni a avut o suprafață mai mare și decât Prahova și decât Buzăul; el cuprindea târgurile *Săcueni*, amintit în ordinul circular dat de Dan al II-lea în 1431, « tuturor târgurilor și vămilelor domniei mele », apoi târgul Teleajen, pomenit în 1503, poate tot una cu *Bucovul*, *Vălenii de Munte*, mai înainte reședința județului, *Mizilul* — dela menzil, poștă: aci era o stație de poștă — și *Urlații*. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu mutarea drumului de comerț spre Brașov, de pe valea Teleajenului pe aceea a Prahovei, scade și însemnătatea târgurilor de pe vechiul drum, până când județul însuși e desființat.

Buzăul își trage numele dela apa care-l străbate de-a-lungul. În anul 372, predicatorul creștin Sava goticul a fost înecat, din ordinul lui Atanarich, regele Goților, în apa râului Μουσόος. Dacă admitem că scriitorul grec a însemnat greșit numele acesta, omițând litera π și că deci în realitate râul se numea Μπουσόος (Μπ se pronunță *b*!), atunci numele lui este străvechiu, poate dacic. Județul e pomenit și în scrisoarea din 1481 a lui Ștefan cel Mare adresată « tuturor boierilor și mari și mici și tuturor judecilor și tuturor judecătorilor și tuturor săracilor . . . din tot ținutul Buzăului și al Râmnicului » (УТЪ ВЪСЪ ДРЪЖАВЕ УТЪ БЪЗЪСЪ И УТЪ РЪБНИКЪ), prin care le face cunoscut că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea.

Județul vecin al *Râmnicului* își trage numele tot dela apa care-l străbate. Râmnic e cuvânt slav: vine dela râba (рыба) care înseamnă pește; deci râbnic și apoi râmnic, râu cu pește, iaz, eleșteu. În scrisoarea amintită a lui Ștefan, județul e numit simplu Râmnic (РЪБНИКЪ); în actele cancelariei muntene găsim însă denumirea *Slam-Râmnic* adică Râmnicul-Sărat. Acest adaos — determinat de apa într'adevăr sărată a râului — a fost necesar pentru a deosebi orașul de aci de celălalt Râmnic, din Vâlcea. Dela oraș apoi a trecut și asupra județului; faptul s'a petrecut. credem, în veacul al XV-lea, dacă nu chiar în al XIV-lea.

Spre deosebire de Prahova, Buzău, Râmnic și celalalte județe numite după cursurile respective de apă, *Brăila* își trage numele dela orașul Brăilei. Așezarea aceasta de pe malul Dunărei datează dinainte de întemeierea Țării Românești; ea se datorește vreunui Brăilă (din Braie) după cum Chitila vine dela un Chitilă (cel care chitește adică ochește). La 1481, Ștefan cel Mare trimite o scrisoare și tuturor boierilor, judecilor, judecătorilor și săracilor « din tot ținutul Brăilei » (*от всѣхъ и дрѣжавѣхъ Брѣилаѣ*).

Județul *Ialomița* a fost numit astfel după râul respectiv, pe malurile căruia se constată așezări omenești încă din epoca preistorică. *Ialov* (*яловъ*) în slavonește înseamnă « neroditor, nelucrat »; de aci s'a format numele *Ialovnița*, adică « apă ce străbate prin locuri neroditoare, nelucrate » (Bărăganul !). Sub această formă, găsim numele râului în hrisovul din 1387 al lui Mircea cel Bătrân pentru mănăstirea Nucetul (Cozia !) prin care-i întărește bălțile dela Dunăre, dela Săpatul « până la gura Ialovniței », în acela din 17 Noemvrie 1431 dela Alexandru Aldea care dăruiește mănăstirii Dealul satele « Alexeni pe Ialovnița » (*Алѣксани на Яловници*) și Răzvadul, în sfârșit în acela din 1473, dela Ștefan cel Mare, în care se vorbește de arderea orașului Floci și a ținutului Ialomiței (*Флочи и Яловницоу*). Mai târziu, numele s'a prefăcut în Ialomița.

Ilfovul poartă tot un nume slav. In actele slave ale cancelariei muntene și chiar în unele din cele scrise românește, i se spune *Elhovul* și aceasta ne arată etimologia. *Elha* (*Елѣха*) în vechea slavă înseamnă *arin*; *Elhov* este deci « ținut cu arini » (ariniș). Din *Elhov* s'a ajuns la forma *Ilhov* — astfel e scris, de exemplu, numele județului în actul din 20 Septemvrie 1602 prin care Nicolae Pătrașcu, doamna Stanca și domnița Florica, așadar soția și copiii lui Mihai Viteazul, dau bisericii din Șcheii Brașovului « satul Micșunestii de în județul Ilhovului » (*Илховскѣи*) — iar din *Ilhov* s'a făcut forma de astăzi *Ilfov*. (Comuna actuală *Ilovița* din Mehedinți se numea în secolul al XVI-lea *Ilhovita*). Cea dintâi mențiune despre județul *Ilfov* o găsim în documentul din 23 Martie 1482 în care e vorba « de satele pe care le are mănăstirea Snagovul în județul *Elhov* » (*колика села иматъ стн манастир оу сѣдѣтко Елховѣ*).

Vlașca poartă un nume extrem de interesant și de cea mai mare importanță pentru istoria neamului nostru în evul mediu.

Intr'adevăr Vlașca înseamnă în limba slavă «Țara Vlahilor» adică a Românilor și ea ne arată că la venirea năvălitorilor slavi, acest ținut *de șes*, acoperit de păduri întinse și străbătut de cursuri de apă, era așa de bine locuit de strămoșii noștri încât acest fapt i-a determinat și numele. Pentru acei cari ne contestă continuitatea în stânga Dunării cât și pentru acei cari consideră șesul ca un loc ocupat mai târziu de Români, numele de Vlașca este cel mai bun răspuns. După întemeierea statului, județul a păstrat vechiul nume al regiunii. Ca mențiune documentară, citez actul din 19 Iulie 1498 prin care Radu cel Mare confirmă mănăstirii Râncăciovul dania pe care i-o făcuse tatăl său Vlad Vodă, anume, între altele, «gălețile ohabnice din venitul domnesc dela grâu și dela orz» al satelor Bănești, Dobrinești, Vaideești, Găești și Străoști «din județul Vlașca».

Teleormanul este un județ cu nume vechiu turc, poate cuman sau peceneg. Pe teritoriul lui se găsesc într'adevăr o serie de numiri topice, terminate în -ui (balta *Berzelui*, râurile *Călmățui*, *Urlui* și *Vaslui*) despre care se crede că au fost date de acești predecesori ai Tătarilor. Numele însuși de Teleorman înseamnă în vechea turcă «pădure mare» sau «pădure nebună» (teli + orman; compară cu *Deliormanul* din Dobrogea!), o dovadă de codrii cei întinși cari acopereau odinioară ținutul Teleormanului și cari astăzi au fost tăiați aproape în întregime. Județul *Olt*, și-a luat numele dela râul de-a-lungul căruia se întinde.

Nu avem informații mai bogate asupra stăpânirii lui Mircea în dreapta Dunării, în Dobrogea, așa încât nu putem preciza nimic cu privire la împărțirea administrativă a acestui ținut. E probabil însă că va fi fost un județ al *Dârstorului*, cetatea unde vegheau pârçălabii lui, numiți cu un termen grecesc, «chefalia». În partea de miazănoapte, e iarăși probabil să fi existat un alt județ, având ca centre mai importante Vicina, Isaccea, Hârșova și Enisala, iar la mare Sulina și Sfântul Gheorghe.

Județele sau ținuturile Moldovei. Trecând în Moldova, constatăm că județul *Putna* poartă nume slav. Put (путь) înseamnă în vechea slavă «drum»; putna, ca adjectiv, are deci înțelesul de «cu drum», «unde este drum» și se referă — în cazul acesta — la apa Putnei de-a-lungul căreia — adeseori și prin vad — a mers sute de ani — și merge și astăzi — drumul spre munte, în

Vrancea. Județul și-a luat numele după râul care-l străbate dela apus spre răsărit. Prima mențiune o găsim într'un document latin din 2 Iulie 1431 în care se spune că marele vornic moldovean vine cu armată « spre Putna » (« versus Puttnam »).

Mai spre miazănoapte, vecin cu Putna, era în veacul al XV-lea și al XVI-lea, județul sau ținutul *Agiudului*, numit astfel după târgul Agiud — nu cel de azi, ci Agiudul vechiu — situat spre nord de vărsarea Trotușului în Siret. Il găsim pomenit într'un document dela Ștefăniță (1517—1527), într'altul din timpul lui Petru Rareș și în lista de județe din 1566 a cronicii moldo-polone; în 1591, judecând după două însemnări fiscale din acest an, ar părea că el se contopise cu Putna. Intr'adevăr, în cea dintâi — un catastih de contribuabili pe categorii și pe ținuturi purtând data 20 Februarie 1591 — *Agiudul nu mai figurează*; în cea de a doua, posterioară cu câteva luni: 12 Mai 1591, și cuprinzând numărul de oi cumpărate de « casapii și gelepii din țară », iarăși pe ținuturi, găsim: « ținutul Putna și Agiudul » la un loc (τζινούτ Πουτνα και 'Αζούτο). Ceea ce ar putea fi interpretat în sensul că se făcuse contopirea lui cu ținutul mai mare dela miazăzi (de aceea nu figurează în prima însemnare!) dar numai de puțină vreme, din moment ce el e amintit totuși împreună cu Putna. Documente din prima jumătate a veacului al XVII-lea ne arată însă că ținutul Agiudului a continuat să ființeze; îl găsim și în 1647, pe vremea lui Vasile Lupu.

Asemănător e cazul celorlalte două ținuturi din spre miazănoapte, *Trotușul* și *Bacăul*. În secolele XV și XVI, ele sunt menționate separat. Așa apar, de pildă, în lista de ținuturi din 1566. În prima însemnare fiscală din 1591, catastihul de contribuabili, le găsim tot separate; în cea de a doua însă ele sunt trecute la un loc: « ținutul Trotuș și Bacău » (τζηνούτος Τετρούχρον και Πακόβην). Asemenea și într'un manuscris autograf al lui Petru Movilă din 1619. Să însemne aceasta că se începuse a se considera aceste două ținuturi ca formând unul singur? Intr'un document românesc din 7 Martie 1621, se vorbește totuși de satul Blidereni « ot vlos Toutruș » și de o moșie pe « Căiuțul cel Mare, ce este în țânutul Tăutrușului ». O mențiune similară găsim la 5 August 1670 când e pomenit « locul ce să chiamă Săcătura, la ținutul Trotușului », unde făcuse vel logofătul Solomon Bârlădeanul o

mănăstire. Cum pe de altă parte, în lista lui Miron Costin, Trotușul nu mai apare, rezultă că desființarea acestui vechiu ținut moldovean ar fi avut loc între 1670 și 1684. Numele ar fi — cred unii filologi — de origine ungară: el a fost dat după acela al râului respectiv. Astăzi, râul se numește Trotuș: asemenea modificări de pronunție am mai constatat și la alte nume de râuri și județe.

Spre răsărit de ținutul Putnei, este ținutul *Tecuci*; numele ar fi, după unii cercetători, de origine slavă și anume ar veni dela verbul *tești*, *tekon* (ТѢСТИ, ТѢКЪ) care înseamnă « a curge ». Forma « *tecuci* » (ТѢКУЧЬ) ar îndrepta spre Slavii de nord; pentru o influență sud-slavă, bulgară, ar fi trebuit să avem *tekušt*. În cazul când această explicație e justă, atunci dela numele *pârâului Tecuci* s'a dat numele ținutului. După alți cercetători, am fi însă în fața unei denumiri pecenege sau cumane, *tehek* + *uciu*, care ar însemna « capătul sau marginea țării ». Mai probabilă pare prima explicație; în sprijinul ei vine și existența altor numiri topice identice sau asemănătoare, din alte regiuni: există un sat *Tecuciu*, în județul Teleorman, un altul *Tekucza* în Carpații Păduroși, spre sud-vest de Kolomea și un al treilea *Tekucița*, în Bosnia, spre sud-est de orașul Doboș, de pe râul Bosna. Prima mențiune pe care o cunosc despre acest județ este în documentul din 20 Dechemvrie 1437, prin care Ilie și Ștefan Voevozi dăruiesc boierului Ion Ureclă păhărnicele, pentru a lui dreaptă și credincioasă slujbă, satele Bârgăiani pe Bârlad « și Stănigeanii și Sârbii la Tecuci » (И Стѣнижани и Срѣби на ТѢКУЧЬ).

Județul *Covurlui* poartă un nume peceneg sau cuman: așa susțin specialiștii cari atribue aceeași origine numirilor topice terminate în -ui (Dăsnățui, Vaslui, Geamartalui, Bahlui, Suhului, Călmățui, etc.). El ar proveni anume, după unii din acești specialiști, din cuvântul *kuvar-ul-uj* care înseamnă « vale seacă », după alții din *kurgú* + *lú* (prin metateză *kugurlú*), având înțelesul de ținut cu iarbă uscată, ținut secetos. E de observat că același nume (forma *Covurlui* este dialectală, cu schimbarea lui *v* în *h*: compară cu *hulpe*, *hultan* pentru *vulpe*, *vultan* !) poartă și pârâul *Covurlui* care străbate ținutul. La 15 Iulie 1448, Petru Voevod întărește lui Cernat ploșcarul și fratelui său Șteful vreo patruzeci de sate, seliști, locuri, iezere, între care și « jumătate

din morile noastre dela Covurlui, de pe Prut »: e prima mențiune sigură a ținutului.

În partea de miazăzi a ținuturilor Tecuci și Covurlui și în extremitatea răsăriteană a ținutului Putna era în secolul al XV-lea o regiune, poate chiar un ținut — documentele nu precizează — numită *Oltenii*. O găsim pentru prima oară în scrisoarea din 1 Septembrie 1435 prin care Iliș Voevod comunică regelui Vladislav al Poloniei că s'a împăcat cu frate-său Ștefan, și că i-a dat acestuia din urmă să stăpânească «cetatea Chilia (город, Кілія) și cu vama și cu ezerele ce ascultă de acea cetate, și orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș și ținutul dela Tutova și târgul Bârladului, cu tot ocolul, și morile Covurluiului și orașul Tecuciu, cu tot ocolul, și *Oltenii*» (и Олтѣны). Numele revine în actul din 14 Noembrie 1499, prin care Ștefan cel Mare întărește boierului său Duma Brudur jumătatea din jos a satului Țăpești, pe Bârlad «la Olteni» (къ Олтѣноу). Îl întâlnim apoi în patru documente dela Petru Rareș. Regiunea Oltenilor își trage numele dela *localitatea* Olteni, înfățișată ca târg sau oraș în cele mai vechi hărți ale Moldovei, cum e, de pildă, harta lui G. Reichersdorf (1550). Pe vremea lui Bogdan, fiul lui Ștefan, târgul Oltenilor nu mai exista însă: el se pustiise, devenise siliște, și își schimbase și numele în *Lungociul*: faptul îl aflăm din documentul cu data 17 Dechembrie 1514. Astăzi și Lungociul și satele *Călieni* și *Nănești* între care — așa cum ne spune hrisovul din 17 Martie 1529 — era situată siliștea fostului târg, se găsesc pe malul drept al *Siretului*; în secolul al XV-lea însă, ele erau pe malul drept al *Bârladului* care curgea, vărsându-se direct în Dunăre, *prin actuala albie a Siretului*, iar acesta din urmă avea cursul său mai spre miazăzi. Așa dar, în această regiune, în sudul județelor Tecuci și Covurlui și trecând și la miazăzi de *actualul* curs al Siretului, cum trece și până astăzi hotarul județului Putna, erau târgul și regiunea *Oltenii*. Numele se explică prin vechii locuitori ai acestei regiuni, veniți sau aduși de cei dintâi Basarabi, din Oltenia sau de pe malurile Oltului. Mai sunt și alte sate în județul Covurluiului și Tecuciuului care arată aceeași origine — din Țara Românească — a locuitorilor lor. Astfel satul Puțenii, care în veacul al XV-lea se numea *Muntenii*-Puțeni, pe valea Gerului și *Muntenii* de lângă Țigănești, pe Bârlad.

Spre mieznoapte de ținutul Covurluiului, exista, în secolele XV și XVI, un ținut al *Horincei*. El apare într'un hrisov din 8 Aprilie 1528 prin care Petru Rareș dă lui Fătul, pârcălab de Ciubărciu, și surorilor lui « *un sat în ținutul Horincei, anume Stoboreani*, ce a pierdut acest sat Săcuianul ceașnic, ginerele Tăutului logofăt, în viclenie, când, cu alți necredincioși, a rădicat pe un lotru, ca Domn, în contra nepotului domniei mele, Ștefan voevod și în contra țării noastre » (ЕДНО СЕЛО ОУ КОЛОСТИ Хоринчои на имѣ Стоборѣни). Acest ținut apare și în lista din 1566, amintită mai sus, sub forma de « Horinczowski » (al Horincei). Numele îi vine dela apa Horincei și este, după toate probabilitățile, de origine slavă. Reședința acestui ținut pare să fi fost la Oancea, astăzi târgușor pe Prut în nordul județului Covurlui, unde există încă plasa Horincea; așa s'ar explica mențiunea într'un document din 26 Februarie 1588, a lui « Gâlț staroste de Oancea »; acesta fusese mai înainte « staroste de Tecuci ». În cele două liste din 1591, ținutul Horincea nu mai apare: el se contopise probabil cu Covurluiul.

Un alt județ dispărut a fost acela al *Bârladului*; el era situat în partea de miezăzi a actualului județ Tutova și avea ca reședință orașul Bârlad. Il găsim trecut atât în lista din 1566, cât și în cele din 1591; el exista încă pe vremea lui Vasile Lupu, de oarece e amintit într'un document din 1642. După aceea însă dispare, contopindu-se cu ținutul vecin al Tutovei. Miron Costin nu-l mai menționează în 1684. Numele de Bârlad — întâlnit nu numai în *toponimie*, dar și în *onomastică* — ar fi, după unii cercetători, de origine slavă, din rădăcina *berlo* care înseamnă băț, nuia, creangă, de unde colectivul *berlad*, după alții, de origine pecenegă sau cumană, din *bilád* « târg sau oraș prin excelență ». Mai probabilă pare prima explicație.

Tutova poartă un nume slav: *tut* (тутъ) în limba rusă înseamnă *mură*; *tutova*, prin urmare, e « ținutul murelor ». Așa cum fuseseră impresionați de mulțimea *arinilor* în Ilfov, a *stejarilor* în Dâmbovița, au fost impresionați năvălitorii slavi în acest ținut de mulțimea rugilor de mure. Dela Slavi am luat noi numele; astăzi el nu mai are niciun înțeles în limba noastră, după cum nu mai au atâtea din numirile topice de pe întreaga față a pământului românesc. Prima mențiune despre acest ținut.

o găesc în documentul din 1 Septemvrie 1435 prin care Iliș Voevod anunță că s'a împăcat cu fratele său Ștefan căruia i-a dat între altele « ținutul dela Tutova și târgul Bârladului cu ocolul tot » (Державъ ѿ(т) Тѣтокы и трѣгъ Браладъскыи съ ѱсю колостню).

Asupra numelui ținutului *Fălciu* există discuție: în timp ce unii îl derivă din falce, unitatea de măsură a suprafețelor egală cu trei pogoane, aducând ca argument chiar analogia cu numirea Pogoanele dată unui sat din Buzău, alții consideră acest nume ca peceneg-cuman, derivându-l dintr'un filikči care înseamnă barcagiu. Ni se pare puțin probabilă ultima explicație.

Ținutul *Bacău* a fost numit așa după orașul de reședință, iar acesta se pare că redă cuvântul unguresc *bakó* care înseamnă « călău ». Se poate ca întemeietorul așezării sau vreunul din stăpânitorii ei să se fi numit așa. E de observat că în această regiune întâlnim și alte nume de origine ungurească. Prima mențiune a județului se află în documentul din 3 Ianuarie 1435 prin care Ștefan Voevod dăruiește lui Micul Neagoe și lui Raspop Opriș jumătate din satul « Suhodolu, ce iaste la ținutul Bacăului ». Tot dela orașul de reședință, întemeiat de Roman Voevod (1391—1394), și-a luat numele și ținutul *Romanului*. Același pare a fi și cazul *Vasluiului*, cu nume caracteristic, pecenego-cuman. Explicația pe care o dau unii dintre filologi acestui nume este « ținut înalt, parte înaltă » ceea ce s'ar potrivi cu înfățișarea ținutului care cuprinde tocmai dealurile înalte ce culminează la Bârnova.

Ținutul *Neamțului* a fost numit așa după târgul sau cetatea Neamțului. Numele e de origine slavă (Нѣмци) și înseamnă *mut*: așa numeau Slavii pe Germani, a căror limbă n'o înțelegeau, după cum Grecii spuneau barbari adică « cei ce bolborosesc » acelora cari vorbeau altă limbă, necunoscută. Dela Slavi, cuvântul a fost luat de noi. De aceea, când coloniștii germani, probabil dintre cei dela Bistrița, au trecut peste munți și au întemeiat o așezare sau un târg în aceste părți, poate și cetatea, noi le-am numit Târgul și Cetatea Neamțului. Chiar spre sfârșitul secolului al XVII-lea, se mai întâlnesc încă nume germane printre locuitorii de aici; « besearica ăa săsească » e pomenită și ea într'un act din 6 August 1672. Ținutul se constată documentar pentru

prima oară pe vremea lui Alexandru cel Bun, în hrisovul din 1 Septembrie 1429, prin care Domnul dăruiește mănăstirii Neamțului un mertic anual de « 12 poloboace de vin din desetina Neamțului ».

Spre miazănoapte de ținutul Neamțului, se întindea ținutul *Sucevei* care ocupa o suprafață mult mai mare decât cea de azi. Numele este de origine slavă: *sučava* înseamnă « sinuos, cu cotituri, incovoiat ». Așa s'a spus *râului*, iar dela râu și-a luat apoi numele atât orașul cât și ținutul Sucevei. La 8 Septembrie 1442, voevozii Iliș și Ștefan întăresc boierului Bade Hârje satul Balomirești « la ținutul Sucevii ».

Tot dela o apă și-a luat numele și ținutul *Cârligăturei*, cuprins între ținuturile Roman, Hârlău, Vaslui și Iași. N'avea o suprafață prea mare, era în schimb însă bine populat: aproape o sută de sate sunt pomenite încă din vremea lui Alexandru cel Bun. Reședința îi era la Târgul-Frumos. În locul ținutului Botoșani exista în secolele XV și XVI și a existat până târziu ținutul *Hârlăului*. Sufixul -ău arată o influență ungurească; uneori însă el se adaugă la rădăcini de origine cu totul diferite, cum e de pildă, cazul Chișinăului. Numele ținutului vine dela acela al târgului Hârlău, reședința lui. Ținutul *Botoșani* a fost înființat abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea; el nu există în lista lui Dimitrie Cantemir (1716). Apare însă în aceea a lui Dionisie Fotino, din 1819, *alături* de ținutul Hârlăului.

Ținutul *Iași* poartă un nume străvechiu: acela al *Alanilor*, căroro Rușii le-au zis Asi sau Iași. Alanii au fost un popor de origine iraniană, ca Sciții și Sarmații, și au locuit la nordul Mării Negre și în Moldova; îi găsim în aceste regiuni la sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea: Prutul poartă chiar, în unele hărți din vremea aceea, numele de *Alanus fluvius*. Lor li se datorește așezarea din care, pe urmă, s'a dezvoltat orașul și reședința domnească a Iașilor.

Ținutul *Dorohoiului* se numește așa după târgul Dorohoiului, constatată documentar de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun. Numele e de origine slavă și reprezintă forma ucraineană a adjectivului *drag*. Probabil că pe întemeietorul așezării să-l fi chemat așa. Tot de origine nord-slavă e și numele ținutului *Cernăuți*, format după acela al târgului, întemeiat de vreun Cerno

sau Cernea (ar însemna « Negrul » pe românește; compară cu Cerna-Voda: apă neagră). Prima mențiune sigură a ținutului este în documentul din 1 Iunie 1476, prin care Iuga, marele vistiernic al lui Ștefan, dăruiește mănăstirii Putna, între altele, « satul Și-răuți din ținutul Cernăuților » (оу Черънокскон дръжави).

Tot în această regiune apare, în prima jumătate a veacului al XV-lea, ținutul *Țeținei*, numit astfel după cetatea Țeținei, care se afla la câțiva kilometri depărtare de Cernăuți. La 18 Octomvrie 1435, Iliș Voevod dăruiește boierului Stan Babici între altele « satul Sobraneți în ținutul Țeținei » (оу Цѣциньскон дръжави). Cu doi ani mai înainte, în 1433, sunt menționate « aceste cetăți Țețina și Hmielovul cu aceste ținuturi (sau ocoale: în slavonește este со [т]ыми колостми !) și sate care ascultă de ele ». Au existat oare în același timp două ținuturi deosebite, al Țeținei și al Cernăuților, sau numai unul singur, numit mai întâi al Țeținei și apoi, pe vremea lui Ștefan cel Mare, al Cernăuților? Un răspuns sigur nu se poate da, pe baza documentelor cunoscute astăzi.

Ținutul *Hotinului* s'a numit astfel după cetatea și târgul Hotinului care sunt anterioare descălecatului. Etimologia e, după toate probabilitățile, slavă; *chotŭ* în vechea slavă înseamnă « iubit, drag »; de aci s'a format numele întemeietorului; am avea prin urmare o analogie cu numele Dorohoiului, care înseamnă același lucru. Tot slav este și numele ținutului, atât de caracteristic totuși românesc, *Soroca*, format iarăși după acela al târgului. Soroca (сорока) în rusește înseamnă « coșofană »; explicația cealaltă care derivă numele din soroc (сорокъ) adică, pe rusește « patruzeci » e neverosimilă. *Orheiul* apare ca ținut pentru prima dată în documentul din 26 Noemvrie 1470, păstrat însă numai într'o traducere târzie; el și-a luat numele după târgul respectiv; cea mai mare parte a ținuturilor moldovene, mai ales între Prut și Nistru, urmează de altfel, după cum am amintit și mai înainte, această regulă. Originea numelui Orhei (cf. Orheiul Bistriței, în județul Năsăud) nu e încă lămurită: unii îl derivă din slavicul орѣхъ = nuc, nucă.

În ce privește numele ținutului *Lăpușna*, el poate să vie sau dela acela al târgului respectiv constatat documentar la 1454 — ipoteză mai probabilă (o apă și o așezare *Lăpușna*, în Ardeal,

în județul Mureș; o altă așezare *Lăpușna*, în Bucovina) — sau dela acela al apei. În limba bulgară, *lopuș*, înseamnă «scaiu, scaete, brustur»; *Lopușna* — și observăm că în documentele veacului al XV-lea această formă alternează cu *Lăpușna* — e deci «ținut cu brusturi, cu scaieți» sau dacă e vorbă de apa cu acest nume, atunci apa care trece printr'un asemenea ținut. (Cf. *Lopușnia*, localitate în Jugoslavia). Și acest ținut se constată a fi bine populat încă din vremea lui Alexandru cel Bun.

Ținutul *Tighinei* s'a numit astfel după târgul *Tighinei* care pare a fi și el anterior descălecatului. Nu-mi pot explica bine originea numelui, mai ales în forma în care apare în câteva documente ale veacului al XV-lea: *Tegheneacheciu*, *Tighineacheciu* sau *Tegheneachiciu* (ТѢГЕНЕАКЕЧЮ, ТИГЕНЕКЕЧЮ, ТИГЕНЕКЕЧЮФ, ТИГЕНАКЕЧЮФ); am impresia însă a unei moșteniri din vremea stăpânirii pecenege sau tătărești (un sat *Tighina* e în județul *Vâlcea*). În jurul *Cetății Albe* a fost un ținut cu același nume. El n'a stat decât puțină vreme sub stăpânirea Moldovei, deoarece în 1484, *Turcii*, cucerind cetatea, îi anexează și teritoriul înconjurător, formând aci o raia. Aceași a fost și soarta ținutului *Chiliei*, din jurul vestitei cetăți. El a constituit raiaua acestei cetăți, după cucerirea turcească (1484). Numele *Chiliei* pare a fi grecesc, fără însă ca să-l putem identifica, așa cum s'a propus, cu acela al localității *Hili* (Χηλή) amintită în izvoarele bizantine și situată, în realitate, în *Bitinia*, la intrarea în *Bosfor*. În scrisoarea din 1 Septembrie 1435 prin care *Iliș* anunță pe regele *Poloniei* *Vladislav Jagello* că s'a împăcat cu frate-său *Ștefan*, se spune că acesta din urmă va stăpâni, pe lângă altele, și «ținutul (*Держава*) cetății *Chilia* cu vama și cu ezerele ce țin de acea cetate».

Ținutul *Ciubărciului*, numit astfel dela localitatea *Ciubărciu*, era situat spre miazăzi de ținutul *Tighina* și avea ca hotar răsăritean *Nistrul*. Intemeiat, probabil, după ocuparea *Cetății Albe* de către *Turcii* (1484), el cuprindea partea de miazănoapte a fostului ținut dela *Mare*; aci erau situate și cele «șapte sate de țară» care devin în 1595 proprietatea *Hanului tătăresc*. Prima mențiune cunoscută mie despre ținutul *Ciubărciu* este din 8 *Aprilie* 1528 când apare un *Fătul pârcaľab* de *Ciubărciu*. În 1592, *Ianuarie* 3, sub *Aron Vodă*, sunt pomeniți «pârcaľabi și hotnoghi de *Ciubărciu*», ceea ce înseamnă, pe de o parte, că existau și aci,

ca și în alte ținuturi de margine, câte doi pârçalabi, iar pe de alta că era și o pază armată, *hotnogul* fiind un comandant militar (înseamnă, în ungurește, locotenent).

Ținutul *Chigheciului* sau *Tigheciului* își trage numele dela pârâul Chigheciu, un afluent al Prutului, care curge prin acest ținut. Prima mențiune a numelui o găsim în actul din 13 Iunie 1436, prin care Iliș și Ștefan dăruiesc boierului Mihail Stângaciu între altele, două sate « la Chegheaciu (на Кегача), la pârâul Fântânilor, unde a fost Oană Albul și mai în sus Manești »; apoi, tot « la Cheigheaci (на Кегреча), locurile din pustie mai jos de Prun, la fântâna peducelului și mai în jos fântâna cea mare ». Înțelesul numelui nu-l știu; pentru comparație, citez însă numele satelor *Măneciu*, din județul Prahova și *Berheciu* din Tecuci, adaog că sufixul *-eciu* e de origine slavă. În acest ținut a fost vestitul « codru al Chigheciului » care oferea cel mai bun adăpost locuitorilor împotriva năvălirilor tătărești. Ținutul *Tigheciului* e amintit atât în lista din 1566 cât și în cele două însemnări din 1591, pomenite mai sus (vezi p. 406).

Comitatele, districtele și scaunele din Ardeal. În Ardeal, înainte de cucerirea ungurească, Românii au fost organizați în cnezate și voevodate, întocmai ca și cei de dincoace de Carpați. « Ducatele » de care vorbește notarul anonim al regelui Béla așa trebuie înțelese. După ce însă Ungurii au luat în stăpânire țara, ei i-au dat o altă împărțire, în comitate și districte. Au rămas însă urme și din organizarea anterioară. E mai întâi numele de *voevod* pe care-l va purta conducătorul Ardealului; este apoi marele număr de « districte românești » (cincizeci și patru de toate) răspândite pe întregul teritoriu dela apus de Carpați; este, în fine, împărțirea în « scaune » care se constată atât pe teritoriul ocupat de Secui cât și pe acela al Sașilor. Aceste scaune (sedes, Stühle, szék) par a corespunde « județelor » noastre, teritoriilor asupra cărora *judele* sau cneazul avea dreptul de judecată. Împărțirea administrativă a întregii țări ocupate de Unguri are loc în timpul dinastiei arpadiene; în a doua jumătate a secolului al XII-lea se constată în întreaga Ungarie 72 de comitate. În Ardealul propriu zis au fost în epoca arpadiană șapte comitate și anume: *Alba, Clujul, Dobâca, Solnocul din năuntru, Turda, Târnavă și Huniedoara*.

În afară de acestea mai erau apoi două districte: *Făgărașul* și *Chioarul* (Kövár) și « scaunele » săsești și săcuiеști. Numărul scaunelor săcuiеști a variat la început; în 1562 el e stabilit la cinci și anume: *Odorheiul* (Udvarhely), *Trei Scaune*, alcătuit după cum îl arată și numele, din reunirea a trei asemenea formații (Sepsy, Kézdy și Orba) la care s'a adăugat apoi o a patra: *Miclosvár*, *Ciucul* (Csik) cu *Giurgeul* și *Cașinul*, *Mureș-Oșorheiul* (Maros-Vásárhely) și *Arieșul* (Aranyos).

Scaunele săsești erau, în 1536, după mărturia lui Nicolae Olahul, român de origine, ajuns arhiepiscop de Strigoniu și cancelar, în număr de șapte: *Sibiul* (Hermannstadt), *Sebeșul săsesc* (Mühlbach), *Sighișoara* (Schässburg), *Orăștia* (Broos), *Vințul* (Winz), *Mediașul* (Mediasch) și *Biertanul* (Birthälm).

La acestea se mai adăogau însă și două « districte », al *Bistriței* și al *Coroanei*, adică al Brașovului.

În partea de miazănoapte a Ardealului, era comitatul *Maramureșului* menționat ca atare în secolul al XIV-lea. Spre apus, în spre Tisa sau, cum s'a spus mai târziu, în părțile « rePLICATE » au fost trei comitate: *Solnocul de mijloc*, *Crasna* și *Zarandul*. Vecine cu acestea erau comitatele *Bihor* și *Satmar*. În sfârșit, în Banat și în partea de miazăzi a Țării Crișurilor au fost comitatele *Arad*, *Cenad*, *Caraș*, *Haran*, *Cuvin* și *Banatul de Severin*.

Și dincolo de Carpați ca și dincoace, constatăm, în decursul timpului, o sumă de modificări în împărțirea administrativă a țării. Unele comitate sau scaune au dispărut, fiind înlocuite cu altele, limitele lor au variat, atribuțiile conducătorilor s'au schimbat și ele. Numele au fost date în genere după reședințele respective; uneori însă și după râurile care le străbat.

Maramureșul pomenit în documente la sfârșitul veacului al XII-lea (1199), a avut în primele secole ale stăpânirii ungurești, un regim deosebit, aproape autonom, sub conducerea voevozilor români de aici. Abia la începutul secolului al XIV-lea apar primii comiți: un Nicolae fiul lui Mauriciu, având și titlul de voevod, pe lângă acela de comite de Maramureș și de Ugocea, la 1303; apoi un Ștefan, fiul precedentului Nicolae, la 1326. Numele vine dela apa Maramureș, ce se varsă în Iza și pe care documentele veacului al XIV-lea o numesc « fluvium Maramorosii ». Pare să fie o străveche moștenire, dacă ne gândim la numele

Mureșului, dacicul Maris; alții îl derivă dintr'un nume personal *Mara*; ar fi deci « Mureșul Marei ».

Comitatul *Satmarului* cuprinde un ținut vechiu românesc, cu cnezi și voievozi. Balc, fiul lui Sas, prin urmare nepotul lui Dragoș întemeietorul Moldovei, era în 1385 comite de Maramureș și de Satmar. Originea numelui nu e precis stabilită: unii văd în el românescul Satu Mare, alții înclină pentru un nume personal, de origine germană: Satmar; compară cu Dietmar, Reinmar, Siegmar, etc. Intr'un document din 29 Iunie 1604, dela Radu Șerban găsim forma Sacmar (на сакмарю); aceeași formă o găsim și într'o însemnare a fostului vlădică Dosofteiu din Ardeal (c. 1630): « în ținutul Sacmarului până la Dobrițin ». In locul actualului județ al Sălajului, înființat abia în 1876, au existat în vechime, depășindu-i suprafața, două comitate: al *Solnocului de mijloc* și al *Crasnei*. Primul apare pe la începutul veacului al XV-lea. Mai înainte, era un singur comitat, mare, al Solnocului care se întindea dela Tisa până la Dej. De comitatul Solnocului de mijloc a ținut până la 1566 cetatea Chioarului (Kövár), ale cărei sate erau grupate în voievodate. Constatăm 11 atari voievodate, unele ca voevodatul lui Dan cuprinzând 13 sate, altele, ca acelea ale lui Damian Hossu sau Toma Hossu, numai 2 sate. Comitatul Crasnei, menționat documentar încă dela începutul secolului al XIII-lea, își trage numele dela râul Crasna, un afluent al Someșului, care înseamnă, în limba slavă: « frumoasa ». Un alt curs de apă cu același nume găsim în Muntenia (jud. Buzău), un al treilea în Moldova (județele Fălciu și Vaslui).

Comitatul *Dobâca* (Dobuca, Doboca) se întindea pe locul actualului județ al Someșului. In cuprinsul lui era cetatea Ciceiului, de care depindeau, la 1553, cincizeci și opt de sate, împărțite, ca și la cetatea Chioarului, în voievodate. La data arătată erau șapte voievozi, ascultând cu toții de pârçalabul de Ciceiu, reprezentantul domnului Moldovei. Numele acestui comitat vine dela cetatea Dobâca, constatată documentar la 1219, pe locul satului de astăzi Dobâca.

In partea de nord-est a Ardealului, acolo unde se află actualul județ al Năsăudului, e amintit, în secolul al XIII-lea, un « district » sau o vale a « Rodnei » (districtus sau vallis rodnensis), numită mai târziu și « vallis vallachalis ». In 1475, ea este alipită de

Bistrița cu condiția, foarte interesantă, ca locuitorii ei să aibă aceleași drepturi ca și orașenii din Bistrița; cam în același timp (1474), districtul Bistriței fusese încorporat, sub raportul administrativ, « Universității Sașilor », adică organizației naționale care cuprindea pe toți locuitorii de acest neam din Ardeal. Atât numele Rodnei cât și al Bistriței sunt de origine slavă; cel dintâi înseamnă « metalic »; cel de al doilea (« râul repede ») (bystrica rěka).

Comitatul *Clujului* s'a format în jurul castrului sau cetății Cluj, al cărei nume e scris în documente la început cu s, nu cu j. Prima mențiune datează din 1173: « clusiensis »; în 1183 găsim « culusiensis », în 1201 « de Culus », iar în veacul al XIII-lea, între 1213—1291 « castrum Clus ». În acest veac, și anume în anii 1263—1272, sunt aduși în Cluj coloniști germani; în 1316 urmează alții, toți având privilegiile. Numele comitatului se crede a fi de origine slavo-română, dela numele de persoană *Cluș*, un ipocoristic, adică o prescurtare familiară, a lui Nicolae; compară cu *Cloșanii* din Mehedinți. În secolul al XV-lea constatăm în comitatul Clujului cinci cetăți și 285 de sate; era deci bine populat.

Comitatul *Bihorului* ocupa în veacul al XV-lea o suprafață considerabilă: el cuprindea și orașul Debrețin, iar spre miazăzi se întindea până la Huedin. Avea, în vremea aceea, 10 cetăți, 14 orașe și târguri și 518 sate; era, prin urmare, foarte populat. Românii își aveau și aici voevozii lor, unul Neagul (« Neagul woywoda ») e constatat în 1326; un altul Ivan, cu frații săi Bog și Balc, e pomenit ca « voevod de Beiuș » (« Ivan, woyvoda de Bulenus ») în 1363. Numele Bihorului este româno-slav, anterior venirii Ungurilor. Tot anterior Ungurilor este și numele comitatului *Turda*; după unii cercetători, am fi în fața unei vechi moșteniri dace sau latine (turu + dava, adică « locul zimbrului » sau turris + dava deci Turnul, orașul Turnului); alții îl derivă din slavă, și anume din rădăcina tvârd (тврѣдъ) însemnând tare, puternic, din care s'a făcut apoi tvârdina (тврѣдина) întăritură. Castrul Turda, dela care și-a luat numele comitatul, este foarte vechiu: îl găsim pomenit la 1075; comitatul însuși apare în 1282. Județul *Mureș* a făcut parte în vechime din ținutul secuiesc și purta în consecință numele de « scaun ». Ca atare apare el în documente, începând din anul 1409; mai înainte, ținea de scaunul

Ciucului. Numele este dacicul Maris (la Strabo Μάρτιος, la Constantin Porfirogenetul, în veacul al X-lea, Μορήςος), ușor modificat prin conviețuirea cu Slavii. Un alt «scaun» a fost *Odorheiul*, constatat documentar în 1301, când apare într'un act regal «villa nostra olachilas in medio Siculorum nostrorum de Udvarhely» adică «satul nostru românesc în mijlocul Secuilor noștri dela Odorhei». Din traducere se vede și *originea* numelui acestui scaun: este ungurescul Udvarhely. Pe locul unde se află astăzi județul *Ciucului* erau în vechime trei «scaune» deosebite secuiești: scaunul Ciucului, scaunul Giurgeului (Giurgiului), constatate amândouă documentar în 1406 și scaunul Cașinului care apare ceva mai târziu, în 1462. Pe urmă, câte și trele s'au unit formând o singură unitate administrativă.

Acceași a fost situația județului *Trei-Scaune*. Și el s'a format, cum arată și numele, din reunirea a trei scaune: Sepsy, constatat documentar pe la mijlocul veacului al XIV-lea, Orba și Kézdy, la sfârșitul lui. Și aici găsim populație românească, încă din cele mai vechi timpuri, cu cnezi și «villae olahalae». Județul *Brașovului* e numit în secolul al XIV-lea și comitat și scaun și district. În 1422, el intră în Universitatea Sașilor, unde constituie ca și Bistrița, un «district», spre deosebire de celelalte șapte unități administrative numite «scaune». Brașov, ca și Râșnov, sunt vechi nume româno-slave, anterioare venirii Ungurilor. Forma Brașău este mai nouă, alcătuită, cum arată sufixul -ău, după cea ungurească (Brassó). Județul — mai înainte districtul — *Făgaraș* și-a luat numele dela localitatea Făgăraș, pomenită documentar pentru întâia dată în 1291 sub forma: «Fogros». Găsim, după aceea, formele «Ffogaras» în 1369 și «Fugaras» în 1372. Numirea aceasta mai apare și în alte părți ale pământului românesc, în Botoșani, dată unei păduri, în Vaslui, unui deal, în Mehedinți unui pârâu, și, în afara hotarelor, în Bereg. Ar putea fi un cuvânt românesc, format din făgar (dela fag; compară cu tufar, frunzar) și sufixul -aș. «Țara» Făgărașului a fost multă vreme în stăpânirea domnilor munteni, în veacul al XIV-lea și al XV-lea. Și mai târziu, în secolele XVII și XVIII, domnii și boierii din Țara Românească au avut moșii în acest ținut.

În locul celor două județe Târnava-Mare și Târnava-Mică a fost în vechime unul singur, al *Târnavei*, numit în ungurește

prin traducere Küküllö. Numele este de origine slavă: târn (търнь) înseamnă în vechea slavă « spin »; Târnavă e prin urmare apa care curge printr'un ținut cu spini. Küküllö în ungurește e tocmai traducerea cuvântului slav târn. Dela apă și-a luat numele castrul sau cetatea pomenită documentar pentru întâia dată în 1197 (« castrum Cuculiense »), iar dela aceasta comitatul (1217). În acest comitat al Târnavei a fost Cetatea de Baltă, dată împreună cu 8 sate, lui Ștefan cel Mare de regele Mateiaș.

Și numele orașului și apoi, dela acesta, al comitatului *Alba* este tot o traducere. În epoca româno-slavă a existat cetatea Bălgrad, pomenită, chiar și sub Unguri, cu numele ei vechiu: « Bellegrata ». Cancelaria latină a cuceritorilor a tradus pe Bălgrad, care înseamnă în limba slavă: « Cetatea Albă » prin Alba — găsim această numire într'un document din 1206 — și mai târziu, au adaus și numele legendarului Gyula (Iuliu) care ar fi stăpânit odinioară aci, pe vremea lui Ștefan cel Sfânt. Așa s'a ajuns la forma Alba-Iulia, care apare în acte începând dela 1366. În ungurește i s'a spus Fejérvár sau Fehérvár, iar în nemțește Weisenburg. Înainte de colonizarea Sașilor, comitatul Albei a ocupat o suprafață considerabilă, mult mai mare decât aceea a județului cu același nume de astăzi. Comitatul *Hunedoarei* — menționat pentru prima oară în 1276 — și-a luat numele dela cetatea Hunyad, pe ungurește « Hunyadvár », care apare sub forma « Hunod » în 1276 și « Huniad » în 1278. În veacul al XIV-lea, Țara Hațegului forma un « district » (districtus Haczag) deosebit de comitatul Hunedoarei; și mai înainte, ea avusese o situație aparte: știm că în 1247, diploma Ioaniților o arată ca făcând parte din cnezatul voevodului Litovoi, ținând deci de Oltenia. În veacul al XIV-lea, comitatul Hunedoarei se constată a fi foarte bine populat: el avea șapte cetăți între care Hațegul, Hunedoara și Geoagiul, 12 orașe și târguri și 481 de sate.

Și comitatul *Aradului* și-a luat numele tot dela o cetate și anume dela cetatea « Orod », pomenită documentar în 1132. Mai târziu, dar tot în secolul al XII-lea, găsim și forma « Arad »: poate să fie un nume de persoană. În secolul al XV-lea, comitatul Aradului se întindea și pe malul stâng al Mureșului, cuprinzând partea de nord a actualului județ Severin și o bucată din Timiș-Torontal. Era bine populat: se amintesc, în același secol, trei sute

optzeci și cinci de localități. Spre vest, se mărginea cu comitatul *Cenadului*, care trecea și el la sud de Mureș, înglobând o parte din județul numit mai târziu Torontal și al cărui nume vine, ca și în cazul Huniedoarei și Aradului, tot dela o cetate sau un castru, acela al Cenadului. Și forma numelor e asemănătoare: Huniad, Arad, Cenad, având toate sufixul topic unguresc -ad, -od, (Hunod, Orod).

Spre miazănoapte, comitatul Aradului se învecina cu acela al *Zarandului*, al cărui nume pare a fi iranian, poate sarmatic. Intr'adevăr, în limba ossetă, din Caucaz, limbă iraniană, cuvântul « zaranya » înseamnă: aur. S'ar potrivi deci, dacă ținem seamă de minele de aur din această regiune; certitudine însă nu există. Comitatul Zarandului, pur românesc, și care avea în secolul al XV-lea o suprafață considerabilă, a fost micșorat treptat și în cele din urmă desființat, prin legea administrativă ungurească din 1876.

Trecând în *Banat*, constatăm că acest nume s'a dat mai întâi părții din spre răsărit a lui, care a format « Banatul Severinului », cel dintâi ban cunoscut fiind Luca, în 1233. Această formație se întindea la început și pe versantul de est al Carpaților, în Oltenia, și a prilejuit o serie de conflicte între regii unguri și domnii munteni, cari ocupaseră partea răsăriteană a lui, inclusiv reședința, Severinul. În 1524, această reședință intră în stăpânirea Turcilor; aceeași soartă o va avea, curând după aceea, aproape întreg Banatul. Numele de Severin vine nu dela împăratul Sever cum s'a crezut mai înainte ci, așa cum au arătat cercetările noi, dela cuvântul slav sēverŭ (сѣверъ) care înseamnă « dela miazănoapte ». A fost prin urmare un nume dat de Slavii dela sudul Dunării. Spre apus de Banatul Severinului, a existat în secolul al XV-lea, un comitat al *Carașului*, de o parte și de alta a râului Caraș. A fost desființat prin cucerirea turcească. Numele pare a fi slav; alții înclină mai de grabă pentru o origine turcă veche; certitudine, nici în cazul acesta, nu putem avea. Vecin cu comitatul Carașului era acela al *Timișului*, care apare pentru prima oară în documente în anul 1212; numele vine de la râul Timiș iar numele acestuia este se pare, străvechiu. La Herodot găsim forma Τίφιας, la Ptolomeu Τίβισκος și localitatea Τίβισκον, la Prisc din Panion, care a călătorit la curtea lui Atila, în secolul al V-lea, Τίφιας. Iordanes ne dă forma Tibisia, iar în inscripții găsim

Tibissus. Identic cu cel de azi, apare numele în opera lui Constantin Porfirogenetul, din secolul al X-lea: *Τιμήσις* și *Τιμήσις*. Se poate deci admite o moștenire din epoca dacică; se mai poate face însă și o altă ipoteză și anume o moștenire dela Slavi (Timiș). Adăogăm că acest nume topic se mai întâlnește și în alte părți ale pământului românesc: în județul Brașov, valea Timișului; în județul Bacău, plaiul Timișului; apoi în formele derivate Timișești, în județele Neamț și Suceava. În orice caz, numele nu derivă din ungarul Temes, care e ulterior. Spre apus de comitatul Caraș și lângă acela al Timișului, a existat, până în secolul al XVI-lea, comitatul *Cuvinului* sau *Keve*. Numele vine dela cetatea Keve, care a fost ocupată și distrusă de Turci la 1551, iar numele cetății e unguresc. Köve sau Küve în vechea maghiară înseamnă pietros, stâncos; din această rădăcină derivă și numirile topice românești: Chiojd și Cuejd. După retragerea Turcilor, la începutul veacului al XVIII-lea, comitatul n'a mai fost înființat. Comitatul *Torontal* apare ceva mai târziu, pe la începutul veacului al XIV-lea, și a fost, până la cucerirea turcească, cel mai mic comitat din Banat. Numele pare a fi unguresc.

Rezumând constatările făcute asupra vechilor județe din Ardeal, observăm că dacă multe din ele și-au luat numele dela cetățile în jurul cărora s'au dezvoltat, altele s'au numit după cursurile de apă care le străbăteau. O sumă dintre vechile numiri româno-slave sau chiar anterioare acestora au fost păstrate (Maramureș, Bistrița, Crasna, Timiș, Brașov) sau traduse în limba cuceritorilor (Târnava, Alba). *Ele constituie încă un argument pentru continuitatea noastră în Ardeal*, arătând lipsa de temeiu a teoriei potrivit căreia am fi venit în această țară abia la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea.

Pârcălabii și comiții. În fruntea județelor, ținuturilor sau comitatelor, au fost *pârcălabii* în Țara Românească și în Moldova și *comiții* în Ardeal. Cuvântul pârcălab este de origine ungurească: el vine din *porkoláb* care, la rândul lui, este o diformare a germanului *Burggraf*. În unele județe de margine ale Moldovei și anume în Putna, Tecuci, Hotin, Neamț, Cernăuți, Soroca, pârcălabii s'au mai numit și *staroști*, după modelul dregătorilor asemănători din Polonia. În actele latinești, pârcălabilor li se spune

« castellani » iar staroștilor « capitanei »; în Ardeal, ei poartă titlul de « comites ».

Începând din domnia lui Ștefan cel Mare, și anume, după cât se pare, din 1479, pârcălabul de Suceava poartă numele de *Portar de Suceava*; el are grijă de apărarea capitalei și a curții domnești. Dela 1542 înainte, acestui pârcălab i se adaogă și titlul de *Hatman*, împrumutat dela Poloni care, la rândul lor, îl luaseră dela Germani (Hauptmann). Hatmanul avea comanda asupra întregii armate moldovenești.

Prima mențiune despre pârcălabi în Țara Românească este în privilegiul comercial acordat Brașovenilor în 1368 de către Vlaicu. După ce stabilește vămile pe care aceștia vor avea să le plătească, domnul se adresează « tuturor credincioșilor noștri, mari dregători, pârcălabi (« castellanis »), judecători, vameși, slugi domnești... », poruncindu-le să nu le ia mai mult, nici să nu-i împiedice în exercitarea comerțului lor. Termenul latin « castellani » înseamnă « pârcălabi ». Un an după aceea, cu prilejul războiului dintre Vlaicu și Ludovic, regele Ungariei, aflăm din cronica lui Ioan de Küküllő că una din armatele muntene era sub comanda « comitelui Dragomir Valahul, castelanul de Dâmbovița » (« comes Dragmer Olachus, castellanus... de Domloyka »).

În Moldova prima mențiune se găsește în actul din 1387 al boierilor lui Petru al Mușatei care adevăresc că domnul a prestat omagiu regelui Vladislav Jagello după sfatul și voința lor. Cel dintâi dintre acești boieri cari sunt numiți și « consilieri supremi », este « Dzula capitaneus » adică starostele. În Ardeal, primul conducător de comitat apare la Cluj, în 1173: e Toma castelanul. Aceasta nu înseamnă că dregătorii însărcinați, în câte și trele țările, cu cârmuirea județelor, n'au existat și mai înainte. Întocmai ca și unii dintre dregătorii dela curte, și acești dregători teritoriali au trebuit să existe dela constituirea statului. Așa dar Basarab Intemeietorul în Țara Românească, Bogdan, dacă nu chiar Dragoș în Moldova, și primul rege arpadian care a stăpânit Ardealul au trebuit să aibă un număr de pârcălabi și castellani.

Din punct de vedere ierarhic și al însemnătății în stat, în frunte vin pârcălabii moldoveni; aceștia sunt citați în mod regulat ca martori în hrisoavele domnești și anume înaintea celor mai mulți dintre dregătorii curții. Pe vremea lui Ștefan cel Mare,

când normele de cancelarie sunt pe deplin fixate, ordinea înșirării pârcălabilor este aceasta: În frunte vin pârcălabii sau staroștii de Hotin; după ei urmează aceia de Cetatea Albă și cei de Chilia, apoi pârcălabul de Neamț, pârcălabul de Orhei și cel de Roman. Portarul de Suceava apare rareori în lista de martori; pârcălabul de Crăciuna nu este citat niciodată. Spre sfârșitul domniei lui Ștefan, pârcălabul de Orhei nu mai este citat, iar cel de Roman vine îndată după cel de Neamț. Se vede, prin urmare, că nu toți pârcălabii moldoveni apar în lista de martori, ci numai aceia din ținuturile unde erau cetăți însemnate, cari aveau, deci, și importanță militară. O altă particularitate este faptul că în aceste ținuturi cu cetăți însemnate sau dela margine găsim câte doi pârcălabi: astfel la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamț, Orhei. Dedublarea se poate explica sau prin împărțirea atribuțiilor — unul dintre pârcălabi având pe cele militare, iar al doilea pe cele administrative și judecătorești — sau prin rotație, funcționând pe rând în intervale de timp egale. Și în Țara Românească, în unele cetăți, erau tot câte doi pârcălabi: când Ștefan cel Mare cucerește, în 1474, cetatea Teleajen, letopisețul zis dela Bistrița ne spune că au fost tăiate « capetele pârcălabilor », iar « femeile lor » robite. Și la Dârstor, sub Mircea, erau doi pârcălabi, numiți, cu un termen grecesc, *kefalii* (pe românește înseamnă: căpetenii). Domnul li se adresează la plural: « căpeteniilor din Dârstor » (*кефалием дръстерским*). Dincoace de Milcov, pârcălabii n'au însă însemnătatea pe care o constatăm în Moldova; ei nu sunt trecuți în lista de martori dela sfârșitul documentelor domnești decit în mod incidental și atunci există motive speciale. Acesta e, de pildă, cazul lui Gherghina, pârcălabul cetății dela Poienari, care apare în tratatul lui Radu cel Mare cu Ungurii, din 1507, ca primul dintre martori: era rudă cu domnul, unchiul acestuia după mamă. Nici în Ardeal, comiții nu sunt trecuți în lista de martori a documentelor regale.

Pârcălabii aveau atribuții administrative, judecătorești și militare. Ei reprezentau pe domn în teritoriul supus autorității lor și erau, de fapt, în aceste teritorii, niște mici domni. Aveau sub ordinele lor mai mulți subalterni: documentul moldovenesc din 13 Martie 1466, amintește pe « globnicii » staroștilor din ținutul Neamț, adică pe cei cari încasau amenzile sau gloabele. Tot de

ei credem că depindeau și *pererubții*, dregătorii mici care « scorneau » sau mânau oamenii din sate la lucrul domnesc. « De asemenea slugile noastre pererubții — spune Ștefan în documentul din 30 August 1479 — să nu măie pe oamenii din Coțmani nici la cetate, nici la mori, nici la curțile noastre, cu alți țărani la un loc ». Vor mai fi fost și alți subalterni; asupra lor n'avem însă informațiuni precise. În Ardeal, comitele era ajutat, în primele timpuri, de un « *judecător al cetății* » (comes curialis castris) care împărțea dreptatea și de un *căpitan* (maior sau dux exercitus, ungurește hadnagy) care avea atribuțiuni militare. Mai târziu, spre sfârșitul epocii arpadiene, în locul acestor doi dregători constatăm unul singur, *vicecomitele* (vicecomes, ungurește vicispán). Pe toți acești subalterni îi numea comitele. Tot de el depindeau și *vameșii* (tributarii), *birarii* (exactores), *cei ce schimbau banii* (numularii) *pristalzii* corespunzând armașilor și vorniceilor noștri, precum și alți slujbași mărunți.

Veniturile pârcălabilor constau din gloabele sau amenzile pe care aveau dreptul să le pronunțe, din darurile subalternilor, atât la numirea în slujbă cât și în cursul anului, și, probabil, dintr'o cotă a veniturilor care se strângeau pentru domn din ținutul respectiv. Documentele nu ne dau relații în privința aceasta; știm însă că în Ardeal comitele beneficia de o *treime* din toate veniturile ce se cuveneau regelui în cuprinsul comitatului său.

Subîmpărțiri administrative ale județelor nu se constată până la 1500, nici în Țara Românească, nici în Moldova. *Ocoalele*, despre care s'a crezut că ar reprezenta asemenea subdiviziuni în Moldova, aparțineau, în realitate, târgurilor sau orașelor. Cuvântul *plasă* a existat, e adevărat, în Țara Românească; el e întrebuințat însă, în actele veacului al XVII-lea, cu înțelesul de parte care se cuvenea unuia sau mai multor proprietari într'o moșie. Astfel, de pildă, în 1623, se pomenește o moșie care cuprindea trei plăși: « plasa popii lui Sahat », « plasa Firască » și « plasa lui Staico ». La 1652 sunt amintiți niște rumâni pe care i-a apucat legătura lui Mihai Vodă în satul Tâmburești « în plasa sfintei mănăstiri » Plumbuita. Iar în 1692, mai mulți proprietari dăruiesc partea lor de moșie « din Piatra, din plasa lui Mihai Vodă . . . ». Abia în secolul al XVIII-lea apar subîmpărțirile administrative ale județelor.

BIBLIOGRAFIE

- Județe, ținuturi, comitate, districte: 1. GHENADIE ENĂCEANU, *Din istoria bisericăscă a Românilor. Meșterul Manole și Petru Movilă*, București, 1884, p. 352 + III.; 2. AL. ȘTEFULESCU, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu-Jiului, 1904, LXIX + 423 p. in 8°; 3. G. WEIGAND, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresh. Leipzig*, 1921, p. 70—103; 4. ECATERINA ZAHARESCU, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, t., XLI (1922), p. 147—173; 5. N. GR. DINCULESCU, *Vechi împărțiri administrative*, în *Arh. Olt.*, II (1923), p. 165—179; 6. IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I-III, Bonn și Leipzig, 1924—1926, III + 298 p. in 8°; 7. D. NICHITA, *Contribuții asupra pârcălăbiei în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Arhiva*, XXXII (1925), p. 90—98 și 245—254; 8. D. NICHITA, *Pârcălăbia în Moldova până în veacul al XVII-lea*, în *Anuarul Liceului și Școalelor Comerciale. M. Kogălniceanu*, pe anii 1922—1932, Iași, p. 53-75; 9. N. DRAGAN, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, 178 p. in 8°; 10. G. WEIGAND, *Die Namen der rumänischen Județe im Altreich*, în *Balkan-Archiv*, IV (1928), p. 168—177; 11. G. WEIGAND, *Bukarest, Satmar*, în *Balkan-Archiv*, IV (1928, p. 178—180); 12. AL. PHILIPPIDE, *Originea Românilor*, vol. II, Iași, 1928, 829 p. in 8°; 13. V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj 1929, 239 p. in 4°; 14. V. LUNGU, *Ținuturile moldovenești până la 1611*, în *Cercet. Ist.*, IV (1928), partea a II-a, p. 97—109; 15. AL. ARBORE, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, I (1930), p. 5—39; 16. ST. EGYED, *Das ungarische Komitat*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 365—376; 17. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, 684, p. in 8°; 18. I. DONAT, *Județul de Baltă și Banatul Severinului*, în *Arh. Olt.*, XIII (1934), p. 12—17; 19. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Vechimea satelor Star-Chiojđ și Chiojđul-mic din fostul județ al Săcuenilor*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 283—285; 20. C. DUMITRIU, *Doi dregători moldoveni: I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul și Pârcălabul de Suceava*, București, 1935, 136 p. in 8°; 21. VICTOR ANDREI, *Evoluția teritorială a vechiului ținut Neamț*, Piatra-Neamț, 1936, 21 p. in 8°; (Extras din *Anuarul liceului de băieți din Piatra-Neamț pe anul 1934—1935*); 22. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Județe dispărute din Țara Românească*, București, 1937, 8 p. in 8°; (Extras din *Omagiu Profesorului D. Gusti*); 23. AUREL SAVA, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1927, 322 p. in 8°; 24. CONST. C. GIURESCU, *Din trecutul județului Putna*, Focșani, 1937, 26 p. in 8° (Extras din *Tradiție și actualitate românească*, vol. III); 25. CONST. C. GIURESCU, *Oltenii și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, București, 1941, 10 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, X); 26. GH. NĂSTASE, *Ținutul Sorocii*, în *Viața Basarabiei*, XI (1941), p. 194—203; 27. ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Despre districtele românești din Transilvania*, comunicare orală la Institutul de Istorie Națională din București, în ziua de 1 Aprilie 1943. V. și p. 335, nr. 3; p. 335, nr. 4; p. 376, nr. 7; p. 467, nr. 5; p. 467, nr. 17 și 21; p. 539, nr. 21.

SFĂRȘITUL PĂRȚII ÎNTĂI